БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
1506

ГРАЂА
ЗА КУЛТУРНУ ИСТОРИЈУ НОВОГ САДА

ИЗ АРХИВА НОВОСАДСКОГ МАГИСТРАТА

ИСПИСАО
ВАСА СТАЈИЋ

ИЗДАЈЕ
ГРАД НОВИ САД
1947

ИМ III 1506 Ин-78571

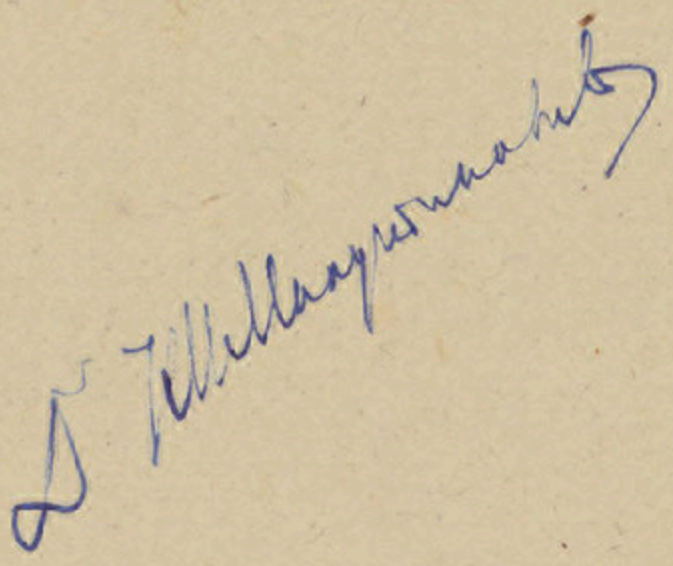

ГРАЂА
ЗА ИСТОРИЈУ НОВОГ САДА

КЊИГА ЧЕТВРТА:
ГРАЂА ЗА КУЛТУРНУ ИСТОРИЈУ

ИЗДАЈЕ
ГРАД НОВИ САД
1947

ГРАЂА
ЗА КУЛТУРНУ ИСТОРИЈУ НОВОГ САДА

ИЗ АРХИВА НОВОСАДСКОГ МАГИСТРАТА

ИСПИСАО

ВАСА СТАЈИЋ

ИЗДАЈЕ
ГРАД НОВИ САД
1947

Инв.бр. 806628

НАРОДНИ МУЗЕЈ НОВИ САД

Од истог писца у истом издању:

1. *Светозар Милетић и Нови Сад.* У славу стогодишњице од рођења свога првог и другог уставнога градоначелника. 8⁰ стр. 80 (године 1926);

2. *Новосадске биографије.* Свеска прва: А-Ј. VII + 321 (године 1936); свеска друга: Ј-Л. 8⁰ 310 (године 1937); свеска трећа: Л-О. 8⁰ 297 (године 1938); свеска четврта: П-Р. 8⁰ 298 (године 1939); свеска пета: С-Ш. 8⁰296 (године 1940).

3. *Привреда Новог Сада* 1748-1880. 8⁰ 404. (године 1941).

стр. 203

БИБЛИОТЕКА НИКОЛЕ И КОСТЕ МИЛУТИНОВИЋА

Штампарско предузеће АПВ-е „НАПРЕДАК" Нови Сад 1947-125

ПРЕДГОВОР

Прошло је шест година од издавања последње књиге ове грађе. И прошла је над нашим главама тешка олуја најстрашнијег рата, и оставила за собом пустош и рушевине. Особито су страдали архиви, па и архив из којег смо ми исписивали ову грађу.

Али је страшни потрес оставио и клице новога живота, бујнијег и лепшег, надамо се. Као знак новога стварања на старим темељима град Нови Сад шаље у свет ову књигу чија вредност је повећана жалосном чињеницом да је архив у којем је она настала љуто оштећен.

Без јучерањих бележака, данас се ова књига не би могла написати. Тим више је за похвалу журба данашње управе Новога Сада да ове исписе из некадањег архива свог штампом умножи и спасе од разних евентуалности.

Потписани је 1941—1944 спремио рукописе: 1. за шесту књигу *новосадских биографија;* 2. *Грађу за политичку историју Новог Сада.* 3. *Грађу за културну историју Новог Сада,* од које ова књига износи прву половину.

Почињући штампање тих рукописа, препоручује се новим нараштајима с молбом да уваже да је ово све урађено у тешке дане рата, и у све тежој болести писца.

В. С.

ГРАД МНОГИХ НАРОДНОСТИ И ВЕРОИСПОВЕСТИ

Од свог почетка, Нови Сад је град многих народности, и град више вероисповести.

У питању множине народности, има један акт одмах из прве године Новога Сада, који је врло карактеристичан. Кад је на дневни ред стигло питање о плати сенатора, изабрано грађанство је предлагало сто, а магистрат је искао двеста фор. годишње. Питање је изнесено и пред владара, и магистрат је свој предлог, између осталог, образлагао и тим „што је становништво овога града различито по народности, то јест: немачко, мађарско, српско, хрватско, славонско, грчко, арнаутско и јерменско; према томе, пошто је различите природе, може се само на различите начине наговарати и упућивати"[1]).

Данашњем читаоцу, несумњиво, изгледа чудновато казивање магистрата о српском, хрватском и славонском народу у Новом Саду, а особито ће га изненадити спомињање Арнаута.

То се казивање може тумачити, прво, чињеницом да питање националне припадности ни данас није дефинитивно решено, и да је оно у XVIII столећу било још мање разумљиво. Тада, оно је понајвише схватано територијално: ко је рођен у Хунгарији, он је Hungarus; ко је из Хрватске, Croata, ко из Славоније, он је Slavonita. Остали становници Аустрије су били Austriaci, Bohemi, Moravi, Galiciani.

Друго, Арнаути које магистрат спомиње, можда су Арнаути пореклом, али су грецизовани. Код нас (не знамо да ли сви, или само један део њихов), они имају и друго име: Цинцари.

У почетку свом, Нови Сад није имао оволико вероисповести, колико данас. Према привилегији од 1 фебруара 1748 дата су грађанска права само становницима римокатоличког и грчког обреда, сједињеним и несједињеним. А пошто сједињених, унијата, у почетку није било, то привилегија у

---

1) 1748 Fasc. 1 sub N. quia haec civitas variis impopulata esset nacionbus uti essent Germanika, scilicet, Hungarica, Rascianica, Croatiaca, Slavonica, Graeca, Arnautica et Armoenica, quae pronti essent diversae naturae, ita et modis variis capacitari et instrui debent.

ствари говори само о римокатолицима и православнима, па су грађани те две вероисповести међу собом делили сву власт у градској самоуправи. Овима је привилегија дала власт да становнике који нису ни грчког, ни римокатоличког обреда, уклоне из града. Том влашћу се град није користио против Јевреја, него их је толерисао, уз плаћање таксе за толеранцију.

Овде, где ће бити реч о народностима, о вероисповестима, о просвети и уметности, о приватним организацијама, мора се поновити једно ограничење теме, изречено већ у најраније објављеној свесци ове Грађе. У предговору тој свесци је речено да се овде прошлост Новога Сада проучава „само у вези са његовом улогом у културном животу Срба. А шта Нови Сад значи за историју Немаца, Мађара, чак и за историју Хрвата, то је препуштено проучавању учених синова тих народа и племена".

Другом једном приликом,[1]) ово ограничавање теме је правдано објективним разлозима: „Нови Сад није нарочито знаменит као средњеевропски град, него је сва његова слава у томе што је једно време био културни центар Срба. У историји Немаца, поред Лајпцига, Беча, Минхена итд., не значи Neusatz скоро ништа. Мали број сиромашног мађарског становништва, на сличан начин, задовољавао је своје духовне потребе умотворинама који су долазили из Пеште. Једино Срби нису имали 1740 ни 1800, па ни 1848, откуда да ишчекују, да изгледају националну културу, него су је морали сами стварати... Српски Нови Сад није консумент културе која се другде ствара; он, једини, не живи од имитације него има редак онај дар новога стварања, дар инвенције. Зато ће даљи редци казивати историју града са тежњом да објасне: које су околности помагале, а које одмагале, те је Нови Сад у 1861 место у којем се штампа највише српских новина и часописа".

Тако ограничавање ових проучавања донело је собом да и ова књига има претежно карактер књиге о српској културној прошлости.

I МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

Напорним радом, у борби са природом, човек је створио за себе на земљи мно̀го повољније прилике за живот, него што их је имао његов животињски предак Плодове тог напорног рада зовемо културним тековинама; ове су неки пут

[1]) Споменица града Новог Сада, стр. 1.

више материјалне природе: храна, одело, кућа, покућје и посуђе, и разни облици привреде, а други пут су више духовне природе: уметности, вера и наука.

Једна област материјалне културе, Привреда Новог Сада, већ је обрађена у посебној књизи ових издања. Према томе, преостаје нам да рекнемо што знамо о томе, како се становништво Новог Сада 1748—1880 хранило, како облачило, како је становало.

Кад би утицаји друштвене средине, и прилагођавање њима били једина детерминанта у животу друштвеног организма, одговор на горе постављено питање био би врло прост. Кроза све време које се овде проучава (1748 до 1880), Нови Сад се налази у средњеевропској држави која се зове, најпре Аустрија, а после (1867—1880) двојна аустро-угарска монархија у којој водећу улогу имају Немци, а уколико ови деле власт са Мађарима, Пољацима или Чесима, и ови народи другога реда улазе све више у немачки културни појас. Према томе, казујући историју Новога Сада, имали бисмо казивати како је немачка култура, некад непосредније и брже, а некад преко посредника, Мађара, Чеха, и спорије, продирала у српске породице, у школе, у општине, у књижевност, уметност и науку. Чак и онда, кад су наши културни прваци у Русији тражили подстрека за своје подвиге (Орфелин и Доситеј), и онда је то била Русија Петра Великог, у коју су уношене културне тековине западне Европе; и онда се наше друштво прилагођавало Западу, и спремало да прими реформе Јосифа II као савладара Марије Терезије, и његов просвећени деспотизам.

Али, прилагођавање друштвеној средини није једина детерминанта у животу друштвених организама. Поред те динамичне силе, постоји и статична, постоји наслеђе. Новосадски Срби, Срби Војводине уопште, донели су и сачували једну културу са много источњачких елемената; донели су са Балкана културне тековине Илира, Римљана и Грка (нарочито Византинаца), а особито Турака. Те културне тековине, примљене на свој начин, наш народ је често бранио као да су његове оригиналне тековине, као обележја своје националности.

Познато је, како је у друштву које се око Вука окупљало гледано на европску ношњу код Срба у Војводини; онде се ругало не само њиховој ношњи, него и материјалној средини код њих, па и типу човека какав је у тој средини настајао под немачким утицајима. Насупрот бечким штифлетама, шеширима и фраковима, панталонама, Вуков

фес, и Бранков, са чибуком сматрани су као делови националне ношње, без које не може бити јунаштва.

Међутим, и јунаштво данас друкчије изгледа, нити је везано за врсту ношње. Ниједна врлина не стоји и не пада са костимом који има своје узроке јављања и ишчезавања.

То су, дакле, две силе које су детерминисале материјалну подлогу нашег народног живота, као и духовне му појаве: источњачка култура, примљена свакако на свој начин, и брањена као своја, и немачки облици културе доношени из Беча као нова мода, а помагани у свом освајачком походу бројним немачким колонијама у Банату и Бачкој. Зато је у историји новосадске привреде и говорено о турским и немачким занатима (на пример, дунђери и цимермани; за бољи намештај се каже да је тишлерски или тракслерски посао), и разликована је турска од немачке робе (merces turcicae, merces germanicae). Изводи пак из инвентара новосадских, који ће се овде објавити, даће много грађе, и добру грађу ономе који некад покуша да створи слику о материјалној средини у којој су живели наши предци, о томе како су они становали, како су се хранили и одевали. О томе како су радили и стицали, већ је била реч у књизи *Привреда Новог Сада*.

I

Путници из Европе који су пролазили овим крајевима у XVIII столећу говоре о бедним колебама и о земуницама које се изнад земље дижу сасвим мало, јер им зидови не допиру ни до колена. Енглески лечник Д-р Браун је 1669 не само описао, него и насликао како су изгледале те земунице.

Наравно, оно што је Д-р Браун видео у Срему 1669, не би видео у Новом Саду, да је кроз овај град прошао 1748, кад је овај инстаурисао свој први магистрат. Велика промена која се овде догодила после дуготрајног рата 1683—1717, промена државне власти, поремећаји у становништву, дошла је до израза и у начину становања. Каквом је брзином ишла промена у начину становања, о томе архив новосадског магистрата, који почиње тек са годином 1748, не може дати много обавештења. Али, то вреди забележити, земунице се у том архиву још спомињу. Наравно, оне се спомињу, а нису објашњене сликом, као у случају Д-р Брауна. Зато ми за њих не смемо тврдити да су биле под земљом, да су се из земље помаљале скоро само кровом. Не смемо, са друге стране, тврдити ни то да земунице у Новом Саду означавају

---

[1]) Гласник историског друштва у Новом Саду, II. 90.

само куће од набоја, јер би се у том случају много, много чешће спомињале, и спомињале би се до данас. А особито, не би се продавале онако јевтино, будзашто, као што налазимо да су продаване земунице: 26 марта 1762 Стојадин Чикошевић је продао sein nach No 999 liegende Szemuniczam Блажу Јовановићу за 7 фор.[1])

Ако се у прве године Новога Сада још спомињу земунице, кућа на спрат је било и у Петроварадинском Шанцу. Сапунџија Стојан Маслак имао је овде већ 1720, на великој пијаци кућу *Код белог лава* која је била на спрат, а 1738 је продана за 2700 фор.[2]). До године 1834 забележено је у новосадским биографијама око седам новосадских кућа на спрат, а било их је, несумњиво и више[3]).

У обрачуну који су 7 априла 1743 правила два брата Богдановића, Максим и Василије[4]) има оволико о ношњи онога времена:

„Паки узо на Кечкемету момком кабанице;
паки момком коже за опаклију;
паки дадо Миајлу за кожу(х) и пруслук;
паки дадо два кожуа, ћурдију
паки дадо за без баби 4 фор. 20
што сам купио ћурдију 6 фор.
паки дадо за детине чакшире — 85 нов.
паки дадо за папуче, зубун . . .”

О пољопривреди говоре ове ставке обрачуна:

„Пак плати возачем што су сено возили 14 фор.;
паки о винобери ја потроши...
паки 3 оке ћетена 1 фор. 50
паки дадо за зоб, за кукурузе, за овас . . .“

Најзад, има и ове карактеристичне ставке:

„Кад смо с бакалом Симом ортаковали;
„Пак за свеће калуђерици”;
„Дадо млади дојкини”[5]).

27 јула 1747 немачки је сачињен од аудиторског звања петроварадинског in der Peterwardeiner Rätzen Stadt, у присуству Стојана Крагујевића, Јована Миловановића и Алексе Вуковића Реинвентар оставине пок. Веселе Богдановић. У 91 (мање 8) тачки бележи он што је, упоређено с инвентарем, abgängig. Ту је разбој, ту ћилимови, 2 tisch *Savieta,* 1 kleider Bürsten, 2 alerhand Löffel, 18 Paar ord. Tischmesser und Gabl.

У том реинвентару нас највише изненађује оно Gabl, виљушке, јер су ове у Европи много касније уведене, него ножеви и жлице.

---

[1]) Hauskauf und Verkaufsprotocoll, liber II.
[2]) Новосадске биографије III, 68.
[3]) Ibidem. I, 11, 109, 152, 214, IV. 133, 137, 239.
[4]) В. Новосадске биографије I. 62.
[5]) Нерегистрован спис.

Како се у инвентарима Новога Сада сусрећу и турске и немачке речи, обележавајући турску и немачку робу, то лепо показује овај инвентар:

Лета 1748-го месеца августа 1-го дне в Новом Садје из комисије с: магистрата преко нас долу подписаних начинен јест Инвентариум в домје Ивана Томашевића начином последујуштим.

1во. кућу с двема собама и кухином.
2го три празднa сандука.
3. 7 калаини танира.
4. 4 дервене столице.
5. 8 бокала бели по от холбе.
6. 1 бокал от 2 холбе.
7. ½ пштек црни ножева.
8. 1 кондир ракијски.
9. 1 холб цемент.
10. 1 лећен од бакара.
11. 1 огледало.
12. 18 комада различни фигура.
13. 1 јорган от картона.
14. 1 мушка плаветна ћурдија с сребрјани дугмети.
15. 1 црвен калпак с куном полован.
16. 1 плаветна половна долама с сребрјани дугмети.
17. 4 калаине кашике.
18. 1 тенжера бакарна.
19. 1 саханчић бакаран.
20. 1 солир калајан.
21. 1 свештник калајан.
22. 1 шолн от калаја.

У дућану.

7 зубуна от концкартона нешивени зубуна.
2 дето токаиска средња.
11 пруслука женски от картона сашивени.
4 мрежали појаса.
2 сурдоламе.
4 празднa сандука.
2 шатре и мотке[1])

Не мање је интересантан инвентар „мудраго и ободрителнаго согражданина Романа Богојевича продаваемија в јего дућане вешти". Тај Роман је као унук њен, био усињен од Веселе Недељка Богдановића, и роба његова дућана је 29 децембра 1748 секвестрована и пописана на захтев Веселина зета, Андрије Новалића, а по пресуди још петроварадинског аудиторијата. Овај .попис робе нећемо донети у целини, него само интересантније му ставке:

47½ фитиља жутог злата по 25 хч. 19 ф 47½
309 рифа пољскога танка платна а 10 хч.
255¾ рифа беза мажарског а 6 хч.
4 пара женски чарапа а 70⅝
9½ фунти канафа а 19 хч
¾ тестета ћурчијски ножева 2 ф 24 хч
5 пари ножева мажарски а 15 хч
2 ножа јелењи кора а 57 хч
6 бритава мали кошчани а 15 хч
58 дето дервени а 36 хч
12 тестета чешљева редки и чести а 32 хч... 6 ф 24 хч
3 чешља од филдиша 27 хч

---

[1]) 1748 Fasc. 5 S.

1/4 тестета огледала шљивови
15 1/2 пари црвени појасова мали а 42 хч 10 ф 51
5 пари појаса женски а 1 ф 6 хч 5 ф. 30
4 топа копчи а 15 хч
1 топ и 6 чибука 1/2 дупли копчи а 18 хч 25 1/2 хч
1 фунта тириплика 57 хч
207 драма свиле 7 ф 38 хч
8 пакли пожунски дугмета а 17 хч 2 ф 16 хч
25 рифа флора
60 рифа чипки од конаца а 1 1/2 хч 1 ф 30 хч
5 пари кошуља по 57 1/2 дин. 3 ф 27 хч
2 гаће за 35 хч
7 клобука фаин а 57 1/2 дин. 4 ф 1 1/2 хч
5 клобука ординари а 24 хч 2 ф.
2 фунте жутога шећера а 40 1/2 хч 1 ф 21 хч
6 1/2 фунте белог а 36 хч 3 ф. 54 хч
58 кремени 17 хч
154 оцила 2 ф 37 хч
11 комада Келише Понтлн а 37 1/2 хч 6 ф 52 1/2
2 ћебета власната а 2 ф 4 ф
1 тесте и 4 рифа дупли пантлика а 1 ф 33 1 ф 44 хч
102 рифа плаветна платна по 7 потура 17 ф 51 хч
230 драма бела памука по 1 ф 70 дин. 20 ф 48 хч
1 1/2 ка и 20 драма дето непредена по 1 ф 50 дин. 2 ф 21 хч
1 3/4 риса белог папира по 1 ф 41 1/2 дин. 2 ф 26 1/2 хч
1 рис и 16 комада флиспапира 1 ф
1 тесте и два каиша а 1 ф 30 дин. 1 ф 34 хч
42 имама по 4 дин. 1 ф 40 хч
55 1/2 ока лана по 26 1/2 дин. 14 ф 43 хч
3 пара чарапа по 20 дин. 36 хч
270 лула црвени по 18 хч 49 хч
8 торби по 9 дин. 43 хч
1 обојци 24 хч
1 фунта бели конаца 48 хч
4 трубе брашовског сукна нешивена а 8 ф 80 дин. 35 ф 12 хч
8 труби дето сибинског а 10 ф 80 ф.
7 аршина црног сукна а 24 хч 2 ф 48 хч
1 кантар 2 ф 30 хч
23 драма 23 хч
Сва роба дућана процењена на 754 ф 52 9/10 хч

22 децембра по римском 1749 инвентарисано је имање што се по смрти Анђе Стефана Петковића, сад Милутина Илића, нашло у њеном дому:

Зубун от зелене тафете са 19 сребрни дугмета ситни
сукња от каламана
пруслук от полдамашки зелене полован
појас турски свилен полован
комад ћенарли платна 13 аршина
3 комадића платна у свему 20 аршина
1 постелни чаршав с чипком
3 ординари астелска чаршафа
28 пешкирића везени и невезени за астал
1 обрадач везен са златом и златном чипком
12 тала сребрни, с бисером 6, а остали брез бисера
5 махрама са златом и свилом везени
1 фута свилена плаветна половна
појас полован шарен
постеља у којој 1 јорган, 1 душек и 8 јастука
сребра коекаква ситна смешана 11 лота
16 тањира калајни
3 котла и 2 тенжере бакалне
1 сахан, 2 лећена, 1 тепсија
1 икона повелика богородична на стаклу и 1 на даски

1 пушка и 2 пиштоља
7 саханова
комад небелена платна 17 аршина
1 кашика бакарна шупља
2 ћилима
1 бошча от платна
1 цвакра (?) 1 ражањ
7 ока лана
2 аршина бурунцука[1])

Од собног намештаја у инвентару Анђе Стеванове:

1) постеља у којој 1 јорган, 1 душек и 8 јастука
2) икона повелика богородична на стаклу, и једна на даски
3) 1 пушка и пар пиштоља

У инвентару пак Гајина Стефановића који се 1776 утопио у Дунаву налазимо ове собне предмете:

1) Икона стаго Николаја на дрвету моловата и златом попуњена на велико коло
2) Две фигуре у стаклу: Марија Терезија, и Франц Први
3) Икона светогорска на папиру у раму тишлерскому.
4) Армар вет (стари).
5) Астал велики, тишлерски.
6) Клупа дрвена
7) 3 столице дрвене
8) Старо канапе с 9 стакли от холбе
9) Тишлерски кревет
10) 2 рафа тишлерска
11) 2 чивилука
12) умивалница
13) солцфасл от стакла
1) ватраљ
2) сацак
3) два гвожђа за ватру
4) тавица
5) двојка чамова од купуса
6) нађве велике
7) корито средње
8) чабар
9) теңцера с капком, осредња и мања
10) леген
11) ибрик

Инвентар робе у дућану Марије пок. Стојка Гавриловића, сачињен 30 децембра 1748 лепо допуњава ову грађу о материјалној култури у Војводини. Платно се у том инвентару зове „лаимет" (Leinwand) или ћоча; и лаимет је „клонцлаимет" или је „рознфарб"; чоха је преславска, а сукно штаирско; кредитор је коластаст; бели бурунцук се налази близу хамбургер женских штринфли; дуксера има мушких и женских, а неки су берлинер; продају се и шлофкапе, и бауцнерхантшух, и маилендер мараме, и свилене и аинфохе; од тафота везене кецеље, и фаин петцајг и кштрафте конофос и тириплике. Затим, у споменутој се радњи продавале калајне кашике, али и од плеха; ножеви ћурчијски, перлмутерски и шилкротене бритве, наочари, бурмутице с огледалом и без; челикли дугмета, хорнадле, калајли дугмета, пла-

[1]) 1750 Fasc. 6 sub F.

ветне и жуте мамузе; цонпиршл од шилкрота, филдишли чешљеви и парокнмахер кам; поред жути хеметкнепфл стоји пусул, поред жица за хегеде су жице за тамбуре, поред киндер рекла је пруслук и црне пантофле, па дромбуље и прапорци, ватрокрес, меркрин и крieншпон и пимслштојн. Затим, галица и морасто варзило, туткало, мумаказе, бритве бријаће, шешири и ширит, преслице немачке, гвоздене таве, мотике и хашови, па книепонт, гелтбајтл, нидерлендише дугмета, кафелефл, плаивази, па морасте и свакојаке пантлике. Најзад, пост- и канцлајпапир, и флиспапир, клобуци, па 5 Алфавитов духовних и 23 Буквара велика.

Један од Грка ћурчија био је Јован Апостоловић који је 12 децембра 1748 писао тестамент, а 28 децембра сачињен је инвентар о његовој роби:

26 постава за *ћурак* од обичне беле коже
12 сашивених *пруслока* из беле коже
8 пари коже од *дивје мачке*
34 пара црне коже
13 пари *рукавица* зимских постављених јагњећом кожом
5 пари лисичјих кожа *vulgo Bogazlug*
2½ пара *венетичке коже*
постава од лисичјих кожа *vulgo pacse*
12 комада лисичјих кожа *vulgo szrte*
постава од лисичје коже *vulgo nafa*
постава од лисичје коже *vulgo csakal*
кожа *vulgo nafe zsnicsan*
3 лисичје *vulgo lizicsa*
1 кожа *vulgo jazovecz*
1 *vidra*
una *Kuna*
37 кожа ex *Kuna*, 144 candae expelle *Kuna*
69 кожа vulgo *Tvor*, 43 vulgo *vevericzka*

22 фебруара 1750 хесапили су свој ортачки дућан Јосим Милановић, Мијат Пауновић и Михаил Настић. Инвентар тог дућана бележи, између остале, и ову робу:

кљеште кулунцијске, орнодл, прстени, дромбуље, егеде, чекичи за цинбуле, напрстака, ниромберске шпинодле, игле ћурчијске и чизмећиске, вењери мали, ножева јелени кора, — вилдишли и перлмутер ножева, бријаћи бритава, вутрол 3 бритвама, жице на егеде, дрот за танбуре, маказе за папир, теразије што су с вунтом, мумаказе, камиши, луле истиве, кандила и чираци, наочари, игленица, шпил карти, дугмета на дрвету, челикли каршилуци, копче на пруслуке, сапињач на ћурдију, демирмавиш, варак, дрот на цимбале, сунчани сат, бурмутице од цина, дивити ораови, каиши на палицу, вутрол што држе мумаказе, шатрански ексери, котлови, гладила, тава, тигањи, ашови градачки, решета и сита, столице за децу, бургије, кафемил, мишоловке, таљири од сламе, тантузи, прапорци, роштиле, пиглаизен, ширит на зубуне, маст што вади влек из алина, уздица, канап, плаиваз, метлица за алине, метле, кецеље од картуна, вуница, мараме маилендр, мараме свилене, поркет, парган, мараме од мошолина, гаитан свилен, штримве женске полсвилене, орпаитл (Haarbeutel), перлинештринв, ибришим, дугмета од тириплика, рукавице памучне, црни влор, нидрлендер пантл, чипке, криви чешљеви, вилдишли чешљеви, чешљанице, кончане пантлике; смола, туткало, сумпор, квирцнагл, цимет, витриол, пемел, боракс, мастикс, брош, цинобр, канвор, сичан, калај, теј, кафа, олај, галица; раоници отсечени, цртала турска, ашо-

ви и мотике тоцке, пушке турске, пиштољи, платно мађарско и полско, чоа пуовска, жвале тоцке, одцила, мрежали појаси, узенгије, мамузе, кожа од медведа, терази кантар на оку, сикире и чаканци[1]).

То се налазило у дућану, а у дому истог Јосифа пописане су 26 јула 1754 ове ствари:

Између других икона:
1 икона краљеви србски на папиру;
1 икона на папиру Монастир Ходош;
1 бранило от виника у кости;
1 астал дугачак ради свечара;
1 астал велик ораов з два крила трэкслерски посао;
3 модрона у кревету;
1 ћилим турски на кревету велики
две перине с перјем
1 јастук с вуном
8 јастука везени с перјем и с павлаци
21 пар копчи на чакшире (сребрних)
6 пари копчи на пруслук женски (сребрних)
15 дугмета са каршилуци и панталири
8 дугмета и 5 каршилука велегран посао
1 кашика и една виљушка (сребро)
1 пар перишана бисерни
5 дуката по пол које носи девојка на врату
1 пар ободаца од злата и четири зрна бисера на њима
1 долама плаветна од чоје ачик с портом билим (sic) са сребрни дугмети и каршилуци и ланци 20 пари и један пар копчи испод дугмета велики, и на рукави 30 пари копчи и на крај копчи по једна павта.
1 чакшире ачик од чоје с портом сребрним и на њима 22 пара копчи сребрни и на крај копчи по једна павта.
1 калпак са зердавом чов меркрен
3 убрадача везена златом на платну
1 оплећак Гдђин навезен златом и чипка златна
1 чаршав врло дугачак за астал и 10 салвета
Мидр Мартин
1 напрстак женски сребрн
12 параћика пређе предене пасама 67.
165 повесама мисирли
4 раки сапуна
6 велики калајни тањира с ушицама за супу
1 дето ради печенке
4 калаилице за рен
фефер мил дупли
5 бокала мермерли с калајни капци
1 срче од киселе воде
2 плинте и 1 панганет
1 бокал србски што се именује ока
3 брда за прећу
ђерђев за вез
гвоздене виле з парошка
оцило што оштри нож у кујни
1 туцилук дрвен
1 ражањ врло велик
1 пар мачки за ватру на огниште
1 ченгел од три куке
1 иренде гвоздено
10 врче за лан
1 астал што се на њему месе пите
1 клупа за спавање деци
1 тенџера велика с капком
1 саплак
2 ибрика

---

[1]) 1750 F. 1 sub P.

2 служавника бакарна
5 сана
2 ћугума
4 рава за калајлије прековата за дувар
1 умивалница
На три пенћера вирунге[1])

Из године 1755 имамо нерегистрован акат који садржи обрачун између Анђелије, удовице Теофана абације, и девера јој, Теофанова брата, Петра Галића. Тај обрачун даје интересантне податке о виноградарству оног времена. Између осталог, три акова ракије комовице рачуна у 18 фор. Спомиње и комину од које је испечено два акова ракије, а ова продата у Петрово село за 12 фор. Спомиње „хиљаду акова бела кљука", и чутуру вина стара четири олбе, које вреди 20 новаца; затим, момка који је погођен да виноград ради ћутурице, који се назива и ћутуричар. Овај обрачун процењује четири олбе вина и сатлик ракије у 30 новаца; спомиње пудара, и обруче који се ударају на винске судове; спомиње алвалук који је попивен „када Сад продадосмо", и лику за коју је дано 60 нов., и 25 новаца, даних „момку что је копао у башчи и прашио пасуљ". О берби, радило је шест берилаца четири дана и паки два бериоца један дан, а за све то је плаћено 5 фор. 20 нов. Најзад, кад је Теофан умро, о даћи је плаћено „за петрожил и лук" 20 нов.; а кад Теофану изађе година, потроши Петар о задужбини 5 фор. 46 нов.

У инвентару робе Марка Бебе из године 1755 забележено је:

37 zerschiedene türkische Tüchl vulgo Schamia по 30 крајцара;

3 Stück türkische weiberfürtucher vulgo Futa по 39 кр.

2 Stück Weiberröck vulgo zubun[2]).

Занатлија пак који је шио зубуне, звао се у оно време зубунар. Године 1756, Павле Веселиновић зубунар имао је неко потраживање из масе владике Висариона[3]).

Исте године, у парничним списима су забележене „једне местве" које да су стајале 30 новаца. За местве је Драгутин Илић забележио: „Местве се праве од врло фине и танке коже; навлаче се преко чарапа, па се тек преко њих спољна обућа навуче. Кад човек хоће у собу, изује на прагу обућу да застирке не би прљао, па у местваима уђе у собу[4]).

---

[1]) 1754 Fasc. 3 sub H.
[2]) 1755 Fasc. 3 sub AA.
[3]) 1756 Fasc. 6 sub R.
[4]) Хаџи — Диша, стр. 39.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

У попису имања сенатора Рубешића који је обављен 1 децембра 1756 спомињу се свега три слике као његова својина (иконе су вероватно припадале жени му):

Trés imagines vulgo Kontroffe, imperatoris Caroli 6-ti et imperatricis, nec non zum imperatricis Russicae. Не каже се на чем су били ти портрети; али из процене, шест фор., очигледно је да нису на хартији, него или на дрвету или, што је вероватније, на платну. Још мање можемо из ове белешке дознати, чији су рад били ти портрети.

Попис Рубешићева одела и оружја:

„Једна ћурдија црне чое са златни дугмети и иликама, црним фелбером постављена и богазлуком оперважена. — Једна долама плаветна от чое ачик с портом белим, са сребрени дугмети с каршилуци и панталири и ланци 20 пари, и један пар копчи испод дугмета велики, и на рукави 30 пари копчи, и на крај копчи по једна павта. — Једна долама плаветне чое тунга (dunkel) са сребрени 16 дугмета и иликама позлаћеним на обадве стране. — Једне чакшире од чое ачик с портом сребреним и на њима 22 пара копчи сребрени, и на крај копчи по једна павта. — Један свилен појас од свиле кармазин увијен с белом шијувијом. — Један свилен појас са шкофијом црног гајтана. — Један појас зеленог камелхара с карикама сребренима цинцарског посла. — Један пар чизама жути. — Један калпак са зердавом, чоа меркрен (meergrün). — Један калпак стари од чое црвене. — Десет кошуља с тацилијама. — Једна палица сребром окована".

„Један пар сребром оковати пиштоља у силај. — Једна сабља широка московска. — Две сабље турске димискије. — Једна сабља карадемирска. — Један анжар сребрени и позлаћени корица на четир ћошка. — Једна флинта шпанска за лов. — Једна турска. — Један штуц турски жеферли".[1])

1756 при погребу Петре, тетке Петра Савкина, потрошено

за ракију 90 нов.
за постниј смок 70 нов.
за зелен различну дадосмо 40 нов.
пиринча, зеитина, бибера и шафрана 55 нов.
деци дадосмо 15 нов.
звонару 11½ нов.[2]).

Године 1757 украо је Рисги Арнауту неки скитница Димитрије у Шорокшару *бисаге* (sarcinam) у којима 324 фор. у дукатима и два пара арнаутских пиштоља од самога сребра, украшени lapidibus[3]).

Супруга Станоја Сирбубала:

„что ја принесох у дом јего моего добра и приведо сина моего Стефана лет 14."

3 пласта сена донесо и изеде марва Станоева, које јесте било онда на месту по 130
3 вреће брашна кое су теглиле по 80 ока
1 врећу жита у којој било 1 меров
1 дукат бели новаца дадо у кућу
1 брава донесо и изедоше у кући
4 вата сламе која је била онда по 2 фор.

---

[1]) Јавор 1879 стр. 56.
[2]) Нерегистр.
[3]) 1757 Fasc. 3 sub R.

2 котла, један од 4 оке, а други од 3 оке
12 ока соли донесо у кућу по 5 кр. свега 34 ф 65
А Станоје поделио се са сином, а моје нису извадили што су изели заједно, а ја сам била то време болесна, нисам могла искати".[1])

28 нов. 1758 лимитирао магистрат овако цене:

цента мундмела 6 фор.

цента Semmel Mell 4 фор 30 кр.

цента Brod Mell 2 фор. 15 кр.

Земичка треба да има 7 лоти а цена 1 нов.

Groschen Weken 35 лоти а цена 5 нов.

Schwarzes Groschen Laibl 2 lt а цена 5 нов.

Schwarzes zwei Groschen Laibl 4 lt а цена 10 нов.

Српске екмеџије су имале продавати Ein Kreuzer Laibl 21 лот 1 кр.

Ко преступи ову лимитацију, први пут кажњен са 4 фор., други пут са 6, трећи пут са 12 фор., и роба ће му припасти болницама[2]).

Субштанција Дамјана и Кузмана Кршикапића

4 котла
1 тенџера
1 ћевћир
2 вола
1 крава с телетом
1 коњ и таљиге
2 ормана
1 наћве
1 сачак

Дуг страдателни налази се код различних 40 ф. Матери дужно што је принела 6 мерова жита.

Нашло се за право

Кузман да има платити мађији 4 вреће жита, Дамјан подобним начином 4 вреће и тому термин ново жито. Стару кућу да покваре и грађу да разделе наполе. Обаче грунт Дамјанов да је. А будући да се Кузман марве прима, такође хоће долженствовати и подлежати дугу свему страдателному. Гувно које имаду наполе да разделе. Два котла, 1 већи и 1 мали да даде Кузман Дамјану. В Ново-Садје 20 го фебр. 1759. Gabriel Milloradovitz Senator[3])

27 априла 1760 продаване су на лицитацији ствари † Стојана Недељковића. Међу иконама и сликама, санетије купио Никола Нешковић за 2 ф 40 нов., и то је далеко најскупља икона (остале су 40, 70 и 86½ нов.), и слика Беч коју Тодор Миловановић купио за 15 нов. Сабља, међутим, продата за 3 ф 25 нов., а стари појас 3 ф 0.5. Ћилим на астал 91½ нов., ибрик за теј 70 нов.; тарана у кеси 10 нов., рукавице Ера плати 11½ нов., пераица 30 нов.

шивл-кнект (за изување чизама?) 2½ нов.

разбој женски 63 нов.

огребача 15 нов.

---

[1]) 1757 Fasc. 2 sub AA.
[2]) 1758 Fasc. 5 sub M.
[3]) 1759 Fasc. 2 sub D.

3 оке лана неуређена, 3½ оке лана уређена повесма

1 колчак купила Г. Мардаријева сестра из Карловаца 3 ф 30 нов.

1 капа Панина кћи *мала опацупа* 2 ф 40[1]).

О погребу трговца Стојана Недељковића 16 фебруара 1760 била, дабогме, дања за коју било издатака:

2 оке ора за коливо 25 нов.
литру меда за коливо
Зеитина, аивара, пива 3 ф.
14 олби граха и сочива 1 ф. 16½ нов.
8 олби пасуља 66½ нов.

У инвентару Максима Таборовића забележене иконе:

1 Богородичин образ у стаклу 1 ф. 31 нов.
1 Богородичин образ на папиру 75 нов.
1 Образ С. Георгија на папиру 30 нов.
1 Икона св. Архангела 3 ф 10 нов.
2 иконе на дервету моловане старе 28½ нов.
2 иконе на дервету моловане старе за 50 нов.[2]).

У инвентару, пак Гаврила Милорадовића најпре је забележено шта је имао

„У иконах нових.
1 икона санетија на жутому тафоту у стаклу
1 светаго евангелиста Марка у стаклу с рамом стакленим
1 исто на мањему колу на тафоту у стаклу
1 исто на платну с црним рамом
1 светаго Николаја на дрвету с позлаћеним рамом
2 образа богородична на дрвету
2 образа на дрвету и 1 на платну
1 распетија на папиру у стаклу
1 благовештенија и 1 образ Христов
1 убрус Христов на платну
1 Свјатаго Георгија и 1 свјатаго Димитрија
1 свјатаго Кнеза Лазарја на хартији
1 свјатаго Дионисија на платну
1 с. Јоана Предтече 1 с. Стефана Архидјакона
1 с. Полоније на платну, 1 Богојавленије на платну

Међу иконама ветхим нас пзненађује: „Тезес на папиру с црним рамом".

„У фигурах
Владике Висариона. Кулпинскога спахије. Продановића. Чарноевића.
2 ландштука на платну с црним рамом
1 фигура на којој наштампани стихови, сверху которе прилепљен образ свјатаго Марка
2 мапе, 1 Беч, а 1 Амстердам
1 фигура на којој стихови Пјесни Марије Матере
У книгах
1 Географија Московска на великому колу
1 Учителное евангелије воскресное
1 рукопис содержаштај Ирмосе и Пјесни духовни
1 псалтир. 1 послѣдование вечерни и јутрени
1 институције реторичерске писане. 1 Молитви јутренија
1 Хисторија Сербскаго Народа Павла Јулинца
1 Хусти Права Мађарска.
1 Дикционариум Карола Пизана
1 Цицеронис епистоле ад фамилиарес. (овде подерано)

---

1) 1760 Fasc. 3 sub S.
2) 1761 Fasc. 1 sub E.

1 Калепини лекскон, код Васе Поповића магистера
1 Транквилион и 1 Благоврестник код попа Михаила Остоића
1 Матије Бодо Јус криминале
1 Сегеди Јус трипартитум
1 Камен вјери код попа Симеона у Сент-Андреји
1 код Гдна владике пакрачкаго, которои име непознато

Гаврилов инвентар сачињен 27 маја 1772 а умро је 1763

У вештах стаклених

огледала, чаше позлаћене, сланци стаклени; 2 бокала за цвеће; 6 пари финжана от порцолана с црвеними гранами.

1 ибрик кафејни.

Године 1763, Андрија Милутиновић у свом тестаменту завештава:

„И тебе брате Ђиро остављам мои сребрни појас".[1])

У једном инвентару из године 1764 набрајају се ова рукодела:

будак, чабрица, наћве, наћвице, чабар, чобања, левак, вериге, карлица, полица, столичице, протак, роштиљ, тенџера, чирак, шерпења, корито, седло с серсамом без уздица, 4 арара, 1 кревет, ражањ, качица, сврдло, сацак, сикира, сан, леген, ибрик, котао, котлић, кадилница, кандило.

15 јуна 1767 инвентарисана оставина удовице Грозде Јована Петровића:

1 гердан бисерни с гранати од седам низова
1 пар минђуша с бисером
1 мали цветић с бисером
2 пара игала с бисером
копче и дугмета на зубуну
5 икона на дрвету
3 иконе у стаклу
3 панаћиарчића
7 мали иконица
венециански посао
1 шрозакь
2 тепсије жуте от пириижа
1 бројанице от ћирибара
2 фигуре на хиртији галијама написате[2])

Из инвентара Стане удовице Јанка Деде:

Две иконе дрвене московске
1 икона малена на бакару
2 фигуре велике на безу от фамилије царске
2 ормана за хаљине простога дрвета
2 кревета тишлерска мо̀лована
2 умивалнице дрвене
4 Супенписле у калају от 13 lt у свему
3 служавника под калајлије от 4 lt.
2 транжир кашике
1 кондир
1 јолтаз (у бакару)

Од сребра 12 ножева, 12 виљушака и кашика за јело и 4 шале за кафу...

15 дугмета мужески с иликама и чампризи

Појас или тканица женска сребрена позлаћена с лажувером и камењем украшена

---

1) 1763 Fasc. 1 sub R.
2) 1767 Fasc. 3 sub L.

49 парчета, 43 дугмета филигранских са зубуна и 6 копчи с пруслука.
Чипке једне с ћурдије златне
Чипке једне с зубуна златне
4 убрадача везена са златом
2 зубуна нова свилена
1 колчак от зердаве нов
56 аршина платна фаин сербскога
1 тебих на астал
1 душек за једну персону
4 ћебета бела власната
3 ћилима нова
5 ћебета стари голи и рутави
5 јоргана
6 јастука с перјем
2 пара финжана порцелански позлаћени
7 чаша са златни обручићи
2 бокала стаклена са заклопци
2 сланика стаклена
1 поливаоница от блеха
6 ражњева велики и мали[1])

У тестаменту од 24 октобра 1767 Ане, удовице Симеона Радонића, завештава се новосадским црквама:

Сребрена кашика са округлим држком, крст сребром оковат и позлаћен, кромје сего један појас сребрен и позлаћен. Унуцима пак:
на једном златном синџиру четири дуката и пол,
један пар минђуша златни,
један прстен и једна бурма златна
два низа бисера
троја дугмета сребрена, от којих двоја јесу позлаћена,
2 туцета тањира калајни и 4 велике калајлије,
две тепсије, четири тенџере, и један лећен и котао повелики[2])

Из инвентара Арсенија Поповића иначе зовемаго Василка Берберина:

1 капа стара с куном 3 ф 25 нов.
1 појас вунен кармажин боје са сребрни гомби 24 ф 25 нов.
2 инштрумента у футролу што се крв пушта 90 нов.
1 клеште и ћускија што се зуби ваде (купио Милош Миливојевић) 60 нов.
1 холспинтл от платна 8½ нов.
5 бритава бријаћи (купио Милош Миливојевић) 1 ф
1 каиш берберски 11½ нов.
1 часловац подрт 65 нов[3]).

Инветариум
вештеј от почивше Јелисавете Симе Ћурчије дштери после раздјељенија између јеја втораго супруга Марка Станосивљевића (sic) бургера новосадскаго и дјетеј от перваго супруга заоставших, сачињен 1772 го декембриа 15 го по римском.
59½ лота сребра различног
10 парчета велика сипаћа калајлија
28 парчета мали, 46 фунти
1 велика кашика транжир лефл от цина
10 мали кашика
2 кашике за кафу от цина
1 велики котао бакарни
1 мањи
1 леген
1 котао немачки с саплаком
2 тенжере с капци

---

1) 1768 Fasc. 2 sub G.
2) 1768 Fasc. 2 sub U.
3) 1768 Fasc. 5 sub Z.

2 тепсие
2 ибрика за кафу и 1 сан
1 аван от туча п.
1 пар чиргка от месинга и 1 мали
1 вењер от бакара
3 пара ножева от месинга
1 прслук од персијана с 8 пари копчи сребрени
1 пар рукавица от черна самета
1 кецеља от зелена тафета
1 кецеља от белог тинтуха
1 кецеља от ал тафета стара
1 зубун от жута персиана с 14 дугмета и 1 пар копчи
1 зубун от плаветне дамашке с 10 дугмети и 1 пар копчи
1 зубун от червена крадитора стар с 9 дугмети и 1 пар копчи
1 сукња от персијанера жута
1 појас вунен с 20 гомби сребрни
1 штап сребром окован
4 капе старе с чипкама
1 пар рамци (?) златни на ћурдие
2 мараме на врат раих везене старе
1 тацл и 1 пар минђуша от тумбака
1 крест с мисчуши (sic) от злата и бисера
3 перине велике с перјем
15 јастука мали с перјем
2 јоргана стара
10 навлака на јастуке везени с памуком
5 навлака
6 чаршава коекакви
1 сандуг кожни
2 иконе богородичине на древету
1 стара богородичина
7 икона коекакви средњи на стаклету
6 икона мањи
4 иконе на огледалу
1 огледало с черним рамом
3 столице кожне старе
1 јатаган
1 сабља с мескичом (?) окован (sic)
1 канафета са стакли
1 ћилим стар
1 тебих на астал
1 будах (sic)
1 кантар гвозден
1 свердао
2 мачке от гвожђа на ватру
2 ражња већа и 1 мањи
22 пешкира еблебскиј
1 пешкир везен
17 оплећака женскиј сашивени и несашивени
2 чаршава
2 скути
1 сандук дервен
66 аршина саде танка платна
267 аршина ћенарли
23 аршина за пешкире еблебли
1 орман.[1])

Из инвентара Јанка Деде којег наследио син Константин:

4 убрадача златом везена
1 зубун от зелене дамашке
1 сукња от мораста цаика
1 ћурдија стара женска с поставом и первазом
1 пар финчана ординар порцелански

---

[1]) 1785 Fasc. 22 F.

1 чашу на подобије тасића позлаћену
1 табакеру сребрну с портретом
2 дуката Константиновца
4 пара вунскиј штринфи[1])

У инвентару Гојка Станковића, сачињеном 28 јануара 1773, у иконах:

1 распетије Христово на безу на великому колу
1 образ престија Брци на дрвету
1 образ св. Николе на дрвету
13 парчета различити образа на папиру с црним рамом[2])

Инвентар Теодора Јовановића 28 децембра 1773:

1 Contrafee Comitis Georgii Brankovics
1 figura Josephi Egyptiaci
1 figura Dalide cum Samsone
1 figura Castae Susannae[3]).

Инвентар Константина Анастасијевића:

1 сталац за децу
1 колевка
1 пушка ловица
1 нађве и корито
1 сатара
1 ђевђират плеха (лима)
1 кашика и шафишлук
2 мачке гвоздене
1 ланац за разбијање вина
2 фрталчета за краставце
3 аковчади (тако) за купус
1 кошар за пилиће
1 сито фето
1 визир гвозден[4]).

У инвентару Игњата Шешића из године 1776 забележено је:

1) 15 пари сребрних дугмета на ћурдији покојнога Шешића старога.
2) 15 пари дето на долами пок. Игњата с панталири
3 калпак полован от твора бојадисаног.
4) долама старца Шешића.
1) 4 сана (сахана) стара и 1 капак тенџерски од бакра.
2) казанчић с лулом за родолију од бакра.
3) 12 калајни кашика с кондиром и слаником.
4) ражањ средњи
5) тигањ половни
6) 3 сикире и 1 фанцага
7) вериге и ножеви ради купуса

Из инвентара Марије, жене Стефана, а матере Димитрија Бугарског:

У сребру: 3 кашике мале; 1 транжирлефл; 5 пари ножева; 2 чирака; 2 мумаказе с тацном; 2 сланика изнутра позлаћена; 1 кандило.

У калају: 2 супнписл велика; 2 калајлије за печење; 10 калајлија за аингемах; 25 тањира; 1 шолица за хрен; 6 кашика.

У бакару: 1 ладионица; 6 тенжера с 2 заклопца; 3 котла; 2 каструле; 1 велики ђевђир; 3 тепсије; 2 легена; 5 ибрика; 1 аван мали од туча.

У оружју: 5 пушака; 2½ пара пиштоља; 1 серсам на коња, окован тиринчем (месингом).

---

1) 1772 Fasc. 4 sub S.
2) 1773 Fasc. 1 sub S.
3) 1773 Fasc. 9 sub E.
4) 1774 Fasc. 4 sub W et NB.

У иконах и фигурах: 1 икона велика св. Тројице на безу; 1 икона цара Уроша; 1 икона Богородице на дрвету; 1 велика ландшафтс-фигура; 3 изображенија блуднаго сина на безу.

У дрвени ствари: 1 астал ораов от 2 крила; 1 мањи лесков; 1 орман с фијоками за хаљине испуњен ораовином; 1 канабе старо и 8 столица чохом покривено.

У стаклу: 1 сатлик са заклопцем;, пари финжана от холичер гшира.

У хаљина спаваћи: 2 перине, 1 модроц, 7 јастука с перјем; 5 навлака свилени, 3 от платна.

У платну: 9 пешкира астални еблебни; 2 пешкира убрисална, 2 чаршафа астална, 5 постељних; 3 убрисача от платна кућевна; 17 парчета пређе и велике кудеље.

Кућа на пијаци, виноград у Черевићу око 40 мотика, казан, каце.[1])

Из године 1777 имамо овај податак о огњишту у кухињи: „за огништа поправљене на цигле дадох 1 фор. 95 нов.[2]).

Из инвентара Марте удове пароха Аврама Благојевића:

Једна икона пречистија Богородици темно написата на безу по златном грунту у черном раму и у стаклу;

две иконе на пергаменту у стаклу и стакленом раму;

једна икона стаго мученика Георгија на дрвету молована малена;

Једно стихи Каисја и Молисја на харти у стаклу и фаин раму;

Једна крпа илити комад беза неначета фаин саде от 25 аршина и пол

Једна крпа начети повесмени широки ћерећелија 14 аршина

Саде беза у два оплећка 10 аршина.

Једни рукави са златом везени.

У комаду 12 неисечени еблебски пешкира.

Два душека с перјем и шест јастука с перјем у цвилику.

Један колчак женски от куне.

Два зубуна свилена.

Код Исаковичке столице 4 нове от звилене чоје и у дому две половне кожне и један комарник србски.

..игла от печења и шпекнодл[3]).

У каквој су материјалној средини око 1780 живели имућни Новосађани, лепо се види из инвентара сачињена о задрузи Јакова и Лазара, синова Стојића Богдановића[4]).

У инвентару Марије удове Ристе Јовановића забележене су слике:

На папиру светаго Стефана Деспота Сербскаго у црном раму

На папиру повећа свјатих Деспотов у таком раму

Фигура нова црног рама около, и у среди позлаћеног Далиде и Самшона.

Од покућја, између осталог, забележене су две мачке за огниште, вериге, и воденичица за кафу, што би се данас рекло млин за кафу[5]).

У инвентару чизмара Мишка Јовановића, сачињеном 26 јула 1780, забележене су фигуре:

Свети Урош у стаклу 7 кр.

---

[1]) 1776 Fasc. 8 sub Đ.
[2]) 1777 Fasc. 10 sub V.
[3]) 1777 Fasc. 11.
[4]) Новосадске Биографије I, 66.
[5]) 1778 Fasc. 5 sub K.

Свети Лазар на папиру 5 кр.[1]).

А кад је инвентарисано покуће и посуђе бабе Иване, Мишкове удовице, забележена је гвоздена тавица, бакарна тенџера, тигањ и саханчић, калајни кондир, дрвена синија. Затим, зубун с једним паром сребрених копчи и комарник; обрадач, оплећак, саде платно и пешкири еблебски[2]).

Шта је све морао имати, око године 1781, дућан који је желео да задовољи потребе тадање новосадске публике, рећи ће

Inventarium

mercuim in fornice civis ex quaestoris Neoplantensis Marci Popovics... par quaestores privilegiatos aestimatarum

	pretium	summa
24 фунте хорпутера	по ден. 8	фл. 1.92
7 пари кошуља	фор. 1	7.—
4 кошуље саме	60	2.40
7 пари ердељски калчина	25	1.75
3 пара чарапа изедени	40	1.20
1 чакшире плаветне мале изедене		60
2 славине	5	10
3 чутуре	55	1.15(!)
4 чутуре са шрафом	1.05	5.25(!)
4 комада алаче	1.60	6.40
2 шамије мумие (sic)	1.90	3.80
3 шамије велике ординари	1.70	5.10
8 шамија великих ординари	50	4 —
8 шамија великих ординари	35	3.60(!)
3 шамије велике ординари	40	1.20
3 шамије велике ординари	22½	67½
1 марама плаветна — порцелан		30
5 фунти фитиљ памука	80	4 00
4⅓ памука за поткивање	95	4.50
9½ фунти памука фаин за плетење	1.50	14.25
13 фунти памука фаин за плетење	1.50	19.50
7½ фунти памука фаин непредена	—.45	3.37½
1 кандило от месингэ		—.10
90 фунти сачме	13	11.70
36 тестета мале покисле хартије	5	—.40
16 рифа црна платна	28½	4.53½
1 бошча стара		—.25
3 чешља	3	9
1 сандук брашовски		70
1 сандук брашовски		75
1 сандук брашовски		1.—
1 сандук брашовски		—.85
1 теразије дукатске		1.—
1 мали сандучић		—.25
1 пар зимски фусекли		—.25
4 пара обојака по 35 д.		1.40
1½ тура мешина по 2.50 д.		3.75
1 кордован		—.60
1 фишледер		—.50
11 чжакова по 35 д.		3.85
4 чжакова стара по 10 д.		—.40
30 фунти фангл-вурдли по 20 д.		6.—
31 фунта кафе по 1.— д.		30.—

[1]) 1780 Fasc. sub D.
[2]) 1780 Fasc. 11 sub P.

24 фунте шећера по 1.— д.			24.—
2 маказе по 40 д.			—..80
102 имама за			3.—
7 фунти лорберплетл по 20 д.			1.40
2 чжака по 10 д.			—.20
59 фунти пиринча по 15 д.			8.85
1 лисица и 2 мачке за			1.50
1 канабе за			3.—
5⅓ фунте жута воска по 70			3.72½
143 фунте рошћића	за		3.15 „
1 арар у кому рошчићи	за		—.40 „
79 фунти штирка	по	—.8	6.32 „
56 фунти стипсе	„	—.20	9.— „
25 фунти сумпора	„	—.11	2.75 „
50 фунти тамњана	„	—.50	25.— „
1 фунта раки сапуна			—.30 „
6½ фунти сапуна ердељска	„	—.12	—.78 „
6 покроваца	„	1.15	6.90 „
50 фунти пасуља	„	—.2½	1.25 „
3 торбе веће	„	—.25	—.75 „
11 арара	„	—.25	2.75 „
12½ тестета торби	„	1.—	12.50 „
7 пакли ердељски дугмета	„	—.48	3.15 „
1 сандучић у кому дугмета			—.25 „
13 фунти канапа	„	—.28½	3.68½ „
24 тестета и 8 штранки	„	—.40	7.90 „
7 тестета и 8 улгра	„	—.45	3.56 „
14 спона	„	4	—.56 „
70 цинкрота	за		—.20 „
1 мотика тотска	за		—.20 „
51 стакло розолије	по	—.35	17.85 „
10 стакала празни	„	2	—.20 „
2 сојке	„	10	—.20 „
101 турски лула црвени	„	2	2.20 „
21 лула мажарска окована	„	3	—.63 „
3 сандучића ердељска	за		—.80 „
350 запушача	по	—.10	3.50 „
2 фунте бибера	„	—.50	1.— „
4⅓ фунте бибера крупна	„	1.10	4.76½ „
1 шарено чекмеже	за		—.25 „
3 лота мушкатбли	по	—.33	—.99 „
11½ лота квирцнагли	„	—.25	3.87½ „
½ фунте лорбера	за		—.10 „
4 лота орашчића	по	—.20	—.80 „
20 лота теа	„	—.10	2.— „
1¾ лота цимета	„	—.30	—.52½ „
8 буквари мали	„	—.5	—.40 „
2½ лота ниџадора	„	—.3	—.7½ „
10 чешљева	„	—.3	—.30 „
9 жвала коњски	„	—.25	2.50 „
1 чутурица	за		—.20 „
15 кутија моловани	по	—.15	2.25 „
2 колана и 1 кускун	„	—,25	—.75 „
6 фунти олова	„	—.15	—.90 „
1 седло серсаном	за		3.— „
19 клобука мали	по	—.30	5.70 „
3 клобука већа	„	—.35	1.05 „
1 алиа стара	за		1.50 „
21 ћебе себешко	по	1.50	31.50 „
8 ћебета велики шерени и бели	„	2.25	18.— „
1 бела кабаница	за		2.— „
3 ћебета	по	1.50	4.50 „
1 ћултар плаветан	за		40.— „
1 ћебе продрто	„		—.50 „
8 ћебета џолова	по	1.—	8.— „
3 ћебета џолова стара	„	—.50	1.50 „

1 губа црна	за		2.— „
1 бисаге од мешине	„		1.— „
4 пердета	по	—.25	1.— „
8½ фунти у 3 тепсије и једном котлићу	„	—.50	4.25 „
1 кутија и у њој тефтерчић	за		—.16 „
5 вила	по	—.5	—.25 „
1 бисаге	за		1.— „
3 сандука	по	1.—	3.— „
1 врећа с дуваном	за		—.20 „
6 тестета флиспапира	„		—.30 „
38 фунти конопља	по	—.5	1.90 „
1 чжак за лан			—.10 „
6 сандука тотски	„	1.—	6.— „
2 сандука тотска стара	„	—.40	—.80 „
4⅔ фунте у једној тенжери	„	—.50	2.66½ „
110 фунте ситна грожђа	„	—.13	14.30 „
4 бурета празна от зејтина	„	—.50	2.— „
1 буре от 4 акова, у њему 10 ока зејтина			11.— „
1 флаша за зејтин с теразијама			2.28 „
1 кантар от 53 фунте			4.— „
3 теразије бакарне	по	—.40	1.20 „
1 теразије мале от месинга	за		—.05 „
2½ фунте за мерење	по	—.60	1.50 „
12 буренцета празни	„	—.10	1.20 „
1½ саитлик			—.05 „

У комори

			фор. кр.
26 фунти онаџа	по	—.12	3.12
50 фунти лана	„	—.21	10.50
26 метала вишњеви	„	1	—.26
10 фунти кинруса	„	—.25	2.50
6 метала жути	„	—.05	—.30
12 сандука тотски	„	—.50	6.—
6 акова креча	„	—.40	2.40
3 сандука велика	„	—.75	2.25
37 стакала розолије	„	—.30	11.10
5 бурадн празни	„	—.40	2.—
2 бурета малена	„	—.15	—.30
1 велико за зејтин	за		2.—
1 буре от 5 акова	„		1.—
1 седло са серсаном	„		2.50
1 дрвена столица и под њом орман	„		—.40
34 фитиља клободана	„		—.50
1 астал округао	„		2.—
1 кандило от месинга	„		—.30
2 дрвене иконе	по	—.25	—.50
			538.14
Item in parata			—.76½

Summa totalis 538.90½

Josephus Stvrteczky senator
Jacobus Bogdagovics liberae regiaeque civitatis Neoplantensis senator

Signatum Neo-Plantae
die 27a novembris 1781

Simeon Rakics qua actuarius[1])

Међу парничним списима из године 1773 налази се, свакако забуном стигла онамо, лицитациона листа ствари Саре поч. Стојана Аврамовића, иначе Јабучара. Међу стварима лицитираним 6 августа 1783 налази се и 1 лаиб-штул, продан за 1 фор. 6½ новаца.

---

[1]) 1781 Fasc. 9 sub L.

У једној конти из овог времена смо нашли: 1 нахтгешир зелен 11½ кр.

29 јануара 1784 инвентарисана оставина јереја ђакона Теодора Поповића.

Дом у малом сокаку између Васе Остојића и Ваљевца.
Виноград у Каменици
У иконама: дрвене, на хартији, у стаклу, скоро све фете.
У бакру 2 котла, већи и мањи.
У калају 6 тањира фети.
У хаљинама: ћурдија зимна плаветна нова, ћурдија од цајха летња фета, две доламе, 6 јастука везених, душек с перјем, јорган полован, чаршави постељни, астални. Поњава, комарник.
У дрвету кревет, астал, клупа, 2 столице, све чамово; два бурета, 1 раф.[1];

За кујну епископа Атанасија Живковића узимано 1782:

штуквиша	20	кр.
першина	1	»
штуквиша и свитака (?)	24	»
масла	6	»
каше	4	»
земички	4	
аивара	9	
маслина	9	»
пексимита	2	»
переца	5	»
шафрана	8	»
рибе моруне	56	
рена	6	
салате и спанаћа	14	»
лука	4	»
грашка	6	»
сочива	4	»
роткве	12	
два петла	30	»
целера	3	»
кајмака	6	»
купуса	18	»
сира	4	»
телећег меса	20	»
ринфлајша	23	»
пасуља	6	„[2])

5 септембра 1782 продаване су ствари удовице Марте некадањег кантарџије Теодора Крстића, међу којима

7 кошарица за сомуне		12	кр.
1 сепетка		7	»
1 гребене		28	»
1 протак с паприкама		7	»
1 зембилић с калеми		12½	»
1 вериге		6	»
1 ченгеле		10	»
8 брда	1 ф 02½	62½	»
1 штелажа	1 ф	10	»
1 умивалница		54	»
1 колчак		6	»
1 разбој (Јакова Саздановa вдова)		54	»
1 ђерђев		9	»
1 мотичица за башчу		6	»
1 чекрк		13	»

---

[1]) 1785 Fasc. 2 C.
[2]) 1784 Fasc. 19 sub S.

4 сана	1 ф	03 „
3 санчића		37[1]) „

На лицитационој листи ствари Евдокије Гаврилове из године 1785 забележен је unum vellepacz, продан за 1 фор.

10 лота сребрених дугмади	8 фор.	25 нов.
1½ лот жежене срме	1 „	60 „
дрвени орман купио Паво Розолџија	4 „	
вериге		35 „
сатак		83[2]) „

Иначе непознат нам Василије Којић умро 1787 имао је, па је у инвентару му записана, Kontroufe des Koics, а имао од књига Illyrische Bibel. Најзад, ein ganz gedecktes Kaless. Био трговац воловима[3]).

Мила Миланковић, деда народних добротвора Луке и Марије, брат сенатора и судца Пантелије, оставио је свом потомству, и народу, леп иметак који је инвентарисан 13 октобра 1788. На Камендину је имао 209 јутара земље (а Пантелија 306), а у сребру је оставио:

4 фунте у разним дугметима
2⅛ фунте у 23 различите кашике
8 лоти у 12 кафени кашичица
пехар од мускат-ораховине, сребром окован, процењен у 12 фор.
60 лоти сребра у 12 пари сребрених ножева
11½ пари друге врсте ножева
кандило цинцарског посла
кандило немецког посла
шпански трсковац сребром окован
Од женских ствари исписујемо:
1 Frauenzimer Nachtkasten;
3¾ лота сребра у дугмади на зубуну;
2½ лота сребра in einer Haarnadl;
Даље, 1 blechener Mandeltorten Model;
1 blechener Spritzkropfen Model;
1 Tischtuch mit 8 Salveten
1 Salvetenpress
1 Nudelprett
1 Gläserkasten
5¾ лота сребра у пехару који је купио Марко Сервиски за 11 фор. 40.
Најзад, и овде 1 Leibstuhl, купио га *Јозеф Пауз* за 2 фор. 02.

Међутим, поред те немачке робе, исти инвентар бележи дугмета од жежене срме на долами, бележи 5 ибрика и два ћугума, ћевћир, тенџере, легене, тавице, филџане за кафу, а онда опет пет супешислн.

У новцу, Мила Миланковић је оставио: 9 кеса по 40 фор пакет гроша од 50 фор.; кеса цванцака од 77 фор.; кесу од 404 Krongulden по 1 фор. 8 кр.; кесу од 236 Kronthaler по 2 фор. 16 кр.; кесу од 130 дуката по 4 фор. 30 кр.; кесу од 78 суверена по 13 фор. 20 кр.; комад од сто дуката у вредности од 400 фор., и 14½ дуката по 4 фор. у колирима.

---

[1]) 1782 Fasc. 7 sub J.
[2]) 1875 Fasc. 3 No 457.
[3]) 1787 Fasc. 43 X.

Наравно, свака кућа је морала имати и вагу за дукате, и њу је при распродаји купио *Радонић* за 46 кр.

А кад је Мила оставио толику готовину, онда је сасвим разумљиво да му је син Јован уз 209 јутара земље на Камендину докупио још 257 јутара.[1])

У истом акту налази се и инвентар Јелисавете, удовице Пантелије Миланковића која је умрла 28 новембра 1788. Поред 306 јутара земље на Камендину, и куће процењене у 5201 фор., њихов јединац Василије, потоњи спахија de Visak наследио је и ове ствари које су лицитацијом претворене у новац:

1 Keale vulgo Buzdovan продан за 4 фор. 33
1 Madratze mit Rosshaarn
2 Pölster mit Federn
1 Paar feine Csokolady Becher за 3 фор. 08
1 Zuckepbüchsen за 1 фор. 07
1 Fussglas mit 1 Deckel —.24 кр.
6 grosse Rosolijgläser
1 Bild h. Lazari —.31 кр.
1 Bild h. Panteleimoni
1 Bild Kloster Hylendar
1 damascirter Tischtuch mit 12 Salveten
1 Tischtuch mit 6 Salveten
2½ Loth in 13 Perlschnuren, купио Димитрије Бугарски за 174 фор. 30 кр.

Инвентар оставине Јелисавете удовице Димитрија Симића иначе платнара, сачињен 25 априла 1789, забележио је портре руског престолонаследника и жене му, портре Јосифа II; затим, 1 altes Begleissen, Tencsera (castrol); Legen (Lavour), 4 Tepsia[2]).

Из године 1794 имамо инвентар робе у дућану Петра Јовановића и ортака му, Тимотија Лубурића. У том је дућану било:

27 тенчера;
48 ком. зелени нокшира;
2 асуре доброценске;
37 лопата лебни;
66 лопата вејачи (тако!);
2 ступе;
3 чобање растове;
34 зембиља пожунска;
28 косишта;
8 вила тророги;
2 колевке тоцке;
2 решета гвоздена;
6 решета дрвени велики швабски;
2 капе кованџијске;
Иконе и контрафе, огледала[3]).

У рачунима трговца Дамјана Милетића смо нашли забележено да је 6 октобра 1793 купио „за колчак један пар са-

---

[1]) 1789 Fasc. 55 D.
[2]) 1789 Fasc. 62 G.
[3]) 1794 Fasc. 23 No 2171.

мýра", а „8 октомвра узе 3½ пара фаин куна натурални по 11 фор. 50", свега за 39 фор. 75 нов.[1])

У тестаменту Теофана Јовановића, сачињену 24 (12) априла 1801 имамо забележено покућство сиромашне породице. „Субштанција моја, рекао је Теофан, састоји се у једној под № 1702 кући и нечто мало покућни и посућни ствари, то јест 4 котла бакарна, 2 тепсије и 1 кастрола бакарна, 8 тањира калајни с 1 супншислом, 2 чирака калајна, и 1 жути от месинга, 5 кашика калајни, 2 роштиља гвоздена и 1 ражањ велики, 1 мали, 1 тавица, 1 супнлефл...-:[2])

У инвентару кабаничара Илије Кодеоци забележена је кућа, процењена у 2000 фор.,

икона св. Тројице на дрвету	10 фор.
мала икона св. Тројице	2 „
6 столица и канабе mit seidenem Konofos	9 „
6 lederne Sesseln	3 „
1 marmorner Tisch	16 „
леген од бакра 20 фунти	8 „

А од кабаничарске робе: кабанице; мале кабанице Turascha genannt; Bauernleibl Szurdoma genannt; illyrische Kindersurdomen; schwarze Bauernleibl (Gunyacz)[3]).

Инвентар оставине трговца Николаја Димитријевића, сачињен 7 фебруара 1811, бележи злато, сребро, бакар (леген, оранија, тепсије, казани, ибрик) у вредности преко 3000 фор. затим, порцелан, стакло, мадраце, перине. Даље, 22 иконе; 20 књига већином духовног садржаја, процењене у 20 фор. Најзад, двоје каруце (Kalles), таљиге; 2 акова комовице, 2 акова Onais ракије и 9 акова пунтвајна.

У трговини Николајева сина Јоакима инвентарисана је 8 јануара 1811 ова роба:

46 ока сира наће се и даде отбисмо 20 ока 46 ф
128 фунти **Дебреер** дувана несечена (дебарског) а 80 хч
108 фунти **Дебреер** дувана сечена а 95 хч
12 фунти макарона а 35 хч
1 туце четки за зубе 2 ф 10 хч
6 тућета четки ординари а 1ф 80 хч
75 рифи **кумаша** средња а 30 хч
18 рифи **кумаша** мало ужег а 25 хч
39 рифи **кумаша** узанијег
1 туце **марама** морасти 33 ф
6 шамија туце а 25 ф = 12,50 ф
7 лепеза ординари а 40 хч

Као материнство оставила је Јулиана рођена Мијатовић, снаха Давида Ранковића, глувонемоме Јакову и брату му Димитрију ово сребро и адиђаре (то би имало потицати из куће Мијатовића):

12 пари ножева и кашика
Два пара ножева и кашика

---

[1]) 1797 Fasc. 2 No 167.
[2]) 1802 Fasc. 3 No 622.
[3]) 1806 Fasc. 5 No 962.

Две транчир кашике
Три сланика
једне мумаказе
четири чирака
једно кандило
једна кутија за шећер
дванаест кафе-лефл
две капике од сребра, пак на форму јерусалимску позлаћене
што се тој педи
Од хаљина:
два лепезета од свиле
дванаест салвета мали
три пара свилени штринфли.
Од адиђара:
14 струка бисера на сребрној копчи
струка бисерне минђуше на сребрној копчи
2 претензиона на руке от граната
минђуше с дијамантом и рубином измешано
2 прстена от диаманта
1 бурмутица од злата
1 бурмутица от шилдкрота
1 напрстак од сребра
1 чаша от злата
1 пар шноли у футролу.[1])

У инвентару Симеона Јовановића, репаратора лађа (шупера) забележено је:

1 Bild des *heilig Sabbas* mit schwartzen Rahm auf Papier 1 фор. [2])

1 априла 1806 правила је тестаменат Ана удова Василија Георгијевића. Имала, сем активних дугова: „постељу, 2 јоргана, 2 јастука, 1 перина, 4 ћилима и 2 чаршава на постељу; 2 котла бакарна велика, 1 мали; 1 тигањ, 2 тепсије, 1 ражањ, 1 роштиљ"[3]).

У инвентару ствари ишчезлог адвоката Томе Богдановића забележено је девет пошта, само једна бела џепна марамица, три шешира (2 округла, 1 тророг) и три сунцобрана (umbracula)[4]).

12 јануара 1808 лицитиране су ствари Николе Марковића, међу којима:

кантар окаш	2 ф	06 кг
сатара	—	31 „
утија	3 „	06 „
брадва	2 „	39 „
Стара скакавица ригл зовома	—	31 „
просек	1 „	06 „
длете	—	25 „
натегача и шарка на врата	—	15 „
Икона на платну велика: с једне стране св. Ђорђе, с друге Петар и Павле	16 „	30 „
2½ пара творова фарбани	10 „	
ћурдија од чоје плаветне куном оперважена	10 „	
курјачина	21 „	36 „
златна капа од кадифе с чипкама	4 „	19 „
вериге	1 „	33 „
плаветне плундре и пруслук	2 „	09 „

[1]) 1803 Fasc. 10 No 1880.
[2]) 1803 Fasc. 10 No 1937.
[3]) 1806 Fasc. 4 No 585.
[4]) 1808 Fasc. 5 No 998.

арач свилен на ћурдију	1 „	15 „
сандук с књигама (за књиге?)	—	48 „

У инвентару Григорија Миковића забележена је икона која је изображавала различите српске светитеље (diversos sanctos serbicos), затим портре митрополита Ненадовића, најзад грб породице Миковић.[1])

У инвентару Јелене удовице Хаџи-Богдана Вулко и сина јој Андреје, од 8 јануара 1819, забележене су 43 слике и иконе:

Јерусалим, Константин и Јелена, Кузман и Дамјан, јерусалимско распеће; Катарина руска царица, Ман. Зограф, Света Гора, Синај, Пантократор, Лавра.

Од калајних предмета: 2 сахана, кондир.

Од бакарних: 2 ћугума, 2 тенжере, тепсије, ибрик.

Затим ћемер, па Leipziger Hausapotheke mit 6 gläsernen Flascherln, те 1 Leibstuhl.

Сенатор пак Јефта Јовановић пријавио је магистрату да је у инвентару требао бити забележен и clavicordicum[2]).

У инвентару сенатора Петра Нешковића забележено је 1819:

2 alte grosswäterliche Tepsien		4 fl.
2 kupferne Kessel		8 „
1 „ Tencsera		2 „
1 „ Lavour		2 „
2 Flinten, 6 Pistollen, 2 Säbel		30 „
На салашу Сајлову: 2 Sensen	1 fl.	
1 Pflug	1 „	
1 Butterfassl	— 30 xr	
У сребру само: 4 Paar silberne Messer samt Gabeln	á 6 fl	24 fl
4 silberne Löffel (grossväterlich beides)		24 fl.

Из исте године, лицитациона листа ствари Михајла Штвртецког бележи чутуру продату за 18 кр., будак за 24, стару чобању 36, и пљуваоницу (Spuktrugel) продату за 6 крајцара[3]).

30 јула 1823 лицитирана је оставина Марије Бижић, кћери Лазара Драгојевића:

1 grosses Bild Jesu Christi купио Филип Недељковић за	61 фор. 3[illegible]
1 kleines Portrée митрополита	2 фор..
1 Fortopiano купио Тома Грегуш	114 фор.

У инвентару адвоката Лазара Радонића забележено је и процењено:

eine ungarische Attila Mützen	30 fl.
1 Coffée brauner Frack	12 „
1 schwarzer Frack	14 „
1 Coffée brauner Gehrock	16 „
1 *Binyiss* mit Fuchspelz	100 „[4])

У инвентару Јудите Радонић бележено је посуђе од калаја, од месинга, па од цина, а онда од порцелана:

---

[1]) 1816 Fasc. 5 No 1345.
[2]) 1819 Fasc. 3 No 739.
[3]) 1819 Fasc. 9 No 6350.
[4]) 1824 Fasc. 1 No 56.

2 grosse Kaffee Kandl á 2.30	5 fl.
2 kleine Kaffee Kandl von Steingut a 36 x	1.12 „
1 Milch Reindl von Steingut	—.30 „
4 Paar Kaffee Schalen von Steingut á 30 x	2.— „
2 kleine *gläzerne* Aufsätze á 12 x	—.24 „
1/2 Duzent Teller von Steingut á 15 x	1.30 [1]

Филип Поповић Пеци, трговац, имао је од икона и слика свету Варвару, Кузмана и Дамјана, ein altes Bild des heiligen Uros, Genealogie der Könige von Serbien, уоквирено[2]).

Исте године, у инвентару Анастасије удове Савић забележене су и ове иконе: ein Bild heiligen Wladislav, ein Bild heiligen Lazari[3]).

У инвентару ствари Томе Манојла Николића налази се: стари свилен кишобран (Paraplie) продан за 2.30 фор., шајна; аван од месинга, 10 фор.; ибрик 4.06 фор. и четири тепсије од бакра, 7.12 фор. шајна[4]).

Софија Лазара Поповића, сестра Луке Миланковића, у тестаменту 1838:

„Из покућанства, у ком све движиме ствари ког нибуд вида и имена разумевам, бисер мој од дванаест низа између две кћери моје: Марије и Варваре подели се, и свака по шест низа добије; такођер свака од њи по шест кашика, шест пари ножева, по један форлеглефл, и један сланик, све разумевајући од сребра, да получи; осим тог млађој кћери мојој још неудатој Варвари остављам један крст од брилијанта, један пар велики минђуша од брилијанта, два прстена с плаветним каменом. Све пак проче ког нибуд вида и имена движиме, скупоцене и друге ствари, остављам сину мом Павлу".

6 (18) дец. 1839 Петар Димитријевић у свом тестаменту завештао је адвокату Гаврилу Ползовићу за знак признателности на указатом пријателству „велику контрафу намастир Картаузер претстављајућу, такођер другу голубове у руку држајућу, и 2. мање последње Лудвига 16-ог сцене изражавајуће".

Лицитациона листа ствари Марије от Станисављевић бележи, између осталог:

	фор.	кр.
1 Paar Handschuh купио Дим. Михајловић		—22
2 Fecher		—.11
1 Bild von Holtz Ath. Trifkovits	7.	—
1 Microscopium		—.21
1 eiserne Elle		—.56
1 Arochin		—.07
1 Brieftasche		—.25

Међу стварима које је за живота распоклањала забележен је сланик сребрн позлаћен и од туча пеглаизн.

У тестаменту је завештала:

„Савви Поповичу портре моего супруга Димитрија и наш фамилиарни вапн једно воспоминанија, друго сохраненија ради да припадне.

---

[1]) 1834 Fasc. 6 No 3073.
[2]) 1835 Fasc. 2 No 661.
[3]) 1835 Fasc. 6 No 3147.
[4]) 1837 Fasc. 12 No 6782.

Иконицу Матере Божије с сребром оковану и позлаћену и све мое књиге (осим велике Библије) и што сам већ Библиотеки дала — Библиотеки здјешњег гимназиума благочестија нашег да се издаду".[1])

Лицитациона листа презадужене масе Јелисавете удове Михајла Јовановића садржи и ово:

Eine kupferne Tepsie	4	f 02	x
ein alter Rüdicül	—	25	„
ein alter Mieder	—	50	„
drey alter Hauben	—	31	„
ein alter Fächer	—	7	„
ein Vortuch	—	12	„
ein Csutura	—	15	„
eine Rattenfalle	—	54	„
ein Leibstuhl	—	43	„[2])

7 априла 1843 при лицитацији ствари Јелисавете Влашкалић, удовице Василија Обрадовића продан је ein seidener Wikler за 30 фор., а процењен био у 10 фор.

За време Буне, први пут је, по нашем знању, забележен Кришпин од плаве чоје, који је при лицитацији продан за 27.41 фор. шајна[3]).

Најзад, 9 новембра 1849 пријавила је Јелена удова Беловић штету од бомбардовања, те навела, између осталог, 1 сунцобран, 3 капе женске и друго.

II ВЕРОВАЊА И ОБИЧАЈИ — МОРАЛ

Док је у областима материјалне културе за последњих двеста година и код нас настала знатна промена, има једна област духовне културе у којој је много мање мењано, и поред напора просветилаца какви су били Доситеј, Змај и други. То је област веровања, и обичаја који су никли из тих веровања као и морала. У погледу веровања, обичаја и морала, разлика између примитивног и данашњег просечног човека врло је мала. И један и други живе окружени духовима, и сваковрсним опасностима што их неке мистичне силе намењују човеку. Отуд обичаји којима је задатак да умилостиве зле духове, и да што више обвежу духове заштитнике, и посреднике између човека и тајанственог света, врače и врачаре, свештенике.

Колико је тог мистицизма било код људи старога Новог Сада, показаћемо неколиким белешкама из здравствене области.

Тако су одмах у почетку, 28 августа 1750, градски хирург Георг Леб, и остали хирурзи, Стефан Вернер и Ђерфи Јанош, позвани пред суд по тужби неке Иконије, која их је тужила ради насиља. Они су се пре тога тужили како у

[1]) 1839 Fasc. 10 No 5264.
[2]) 1839 Fasc. 9 No 4608.
[3]) 1848 Fasc. 12 No 774.

граду многе жене, па и мушки, предузимају лечење болесних с великом опасношћу за здравље, а и за њихове стручне интересе. Иако је магистрат ово озбиљно забранио, Иконија је наставила свој занат, а они, да би показали како управо она највише смета њихову послу, разбили су јој неколико лончића с мелемом. Пресуда: пошто се Иконија усудила да и поред забране магистрата ради посао за који није спремна, сама је крива за оно што јој се десило; ипак, пошто нико не сме сам себи судити, имају хирурзи Иконији платити одштету 1 ф.[1])

И новосадски Немци су, изгледа, били неповерљиви према медицини онога времена. У оставинским списима сенатора Јохана Мезера који је умро 12 августа 1752, забележени су оваки издаци:

Einem Griechen vor Balsam	2 ф. 50 кр.
In die Apotheken bezahlt	2 ф. 44 кр.

То јест, више за балсам некога Грка о ком не каже ни да је хирург, него за лекове прописане од хирурга.[2])

У рачунима Стојше Крстића Капамације, тутора Васе Стефановића, међу издацима године 1755 забележени су и ови:

Жени што га је видала	1 ф.
Милети што га је видао	3 ф. 50 нов.

А акта ништа не знају о некоме Милети који би био хирург[3]).

21 августа 1756 објављена је у магистрату наредба намесничког већа према којој где год се затекну скитнице које врше литоромију (ваљда литотомију, вађење камена из бешике) или комедианти (!), треба их зауставити и одузети им привилегије или сведоџбе на које се буду позвали, и строго им забранити сваку лечничку и хируршку праксу; по којој нигде не треба примити ни физика ни хирурга који није члан цеха, а могу бити примљени само они који у Пожуну код санитарног већника Јозефа од Бербек положе испит и то докажу сведоџбом[4]).

Године 1766 још има овде осам хирурга, али има и надри-лечника. Једном од њих, Италијану, и другом који се звао Даскало, забранио је магистрат 29 децембра 1766 да лече људе[5]). Георгије Леонтијев Даскал је међутим остао у Новом Саду, и 7 септембра 1769 га поново туже хирурзи како им се плеће у посао, врши операције, па чак лечи и

---

[1]) Прот. 1748—1753 pagina 393.
[2]) 1758 Fasc. 6 sub L.
[3]) 1758 Fasc. 4 sub L.
[4]) Прот. 1754 — 57 стр. 461.
[5]) Прот. 1758 — 66, стр. 1488.

унутарње болести: преко хируршкога калфе Павла Марковића набавља лекове из апотеке. Сад је магистрат решио да га из града протера, а калфу му ухапси[1]).

Међутим, још и године 1772 Даскал Георгије Леонтовић је у Новом Саду, и лечи, јер га штите сенатори Пантелија Миланковић и Давид Рацковић. Католички опет сенатори штите, према тужби штабалног лечника Јозефа Винклера, неписменог Баварца, који је пре био кочијаш, а сад травама лечи глупу светину. 25 маја 1772 намесничко веће поново тражи да се они протерају[2]).

Из исте године имамо белешку да су покојног Симу Херцеговца из Новог Сада болеле ноге, и да га је лечила Анђелија Тоше Вилковића из Карловаца; „и јест ми платио његов ортак два форинта пошто сам и погодила", признала је та видарица[3]).

Физик Штефани је 10 фебруара 1808 пријавио магистрату да је од колега и хирурга дознао како у Алмашком Крају нека Ката Снашићева лечи просте људе уз добре награде, и магистрат је закључио да је ухапси[4]).

Овде, код надрилекара, треба ваљда споменути и Јосипа Лалића, учитеља у Врбовском који је успео да својим тобожњим леком од беснила збуни целу монархију и њене универзитете. Непосредно пред Буну, 1844, Намесничко веће је разаслало Упутство о лечењу беснила код људи и животиња по начину Лалићеву. Његов лек није био профилактичке природе, него тек за случајеве кад беснило већ избије. Одлучило је било Намесничко веће да се са тим лечењем по свој краљевини чине покушаји још две године, и резултати њему пошљу[5]).

Колико је тада, као и данас у осталом, било вере у магију, чарање и врачање, показује и ово што је новосадски магистрат као суд радио 23 јула 1751.

Ђурађ Петров, 20 година, родом са Косова (ex Rascia oppido Koszovo), служио је пре тога у Букчиновцу, (селу у Бачкој које је расељено, а чији су становници населили Стапар). Онде је просио девојку Анђелију, али се ова није удала за њега, иако је већ била примила дар, него за пријатеља његова Симу. Уврећен, Ђурађ је ишао некој Инђији у Букчиновцу и ова му је обећала своје чини да му Анђелија сама дође. Пијан, он је Анђелији тиме попретио. Дошавши у

---

[1]) Прот. 1767—1769, pagina 488.
[2]) Fasc. 5 sub R.
[3]) 1756 Fasc. 6 sub G.
[4]) 1808 Прот. 294.
[5]) 1844 Fasc. 10 No. 5851.

Нови Сад и ступивши овде у службу, чуо је на футошком вашару да Анђелији није добро, и да због тога њега криве...

22 септембра 1754 саслушавани су пред овим магистратом сведоци по тужби Ружице, жене Мијата Пауновића, против Деве, жене Петра Чизмеције. Њих две су се среле, а Дева је имала дете у наручју. Слатка сестро, питала је Ружица, зашто заклањаш дете од мене? — Имам и рашта, одговорила је Дева, једног сам сина већ изгубила, па се морам бојати за ово јединче. — Ти можда на мене сумњаш да сам вештица и да сам појела твоје дете, питала је Ружица, и онда је, каже један сведок, дигла и сукњу и кошуљу те, ударајући се по стражњици, рекла Деви: Ево, види да ли сам вештица. Муж Ружице, у тужби магистрату, каже да је Дева рекла Ружици: Ти си ми дете појела и нећу се смирити док те суд не метне на пробу.

Пошто се и Дева тужила на Ружицу да ју је назвала вештијом која је због блуда корбачима протерана из Београда, суд је нашао да је Ружица сама себи судила и, 22 фебруара 1752, пресудио да се Дева као укућанка у току од 15 дана има иселити из суседства Мијата Пауновића[1]).

Међу оваке празноверице, каквих има и данас, чак и код много школованих људи, спада и онај прст обешена човека, нађен код Немца са Некара, који је изјавио да је њиме врачао, да би коњи били дебљи (13 марта 1753).

Године 1758 тужио је ужар Стојан Стефановић Ану Шокицу жену Петра Влаха. Говорећи о чинима и врачбинама његовој жени Симеони, Ана је толико опчинила ову да је на њене очи отварала сандук и узимала његов новац; покушавала је чак да га преко Симеоне и отрује, обећавајући јој лепшег мужа. Искала је од Симеоне и његову кошуљу да је на гробљу закопа, а онда опет да је он обуче. Најзад се са Симеоном посвадила кад јој ова није више хтела новац давати, и ствар је дошла пред суд.

Овамо спада и догађај из године 1813. Ухапшен у Петроварадинској тврђави, послан је магистрату на суђење контрибуенат Јефта Гајин. Од славног харамије Кузмана Угодића који је у тврђави висио обешен, украо је ногу, и то је Гајина учинило сумњивим да је био јатак Угодића. Он је међутим тврдио да од детињства пати због подавице. Ишао је у манастир Јазак на молитву, и онде му је нека жена рекла да ће се од невоље своје ослободити, ако набави ногу обешена човека и спали је а пепео од ње попије у води. Нога је, вели, већ била трула и сама од себе

---

[1]) Протокол магист. заседања I стр. 589.

пала, а он је само дигао, није отсекао. Кад је то установљено, магистрат га је пустио на слободу, нашав да више заслужује сажаљење, него ли казну[1]).

Прелазећи на обичаје који су настали у другим областима живота, иако имају исти корен у мистицизму, објавићемо неколико магистратуалних наредаба које су, уколико су извршаване, морале дати особито обележје животу Новог Сада пре двеста година. Ево тих наредаба:

Нико нека се не усуди да недељом увози у град дрва или сено; ни кола са животним намирницама се неће примати у град недељом пре подне. Дозвола се може добити само за време пре него што зазвони у цркву. А када то зазвони, онда престаје свако куповање и продавање. Тек када сврши служба божја, могу се поново продавати намирнице и воће.

Целог недељног дана ниједан трговац ни занатлија да се не усуди отварати радњу и што продавати, изузев трговине с намирницама и крчме, за које важи горњи пропис. Када зазвони у цркву, и ови треба да пођу на литургију, а после ње могу поново отворити бакалнице и трговати.

Сви грађани имају пазити на ватру у својим кућама и на камине. Сваки домаћин има чистити улицу пред својом кућом и затрпати јарак ако га има пред кућом.

Ружан је био досад обичај да свињи лутају по сокацима, залазе у туђа дворишта и свугде чине штету. Зато се све становништво опомиње да свиње држи затворене или да их изјутра, до вечери, тера у поље. А коме скитнички свињи начине штету, сме их убити и избацити на сокак[2]).

Даље белешке о породичном животу, о обичајима у које је био укалупљен приватан живот наших предака, имаће задатак да покажу како је човек у сва времена и под свим поднебљима скоро исти, с подједнаком дозом памети и лудости, с подједнаким склоностима за оно што се зове добро и за оно што се зове зло.

На пример, зар не подсећа на данашње хумористичке листове она тачка у тестаменту чизмара Илије Николића, из године 1829:

„И будући да и дан данашњи, преко моје воље, у дому мојем пуница моја из Земуна находи се, то завештавам и тврдо налажем да моји тутори абије после смрти моје, из особитог узрока, њу от целе сермије моје изкључе и изкуће сасвим оправе"[3]).

---

[1]) 1813 Прот. 870.
[2]) 1748 Fasc. 6 sub CC.
[3]) 1829 Fasc. G No 4002.

Или зар се не би и данас могло рећи оно што је новосадски магистрат констатовао 2 јуна 1749:

да православни при женидбама много троше које на мираз, које на дарове; исто тако и гозбе о имендану и свечарству (anniversaria domus dedicationis die), па и даће у случају смрти, трају по четири па и више дана тако да се људи троше и сиромаше. Закључено да проводација не сме више од 15 ф. тражити, и да гозбе не смеју трајати више него један дан, што ће се идуће недеље објавити.

Од обичаја, против којих је и градска и државна власт борбу водила, споменућемо мобу и гозбе том приликом. Намесничко веће је 20 фебруара 1787 издало оваку наредбу:

Пошто код Румуна клака, а код Срба моба, по свом пореклу, састоји у томе да имућнији домаћин, који има више усева, сазове за известан дан мање имућне људе за косидбу и возидбу жита, или за косидбу ливада, и добро их почасте, то се забрана мобе изречена 21 новембра 1786 ограничава само на гошћење, често скопчано с мобом, при коме православни народ губи време које треба посветити економији[1]).

Нисмо нашли да је у Новом Саду често приређивана моба, али да је ње било, сведочи исказ градскога катане (obequitator) Кузмана Кршикапића, по којем је мобом покошено такозвано Недино Селиште дало свега петнаест пољских пластова сена[2]).

Једанпут, 6 априла 1763, пред магистратом се повела реч и о стародавном обичају код Срба да трећи дан ускрса (Feria 3-tia Paschatis), место да поливају чистом водом, један или више њих ухвате трећега и обучена баце у најближу бару, чиме не само да једни другима штете одело, него настају отуд и највеће туче. Да би се тој злоупотреби доскочило, биће кажњен ко то у будуће учини, ако је грађанин, глобом од 12 фор., ако није грађанин, онда са 12 штапова[3]).

О ношењу дуката имамо само једну белешку из године 1755: Круна Михаила Настића донела је своме мужу у мираз ђердан од талира и полуфорината за који је тврдила да вреди 22 фор. (collare ex biflorenariis et semilorenariis). Али, као што се види, то и нису дукати, него сребро.

Велике издатке су чинили Срби приликом погреба, и дајући даће покојницима.

---

[1]) 1787 Fasc. 15 P.

[2]) 1761 Fasc. 8 sub U: per Molbam falcatum foenum in Nedino Szelistye.

[3] Прот. 1758—66, стр. 878.

О погребу трговца Стојана Крагујевића, 20 августа 1750, потрошено је:

Прво за гроб и за звона Милићу, епитропу Саборне цркве	12 фор.
Свештеником нашим њихове службе, подушја, провода опела, кољиво и прочаја	7.75
Магистеру из мале школе што су дијаци пратили до гроба	—.50
Клириком који су се облачили и пратили	—.8
На крст фрол	—.30
Ђеорђиу пономарху што је звонио	—.11½
Тишљеру за сандук	2.75
Друго је паки о четиридесетници за парастос нашим свештеником	1.13½
Господину протопопи опело	—.28½
Духовнику магистеру и странским свештеником што су се тревили на парастосу	—.70
Лицелдеру за 2 вунте свећа воштани	1.60[1])

Приликом смрти Дафине Недељковићеве, 17 фебруара 1760, учињени су издаци:

што ће свеће палити на гробу за 40 дана	1 ф 50 нов.[2])
О четрдесетници бабе Јелице Неоричине плаћено:	
Клисари за што је свеће жегла за 40 дана	1 ф 25 нов.
3 прасаца а 50 нов.	1 ф 50 „

Приликом смрти Игњата Калфе код Николе Ђорђевића иначе Јагера издаци:

Свешташе масло	2 ф.
51 риф флора	— 75 нов.
1 шлаф капа	— 50 „
15 струкова рузмарина	75 „
Милош берберин што је лечио	1 ф 41½ „
Василко берберин за бријање	2 ф
Таћаији за капу	1 фор 70[3])

Приликом дања не заборављају се сужни у тамници ни сиротиња у шпиталу. 1773 године о смрти Павла Богдановића, сина Максима звана Земунца:

31 фунта говеђа меса за сироте
23 холбе вина ариштанцем у граду
1½ оку сира на гроб сиротами

18 марта 1782 правио тестаменат Јован Јеремић кабаничар. У њему изрекао жељу: „Три цеха то јест ћурчијски, капамажијски и сабовски да ме до гроба отпрате, и коме от њих потребуе да се дадут фролови и им пристојно у цех плати се"[4]).

О удадби Настасије кћери Стојана Крагујевића, 7 октобра 1754, ево шта је купљено из трговине Јована Атанасијевића и Војина Савића:

	фор.	нов.
2 мараме дупле свилене	2.	40
3 бурунжука за превез	2.	10
9 рива пецаика (Bettzeug) за душек	2.	35
9 рива цвилика у душек	1.	50

[1]) 1757 Fasc. 4 sub Z Zet N B.
[2]) 1760 Fasc. 3 sub S.
[3]) 1761 Fasc. 7 sub T.
[4]) 1782 Fasc. 6 sub E. Сем тога, види **Новосадске биографије** I 214 и V 2.

4½ рива платна московског	—	90
1½ рив платна плаветна за кецељу	—	50
2½ рива пантлике свилене	—	12
1¾ рива картона за јастуке	1.	12
1 мараму свилену летњу на врат	1.	50
1 чаршав на постељу тоцки	1.	41
23½ аршина платна женскога девојки и младожењи за кошуље њихове	6.	65
1 јорган од Пантелије Радиновича	6.	85

И друго слично[1]).

О удадби Саре кћери Максима Ракина воскара 1773 потрошено:

1 свилену кецељу	5 ф
1 капу дадо направити женску	9 ф
1 јорган	7 ф 50 нов.
2 лонца рузмарина	1 ф
Тела за позлаћивање рузмарина	— 50 нов.
1 оку рена	— 20 „
3 пара пилића	— 35 „
5 ћуркова	2 ф 50[2])

(Рачун је претеран и није тако примљен)

Из године 1800 имамо копију трошкова што је Стака Осечанин, удовица Проке Осечанин alias Шупер, имала „о јабуки о свадби" своје кћери Кате[3]).

У рачунима Стојше Крстића, капамације, тутора Васе Стефановића, међу издацима из године 1755 налазе се и ови:

када се крсти дете крзница 60 нов.
кумчету свећа и бабици и клисари 26 нов.
после када је крстио дете крзница 60 нов.[4])

Имућнији грађани су приликом женидбе или удадбе обично правили брачне уговоре, и у њима осигуравали мираз који је невеста уносила у кућу. У *Новосадским биографијама* се спомиње више таких случајева[5]).

Овде ћемо рећи садржај таког уговора што га је учинио 21 јануара 1801, Јован, син пароха Матеја Димитријевића са пупилом Ином Трифуновић из Карловаца.

Невеста доноси у кућу свекра 1600 фор. а овај обезбеђује тај мираз са 3000 фор. То јест, поп-Матеј уступа сину свој виноград на међи између каменичког и буковачког терена, 60 мотика = 3000 фор.

Овај мираз и противмираз, свега 4600 фор., ако би младенци били бешчадни имају припасти ономе ко преживи; буде ли деце, онда припадају деци, а само половина брачном другу који буде у животу[6]).

---

[1]) 1757 Fasc. 4 sub ZZ et NB.
[2]) 1777 Fasc. 9 sub F.
[3]) 1801 Fasc. 8 No. 1429.
[4]) 1758 Fasc. 4 sub L.
[5]) B. I, 262; II, 128; IV, 155.
[6]) 1801 Fasc. 2. No. 166. Иначе о миразима види у **Новосадским биографијама** I, 25 113, 170 и 261; II, 170, 182, 184, 201, 234, 235 и 251; III, 11-12, 16, 30, 41, 205, 219, 234; IV, 27, 63, 68, 75, 85, 100, 148, 224, 235 и 293.

Да ово „старо добро доба" није било много друкче од данашњег, најбоље ће показати неколике белешке о породичном животу пре двеста година.

Једва инстаурисан, имао је магистрат већ 30 априла 1748 да расправља прељубу неке Руже, удате за Мишка Врбановића иначе чизмара. Ружа је одбегла с младим хирургом, ваљда берберином, Иваном. Према исказу прве сведокиње, код-које је Ружа служила кад се удавала, па и прва четири месеца брака провела, владала се она кроз то време честито. Тек кад је одселила, чула је да се добро не држи. Друга сведокиња је сведочила да јој се Ружа тужила како мужа не воли и да ће га оставити. Сумњиво је било и кад је била прала код неког младог трговца Петра, па му често одлазила. Најзад, видела је Ружу једанпут у разговору са Иваном,с којим је и побегла док је муж био у цркви. Муж је изјавио да му владање жене никад није било сумњиво. све док није побегла и однела и његове хаљине и 20 фор. готова новца. Он је пошао за њом у потеру и нашао и њу и Ивана у Гроцкој. Искао је од турског суда да му врати жену, али су се јаничари томе одупрли, и мало га нису убили, те се вратио несвршена посла. После је Иван примио и мухамеданство, што Ружа није хтела, те је једне бурне ноћи побегла у Ковин. Муж је то чуо, узео је к себи, те су у Опави служили код некога капетана Петра. Али се Ружа овде придружила некој Румунци те са њом одбегла тако да сад ни муж не зна где је.

2 новембра 1787, док је заседању конзисторије председавао епископ Јовановић, изишао је пред исту контрибуенат Јован Павловић иначе Чорта, који од своје жене разведен од стола и постеље, а сад је желео склопити други брак. Пошто су обе странке саслушане, и пошто је оптужена жена признала тачност мужевљевих оптужаба (да је од њега побегла и многе године недозвољено живела са другим, па му и троје деце родила), позване су да се врате пређашњем браку и да живе као Хришћани. А кад та наговарања нису помогла, по 6 § постојећег патента о браку, странке су упућене на competens forum civile ради потпуног развода.

Приложив извод из протокола тог заседања, Чорта је 4 фебруара 1788 од магистрата замолио одобрење другог брака. Магистрат је, међутим, нашао да његова жена спада под петроварадинску јурисдикцију, те је упутила онамо.

9 јула 178 саслушавао је новосадски магистрат Чортину жену Марту која је имала око 30 година, рођена је у Новом

Саду, а ухапшена дан раније у Петроварадину на зеленој пијаци (in poro viridario) и допраћена у Нови Сад.

Она је овако исказала о себи. Кад ми је било девет година, умрли су ми родитељи, и ја сам се законито удала за Јована Чорту. Са њим сам живела пет година, али кад ме је у року три дана виш пута тукао, побегла сам некој рођаци у комшилуку. После три дана хтела сам се повратити мужу, али ми је свекрва поручила, да ће ме муж, ако се вратим, заклати

Две године сам се издржавала радом својих руку, а онда сам прешла Петру Бостанџији који је дошао из Турске, без жене, а живео на рибњаку у Петроварадину. Код њега је служила око 13 година, с платом од 24 фор. годишње. Живели смо као муж и жена, па сам му родила троје деце; двоје је умрло, а треће, од две и по године, код мене је. Ово је знао мој муж, јер ме је његова сестра чешће походила. Деца су ми крштена у Каменици, и тамошњи пароси су знали да сам Бостанџијина суложница.

Мој муж је имао суложницу још пре него што је мене узео; због ње ме је и прогонио, и кад сам га оставила, саживео се опет с њом, па са њом и сад живи. Друге године брака са њим, зачела сам дете, али је оно прерано дошло на свет од многе муке, и одма после рођења је умрло.Конкубина мог мужа је била удата, али је пре седам година остала удовица. Међутим, још за живота мужа, била је са Чортом у односима. Прошле јесени молио је конзисторију да му допусти њу узети за жену.

На питање, где је сад Петар Бостанџија, Марта је одговорила: пре две и по године дошле су харамије у кућу на Рибњаку коју сам с Петром купила, и њему су на прагу врата секиром главу одрубиле, а мене су тешко. истукле и полуживу оставиле, а све нам ствари и новац однеле. Ја сам пренесена у болницу у Петроварадин, где сам остала пуну годину дана, док нисам излечена, а кућу је петроварадински магистрат продао, па 50 фор. уручио мени, а остали новац чува за моје дете. А откако сам изишла из болнице, живим у Петроварадину, у касарнама, где за стан плаћам 30 крајцара месечно, а издржавам се продајући воће у тврђави.

На питање, да ли је већ када била ухапшена, одговорила је Марта: прве године када сам оставила мужа, болеле су ме груди; да би их лечила, отишла сам једној жени у Ириг. Замном је дошао мој муж који ме је дао ухапсити; била сам у затвору три дана, а онда су ми ударили три корбача, и предали ме мужу. Овај ју је на своји коли одвезао

до Крушедола и онде је оставио. Кад је она за њим дошла у Нови Сад, рекао јој је, нек иде својој снаси, жени брата свог, док он не пошље по њу. А када дуго није слао по њу, послала је она снаху својој свекрви, да пита, може ли се кући вратити. Али свекрва никако на то није хтела пристати, зато што је у Иригу шибана.

Чорта, саслушаван, изјавио је да има 46 година, да се с Мартом венчао у Саборној цркви пре 26 година (!) и да је ова од њега побегла пре неких 20 година зато што је украла гуску од поп-Михајла. Он ју је једанпут примио натраг, и остала је код њега по године, али је у суседству опет нешто украла и побегла; опет се вратила, и остала код њега годину дана, те опет побегла у Срем.

О својој конкубини је тврдио да се са њом упознао тек пошто га је жена оставила. Због ње је двапут хапшен, и једанпут му је ударено 15 штапова, а други пут 15 корбача. Са њом је имао односа још за живота мужа јој.

Саслушана и она, конкубина, удовица Петра Пантелијина, имала је кћер од мужа, удату у Каменици.

25 јула 1788, у овој ствари је дао своје мотивисано мишљење сенатор Јаков Богдановић. Он је предложио да се казне и Јован и Марта и Петра. Јован и Марта са месец дана хапсе при хлебу и води, и са 12 шиба, а Петра са 14 дана хапсе. Јовану да се одобри понован брак, али с искључењем Петре. Овај предлог је магистрат одобрио, а 28 јула 1788 и сама конзисторија[1]).

Већ године 1749 спомиње се и родоскрнављење (incestus). 22 августа пише из Карловаца магистрату Вук Исаковић, потпуковник сремске граничарске регименте, и иште да се уз реверс војничкој власти преда Кумрија Радојчина, родом из Митровице, а оптужена због инцеста и ухапшена у Новом Саду[2]).

Године 1799, у свом тестаменту, Ката удовица Георгија Рацковића овако говори о својој кћери: она све своје оставља сину Васи, а Јован Хаџи-Проданов син ништа да не наследи, пошто је она матери му Ани, својој кћери „2 и 3 пара лепи хаљина начинила, и платном и свачим обдарила како мати а савише што је она мени 300 ф украла готови новаца, за кое новце ја сам на моје комшие жалила донде, докле она сама мени казала, и препознала да јест невидом однела[3]).

---

[1]) 1788 Fasc. 35 H.
[2]) Протокол 1748—1753 pagina 237.
[3]) 182 Fasc. 1 No. 68.

И трговац Антоније Рајић, у свом тестаменту од 2 маја 1778 мора о свом сину овако да говори:

„Син мој никако да дерзнет искати от туторов свое насљедствие до совершених своих љет; нити пак тутори јему да соизвољајут. Јеште напротив того, аште би се он и после своих совершенних љет непоправио, но у пијанству, блудодјејанију и коцкарлуку проводио би свој живот, то ја от свега таковаго више поменутаго моего завјештанија јего просто искључају, нити најменшу ствар да имјејет насљедити от мојих добара, но всја она что јему легирата јесу мње за подушие издати имјејутсја".

Слично се тужила и Ангелина удовица Радосава Петровића у свом тестаменту, сачињеном 31 новембра 1814. Она је удата била ваљда за човека из Херцеговине; то судимо по овом месту у тестаменту јој: „један ибрик и леген бакарнић када сам се удала Господин почившиј Сава Вуковић поклонио, када сам му кошуљу однела као старом свату, к тому један дукат дарова ми кум мој Стефан Сарајлија иначе Петровић за кои сам један котао купила". Све ове, и друге своје ствари оставља она кћери Јулиани зато „јербо је она мене у моеј горкој болести свагда у моеј кући оснажавала и надгледала, а сада како сам кућу продала к себи у кућу мене примила и да ме није примила и оснажавала, црви би ме разнели".

Пет година је она боловала; „а овој моеј болести је узрок син мој који ме је бијући на земљу турио, и тако ме је незгодно турио, да сам о земљу треснула, и у кућу чашицу по медическом сказивању, разбила от које болести и смерт искусити мораћу".

Марија, удовица Миле Јефремовића из Карловаца била је утолико срећнија, што је у Новом Саду имала млађег сина Јована који јој је био добар, и код којег је умрла.

„Сину моему стариему Григорију ништа не остављам тога ради будући да је он и за живота отчина, и после смерти, доволно новаца, по негодними и без честними мјести ходећи, потрошил. Сребрени и други ствари, јакоже и хаљине свое с сребрени дугмети продавал и нечестно живил, мене бил неколико крат, и убити сваким образом мене старалсја".[1])

У *Новосадским биографијама*[2]) објављен је случај у којем овдашњи ђакон тужи суду рођену матер да је сакрила оставину свог мужа, и где син бега из очинске куће, бојећи се за свој живот.

Не треба прећутати лепе случајеве породичног живота. Удовица Софија Павловић, 2 априла 1789, правећи тестамент каже да су она и покојни јој господар на старијег им сина Јована и јегову науку много потрошили, и с тим он решпективе тал свој очанства и материнства примио јест, на другу пак децу нисмо погому ништа трошили. Будући да Јован

[1]) 1789 Fasc. 63 L.
[2]) II, 243.

већ свој пут и званије има, а други син Петар је калуђер, оставља им из љубави материне само по 100 фор. и с тим да буду оба контенти.

„Ово пак двое: Јулиания кћи моја, почти никакова добра запамтила није, но свагда са мном једнако и у домаћем и у пољском послу мучила се, и на салаш ходила економију водећи. Такођер и најмлађиј синчић мој довољно нужде с мном и с сестром Јулианиом претерпио, и никакве помоћи от куће ние имао, но како дете бивши радио с мном и с сестром у свему послу једнако. Убо ја како својствена наследница после мога господара заоставша, с моим великим трудом и зноем с ово двое деце Јулианиом и Михаилом грунт пољскиј и многе дугове (1363 фор.) после мога господара заоставше с мојом децом мучећи се исплатила. Дакле сину Михаилу остављам кућу, а Јулании кћери грунт пољскиј, 70 јутара, да њиово вјечно будет".

Леп је у овом тестаменту и завршетак:

„Име мое невјежества ради потписати не могу, препоручам дштери Јулании да она в место мене потпишет".

Ана удовица Павла Лукића, у свом тестаменту од 7 јуна 1813, завештала је сав свој иметак кћерима Марији и Дафини, „из узрока, будући да су у дјетинском состојанију, и возпитанија доволно требујут, а синове мое, Аћима, Михаила и Петра из насљедија изкључујем зато, что они мени в цјелом жизни моеа састојанију и времену всјаку непокорност показали јесу"[1]).

Још гори је био однос између једне матере и сина. Ана, кћи Јована Кромпића, удата за Стефана Јовановића, направила је 6/18 јуна 1801 уговор са сурсабовским калфом Симом Михајловићем који јој узео кћер Катарину. Уговор почиње: „Сматрајући на то что сам от мужа моего речено/ Јоанович остављена и от сина моега млађег Павла тако изсечена, осакаћена и нагрђена, да моими руками ништа префатити или что наимање делати могу" (Павле се сад „за своју нечувену погрешку у рукам племенитог магистрата находи")[2]).

22 јануара 1788 прави тестаменат Наста Чолак. Оставља три пунолетна сина, Наума, Георгија и Јању. На њих је много потрошио, али „све залуду, зашто су неваљали, и свакими злими дјелами преисполнени, која не само овој вароши, но и многим мјестам позната сут, а много сам совјетовао и учио и ја сам, и преко други господара, но всује, и чрез их велику рану на онај свет отнести имам. Имам јеште једину кћер у Турској, у Мосхопољу..."[3]).

Зашто су му синови тако неваљали, то може бити објашњава оно место тестамента, на којем спомиње „нужду" своју, „ког в изумленије пао сам био".

---

[1]) 1813 Fasc. 6 No. 1373.
[2]) 1801 Fasc. 8 No. 1450.
[3]) 1788 Fasc 3 V.

Године 1816, Коста Николић има парницу са својом ћерком Катарином због ствари које је ова ноћу однела од оца. Магистрат је као суд закључио, ако кћи не пристане да се очисти од оптужбе заклетвом, да онда прими заклетву оца.[1])

Године 1818, Ана удова Алексе Марковића овако мора да говори у свом тестаменту: „Сину пак старием Јоанну, кои чрез цело време живота своего много из куће изнео, и нигдар вратио није, нити пак у чему нибуд мене или почившег супруга моег помагао, но свагдар и за себе није добро радио, но скитајући се что год од нас и жене свое придобио, све упропастио и разсуо, ничто више јему син мој Кирил дати должен ние, но само дштери његовој наистариои Катарини један душек и два јастука"[2]).

Године 1792 судио је новосадски магистрат једном оцеубици.

5 новембра 1792 саслушавао је Алексу Петровића, који је био родом из Баната, али је одрастао у Новом Саду, рођен око 1760, ожењен, слуга. Он је ухапшен ради крађе четири вола са Јарковца; у Батајници су му ударили 100 штапова, а онда је послан у Митровицу, и оданде у Нови Сад, где је о свом оцу ово исказао. О берби, он је с оцем отишао у Буковац и брао у винограду неког Новосађанина; он је носио чабар. Ту се посвадио с оцем који је ножем насрнуо на њега, а он бранећи се, само једанпут ударио оца чабраником по глави, па, видевши да се овај срозао, побегао.

Изјавио је да је оца мрзио зато што је, убивши у Банату, у месту Шустра, своју жену, Алексину матер, добегао у Нови Сад и овде њему пао на врат, не хотећи радити.

Осуђен на смрт мачем, пошто му се најпре одсече десна рука, помилован је оцеубица на осам година тамнице[3]).

5/17 маја 1835 прављен је тестаменат Јована Панаотовића иначе Павловића. Оставио удовицу Ану и сина Димитрија. Не буде ли син матер поштовао, има му давати годишње 400 ф. вал. за стан и храну.

Син није матер поштовао. 20 априла 1838 пријавила је мати магистрату да је муж јој добро предвиђао у тестаменту: син не ради, навикао да живи о туђем зноју, не слуша је, чак је вређа ружним речима и страшно јој прети. Зато мати моли да га магистрат одма уклони из куће, а она ће му плаћати 400 ф. годишње пресо једног од сенатора[4]).

---

[1]) 1816 Прот. 712.
[2]) 1818 Fasc. 5 No. 1983.
[3]) 1793 Fasc. 19 No. 1912.
[4]) 1840 Fasc. 7 No. 3932.

8 децембра 1763 тужила се сремска жупанија Намесничком већу како су три жене у Срему отровале своје мужеве арсеником који су купиле од Грка трговаца, или од новосадских трговаца.[1])

Док тако родитељи нису у рођеној деци налазили утехе, ни радости, дотле су други покушавали да адопцијом набаве себи децу. Постојао је и црквени обред адопције, као што се види из овог случаја.

12 маја 1756 дао је парох Аврам Благојевић извод из црквеног протокола о томе како је на многе молбе Јованке удовице Јосифа Милановића према древним уредбама свете источне цркве и према дозволи побожних источних краљева који су допустили адопцију (secundum veterem constitutionem Sanctae Ecclesiae nostrae Orientalis, et liberam concessionem piorum regum orientalium adoptionem concedentium: inquit enim novel. decima septima pii regis Dui Leonis Sapientis quod habeant potestatem adoptare evnuchi et foeminae sive eis fuerint proles, sive non, aut celibes si eis placuerint) адоптиран Антоније Томовић 24 године, грађанин Новог Сада, према установљеним црквеним обредима, уобичајеним молитвама и свештеничким благословом, Јованци у саборној цркви вел. мученика Георгија у дан недеље, у присуству свих Хришћана[2]).

Усиновљење је Јованка изрекла и пред конзисторијом, а 2 јуна 1756 и пред магистратом, прогласив Томића (не Томовића) за наследника. Из протеста Јосифових кћери се види да је Томић зет Јованкин удовац умрле јој кћери Марте.

Када је, међутим писала свој тестаменат, 10 марта 1758, Јованка је зета искључила из наследства, „понеже никаково поштење и љубав мени није показивао"[3]).

Као да је срећнија била адопција, закључена брачним контрактом који је сачињен 16 маја 1756 између неког Богдана и Живане удовице Петра Ирижанина. Немамо га у оригиналу, него у латинском преводу. Живана је усвојила неко дете Теодора, а Богдан унука од своје кћери. Ово двоје усвојених дечака имају по њиховој смрти подједнако наследити и Живанину кућу с покућем и посућем, и Богданове овце и непокретности. Ако ли би осиромашили, онда и оно мало што би остало по смрти им да се потроши на њихов погреб и подушје, и тек ако што и после тога остане, нек усвојеници задрже за себе; не остане ли ништа, нек

---

[1]) 1764 Fasc. 1 sub R.
[2]) 1756 F 3 sub G.
[3]) 1760 Fasc. 1 sub A.

ишту од Бога и даће им се. — 12 марта 1757, Богдан се већ јавио као наследник Живане, обвезан· да васпита оба дечка[1]).

Не знамо да ли су били срећнији сапунџија Јован Радовановић и жена му Јелисавета рођена Пачански. Без деце, адоптирали су они Јулиану, кћер Марка Петровића, бившег бележника каменичког, и жене му Марије, која је била рођена сестра Радовановића, и мужа јој, Ђорђа Миодраговића, писара при магистрату.

Пошто Јелисавета нема наследника, адоптира младенце и чини их наследницима све своје по- и некретности. Она има кућу у којој ће и младенци становати, а по смрти њеној и мужа јој наследиће је, али отац младе има у оправку те куће уложити 2000 фл. Ако би једно од младенаца умрло, друго га наслеђује. Ако ли би умро Радовановић, младенци улазе у посед свега и издржавају Јелисавету. Умре ли прво Јелисавета, онда Јован има издржавање[2]).

Бракоразводне парнице нам у потпуности нису познате зато, што је архив конзисторије бачке 1849 уништен. Ипак, и архив магистрата зна за приличан број прељуба и разведених бракова, из којих се види да је породица и у прошлости потресана и разоравана рушилачким страстима.

Први спис у којем се говори о прељуби тиче се Јудите Коња, рођене у Сегедину, од 40 година, жене Киш Михаља. Она је до недавно провела три године као одајџиница на одаји сегединских фрањеваца. Пошто јој је муж отишао у војску, где је служио 15 година (она је била чак чула да је он обешен), почела је она невенчано живети с младим економом фрањеваца Јованом, с којим је и сина добила. Још са једним човеком је имала сина, али је овај умро. Кад јој се венчани муж вратио из војске, немилосрдно ју је тукао, због прељубе, тако да се она обесила о врбу на јеврејском гробљу, али ју је спасла другарица. Најзад, муж ју је дао ухапсити. Али је муж тужбу опозвао и изјавио да ће Јудиту примити к себи, и тиме је спасао од редовне казне која је тада значила смрт. 6 марта 1749 ослобођена је Јудита Кањо.

22 маја 1757, протосингел и администратор бачке епископије, Арсеније Радивојевић, замолио је магистрат да сотвори „подобајуштују правицу и поравнаније" између Михаила Настића и жене му Круне о којима је духовно епископски конзисториум пресудио „да како Михаил от неја,

---

[1]) 1757 Fasc. 2 sub C.
[2]) 26 маја 1807.

тако и она от Михаила особно како домом тако и хлебом живут", али Круна „за сохранити потомком својим алатуру и от оца наследствије к себи прибрати да имат"[1]).

8 августа 1772 конзисторија бачка Јована Пешића од Марте Срдановић, и њу од њега „сожитија и в дому пребиванија донелјеже не покаетсја и в сојузу паки жити не восхошцет (он) от днес разстављаем, и за разлучене оглашуем, а к тому племенитому магистрату здјешњему препоручаем, воеже би алатуру супруги јего по инвентариуму предати, не менше за уживање тојже јакоже сего года плод виноградски, тако и у готову 24 фор. да даст, сина своего он при себје да задержит, а Марија Влахиња (драгана му) чрез асистенцију из сеја староши да изженетсја"[2]).

8 јануара 1773 расправљала је конзисторија Бачка (пакрачки епископ Атанасије Живковић, и јевреји: Аврам Благојевић, Михаил Остојић и Аврам Петровић) тужбу Роксе удовице Теодора Мијатовића, биватеља новосадског, против Јована Бижића капамације. Ово двоје „тајнољубље познавше сја, в безаконом плотскаго совокупленија гресје живили". Рокса је тврдила да је до тога дошло обећањем Бижића да ће се њом оженити. Из те се љубави родило дете које је Бижић сам с Мартом Георгија Мутавције однео „на отдаленое мјесто, и код чуждија цркве подметнул".

Зато је конзисторија изрекла да је Бижић дужан узети Роксу за жену. Не усхте ли, предаће се у затвор магистрата где има чекати даљу казну.

Ову је пресуду, 7 фебруара 1774, потврдила и апелаторија, Нарицателниј конзисториум[3]).

10 новембра 1783 судила је бачка конзисторија по тужби Мојсеја Мартоношанина против Јулиане кћери Јанка Херића која је била за њега испрошена, па без оправданог узрока одустала од удаје.

Конзисторија је најпре осудила дјевицу да накнади тужиоцу трошкове. Њих је конзисторија редуцирала на 14 ф 22 кр. Дао је девојци дар 1 ф., али је ту ставку конзисторија избрисала. Дао јој је свилену мараму, ципеле, „штримфле", чипку златну и пантлику, све то 3 ф. 41 кр.

„За ситниж којекакови потроших 33 кр.
„Двема свештеником по један марјаш 34 кр.
„За вечеру и пиће кад испросих девојку Николи Кошпи платих 38 кр.
„У време обручења код девојке и код моје куће попијено хаков вина 1 ф 30 кр.

---

[1]) Нерегистрован акт.
[2]) 1772 Fasc. 7 sub A.
[3]) 1774 Fasc. 2 sub H.

„Погодих једно говече за 9 фор. 30 за које платих 5 фор. а 4 фор. 30 дужан остах 5 фор."

„За нанесено пак младожењи безчестије осудила је конзисторија девојку на 15 дана ареста. Једно и друго доставила је конзисторија магистрату на извршење[1]).

Године 1788 водила је Катарина Памуковић парницу ради развода брака против свог мужа Гаврила Никшића, ex capite impontentiae. Пошто он ништа није одговарао, искала је да се донесе пресуда. Али је суд нашао да се у овакој ствари не може судити in via contumaciae, па је позвао Никшића да у року 14 дана одговори, иначе ће бити ухапшен[2]).

10 септембра 1790 констатовано је лечничким прегледом да је Катарина још девојка, да је Гаврил због дуготрајне венеричне болести импотентан. Зато је њој допуштено да се поново уда, а до удадбе има Катарина издржавање од Гаврила, 6 ф. месечно. Пресуда ће се упутити конзисторији[3]).

3 децембра 1795 затражено је од магистрата да се протерају у место рођења Марија Стефанова, Ана Ердељан и Ева Павлова које живе од блуда (ex illicitis conversationibus), да би се отклонила од Новог Сада морална покварености (morum corruptio)[4]).

Из заседања конзисторије 14 марта 1805 епископ Јовановић моли магистрат да би спречио даље скандале, тиме што ће Аћима Петровића Бечкеречанина (који већ 20 година живи с неком Саром животом какве божанске наредбе и црквени канони забрањују) протерати у Бечкерек, где му је још у животу жена; а да Симеона Владисављевића трговца одвоји од удовице Јулиане и уклони из квартира му[5]).

1798 године одвео је стражмештар полиције из куће капетана Аврамовића Јована Радуловића, јер је берберин Алексије Чарнојевић разнео глас да капетанова кћи има са Радуловићем недопуштене односе. Истрага је нашла да је ово клевета, да је Радуловић невино увређен, осудила и бербера и стражмештра да капетана моле за опроштење које ако не добију, издржаваће арест од 24 сата[6]).

Из времена српске револуције и наполеоновских ратова имамо покушај бигамије: 23 марта 1816 ухапшена је Ева, рођена Манојловић, удата Жунић, православна, око 40 година. Рођена у Кузмину, а удата за Јакова Жунића из Мартинаца, Ева је 1807 оставила мужа, те је скоро десет година служила у Јасеновцу, Костајници и Новом Саду. Овде ју

---

[1]) 1784 Fasc. 1 sub L.
[2]) Protocollum judiciarium 1788 No. 793.
[3]) Прот. 1790 стр. 547.
[4]) 1795 Fasc. 21 No. 2057.
[5]) 1805 Fasc. 4 No. 762.
[6]) Прот. 1798 No. 2379.

је Мија Марковић наговорио да се, поред жива мужа, уда за неког Симу из Госпођинаца. А кад му је рекла да нема крштеног листа, Мија је одговорио: лако је то.

Одиста, Мија је лако нашао два сведока, Захарију Савића и Јована Михајловића, емигранте („Сербли, није в Новом Садје живуштиј"), који су 30 децембра 1815, „по чистој нашој христианској совјести и души", посведочили да се она зове Ана, да је рођена у Свиници, зворничке нахије, да је кћи Петра Богдановића којег су Турци пре 10 или 11 година када се буна у Србији почела, немилостиво убили, а она у тој буни, кад јој је било 10 до 12 година, да је пребегла у немачко царство. На све то готови су положити заклетву.

Још једног сведока је нашла Ева. Јакоб Филиповић, римокатолик из Мославине, 40 година, посведочио је да је „Ана Богдановић" последњих 12 година служила у Хрватској, и да никад није била удата.

За Савића и Михајловића је Ева тврдила да су добили по 10 фор., а они су порицали. Филиповићу је пак младожења обећао пар чизама, али да их још није добио.

Магистрат је, 3 априла 1816, Савића и Филиповића прогласио за инфамне (не могу више сведочити) и урачунао им у казну хапсу коју су издржали, те их пустио на слободу, а Еву предао петроварадинској пуковнији на даљи поступак[1]).

17 фебруара 1824, Седмични одбор за криминалне ствари саслушавао је Арсена Јосифовића којем је било 29 година, родом из Каменице, сад новосадски банкрот-трговац. Он је 14 фебруара ухапшен на тужбу трговца Раде Николића. Њега је 12 фебруара позвала Радина жена по некој девојчици, и он јој је отишао у собу. После четврт сата дошао је Рада, закључао за собом врата: „шта ту радиш"? викнувши, ударио је Арсена неколико пута ужетом, а онда штапом. Али се Арсен отео и побегао.

При саслушавању, Арсен је признао да већ две и по године живи с Радиницом у прељуби. Састајали су се како у Радиној кући, тако и код Андрије Вујића, ћурчије, дању и ноћу. Арсен се овако бранио:

Uxor mea adeo debilis est et ad notortetatem publicam ita deformis est, ut ego, si velbinis vicibus de nocte cum ipsa coitum habeam, jam altera die infirma jacet, et per integrum mensem valetudinaem suam non recuperat, et haec fuerat etiam racio, ut me cum uxore Radae Nikolits comiscuerim cui coeteroquim

[1]) 1816 Fasc. 4 No. 1042.

nihil solvere, vel in eandem expendere debueram vel propterea quia ipsa tantopere corpori meo inhiaverit, ut me semper apud ipsam habere desideraverit, et hoc inde provenire mihi videtur, quiae ego septies okties etiam decies actum libidinis consumare potueram. Et ideo tam socer quam affinis meus, noscentes debilitatem uxoris meae me nunquam a coitu cum Radinitza cohibuerant, quin imo uxor etiam semper gratulabunda fuerat dum de coitu hocce intellexisset, unicissme sui inquietationes evitare voluerat, id una mihi suadendo, ut cautior sim ne me Rada intercipiat... In ipsa Radinitza similem personam sanam ad inveneram quae me semper provocare et allicere sciverat. Ово тим пре што је њен муж већ немоћан, те му једва сваког трећег месеца треба жена.

16 јануара 1827, прота Данило Петровић је пријавио магистрату како неки Стојан Марковић иначе алвација, који већ више година овде ради ужива недозвољену љубав са девојком Јулианом с којом живи под једним кровом. Његове духовне опомене не помажу. Магистрат је поверио сенатору Штвртецком да их раздвоји, и овај, као капетан градске полиције, референсао је да је Јулиану Брестовачки послао родитељима у Ковиљ, а Стојана, који у Турској има жену, упутио у Земун[1]).

18 маја 1844 конзисторија бачка умолила је магистрат да спречи заједничко становање и интимнију везу између новосадских становника Петра Ковачевића и неудате Еве, кћери Павла Лагарића, пошто је ово узрок свим несугласицама између споменутог Петра и жене му, Марије рођене Јевшић[2]).

У таким приликама рађају се находчад коју наши стари у актима називају копилад. О овима се испрва старала црква, а после магистрат. Године 1775 издала је државна власт прво познато нам упутство о томе, како треба неговати и васпитати находчад[3]).

Према једном попису „копилади", нађено је од 5 маја 1780 до 30 априла 1781 код Алмашке цркве петеро, код Николајевске двоје, а код Саборне једно находче. О њима се старао старалац православне болнице, Стефан Радонић; давао их поузданим женама на исхрану, и плаћао за свако 3 фор. месечно; магистрат је после накнадио те издатке[4]).

22 октобра 1812 референсали су Јефта Јовановић и Анта

---

[1]) 1827 Прот. No. 200 и 377.

[2]) 1844 Fasc. 6 No. 3626. Сем тога, у **Новосадским биографијама** су наведени многи случајеви блуда и бракоразводних парница: I, 12, 35, 82; II, 117, 142, 167, 182, 198; IV, 268-270.

[3]) 1775 Fasc. 7 sub G.

[4]) 1781 Fasc. 12 sub F.

Саплонцаи магистрату да је од 23 копилана што их град издржава, од 3 августа дотле, усвојено двоје, а умрло четворо. Остало је, према томе, 17, али је код николајевске цркве нађен још Јован копилан и поверен Пели Камберовој да га отхрани уз обичну награду од 3 фор. 36 кр. месечно[1]).

О томе, колико је новосадски магистрат трошио на издржавање находчади имамо ове белешке:

1781	године	354	фор.
1797	„	1.000	„
1812	„	783	„
1816	„	1.929	фор. шајна
1815	„	3.000	„ „
1824	„	2.000	„ „
1830	„	1.200	фор. сребра
1833	„	1.250	„ „
1839	„	1.100	„ „

Године 1829 откривена је чак дефраудација код ове позиције у градском буџету. Заменик судца, Георгије Константиновић, референсао је магистрату да му је денунцирано како на градском издржавању заправо има само 54 копилета, а не 84; месечно издржавање за тридесет узимао је себи покојни комораш Недељко Писаровић, чиме је домаћој благајни нанесена штета од неколико стотина фор. После тог реферата, ствар је упућена Економском одбору да истражи[2]).

У таким приликама, већ се говори и о побачајима. Већ године 1772, Намесничко веће је циркуларом наредило да се спречи продаја лекова који могу проузроковати побачај, а арсеник се продаје с највећом опрезношћу[3]).

Проституција у Новом Саду је цветала зато што је овде често летовала војска, а нарочито зато што је у тврђави била стална градска посада. Већ 28 маја 1754, Намесничко веће шаље магистрату упутства како да „искорени" бестидно и скитничко женскиње које држи везе с редовима и подофицирима[4]). И то упутство није прво, а још мање је последње.

29 априла 1817, Намесничко веће је наредило ове мере за спречавање ширења венеричних болести: сваки отпуштени војник се има пре одласка прегледати; али се и на путу може заразити; зато, чим стигне у место сталнога боравка,

---

[1]) 1812 Прот. 2285.
[2]) 1829 Прот. No. 924.
[3]) 1772 Fasc. 8 sub D.
[4]) Прот. 1754—1757 стр. 51.

опет преглед војничког хирурга, и нађе ли се болест, има ићи у најближу војну болницу[1]).

Године 1818 тужила се Команда петроварадинске тврђаве магистрату како у крчми на мостобрану (in Dettepont) разне скитнице и пропале жене (perditae vitae foeminae) до пола ноћи маме к себи војнике.

Магистрат је нато наредио крчмару, нека не држи одвише женскиња које даје повода ноћном скитању и изгредима, и да у будуће за домаћу своју послугу држи само девојске на добру гласу и добра владања[2]).

Две године касније, 22 фебруара 1820, Намесничко веће наређује магистрату да, у интересу искорењивања венеричних болести које бесне у војсци, похвата женске скитнице, да их прегледа, заражене да подвргне лечењу и кад их излечи да их присили на рад, или нек их протера[3]).

22 новембра 1822 покренуо се чак и арцибискуп Калоче, Петар Клобушицки, и тужио се магистрату: чуо је да је Нови Сад уточиште многих конкубина. Опомиње магистрат, неко то брижљиво спречи, иначе ће јавити владару[4]).

Једва да је магистрат могао што учинити за ограничење зла. Неки његови органи су чак у проституцији нашли извор за повишење својих прихода. Године 1824, пред Седмичним одбором за криминалне ствари је била истрага у којој је Ана Којић, крчмарица, признала да је, по обичају који је постојао за време хаднађа полиције Елзнера, платила садањем поручнику, Карлу Изекуцу 5 фор. за новодоведену блудницу, а хирургу 1 фор.

Саслушане су и блуднице: Барбара Шешић која је исто толико платила; и Барбара Ленчи, која је исто признала. Најзад, Ана Уњаин из Арада која је рекла да је платила само 1 фор. хирургу Гернату за хируршки му преглед.

Вилхелмина Ваљо из Арада, девојка из крчме „Код беле руже" изјавила је да је њена госпођа платила Изекуцу, па њој урачунала. Терезија Грефин и Терезија Ђах, блуднице из новоотворене крчме, платиле су преко своје госпође свака по 5 фор. Изекуцу[5]).

Отуд, кад су 1836 адвокат Печеновић и трговац Јован Полит имали спор с Изекуцом, њему су пребацивали силне блудне куће: Ту је лупанар *Код беле руже*, ту *Код црне четке*, ту *Код златне девојке*, ту *Код седам шваба* у непосредном

---

[1]) 1817 Fasc. 6 No. 2025.
[2]) 1818 Прот. 3246.
[3]) 1820 Прот. 1321.
[4]) 1822 Прот. 3791.
[5]) 1824 Fasc. 12 No. 4721.

суседству римокатоличке и евангеличке цркве. У њима се јавно држи и храни по четири или пет девојака намењене продаји тела"[1]).

Услед дописа магистрата у Карловцима, 15 новембра 1836 саслушавали су капетан Камбер и сенатор Хергер циганина Милоша Николића из Карловаца. Овај је из Земуна у Нови Сад одвео три девојке. Прву је сместио у гостионицу *Код црвеног вола* коју је под закуп држао племић Павле Смољановић и жена му Ана. Њима је Николић нудио све три, али су они узели само Ану Стојковић, и Николићу за труд платили свега 4 сребрне цванцике.

Другу, Христину, сместио је Код два лава, коју је гостионицу држала Софија Богдановић из Вуковара. Ова је Николићу дала 10 цванцика и сјајну вечеру.

Трећу, Розу, узела је Христина Угљешић, платив за њу 6 фор. сребра, јер је Роза тобоже толико била дужна. Али је Роза остала у служби само 8 дана, а онда јој дошла мати, те је помоћу капетаније одвела кћер без икакве бонификације предујма[2]).

Године 1835 поднео је градски фискал, потоњи капетан полиције, Илија Стојановић, магистрату своје мишљење о томе, како да се из града уклоне толике блуднице, и како да се контролишу слушкиње. Блуд је, према њему, тако пустио корење код послуге, нарочито женске, блудне куће на све стране зјапе, а бестидне блуднице као бахантките просто гамижу, бацајући замке незрелој младежи.

Злу се, мисли он, може доскочити, ако се изврше наредбе Намесничког већа.

Ово је 29 августа 1826 наредило Новом Саду да више не трпи жене неморална и разуздана живота, него да их хвата, па ако су венерично заражене да их подвргне лечничкој нези, и кад сасвим оздраве под сигурном стражом спроведе у место одакле су. Циркуларом од 4 септембра 1827 допуњено је то наредбом да се хватање блудница врши уз интервенцију физика, па да се о свему шаље тромесечни извештај.

Најзад, на тужбу војне власти, Намесничко веће је 7 јануара 1835 издало и трећу наредбу, нека лечник прегледа све сумњиво женскиње[3]).

Све те наредбе предане су, 2 септембра 1835, на извршење капетану градске полиције, Јовану Камберу.

---

[1]) 1836 Fasc. 12 No. 7220.
[2]) 1836 Fasc. 11 No. 6762.
[3]) 1835 Fasc. 9 No. 4902.

А капетан Камбер је 29 августа 1836 реферисао магистрату да је Дунавска улица, дотле поплављена блудницама, сад чиста, и блуднице отправљене у места рођења свог.

Није нам јасно, како је Камбер могао то реферисати, кад мислимо да је баш у Дунавској улици био лупанар Код златне девојке који је држала дебела Јуден-Пепи, и у њему многе блуднице. Већ 1837 тужио се магистрату избрани грађанин Јован Полит како су јуче у празнични дан, а тако увек, две седеле пред вратима, галамиле, бестидно се церекале, а кад је наишао млад, мало напит војник, почеле га грлити, умиљавати му се, држале га под руку, док није ушао. Он пита, чијом дозволом је овај један lupanarium отворен, кад је решено да се сви затворе, те да их више не буде у граду[1]).

14 августа 1847 јавила је војна власт магистрату да се редов Јован Будан венерично заразио у Дунавској улици, у гостоници *Код беле цркве*. Молила је да се девојке у таким гостионицама чешће лечнички прегледају[2]).

После Буне, место Дунавске улице се често спомиње оближња Променада. Тако се 31 маја 1863 опет тужила команда из тврђаве да је више војника боловало од сифилиса који су добили од девојака што се скитају по Променади, које од проституткиња по крчмама, каква је, на пример крчма *Код жирафе;* молила је да се проституткиње подвргну потребном прегледу.

Услед тога је градској капетанији наређено да предузме мере у прилог здрављу и моралу, и да приликом суботних лечничких визитација не мимоиђе ни једну крчму која држи проститутке; да строго мотри на незапослене слушкиње, и да стане на пут неморалу који се ноћу у Променади дешава без икаква зазора.

18 маја 1867 саслушана је у новосадској капетанији Емилија Јовановић, шеснаестгодишње сироче Косте и Јелисавете Јовановић из Мехале. Њу и сестре јој Софију и Јелисавету, и брата им Михајла, довеле су у Нови Сад Софија Колерт (удовица поручника, рођена 1799 у Панчеву) и нека Јулиана Томић. Али, чим су стигли у Нови Сад, Емилија је дознала да се ове жене стално скитају по иностранству, а нарочито по Турској, где да се баве и продајом девојака. У страху да и њу не продаду, Емилија је побегла у градску кућу и ствар пријавила, после чега је пуштена да се врати у Мехалу.

---

[1]) 1837 Fasc. 4 No. 2040.
[2]) 1847 Fasc. 8 No. 5074.

Има помало спомена и о такозваној трговини „белим робљем".

Министарство унутрашњих дела јавило је 1 октобра 1868 магистрату да је аустро-угарски конзулат у Једренима саслушао неког Леополда Ризера који је признао да је у Турску одводио неискусне девојке које му је из Новог Сада добављала крчмарица Маца, тачније Персида, са станом у Ћурчијској улици. У њеном стану се баве незапослене слушкиње које она продаје, добављући за појединy 5, 10, 20, па и 40 фор.

Министарство је искало да се Персида строго саслуша и према резултату саслушања казни, бордел да јој се затвори, а девојке протерају у свој завичај.

Прошло је више него година дана, а магистрат је ћутао. Тада министарство, 17 децембра 1869, пожури ствар, а капетан Ђока Камбер је 19 децембра известио магистрат, прво, зашто није одговорено на прву наредбу министарства. Она је, за Аст-ова комесарства, поверена била његову капетану Пишколићу, и кад је овај уклоњен из службе, морао се од њега, такорећи, акт по акт искати.

Што се тиче Персиде, она тврди да Леополда Рајцера не познаје, да девојке више не држи, зато што јој је то полиција забранила, а и зато што је мати многе већ дорасле деце. Тврди да и не познаје девојке у Једренима, Терезу Мила, Марију Живановић и Јулиану Киш, а полиција нема начина да њен исказ обескрепи.

Године 1869, министарство унутрашњих дела је заискало исказ о венеричним обољењима, а физикат је магистрату дао ове податке: 1869 било је у градској болници 290 болесника, од којих 61 венеричан. Од три године овамо, откако је уведен преглед проституткиња mit dem Vaginalspiegel, ређи су случајеви сифилиса. Последњих година се у Новом Саду неколико пута окупљала војска, те је у тим приликама у знатној мери импортиран сифилис. Иначе, путем тајне проституције стижу венеричне болести у публику много лакше и чешће, него ли путем јавне и регулисане.

Године 1872 спомиње се и бегство једне проститутке из крчме којој се продала; кад је пронађена, и кад је градски поткапетан обећао да ће је вратити крчмарици, ова је понудила поткапетану за награду два дуката. Зато је строго укорена, а дукати су дани у шпиталски фонд.

10 октобра 1874, полицајни комесар Тоша Вуковић пријавио је капетанији:

Он је изаслан да присуствује прегледу проституисаних. Приметио је да градски хирург Фрања Пеак на једно око ништа не види, па сифилитичне девојке означује као здраве. Саслушао је на записник три крчмара који су држали девојке, и ови су потврдили да Пеак не примети сифилис, а они сами воде девојке у болницу где се још лече. Упозорио је на ово физике, али они пуштају Пеака и даље да визитира девојке.

23 новембра 1874, Д-р Јојкић је одговорио магистрату да Пеак у оваким прегледима неће фунгирати док не оперира око.

Године 1875 у новосадској градској болници су лечене 52 проститутке, за које је требало платити 748 фор. Ова је сума подмирена, према решењу магистрата од 27 јула 1872, из такса које су плаћане приликом санитарних визитација, којих је 1875 било 52, једна недељно. Тих такса наплаћено је 1875 године 2077; половина их је ишла на дневнице: полицајном комесару 52 визитације по 3 фор. = 156 фор., а лечницима свега 882 фор.; друга половина од 1038 фор. 50 нов. остала је домаћој благајни, па је из ове и исплаћено за лечење проституткиња 748 фор. Према томе, градска благајна је имала прихода од жалоснога овог посла 290 фор. 50 нов.

Сачувана су имена несретница које су боловале; по имену судећи, шест их је Српкиња; иначе, велика већина Мађарица.

За годину 1876 сачуван је и сам протокол о визитацијама. Из њега се види да је 13 крчми држало девојке; можда 9 од тих крчми држали су Срби или Српкиње; број девојака свега око 40.

Од такса за визитацију, у домаћу благајну је ушло 1096 фор., а на лечење проститутки је потрошено 729 фор., тако да је те године градска благајна имала овај непредвиђени приход од 366 фор.; друга пак половина такса, 109 фор., припала је лечницима и полицајном комесару.

Још неколико бележака о човеку који је увек исти.

18 октобра 1792, петроварадински магистрат је јавио новосадском да су прошле ноћи непознати злочинци провалили у капелу Марије Снежне и однели два сребрна кандила. Моли, нека кујунџије пазе, како би се кривци ухватили.[1])

А сад, један податак о вероватној сексуалној аномалији у „старо добро доба". 4 марта 1801, народни трибун Стефан Киш, је ставио магистрату до знања да је умрла Катарина Хермафродита, не оставив другог иметка сем 32 фор. по-

[1]) 1792 Fasc. 18 No. 2000.

траживања од Васе Продановића. Магистрат је упутио синдика католичке болнице, Стефана Манагаи, нека је сахрани о трошку болнице, што ће се накнадити из оног потраживања.[1])

Затим, једно писмо из „старог доброг доба": 10 јануара 1826 писао је сенатор Павле Шилић трговцу Јовану Макијевићу-Фрајкорцу. У писму се чуди што Фрајкорац иште од њега облигацију. Додуше, ни сам не зна да ли му је дао, или не, облигацију, кад је позајмио 200 фор. шајна; „но ја као поштен човек свагдар признајем да вама две стотине форинти валутални дужан јесам, ипак ако сам вам онда дао облигацију, и можно да сте изгубили ... само терпљеније имаите и ружно о мени тако не мислите, срамота би било, да се ми за таку малу багателу омразимо. Ја сам с вама свагдар добро живио, и вами свако пријателство као и ви мени чинили, није нуждно да се мразимо.[2])

Најзад, две-три белешке о људима из бољих породица, више школованим. Оне ће показати да, кад се загребе епидерам код ових, наилази крв као и код животиње.

23 маја 1790, Ђорђе Стратимировић од Кулпина и Петар Стратимировић писмено су посведочили како су се враћајући се с футошког вашара, зауставили пред крчмом код шуме да се поткрепе; како су ту стигли и Тома и Ћира Радиновић с Јованом Миланковићем, опет у повратку с футошког вашара; како су се Тома и Јован договорили, те се Тома сагнуо иза леђа Николе Шилића, нашто је Јован Шилића гурнуо да падне. Ражљућен, Шилић је по обичају (nach dem gewöhnlichen Gebrauch) опсовао Радиновићу матер, што му је Радиновић вратио, те је настала туча. Ћира је притрчао брату у помоћ, ухватио Шилића с леђа за косе, подерао му пошу, нашто је Тоша јако ћушио Шилића, док нису Стратимировићи свему крај учинили[3]).

Марија Мародић (Маца Пилторкина, жена ужара Марка Мародића), 32 године, саслушана 19 марта 1844, изјавила је како је пре три недеље дана Катарина Каулици-Камберова, враћајући се из конзисторије, рекла њој (а станују у истој кући): „Мени калуђери скр'аше врат". Послала је затим слушкињу по хартију и мастило, и у Мациној соби, затворив врата, почела плачући писати писмо, причем је шапнула једанпут: „Смакни га што брже, нужда је велика". Кад је свршила и запечатила писмо, а знајући да ће Маца скоро у Суботицу, где има кућу издату под кирију, искала је од

---

[1]) 1801 Прот. 289.
[2]) 1827 Fasc. 12 No 5191.
[3]) Нерегистрован спис из 1790 године.

ове да то писмо преда Марти Кардош у Суботици. С овом се Катарина лане упознала кад је била код неког Бадрмице у Суботици, потужила се на своју судбину, и Кардошева јој обећала да ће њени синови, има их три у Суботици, убити Камбера. Синови су јој пастири; однеће Д-ру Камберу јагње, као да су новосадски салашани, и имају болесног оца, па ће га на коли извести изван града и убити.

Када Маца није односила писмо, него га држала у постељи, нудила је Катарина и кола да јој погоди. Она, међутим, то не дочека, него показа писмо проф. Петру Јовановићу, а овај позва Д-ра Камбера те су писмо отворили и прочитали.

Катарина Камбер, 45 година, порицала је да је она то писмо писала, а за Мацу тврдила да је врачара, варалица. Њој је Павле Стајић јавно рекао: „Ти си и Илију (тј. Огњановића) отровала".

Саслушан и Павле Стајић, 64 године, кројач, признао само толико да је Маца многима бацала карте и прорицала; да је одлазила жени Илије Огњановића с неким лончићима.

Слушкиња Камберовице је порицала да је икад куповала хартију за своју госпођу.

Најзад, у Суботицу је више пута писано да се саслуша Марта Кардош, и у стан Камберовице је смештен стражар, да не би дошло до туче између Мародићке и Камберовице.[1])

29 новембра 1839, у два сата после подне, окупљао се свет на погреб жене Александра Георгијевића, поткњиговође магистрата. Било је то ваљда у Златној Греди. На погреб је отишао и фискал магистрата, Григорије Јовшић. На улици, пред светом, ословио га доктор медицине Григорије Секулић: „чуо сам, фискалу, да сте на мој рекурс ставили неке глупе примедбе. Ваше ме господство неће учити шта се зове бешчастити; ја оним изразом нисам бешчастио Г. Хаџића, и магистрат ће морати крижати ваше примедбе. Никог се ја не бојим, па ни магистрата; нисам ја адвокат па да ме магистрат казни ћутањем". А кад се Јовшић бранио, стао му је Секулић претити: „научићу ја већ Ваше господство, наћи ћу већ прилике да вам нашкодим". И само да је у мени, каже Јовшић у пријави, нашао противника своје нарави, дошло би било и до туче; али ја нисам навикао да сам себи судим, те му окретох леђа.

Тако су се, пре сто година, свадила два интелектуалца. Ипак, они нису излазили из такта, нису напуштали латински

---

[1]) 1844 Fasc. 9 No. 5143.

језик и падали у вулгарни; није се чула ни реч Hundsfut, ни patibulandus, обешењак, а то су тада били најувредљивији изрази, због којих се редовно излазило пред суд; до краја се титулисало Dominatio Vestra, Ваше Господство. Што је важније, велика публика није ни речи разумела, и само по гестима и по тону је могла судити да се господства свађе.[1]).

---

1) 1840 Fasc. 5 No. 2524.

ПРАВОСЛАВНА ОПШТИНА

(Обштество)

За прошлост Новог Сáда као књижевног и политичког центра српског од највеће би важности била подробна историја православне општине кроз коју су Срби остварили већи део свога културног програма. Та је општина повећавала број српске интелигенције, издржавајући основне и средњу школу, као и упослењем већег броја свештеника.

Нажалост, данас су извори за таку подробну историју православне општине у Новом Саду јако пресушили. Главни извор, архив епархије Бачке, пропао је 1849, пре него што је искоришћен. Други пак, после овога најважнији, архив саме те православне општине, пропао је у светском рату, врло мало искоришћен од Ердујхељија. Место тих главних архива, нама остаје да радимо ову историју помоћу два архива који су за нашу тему споредни: помоћу Архива новосадског магистрата, и помоћу Архива карловачке митрополије.

Колико су ови споредни архиви недовољни, види се и по томе што не можемо утврдити, када је Нови Сад постао седиште бачког епископа. Ово, рецимо, и није толико важно. За нас је доста што знамо, када је у Петроварадински Шанац стигао владика Висарион Павловић, и што бар приближно знамо када је он унапредио српске школе у Шапцу, подигавши поред славенске и школу латинску, па и богословију.

Много је већа штета што на основу ових архива не можемо приказати, како је била организована православна црквена општина пре године 1748. Та општина је важна због тога, што је она регулисала не само црквени, него и сав школски живот, а била је и једина организација која се старала о социално слабијима.

Ако о православној, црквено-школској општини пре 1748 ништа не знамо, нисмо сасвим обавештени ни о њој после 1748. Једно је несумњиво. Поред епископа и десет му пароха, њу чини тридесет чланова комунитета, то јест пра-

вославна половина избранога грађанства, градског одбора, како би се то данас казало[1]).

То тело је руковало црквеним, школским и болничким иметком, старало се о издржавању цркве и свештенства, о учитељима и о болници, старало се да умножи фондове из којих се све то издржава. Да ли се то обштество попуњавало кооптацијом угледних Срба који нису чланови комунитета, не знамо рећи. Знамо, међутим, за покушај обштества да послове пренесе на више експедитиван одбор његов.

Године 1797, Православна конзисторија бачка тужила је обштество Намесничком већу како се, без знања епископа, састаје у школској згради, како ради црквене и школске послове без епископа или његова мандатара, како самовласно троши црквени новац; искала је да црквена благајна дође под три кључа, и да се из ње ништа не издаје без знања конзисторије или епископа.

29 новембра 1797, обштество је одговорило. Признаје да се састаје у школској згради. Али то бива у смислу привилегије која му је дата још 1748, а која је 1796 замењена правилником о руковању имањем црквеним, школским и болничким. По том правилнику који је усвојен 15 децембра 1796, постоји одбор шесторице, именован у споразуму с епископом; тај одбор, под председништвом епископа или његова мандатара прегледа све рачуне, а новац који остане издаје на приплод. Јер се обштество не може сваки час састајати, него свака три месеца. И то је увек тако било, нити је престало услед Декларатории[2]).

Године 1813, кад је магистрат био у сукобу с протом Данилом Петровићем, покушао је он да мандатару епископа оспори право председавања у обштеству. Он је у протоколу изразио своје чућење: откуд да обштеству председава прота Данило, кад оно има од магистрата именованог комесара, а по Декларатории је утицај клира ограничен на чисто духовне ствари, док обштество има право патроната у цркви, и управља школама и болницом[3]). Не знамо, међутим, да ли је ово чућење имало каквих последица.

О саставу обштества каже нешто више један акт из године 1864. Тада су многи Срби протестовали против начина како је организована православна црквена општина у Новом Саду. О том протесту је комесар Бачке, Аугустин Пиуковић, искао мишљење и предлог од градског начелника

---

[1]) В. *Летопис М. С.*, књига 333, стр. 133.
[2]) 1797 Fasc. 22 No. 2499.
[3]) 1813 Прот. 502.

Павла Стојановића. А овај је 19 маја 1864 конципирао ову немачку информацију, и предлог:

Патронатско право православне црквене општине оснива се на градској привилегији. Православну црквену општину чинили су до 1848 сви православни сенатори и 42 изабрана грађанина. Председавао јој је градски начелник, градски судац, капетан градске полиције, или у оскудици ових најстарији сенатор који се звао инспектор цркве, и увек је био именован од магистрата. Сви пароси су исто тако имали своје место и право гласа у обштеству.

Касније, до године 1861, репрезентанте православног црквеног обштества је именовало Намесништво у Темишвару, и број истих редуцирало на 30. Председавао је увек градски начелник.

Године 1858, кад је градски начелник Гаврил Ползовић, оптерећен званичним пословима, поднео оставку као председник, репрезентанти су за председника и инспектора цркве изабрали Георгија Стојковића, приватјеа, и овај избор је прихватило и Намесништво.

Године 1861 конституисао се магистрат на основу октобарске дипломе од године 1860, и рестаурација политичке општине извршена је у смислу XXIII законског чланка од 1848. Број изабраних градских представника био је 97, од којих је 57 било православне вероисповести. Овйх 57 представника чинили су сад православно црквено обштество које је у првој својој скупштини потврдило дотадањег председника, Георгија Стојковића. Ово обштество је наредбом од 26 маја 1862 разрешено, именовањем сада постојећег, и његово реституисање сада траже многи Срби.

Стојановић је предложио да се њихов протест и молба не уважи, него да се предузме ново организовање обштества, из ових разлога.

1. Јер је 57 представника из године 1861 изабрано од целокупног становништва. Представници пак црквене општине треба да буду бирани само од становништва своје вероисповести.

2. Јер су од представника изабраних године 1861 у међувремену неки умрли, па би њихова места и онако имала бити попуњена.

3. Јер је у години 1861 стогодишња пракса по којој су сенатори у исто време били чланови црквене општине, а по рангу највиши био председник, без икаква разлога, само самовољом неколиких чланова, укинута, и тај чин никад није од више власти одобрен.

Што се пак тиче новог организовања, ово би се могло учинити на тај начин:

а) Број представника, обзиром на православно становништво, које износи око 8000 душа, могао би остати исти који је био пре 1848, дакле 42. Овом броју имају бити додани:

б) од сваке између три парохијске цркве по један свештеник.

в) ови представници да се бирају, па и свештенички, од православног становништва града већином гласова, а да се право гласа лично извршује.

г) бирач има бити само онај, и као такав пописан, који по члану XXIII § 6 закона од 1848 одговара условима који се у средњим градовима, какав је и Нови Сад, траже за бирача представништва.

д) православни сенатори имају qua tales бити чланови представништва, па, као што је то пређе било, градски начелник увек да председава, сем у случају да овај буде друге вероисповести, а онда најстарији православни сенатор.

Приходима и расходима сваке цркве посебно су руковали црквени синови, епитропи, тутори. Ово је било почасно звање које је поверавано имућнијим, старијим парохијанима, у чију се исправност није сумњало.

Неки Новосађани су били епитропи и црковни синови још у Београду пре него што су избегли испред Турака у Шанац. Михаил Рашковић, потоњи сенатор Новог Сада, био је 1738 епитроп београдске саборне цркве, Нешко Петровић је 1733 био црковни син, а Живојин Будимировић и Милић Ракић 1735 и 1736, при истој београдској цркви.

Од новосадских тутора и епитропа забележили смо оволико имена (латински су називани syndici). Године 1759, 3 септембра, епископ саборне цркве јесте Григорије Радонић; 30 априла 1762 епитроп је алмашке цркве Никола Кодеоци; 1 јануара 1766 епитроп Јовановске јесте Грк, Манојло Николић[1]). Године 1801, синдици православних цркава јесу: Стефан Саранда, Никола Димитријевић, Симеон Чолић, Јован Крстић и Георгиј Ракић[2]).

Године 1820, епитроп Саборне цркве је Рафаил Анастасијевић, Алмашке Андреј Јовановић, Успенске Недељко Георгијевић, Јовановске Петар Мих. Рајковић, Николајевске Јоан Кабдеморте; епитроп хошпитала Анастасије Врушић, а јелиногреческе школе Андреј Димић[3]).

---

[1]) 1769 Fasc. 9 sub B.
[2]) 1801 Fasc. 11 No. 2066.
[3]) 1822 Fasc. 2 No. 593.

Године 1822 се за Нестора Исаковића каже да је бивши тутор Саборне цркве[1]).

Колики су били приходи и расходи којима су руковали ови епитропи, то нам каже један акат из године 1788.

Изаслани да ревидирају рачуне православних цркава и болнице из године 1788, капетан Манојло Николић и вел. бележник Јохан Хајнрих Рудолф су 20 фебруара 1789 референсали магистрату да су све те рачуне нашли у реду, а реферату приложили овакав извод:

1. Саборна црква св. Ђорђа	примање	1448.48½
	издавање	608.00½
	остаје	840.48

и то у готову 740.48 фор.
дуг код закупника земље 100 фор.

2. Николајевска црква	примање	680.53
	издавање	314.42
	остаје	366.11
3. Успенска црква	примање	727.58
	издавање	252.26½
	остаје	475.31½
4. Алмашка црква	примање	1503.26
	издавање	671.52
	остаје	831.34
5. Јовановска црква	примање	409.52
	издавање	151.48
	остаје	258.04
	Свега претекло	2.772.09 фор.
6. Болница	примање	691.35
	издавање	570.28
	остаје	121.17
	Свега пр̀етекло	2.893.26 фор.[2]).

Подробан рачун, из којег се види природа тих примања и издавања имамо за Успенску цркву у години 1783. У први дан те године нашло се у благајни те цркве 125 фор. 92½ кр. У току године продано је у цркви свећа за 193.19½ фор.; у тас је пало 116.06½ фор. Свечари су у току године дали милостиње 8.07 фор. У кутију пред Богородицом пало је 22.31½ фор. Од звона што су звонила приликом погреба и парастоса, затим за гробнице крај цркве примљено је 129.42½ фор. Свега 595 фор.

Од издатака главни су били:

1. Лецедеру Јовану Николићу „за преливање свећа" 81.40 фор. Служитељима цркве (један ваљда био звонар, а

[1]) 1820 Fasc. 12 No. 4238.
[2]) 1789 Fasc. 11 E.

други црквењак, попадија пак Јулиана ваљда прала истихаре и месила поскурице) 82 фор. На ситне трошкове (кулунцији за мумаказе, за кандила, за угљевље, копче за наруквице, сребрн прапорац на кадионицу, за штипаоницу) 21.44 фор. Најзад, ова је црква приложила „на созидание школи", свакако у порти Саборне цркве, 225 фор. На тај начин, крајем године 1783, у њеној благајни, под руковањем тутора јој, Теодора Димитријевића, нашло се 185.96 фор., и нашло се 159 фунти свећа, 16 фунти тамјана и 17 акова вина[1]).

Шест цркава и капела са десет свештеника, више основних и једну латинску школу, и посебну болницу издржавало је обштество. На питање о изворима за подмиривање толиких издатака немамо директна одговора, јер немамо пред собом буџета општества. Али имамо индиректан одговор у тестаментима, и у инвентарима оставина.

У једном тестаменту се трећина иметка којим тестатор располаже завештава, по обичају, на легате и на подушја.

По том је калупу, године 1763, правио тестаменат Андреј Милутиновић: „Моју сермију делим на три тала да буде први тал моеи супрузи Јеки, други тал моим децами, трећи тал мне за души". А себи за душу овако завештава:

„Мне за душу Г. владики 12 ф.
Поповом саландар 12 ф.
Поповом пратње и за евангелије 12 ф.
За место на велику цркву 12 ф.
За звона у велику цркву 12 ф.
На четири цркве здешнија вароши по 12 ф. 48.
У Бечку цркву 12 ф.
У Ђурску цркву 6 фор.
У коморанску цркву 6 фор.
На Кобилски манастир 6 фор.
У Бођански манастиир 6 фор.
У Реметски манастир 6 фор.
У Гргетег манастир 6 фор.
У Крушедол манастир 6 фор.
У Опово манастир 6 фор.
У Раковици манастир 6 фор.
У Шишатовац манастир 6 фор.
У Бешеново манастир 6 фор.
У Раваницу манастир 6 фор.
У Венек манастир 6 фор.
У Беочин манастир 6 фор.
За годину дана на сваку недељу поделити пред црквом сиротам по 25 новаца 12 фор.
Свега 288 фор.
„Пак о погребу и свеће колико отиде тако и четрдесница, и пол године и година, све лепо да ми се да от мога добра[2]).

Ево како је трговац Антоније Рајић, 2 маја 1778, расположио својим иметком, иако је имао сина и кћер, иако је

---

[1]) Нерегистровано.
[2]) 1763 Fasc. 1 sub R.

оставио удовицу иза себе, а старао се и о синовици својој, Марији Станисављевић.

„Душу моју вручају Господу Исусу Христу, тјело же моје погребати имјејут при цркви свјатаго великомученика Георгија за таковое завјештавам да издадутсја цркви 24 фор.

Преосвј. Г. епископу за молитву	24	„
Свјашчеником за пратњу	24	„
У цркву свјатих трех свјатителеј	12	„
У црков свјатаго Николаја	12	„
У црков Успенија Богородици	6	„
На школу	12	„
У хошпитал сиротинскиј	6	„
У манастир Ковиљ	12	„
У манастир Бођан	12	„
У манастир Венек	12	„
У манастир Хопово	12	„
У манастир Шишатовац	12	„
У манастир Раваницу	12	„
У манастир Јазак	12	„
У манастир Раковац	12	„
У Хиеросолим да имјејутса послати	12	„
У Ђурску црков	6	„
У коморанску црков	6	„ „

Затим, тестаменат набраја иметак којим се располаже (кућа у којој је трговина, виноград у Карловцима од 16 мотика, ортачки дом који има наполе с ортаком у трговини, Марком Апостоловићем), па додаје:

„Тако преко све сумме горе уређене и завјештане аште би се сермиа већа затекла и изнашла се будет, то да имјеетсја на три тала делити; то јест један тал мње за подушие у прилична времена, и гдје требовало будет, мње за душу дати. Други тал сину моему Јоанну, трећи же супруги моеј Марији да припаднет.

„Аште би се потрефило от мое деце да кое прежде свога возраста да изумрет, то пак јакоже предрекао јесам на три тала да имјеетсја делити".

Дабогме, легати су изгледали знатно друкчије пре него што је државна власт забранила завештања у иностранство. Још у Петроварадинском Шанцу, 3 априла 1741, Недељко Радивојевић је својим тестаментом оставио оваке задужбине: „свјатому Јерусалиму 30 фор., Синајској Гори 30 фор., во свјатјеј Горје всјем монастиром 24 фор., епископији архијерејској 12 фор., саборној цркви 12, прочим трем црквам свакој по 6, свјашчеником 12 фор. за један сарандар. Што остане двема кћерима и двојим синовом[1]).

Сличне легате је оставио и Мишко Саранда у свом тестаменту од 22 марта 1760:

Епископу који ће читати молитву за спас душе његове	24	ф.
Четирима новосадским црквама по	6	„
Саборној	24	„
Школама новосадским	12	„
Манастиру Раковцу	12	„

[1])Тестамент се налази међу списима године 1749.

Хошпиталу новосадскому	12 „
У Шишатовац манастир	6 „
У Ковиљ манастир	12 „
У Бођан манастир	6 „
У свето место Јерусалим	57 „
У светогорски зографски манастир	12 „
У Синај манастир	12 „
На школе светогорске	12 „
На цркву Св. Николаја у Кожани	12 „ [1])

Капетан Теодор од Калло правио је тестаменат у Новом Саду 12 октобра 1789. Из тестамента се види да је капетан био православне вере, и таст Д-ра Јована Живковића у Карловцима. Имање му је било у Перлезу, кућа између школе и Немца Кебла, и сувача изван села; затим, новац у суми од 3537, издан на облигације једном трговцу у Идвору, попу у Бечкереку, попу у Перлезу, неком Стајићу у Неузини и Науму Теологићу у Темишвару. Поред тога, дао је на аманет епископу, не каже којем, 2950 фор. које у дукати, које у бели новци, али је то децембра 1787, не зна како, украдено и нестало.

Са тим иметком је расположио:

1. Дванаест сремских манастира по	12 фор.
2. Бођану и Ковиљу по	12 „
3. Бездину, Ходошу, Вајловици, Сенђуђрђу, Месићу и Златици	12 „
4. Цркви у Перлезу и Панчеву	12 „
5. Пет цркава у Новом Саду	12 „
5. На хошпитал римски и гречески по	100 фор.
7. Школама новосадским	100 „
8. Карловачким трима црквама по	12 „
9. Потребним и нужним сиротама у Карловци и Новом Саду по	100 фор.
10 На погреб мој и подушје	300 „

11. Зету моме Д-ру карловачком Живковичу имам по хиратс контракту још̌те давати 500 фор.

Заоставшу суму 1777 фор. завештавам да сиромашем потребитим и нужним раздели се[2]).

Даље приложнике не треба ређати, они су споменути у Биографијама[3]).

У колико пак нису онде споменути, забележићемо их овде.

16 септембра 1814 подбележник магистрата, Теодор Радонић, референсао је магистрату да је случајно наишао на тестаменат Марије Апостоловић од 19 септембра 1804, по којем све што преостане иза исплате неких легата има припасти Православном обштеству, које ће створити фонд за стипендију једном ученику. Према инвентару од 24 јуна 1805, маса је износила 4699 фор., а легати једва 600 фор.

---

[1]) 1760 Fasc. 3 sub C.

[2]) Нерегистровано.

[3]) I. 3; 21, 23, 28, 58, 102, 126, 146, 151, 167, 219, 220, 252, 255, 259, 280, 291, 300; II. 104, 189, 215, 274; III. 34, 71, 84, 85, 100—105, 192, 220, 227, 256; IV. 22 49, 206, 257; V, 12, 23, 27, 30—31.

Извршилац тестамента је био сенатор Василије Поповић[1]).

Пантелија Атанасијевић, који је тестаменат правио 3/15 маја 1817, за случај да му јединац Петар умре пре брака, или у браку без деце, повећао је знатно легате православној болници и гимназији, те основао фундацију за сиромашне ученике те гимназије, и фундацију за погореле или остареле трговце[2]).

Године 1818 умрла је у православној болници седамдесетгодишња девојка Марија Медвед. Које у готову новцу, које у обвезницама, имала је она 562 фор., и нешто платна. Пошто је у болници имала „точное послужение", завештала јој је 100 ф. Све пак остало, што преостане после укопа и подушја „овдашњему нашего благочестија гимназиуму ручестисја имјејет[3]).

16 јануара 1834, Ана рођена Славуја Јована покојног Хаџића удовица, завештала је у свом тестаменту: „г) четири дјевицама нашег исповједанија сиротама, да се удати могу, завештавам да тутори моји свакој 200 фор. издаду, у суми 800 ф. — Девојке пак избрати совјести туторов остављам".

Јован Чокарић и жена му Ана правили су тестаменат 27 октобра 1843. Они деце нису имали, те су усвојили Михајила Георгијевића, кога су обвезали да после њихове смрти исплати велике легате:

Српској гимназији 100 ф. вал.

Болници православној и католичкој по 2000 ф.

Црквама православној и католичкој по 2000 ф.

„Желећи распространити књижество србско, содружеству књижевном које се у Пешти под именом Србске Матице находи 2000 фор.[4]).

Таки легати, а још више писанија прилога у натури, омогућили су и учинили потребним да манастири из тадање Турске у Карловцима и у Новом Саду држе своје куће у којима су становали изасланици тих манастира, а ваљда су у њима и сакупљани прилози у храни и стоци, до уновчења им.

То је тако трајало до изборног народног сабора у Карловцима 1769. Те године, 28 новембра, комесар на сабору, граф Хадик, упутио је новосадском магистрату допис оваког садржаја: на сабору се дознало да монаси из Турске имају како у Карловцима, тако и у Новом Саду своје куће. Пошто према чешће поновљеним владарским наредбама

---

[1]) 1815 Fasc. 7 No. 2025.
[2]) 1818 Fasc. 8 No. 3526.
[3]) 1818 Fasc. 3 No. 1305.
[4]) 1845 Fasc. 11 No. 6350.

страни монаси не смеју боравити у монархији без највише дозволе, то му је краљица наредила да као комесар на сабору склони монахе из Турске, или да их смести у неки манастир, док се не узмогну вратити у Турску, а њихови домови да се најпре процене, а онда на лицитацији продаду. Препоручује зато магистрату да ту распродају што пре изведе, а добивени новац да депонује у митрополији.[1])

Пре тога, већ 22 маја 1769, намесничко веће је магистрату наредило да попише домове и земље епископа и православних манастира. А 8 августа 1769 магистрат је поднео попис по ком у Новом Саду имају своје куће манастири: Беочин, Бођан и Ковиљ, али и четири манастира у Турској: Лавра, Ватопед, Хилендар и Јерусалим. Последње четири су и процењене (процењен је зидарски, дрводељски, столарски стакларски и браварски посао; градилиште није процењивано). Далеко је највише вредила кућа Лавре: преко 3000 фор.; затим кућа Хилендара 722 фор., па Јерусалимског манастира 453 фор., и Ватопеда ни пуних 200 фор.[2]).

Већ 28 јануара 1770, метоси су продани на лицитацији. Метох Лавре купио је Мила Миланковић за 4800 фор. Метох Јерусалима купио је Василије Шимић за 801 фор. Метох Хилендара, подигнут на кућишту Давида Рацковића, примио је Давид по процени у 448 фор. Најзад, метох Ватопеда који је некад припадао сенатору Гаврилу Милорадовићу, уступљен је његовој удовици Алки, по процени, у 191 фор. 10½ крајцара. Кад су одбили трошкове лицитације, 1 фебруара 1770, Давид Рацковић и сенатор Буди однели су митрополиту Георгијевићу своту од 6021 фор.[3]).

18 марта 1771 Намесничко веће јавља магистрату да му се нови митрополит Георгијевић тужио како није изведено протеривање страних монаха, јер један живи у Новом Саду, а други у Пешти. Магистрат је услед тога, 18 априла, дозвао преда се Ананију игумана Лавре који је изјавио да се већ две године бави овде због куће коју је Лавра овде имала од 25 година, а лане је продана. Он се, међутим, спрема на повратак преко Осека и Трста, откуда ће морским путем у Свету Гору[4]).

Сергије архимандрит светогорског манастира Лавре, у служби код капеле у Stejerhoff, још 1783 тврди да Лавра још није добила новац за своју 1771 продату кућу у Новом Саду. Овај манастир је, каже, 1741 купио градилиште од не-

---

[1]) 1769 Fasc. 7 sub T.
[2]) 1769 Fasc. 4 sub O.
[3]) 1770 Fasc. 10 sub C.
[4]) 1771 Fasc. 3 sub Z.

ког Радослава и за своје монахе, када дођу у ове земље, подигао дом.

Магистрат је одговорио да је тај дом продат Мили Миланковићу, Лукином деди, за 4800 ф., а новац да је, као и за остале домове манастира у Турској, одма послан митрополиту Георгијевићу.[1])

Не знамо, како се десило, али знамо да је споменута свота, добивена за продане метохе, коначно остала у народним фондовима у Карловцима. Д-р Милош Рајић је забележио[2]) да је школски фонд (звани *клирикални фонд*) за време митрополита Георгијевића имао ове нове приходе:

„За продате куће у Турској налазећи се манастира
у Новом Саду 6.021 фор. 52 кр.
у Карловцима 2.327 фор. 48 кр.
свега 8.349 фор. 40 кр.

Д-р Милош Рајић као да је знао, зашто ова свота није предана манастирима у Турској. Он каже да је у наредби Марије Терезије о продаји метоха речено да се добивени за њи новац на добро народа употребе"[3]).

Веће фундације се ни код православних нису јавиле одма у почетку новосадске историје. Кад је Намесничко веће 24 септембра 1794, заискало извештај о црквеним, школским и болничким фондовима, добило је од магистрата одговор да католичка болница нема фондова, него се издржава милостињом која се двапут недељно скупља; православни пак да имају два школска фонда по 500 ф.; један је оставио генерал Љубибратић, а други Алексије Миросављевић; први је позајмио град и плаћа 5%, а на други толико плаћа синовац Алексијев, Сава Миросављевић[4]).

Овај одговор магистрата је свакако нетачан. Кад је, године 1786, Јован Мушкатировић тужио Општество да се недовољно стара о школском фонду који да износи 15.000 фор., магистрат је то порицао, тврдећи да српске школе немају другога капитала, сем два легата по 500 фор.; једно је легат барона Љубибратића од Требиња, а друго Нешка Петровића.

Легат Нешка Петровића је, може бити, изгубљен, одиста због небриге Обштества. Завештан још 1762, заинтересовали су се за њ црквени тутори, Димитрије Станисављевић и Тоша Николић, тек 7 марта 1794, и искали су да се испла-

[1]) 1783 Fasc. 7 sub K.
[2]) **Српски народни фондови**, 1864, стр. 18.
[3]) Ibidem, стр. 16.
[4]) 1794 Fasc. 3 No. 268.

ти. Међутим, због застарелости, ово је потраживање издано на изјашњење Нешкову унуку и наследнику, Сави Јорговићу.[1])

Не знамо да је већу неку фундацију оставио ни Исак, син Вука Исаковића, иако је у свом тестаменту од 25 јануара 1771 одредио 2200 фор. на свој погреб, опело, богомолствија, подушја и остале помене. Та велика свота се имала раздати по шпецификацији коју је Исак приложио свом тестаменту, а која није сачувана.

Мардарије Вујић, трговац и сенатор, у тестаменту који је направио 7 децембра 1773, учинио је ова завештања:

За богомолствије о спасении души моеја содјеваемоје преосвјаштенњејшему господину епископу бачкому да дадутсја 75 фор.
Свјашченником катредалнија церкве за провод, подушје и помен вјечитиј да изручатсја 75 фор.
Цркви свјатаго великомученика Георгија катедралној за звона, мјесто и вјечитое молебствие да будут 100 фор.
Цркви свјатих трех свјатителеј, иначе Алмашка зовомој да дадутсја когда водрузити сја будует и зачнет 100 фор.
Церквам трем Успенској, Николајевској и Јовановској дадут сја по 12 фор., кое чини у суми 36 фор.
Школи новосадској за учинити способ каковија либо фундацији греческаго закона да изручатсја 200 фор.
Хошпиталу Новосадскому греческаго закона завјештају 50 фор.
Сирим и убогим, коториј проситбе требујут, просити обаче не видјатсја за четири года у халинама по 200 фор. кое чини 800 фор[2]).

О православним црквама Новога Сада, дабогме, нема много података у архиву магистрата. Ипак, забележићемо оно што има.

Прво, у нашем архиву смо нашли нерегистровано и недатовано *Описание церквеј и утварех церковних сушших в свободној и краљевској вароши новосадској греческаго неунитскаго закона*, израђено по наредби епископа бачког Мојсеја Путника, несумњиво године 1774, кад је Путник напуштао Нови Сад, одлазећи у темишварску епархију. Ту је описано пет цркава, све, без Ченејске. Првом се назива Саборна црква, за коју се каже да ју је осветио Висарион Павловић 16 јануара 1742. Од цигље је и од добра материала кречана и песковита; хор је сведен и од исто така материала. Патосана је цела, као и хор, дебелим и танким мрамором, а покривена је црепом. На звонику има бакарну јабуку позлаћену и железни крст.

Покрај ове цркве се налази школа под једним кровом од печене и непечене цигље, весма порушена и скоро да падне; зато је подупрта.

У тој школи је латинско училиште од легиста до синтаксе; затим, славенско училиште „малаго порјадка"; и грчко училиште од почетка до граматике.

---

[1]) 1794 Прот. 477.
[2]) 1774 Fasc. 6 sub G.

Поред ове школске зграде има и ћелија, као и стан за магистра: старо здање од слаба материала, две собе, кухиња и подрум. Ћелијска зграда има четири ћелије: једну ужива баба-клисара, другу поножари. Друге две ћелије су под грчким училиштем које нема подрума.

Од књига што их је имала Саборна црква, исписујемо једну стару Кормчију, рукописно Правило сербских свјатих, рукописно еванђеље и „Вивлија стара, велика преже исправленија новија штампана".

Од барјака, овде се чувао велики барјак пророка Илије и св. Ђорђа, од раихцаиха црвено зеленог, са девет копаља, ћурчијски. Затим, сабовски, опет са девет копаља, апостола Петра и Павла. И капамацијски са седам копаља, од црвене дамашке. Најзад чизмеџијски од свиле на три копља.

Столова у Саборној цркви било је 71; звона је било 5: највеће од 9 центи и 47 фунти, па од 5 цента 80 фунти, од 3 центе 20 фунти, од 2 центе 29 фунти, а најмање од 1 центе 57 фунти. Школско звоно је било још мање: само 64 фунте.

Звоник је имао и сат, тежак са свом оправом својом 9 центи; звоно сахатно од 4, и „фертално" од 3 центе.

Друга црква јесте Николајевска. Почев од темеља, сва је од добра материала камена, цигљана, кречна и песковита; патосана је простом цигљом, а покривена црепом. Освећена је од београдског митрополита Викентија Јовановића године 1730.

Попис књига ове цркве бележи и „15 парчета книг сербских шакописних".

Столова је имала 31 у мушкој и женској паперти. Звона четири: највеће од 4 центе 8 фунти, најмање од 1 центе 16 фунти.

На северној страни поред себе имала је ова црква стару црквицу, даскама покривену; с јужне пак стране „новосозиданиј Хошпитал ради сирих и убогих от добраго материала". Поред њега налазе се још две „ново-прибавленнија келии и 1 кухина".

Трећа је црква Успенска, „изнова созидана добрим материалом, циглоју печеноју, кречем и песком, на подобие пемскаго свода". Патос има „с полу мрамором, и с полу циглоју".Крст је на њој железни „с плеховноју јабукоју позлаштеноју". Новосазидана Успенска црква освећена је тек 1777 од Путникова наследника, Арсенија Радивојевића, али је имала антиминс од платна који је осветио Висарион Павловић, 23 августа 1753.

Из пописа књига ове цркве бележимо само *Соборник сербскиј старинскиј.*

Стлова је било: 18 нови, моловати и позлаштени, 32 ординари стари.

Звона четири: највеће од 790 фунти, најмање од 97 фунти, и пето „разбиено мало код Галића" (ваљда звоноливца).

Четврта, црква Три Јерарха, имала је темељ од печене, а зидове од непечене цигље, свод и кров од дасака, патосана цигљом. Освећена је 30 јануара 1733 од Висариона Павловића.

Из пописа књига исписујемо: „2 правилне книге сербских свјатих".

Ова је црква имала „образ пресвјатија Богородици чудотворниј вес сребром окован и с камением украшен". Том образу приложили су болесници на дар 25 парчета сребрна, међу њима четири крста на пантликама и један на позлаћену ланцу.

Столова је било 46, звона три: од 4, од 2 центе и 15 фунти, и од 41½ фунте.

Петом се назива Јовановска црква, још не освећена, од добра материала, цигље и креча.

Код пописа књига пада у очи више грчких обредних књига, али се ту налазио и „Охтоих шестодневни сербске штампе".

23 стола је имала; звоник дрвен и у њем звоно од центе и 11 фунти. Порта ограђена даскама, и у њој келија с асталом и 4 столице и стара сандучина.

Толико о православним црквама Новога Сада на основу овог Описанија из године 1774. Из разних других аката можемо те податке донекле допунити.

Тако је 30 јануара 1757 Јован Штевановић у свом тестаменту завештао сто фор. за једно звоно новосазиданој цркви на гробљу. Мислимо да је та нова црква тзв. Јовановска капела.[1])

6 фебруара 1775 изнели су сенатори Пантелија Миланковић и Давид Рацковић пред магистрат жељу целог Обштества да изнова сазида Алмашку цркву која није била од добре грађе, те је склона рушењу. Прорачун за зидање износи 9326 фор., а скупљено је већ 12.040 фор.

---

[1]) 1757 Fasc. 2 sub N: In die auf den Freydhof erbauete neue Kirchen auf eine Glocken ein Hundert Gulden.

Пошто ова црква има чудотворну икону Богородице, па долазе болесници и из даље околине, не може јој се обнова (reaedificatio) одгађати.[1])

Магистрат је свакако препоручио ствар Намесничком већу, и ово је 13 марта 1775 одобрило изнова зидање, с тим да се не сме чинити никаква даља колекта.[2])

Идуће године, 1776, Антон Вуксановић је пекао цигљу за Алмашку цркву. То је забележено 9 јануара 1777, кад се Вуксановић погодио да и за магистрат пече цигље. Али не можемо рећи да је одма и извршено изнова зидање Алмашке цркве. Судећи по једном акту, могли бисмо мислити: да Алмашка црква није обновљена пре 1787, или, ако је обновљена да није солидно рађена. Наиме, 7 септембра 1787, епископ Јовановић је јавио магистрату да је прегледао Алмашку и Успенску цркву и нашао да су за обе потребне неодложне оправке, пошто иначе постоји опасност да се кров и зидови сруше. Молио је магистрат, нека те оправке нареди Обштеству и надзорницима цркве[3]).

У то исто време, Јовановска капела је затворена и изнова пропојала. Наредбом Намесничког већа од 27 децембра 1785 наређено је да се приватна капела, Јовановска црква, „у којој се нити проповеда, нити катихизира, те према томе више стоји на путу просвећивања народа", затвори[4]).

6 марта 1786 спровео је магистрат молбу народа који станује у близини, да би се поново отворила богослужењу, препоручујући је и сам, тврдећи да би ти становници до других цркава имали пола сата да пешаче[5]). Молба није успела, али је 6 фебруара 1787 Намесничко веће дозволило да се у овој капели недељом и празником служи, са додатком да се тиме не сме умножити број свештеника с функцијама[6]).

У ноћи између 14 и 15 марта 1817 похарана је Успенска црква. Украдена су три сребрна кандила, путир сребрн изнутра позлаћен, четири сребрне круне с икона и сребрна рука, сребрн крст, филигрански посао, позлаћен, стихар, чаршав са трапезе, итд.[7]).

5 августа 1844 обратило се Православно обштество магистрату с пријавом да је закључило Саборну цркву украсити дивним звоником и да је већ и погодило 50 центи ба-

---

[1]) Прот. 1773—75, pagina 491.
[2]) Ibidem, pagina 519.
[3]) 1787 Fasc. 40 T.
[4]) 1786 Fasc. 1 sub C.
[5]) 1786 Fasc. 8 P.
[6]) 1787 Fasc. 10 G.
[7]) 1817 Fasc. 3 No. 827.

кра из фабрике у Хиртенбергу код Беча. Царинарско, међутим, звање захтева царину или ослобођење од ње издано од Коморе. Моли, што је магистрат сутрадан и учинио, да препоручи његову молбу у овом погледу.[1])

Око сваке од ових цркава биле су изидане гробнице. Испрва, свака је црква била заправо у средини гробља у које су сахрањивани њени парохијани. Ово се види и из решења магистрата од 11 фебруара 1749 које каже: пошто је гробље Јевреја већ премештено из средине града ван опкопа, закључује се да се и римокатоличко, и четири православна гробља пренесу на места већ означена унутар опкопа, и ником да се не допусти погреб код цркве, изузев случај кад умре угледнији грађанин, за чији гроб се плати 12 фор.[2]).

Тада су постала општа гробља: Успенско и Алмашко. Сахрањивање код цркве тиме није престало, само су 1775 пооштрени услови за сахрањивање код цркве: морале су гробнице бити добро изидане и од зидара затворене тако да не шкоде здрављу становништва. Овом приликом дознајемо које су све српске породице имале таке на свод узидане гробнице код Саборне и код Николајевске цркве, и кад су те гробнице сазидане.

Код Саборне цркве, гробница

Породице Путник	изидана	1760
Лазара Милетића	„	1763
Епископа Радивојевића	„	1776
Василија Лепојевића	„	1754
Мардарија Вујића	„	1774
Стефана Бугарског	„	1754
Гаврила Милорадовића	„	1758
Михајла Креке	„	1744
Николе Јагера	„	1767
Саве Вукановића	„	1756
Потпоручника Исаковића	„	1771
Алексија Миросављевића	„	1774
Николе Дуке	„	1757
Пантелије Миланковића	„	1766
Јефтимија Атанасијевића	„	1748
Манојла Николића	„	1757

Код Николајевске цркве

Стојића Богдановића	изидана	1732
Симеона Радонића	„	1749
Давида Рацковића	„	1733
Исака Аврамовића	„	1756[3])

Један приход је српска црква неко време имала и од такозваног кадуцитета. По привилегији Леополда I од 20 августа 1691, ако Србин умре безчадан и без крвних сродника,

---

[1]) 1844 Fasc. 8 No. 4494.

[2]) Прот. заседања 11 фебруара 1749: praeter si majoris conditionis status aliquem obire contingeret in praescitis locis erga pensionem 12 florenorum dispositioni magistratuali huic virtute juris patronatus subjiciendorum.

[3]) 1779 Fasc. 3 sub G. „ 1756[1])

иметак му припада архиепископу и цркви. Ово право је, међутим, врло често оспоравано. У Новом Саду је 1749 умро Лука Пожаревчанин. Његова оставина је износила 663 фор. Ова је, 2 марта 1752, расправљена тако да су две трећине кадуцитета досуђене православној, а трећина римокатоличкој цркви.[1])

Да би избегли тако што, Срби су 1756, кад је умро неки Јован Поповић, без знања магистрата, предали његову оставину администратору епархије, Арсенију Радивојевићу званом Екзарх, и овај је оставину тако распоредио да је исплатио послугу и погребне трошкове, један је део задржао као епископски приход, а трећи део Саборној цркви, тако да за католичку цркву ништа није остало. Да не би настале свађе у магистрату, овај је неко време ћутао, а године 1758 покренуо је ово питање, и изазвао решење Придворне угарске коморе од 30 августа 1759: пошто православни клир нема никакво право на кадуцитет световњака, треба од егзарха изискати Поповићев иметак.[2])

Комора је, позивом на градску привилегију, могла тако решење донети за сам Нови Сад. За цео српски народ се није могло то изрећи за трајања седмогодишњег рата. У општенародној привилегији Леополда I од 20 августа 1691 изрично је речено: si ex ipsis graeci ritus sine consolatione prolium et consanguineorum decederet, extunc talis omnis substantia in archiepiscopum et ecclesiam devolvatur. Поред тога, требало је да се Срби граничари боре за дом Аустрије. Зато је Марија Терезија, 8 јануара 1759, пошто је дознала за тужбе Срба у ствари кадуцитета и у ствари подизања цркава поручила преко Намесничког већа: нека се Србима не смета у уживању привилегија, потврђених године 1743, а догоди ли се тако што, позвала је Србе да се тужбом њој обрате[3]).

Тек пошто је рат престао, укинута је одредба општенародне привилегије о кадуцитету. У вези са њеним претресањем на Сабору 1769, Комора је 10 октобра 1769 издала оваку наредбу: што се тиче световњачких кадуцитета, они су темељним законима државе додељени државној благајни, спахијама и слободним градовима, и Срби су одбијени са својим потраживањем истих. А што се тиче непокретности свештеника, има се правити разлика између добара која је

---

[1]) Прот. 1748—1753. pagina 600.

[2]) 1758 Fasc. 4 sub V; 1759 Fasc. 5 sub D: Cum graeci ritus non unitus clerus ad laicorum seu saecularium caducitates ex privilegio nullum prorsus jus habeat.

[3] 1759 Fasc. 1 sub U.

свештеник имао ступајући у чин, и оних која је у чину стекао. На последња добра има право епископ или митрополит, ако нема наследника, а на прва не, него их наслеђују законити наследници; ако ли су подложничка, припадају другим контрибуентима, да не би настао мањак у порези.[1])

СВЕШТЕНИЦИ

Прве белешке које смо нашли о свештеницима Петроварадинског Шанца показују их у лепом осветљењу: они позајмљују на читање књиге из оближњих манастира. Тако је године 1739 Илија Стојковић свјашченик в Шанџе Петроварадинском прочитао неку књигу манастира Крушедола.[2]) Исти поп-Илија је и године 1740 прочитао неколике књиге истог манастира, а његовим настојањем је године 1740 том манастиру приложио књигу парох цркве св. три Јерарха у Шанцу, Сава Пантић.[3]) Најзад, у **Записима и натписима** је забележен и Стефан Радосављев свјашченик Шанца Петроварадинскаго: 25 маја 1735 стигао је он у манастир Манасију, а 1738 читао је књигу.[4])

Из године 1724-31 имамо само имена неколицине свештеника у Шанцу.Тако се 1724 спомиње поп Максим, а 24 новембра 1730 може бити он исти као протопоп-Максим. Године 1724 спомињу се још: поп Јосиф, поп Симеон, поп Вуја и син му поп Милош, поп Јован и поп Илија, овај свакако Стојковић, а 1731 забележен је поп Сава, ваљда Пантић.[5])

Само имена свештеника дознајемо и из првих година Новога Сада: 12 децембра 1750 откупио је од Ацка Симића половину куће коју је ваљда и дотле уживао „протопоп Стеван", 1 фебруара 1752 забележен је у грунтовници поп-Тимотеј, а 8 марта 1752 продао је поп Јован Крстић свој мајур за 70 фор.

Даље белешке, учињене на основу списа новосадског магистрата, већ су мање повољне. Пре свега, запрепашћује превелик број свештеника. О броју свештеника код Срба обавештавала се државна власт; она је увек штедела контрибуенте који треба да сачувају способност плаћања државне порезе. Намесничко веће је 18 јануара 1768 заискало од магистрата податке о свештеницима Срба. Магистрат је 26 фебруара 1768 одговорио да је за четири православне цркве

---

[1]) 1769 Fasc. 6 sub W.
[2]) Стари српски записи и натписи II, 123.
[3]) Ibidem II, 126, и V, 78 и 89.
[4]) Ibidem, V, 73.
[5]) Д. Руварац, **Архив**, I, 27.

комесар Медњански 1748 одобрио четрнаест свештеника. Толико их има и сад. Послао је и њихова имена, и распоред:

Код Саборне цркве су служили:
1) прота Андреј Николић; 2) Аврам Благојевић; 3) Аврам Петровић; 4) Јован Аврамовић; 5) Теодор Стојановић; 6) Јаков Миловановић.
Код николајевске цркве:
7) Гаврил Поповић; 8) Симеон Михајловић.
Код успенске:
9) Теодосије Миросављевић и 10) Михајло Остојић.
Код алмашке:
11) Кирил Новаковић; 12) Василије Поповић, Јован Радановић и Василије Памуковић.

Скоро сви ти свештеници су били родом Новосађани. Изузев проту Николића који је био родом из Баје, поп-Теодосија који је рођен у Сомбору, поп-Михајла Остојића, родом из Петрова Села, и поп-Јована Радановића за којег је забележено да је са пустаре Штрпци.[1])

Попис новосадских православних свештеника из године 1773 нашли смо у Архиву карловачке митрополије.[2])

У њем је речен и број православних домова у Новом Саду: 944. За сваког је свештеника речено, када је добио парохију. Ево тог пописа:

Саборна црква: протопрезвитер Андреј Николић 23 маја 1739
Аврам Благојевић 15 августа 1754
Јован Аврамовић 15 марта 1756
Гаврил Поповић 19 јуна 1756
Теодор Стојановић 30 јула 1761
Тома Пешић 14 фебруара 1770
Николајевска: Симеон Михајловић 10 августа 1757
Аврам Петровић 25 марта 1758
Успенска: Теодосије Миросављевић 5 августа 1741
Михаил Остојић 4 дец. 1754
Алмашка: Јован Радановић 4 јула 1753
Василиј Поповић 15 августа 1755
Василиј Памуковић 15 марта 1764
Стефан Стојановић 18 јануара 1765.

Године 1773, дакле, још није ништа учињено да се смањи број православних свештеника. Тек 9 марта 1780 јавило је Намесничко веће магистрату да инстауратор Медњански није имао право да регулише питање свештеника; нема то право ни епископ па ни општина са својим правом патроната То је право владара. Очевидно је да у Новом Саду има 14 свештеника зато, што се 1748 толико њих затекло. Међутим, краљевским рескриптом од 10 новембра 1774 сведен је за Нови Сад број свештеника на десет. Зато позива магистрат да што пре број 14 редуцира на десет, и да о успеху извести.[3])

Магистрат је 22 марта 1780 јавио Намесничком већу да заправо има 11 свештеника који врше функције (fungentes

[1]) 1768 Fasc. 2 sub B.
[2] 1773/375.
[3]) 1780 Fasc. 4 sub A.

praesbyteri) од којих десеторица имају своје куће, а има је и ђакон. Сви они не плаћају порезе на седеће своје куће, док на све остало имање плаћају као и други. Свештеници пак који функције не врше плаћају и на седеће своје домове. Сад нема 14 свештеника, колико је било 1748, зато што су упражњена места протопрезвитера и два свештеника; та места суплирају свештеници без функција уз неку награду.[1])

Као што се види, питање о редукцији свештеника довођено је у везу с имунитетом свештенства од плаћања порезе. О том имунитету знамо оволико. Кад је Намесничко веће затражило обавештење о томе, да ли православни свештеници плаћају порезу на земљу и домове, магистрат је 11 септембра 1761 одговорио: позивом на 8 и 13 тачку градске привилегије и на обичај, не плаћају; има их 13; сем штоле и ове бенефиције (што не плаћају порезу) и онако немају ништа. А бенефиција није вечита: чим свештеник умре, кућа се опореже.[2])

Две године касније, тај имунитет је поново утврђен: 26 маја 1763 Намесничко веће је јавило магистрату да је Марија Терезија, на молбу митрополита Ненадовића резолвирала да свештеници који врше функције, заједно са својим сродницима, с којима живе под једним кровом и при једном огњишту (али само они чланови породице који су нађени да су неподељени, кад је свештеник уведен у дужност па су неподељени и остали, а никако они чланови, који су приликом увођења у дужност били подељени, и тек накнадно ступили у заједницу добара) остају слободни од сваке порезе, од десетка и осталих дација, и да се овој слободи не постављају границе тим што би се одобравала само за известан број особа и за имање извесне величине.[3])

Године 1785 има само десет свештеника који врше функције, али и пет прекобројних. Тадањи попис казује кад је који свештеник почео своју службу, зато ћемо тај попис објавити:

У саборној цркви је 1) прота Аврам Петровић, уведен у дужност 25 марта 1759; 2) Петар Петровић, од 1 новембра 1774; 3) упражњено место.

У јовановској капели: 4) Симеон Михајловић од 9 августа 1757; 5) Матеј Димитријевић, од 18 октобра 1775.

У успенској цркви: 6) Теодосије Миросављевић од 18 фебруара 1733; 7) Михаил Остојић од 4 децембра 1754.

---

[1]) 1780 Fasc. 13 sub T.
[2]) 1761 Fasc. 1 sub A.
[3]) 1763 Fasc. 3 sub Z.

У алмашкој цркви: 8) Василиј Поповић од 1 маја 1755; 9) Стефан Стојановић од 1 јануара 1767; 10) Пантелејмон Новаковић од 13 априла 1775.

Али, сем њих, био је и капелан у капели епископске резиденције, Јован Поповић, рукоположен 14 септембра 1784. И било је пет прекобројних, који су запопљени већ одавна, 1757 и 1758, 1764, 1766 и 1779, а још нису имали парохије.[1])

Године 1788 десило се да је умро парох алмашке цркве, Василије Поповић, и већ је почело отимање свештеника без парохије о упражњено место. Том приликом, безимени патриота (назвао се verus patriota cui natio Illyrica cordi est) упутио је акт Намесничком већу, у којем, позивом на жељу владара да се број свештеника код Срба, претеран само ради заинтересованости епископа, једва једном умали, и да се народ тиме ослободи од кужних предрасуда које настају услед незнања свештеника, мисли да се на место В. Поповића, некад пароха алмашке цркве, нико не постави, него да му се парохија подели на девет осталих свештеника из разлога, што у Новом Саду има 1137 православних домова, па је и девет пароха сувише. Кад један романокатолички парох са два капелана може да послужи 613 домова, зашто не би девет било довољно на 1137 домова?

Свакодневним искуством видимо да и они свештеници који заслужују то име, честитошћу свог живота и образовањем, не могу честито да живе, док сасвим неспособни, само ако положе таксу епископима, заузимају њихова места. Овоме је крив само епископ који обећава парохије само ради проклете своје заинтересованости, а кандидат не може ни мантију да набави, него само срамоти свој народ.

Намесничко веће је упутило Путника да, у споразуму са жупанијом, спроведе истрагу, а Путник је изаслао грчетешког архимандрита Данила Плевицког. Овај је, у сарадњи са бачким поджупаном Јованом Латиновићем, 10 јуна 1788, сазвао православно свештенство новосадско и представништво (Јакова Богдановића, Манојла Николића, Јефту Атанасијевића, Димитрија Бугарског, сенаторе; Стефана Радонића, формунда, Алексија Миросављевића, Саву Вуковића и друге). Ови су сви тврдили да је десети парох потребан, зато што православних у граду има преко 7000, што им треба више поуке у вери и у владању.[2])

Из Архива карловачке митрополије дознајемо о православним свештеницима Новог Сада и ово.

---

[1]) 1785 Fasc. 12 sub U.

[2]) A. K. M. 1788/273.

Њихов је број сведен на десет резолуцијом Марије Терезије од 10 новембра 1774, а парохије да су регулисане године 1760 и затим, поново 1782 и 1784. Последња регулација је закључила да свађе и неспоразуме међу свештеницима утиша тиме што ће се пароси цркве Три Јерарха издвојити од пароха Саборне цркве и службом и платом; да први набаве посебну благајну у коју ће савесно уносити све приходе, и сваког их месеца подједнако међу собом делити; да проти припада још једна половина столарних прихода, које им имају дати свештеници Саборне и Николајевске цркве, а њима се зато уступа 18 домова (рачунајући од угла неког Милутина до угла такозваног Кукурузова) од парохије Три Јерарха[1]) Успенска парохија да је 1785 остављена у стању у којем је била 1760.

Из пописа, извршених 1793 и 1796, дознајемо бар нешто о култури новосадског свештенства: забележено је које језике знају свештеници.

Прота Аврам Петровић је знао латински и донекле немачки. Под својом управом је имао 44 пароха, и од њих годишњи приход од 88 фор. Петар Петровић је знао и румунски, а Јован Поповић само матерњи језик. Симеон Михајловић је донекле знао латински, а Сава Поповић, тетак Лукијана Мушицког, немачки. Матеј Димитријевић само српски, а Јован Симић и латински. Стефан Стојановић и Пантелејмон Новаковић само српски, а Јован Рајић немачки, и Георг Николић Балта грчки, румунски и српски.[2])

О култури православног свештенства у Новом Саду били бисмо боље обавештени, да имамо више инвентара свештеничких оставина. Овако, објавићемо колико можемо.

По смрти проте Андрије Николића, 29 септембра 1775, овако је пописана његова приватна библиотека:

У два тома на малое коло Библија славенска и 3-и каталог
Камен вјери
Бесједи на Дјејанија Златоустаго
Бесједи Василија Архиепископа
Тхеатрон славенски
Полустав велики
Каноник на малое коло
Молитви избранија, рукопис
Географија политическаја
Древнаја историја 5 и 6 том
Квинта Курција
Историја о разоренији Јерусалима
Книга Диоптра
Јуности честное зерцало, рукописно
Теофана Прокоповича Наставленије христиан
Пропедија рукописнаја

---

[1]) А. К. М. 1824/377.
[2]) 1793 Fasc. 4 No. 281.
1796 „ 18 „ 1781.

Разговори на 4 диалекта школнија
„ домашнија на 4 диалекта
Толкованије десетословија
Книга о Антихристје
Книга наука штастливим бит
Регламент духовниј
Свјетскаја школа
Воспитаније дјетеј абта Белегарда
Епихтета Енхиридион
Езопови Басни
Катихисис московске штанпе на мало коло
Толкованије о блаженствах
Малиј Требник
Кратакаја сказанија о Бозре (Теофан Прокоповић)
Пасхалија за светлују седмицу
Апофтегмата
Акатист Варвари
Номоканон рукописниј
Тестамент Василија царја греческаго
Книга руно орошенноје
„ акагистар
Описаније града Јерусалима
Книга о брадобритији
Посљедованије о исповједанији
Канон великиј о бољаштих
Описаније о мирозрјенији, рукописно
Историја Тројанска
Две пасхалијеј под именем Јоана Георгиевича Архиепископа[1]).

Кад је, 15 јуна 1810, умрла Макрена, удовица пароха Пантелије Новаковића, о њеној оставини сачињен је инвентар, и у њему су, немачки, забележене ове књиге:

1. Gesangbuh у франц. повезу.

2. Еванђеља и апостол, две свеске, у руском повезу белим златом украшеном са навлаком.

3. Messbuch, две свеске, увезано у црвен сомот с навлаком.

4. Акатисти с канонима, у црвену кожу повезано, с позлатом.

5. Псалтир у старом кожном повезу.

6. Поука о примању св. причешћа, у кожном повезу позлаћеном.

7. Руски псалтир, исто тако повезан.

8. Увод у општу историју.

9. Књига о дужности свештенства.

10. Кратак увод у историју о пореклу Срба, броширано.

11. Акатисти разних светаца.

И опет псалтир, и песме, и алфавит духовни, и каноник, и скоро све у кожи[2]).

Код толиког броја свештеника, било их је, наравно, свакојаких. О некима је већ било речи у овој Грађи: на пр. о свештенику-племићу Григорију Радишићу[3]). О некима је

[1] 1778 Fasc. 12 sub G.
[2]) 1817 Fasc. 7 No. 2682.
[3]) II, свеска 4, стр. 221.

писао прота Вељa Миросављевић[1]). О осталом ћемо овде објавити оно што смо гредом забележили из аката магистрата.

Пре свега, нашли смо бар имена неколиких протопопа Новога Сада. Тако је 29 маја 1749 новосадски протопоп Аврам Јовановић пописао квиетанцију о примљеној награди за вечни покој Луке Пожаревчанина. А кад је протопоп Аврам умро, његова удовица Јованка је добила ослобођење од порезе дотле, док се не преуда, или док јој се син не ожени[2]).

Затим, 26 јануара 1752 имунизован је од порезе протопоп Стефан Николић, али тако да му син плаћа порезу на полоивну заједничком им иметка[3]).

Године 1756 протопоп Новога Сада јесте Јован Младеновић, о којем ће се говорити у новосадским биографијама, у свесци VI.

Од свих новосадских свештеника XVIII столећа, највише трага у архивима је оставио кандидат за протопрезвитера, поп Јаков Миловановић. У попису свештеника из године 1768 каже се за овога да је родом Новосађанин. То је разлог због којег верујемо да је тај кандидат истоветан с оним Јаковом Миловановићем који је 1765 имао 19 година, и свршио реторику у Висарионовој латинској школи, о којем је забележено да је Новосађанин, и да је био „прилежен и честен"[4]).

Новосадски парох Јаков Миловановић упутио је 1767 Државном већу у Бечу тужбу против митрополита Ненадовића и против епископа српских. Тужио их је да преко мере узимају од народа и од нижег клира. Поред тога, он је државној власти послао своје Observationes о регулисању руске цркве, које је 1764 извела царица Катарина II. Тим је туђинској власти сугерирао да у српској православној цркви у Угарској „апостолски краљ", римокатолик, треба да резервише себи иста права, која православни владар Русије има у руској цркви.

Државно веће је било изненађено поднесцима Миловановића. „Човек скоро да не верује да је овај спис написао и поднео православан свештеник и парох у Новом Саду у Угарској", рекао је у свом реферату већник Ступан. Већник Борие је у свом мишљењу написао да је неки поп из Баната тужио графу Перласу епископа Викентија Јовано-

---

[1]) Гласник ист. друштва у Н. Саду VI, 225.
[2]) Прот. 1748—1753 pagina 503.
[3]) Ibidem, pagina 574.
[4]) Државна архива у Новом Саду.

вића Видака да овај од своје паствe истјазава годишње око 40.000 фор. Он је од Миловановића очекивао много добра, па је предложио да се Милованович пошље у Ердељ као епископ. Сва срећа што предлог тај није прихваћен, те се Државно веће није осрамотило. Прихваћен је предлог већника Ближегена да се граф Хадик, спахија Футога, у највећој тајности позове нека пошље своје информације о личним особинама Миловановића. Граф Хадик је те информације затражио од супериора Језуита у Петроварадину, Леополда Крауса, који је 29 јула 1768 дао ова обавештења о Миловановићу:

Парох николајевске цркве, има око 36 година, зна српски и латински језик добро, донекле књижевно образован, нарочито у питању канона и церемонија; добра је глава и воли књиге. Ожењен је и има двоје деце. Станује у сопственој кући, а у Петроварадину има виноград. Живи у слози са женом и са чељади. Добра је владања и на добру гласу, и нема тужбе суседа ни сагрђана против њега. Неретко се дружи са католицима и унијатима, па и са парохом римокатоличким, али је постојан у свом православљу: недавно, позван пред своју конзисторију, изјавио је да ни поред својих неприлика цркву своју неће напустити.

Тек сад су у Државном већу разумели да Милованович не може бити епископ. Тражећи како да га ипак награде, хтедоше му дати бар оно што је сам тражио: протопрезвитерат у другој некој епархији, изван Бачке, у којој се љуто завадио и с епископом и са сапаросима.

Изгледа да Државно веће није било у могућности, ни поред најбоље воље, да Миловановића унапреди за протопрезвитера. Изгледа да ни сама царица Марија Терезија није била у могућности то да учини. Иако је то тражио и њен комесар на народном сабору 1769, граф Хадик, иако је на то пристао и новоизабрани митрополит Ђорђевић, изгледа да је денунциант Милованович умро као парох, чак, може бити као парох без парохије.

13 јануара 1770, Марија Терезија је резолуцијом усвојила предлог већника Борие, и наредила да се Миловановићу да титула протопрезвитера, а чим се упразни место које било, има му се дати и протопрезвитерат. Дотле пак, одобрила му је из државних средстава 200 фор., ваљда годишње.

Толико смо некад забележили о денунцианту Миловановићу из аката Придворнога државног већа. Из аката карловачке митрополије се види да је Милованович свог епископа, Мојсеја Путника, и своју општину лажно теретио-

Из ових се да наслутити и то да су Миловановићеве денунциације биле потребне графу Хадику, да би искључио Мојсеја Путника, а изабрао бечкога кандидата, Јована Георгијевића, за митрополита. Јер скоро све оно што је Миловановић износио против Путника, десило се дванаест година раније, пре него што је Путник инсталиран за епископа бачког.

На пример. Миловаовић се тужио да му је учињена тешка неправда тим што су му сапароси отели парохијске приходе у току три године и седам месеци, што се десило оваком приликом. Саборна црква и подсаборна (sub-cathedralis) имале су заједничку парохију; године 1762, епископ бачки је поделио ту заједничку парохију међу свештенике ове две цркве, а три николајевска свештеника је о знатном трошку им потврдио, а онда је око половину њихове парохије приграбио, и уступио свештеницима саборне цркве. А кад су Гаврил Поповић и Симеон Михајловић писали пасквиле против епископа, и кад су осуђени, епископ је Миловановића од николајевске цркве преместио саборној, иако је његова кућа највише удаљена од саборне цркве, иако он има сингелију и диплому на цркву николајевску. Он је противан том премештају и зато, што је на тај начин изједначен са пасквилантима, који су остали код своје цркве. Он је сваке недеље служио у саборној цркви, а од јануара до октобра 1766 и у николајевској; ипак је прота задржао његов део прихода; кад се он због тога тужио, сапароси су га псовали, а викар епископа, кад је искао реплику сапароха, да на њу одговори, као претседник конзисторије, и сам га је псовао. Из тих, и још других разлога, моли да му се врате парохијски приходи за три године и седам месеци, да му се накнаде трошкови које је досад имао, и да се остави код николајевске цркве.

На то је Путник одговорио: Ово је већ пета молба Миловановића у тој ствари, и увек при том вређа њега, као и сад, спомињући пасквилу, а он против тога свечано протестује. Нису Миловановићу приходи ускраћени због пасквиле, него из разлога које садрже прилози[1]). Ти прилози казују и то, из којих је разлога 1761 одвојена николајевска црква од саборне, и зашто је 1765 поново са њом спојена. А што је половина прихода николајевске парохије уступљена саборној цркви, то је учињено уз пристанак Миловановића. Овај није хтео да долази у саборну цркву па и у николајевску је тек ретко долазио, зато је Путник наредио

---

1) Ови се прилози не налазе у Архиву.

да буде лишен прихода. Миловановић је од конзисторије упућен да похађа свакодневно богослужење у саборној цркви, а у тужби му против проте Андреја Николића наређено доказивање, које он није учинио, као што ни на реплике сапароха није одговорио.

Моли зато Путник да се незаконита молба Миловановића одбије, да буде упућен на конзисторију, и да изда две реплике које су још увек код њега.

Денунцијант Миловановић није поднео само једну тужбу: тужио је он целу српску црквено-школску општину. Романокатолици, каже он, при плаћању порезе, плаћају и известан паушал за пароха и остале служитеље цркве. О том паушалу синдик цркве полаже рачуне. И православни скупе на име паушала знатне своте, од које дају Путнику годишње 200 холандских дуката, а осталу своту на што троши шест српских сенатора, не може се знати. Пошто пак та свота припада паросима, мисли да би требало да се рачуни о њој подносе цес. крал. комисару.

На тако лажну тужбу лако је било одговорити: Путник је на име столе примао годишње 50 обичних дуката из руку шефа пореске благајне, што му је и магистрат потврдио.

Између осталог, Миловановић је тужио Путника да има превише прихода.

Усред простране пустаре Сирига има он крчму у којој се годишње крчми преко 500 акова вина, сем ракије и пива. Ипак, епископ је све то дао под закуп само за 800 фор. годишње, а на лицитацији би могао добити и 1500 фор. Затим, има ливаду која годишње даје 25—30 пластова сена. Још је магистрат одцепио 40 јутара оранице и ливаде за парохије, а епископ је узурпирао себи, а паросима ништа. У новосадском предграђу има мајур с амбаром, ту држи живину и башту. Најзад, виноград од 40 мотика који припада епископији и мајур у подграђу Петроварадина, што вреди преко 1000 фор., продао је само за 500 фор.

На то је Путник одговорио да се у крчми Сирига точи једва 100 акова вина, а аренда да је сразмерна величини пустаре. На ливади се никад не добије више од 15 пластова сена. Четрдесет јутара је од почетка до своје смрти уживао Висарион, после администратор епархије, и сад он. Свештеници никад нису ни тражили ту земљу. А виноград и мајур који му припада продао је по жељи петроварадинског магистрата за 600 фор., и тек после закључене продаје је Миловановић понудио 700 фор., чим је признао да не вреди

преко 1000 фор. Новац који је добио за виноград, намењо је за куповање другог винограда.[1])

Године 1768, Миловановић већ има од царице салвум кондуктум, и под том заштитом ради шта хоће. Узалуд су се против тога бунили и митрополит Ненадовић и епископ Путник. Тако је Ненадовић, 21 јуна 1768 писао царици: из приложена извештаја Мојсеја Путника се види како се Миловановић усудио поднети неосновану тужбу како би дошао до највише протекције, да би тим слободније наставио своје изгреде и непослушности. Њему је 6 априла 1767 омогућено да код епископа конзисторије добије потребна акта, а подигао их је тек 31 јула, и употребио тек 21 јануара 1768. Ружним својим примером труди се он да и друге свештенике заведе од дужне субординације, јер је ретко код куће, него без ичије дозволе лута по околини, као да нема претпостављенога.

Пошто на реплику оптужених свештеника још није одговорио, Путник моли да царица упути Миловановића да парницу настави, да би већ престала дата му највиша заштита, и да би се он вратио у субординацију, а свој начин живота поправио, те или остао при духовноме свом звању, или га се сасвим одрекао.

Сличну молбу упутио је Ненадовић царици и 15 јула 1768[2]).

На те дописе, царица је 25 јула 1768 одговорила да је Миловановића узела под своју заштиту, да би га одбранила од свих прогона којима може бити изложен зато што је денунцирао прекршаје и изгреде православне јерархије. Према томе, под тешку одговорност ће пасти свако, и сам митрополит и свако други, који би се усудио да што учини против Миловановића[3]).

А 23 јануара 1770, граф Хадик је известио митрополита Георгијевића да је Марија Терезија, рескриптом од 13 јануара 1770, одлучила да Миловановић добије прво упражњено место протопрезвитера. Према томе, ако је одиста, као што се чује, упражњено место протопрезвитера у протопопијату који се има сложити из два, из великобечкеречког и елемирског, има се он у исто поставити без даљега; у противном случају, до фактичног му постављења, има му се дати титула протопрезвитера.

У те дане редукције протопрезвитерата није ваљда било тешко учинити да упражњеног места задуго не буде. А

---

[1]) А. k m. 1771/85.
[2]) 1768/97 и 109.
[3]) А. k. m. 1768/121.

да је то и учињено, судимо по овој белешци из нерегистрованога судског акта новосадског магистрата: 20 августа 1776 трговац Јован Јагер признао је да му је сенатор Михаил Рашковић исплатио конту од 99 фор. 66½ новаца покојног Јакова Миловановића, пароха. Дакле, ни титуле протопрезвитера као да није имао овај денунциант. А да је био и без парохије, судимо по томе што у попису новосадског свештенства из године 1773 нема Јакова Миловановића.[1])

Кад је од графа Хадика тражена информација о Миловановићу, не знамо чијом забуном је језуитски супериор најпре дао био обавештењ о егзарху новосадског епископа Путника, о игуману Атанасију Живановићу. Овај је, каже супериор Краус, Hexera (егзарх) seu vicarius generalis епископа и председава четрнаесторици православних пароха у граду. Његов је живот примеран. Поред српског, зна мало и мађарски, а још мање румунски језик. Има, ако и не довољно, а оно потребно за његов народ образовање. Не осврћући се на разлику у вероисповести, љубазан је у саобраћају и са католицима, и с унијатима. Има нешто преко 60 година; као монах, нема своје чељади, него живи у кући новосадског епископа који се користи његовим саветима и руководством свештеничке дисциплине. У јелу и пићу је умерен и уредан; није бесан ни дрзак. Православни народ је врло задовољан његовим начином рада, иако му тешко пада његово наплаћивање давања. Није познат ни по каквом пороку; милосрдан је и издашан, док у осталим врлинама ако и не надмаша епископе своје цркве, не заостаје за њима. Игуман је општежића у Ковиљу, али је онде себи поставио заменика, те служи свом епископу у конзисторији и у управи цркве.

Не знајући да ли је погодио свештеника о којем се траже обавештења, јер их има четрнаест! граф Хадик је додао: Међу њима се налази и протопоп Андреј Николић отприлике 40 година стар, по њихову начину прилично учен човек; али је врло противан римокатолицима те се врло ревносно труди да своје вернике покрене да спречавају унапређење римокатолика у магистратуалној служби, и да избегавају дружење с овима.

О проти Андреју смо већ видели да је родом био из Баје. Разуме се, ако је 1739 добио парохију, онда 1768 није могао имати само 40 година. Умро је прота 24 септембра 1775. Оставио је синове Данила и Арона, и кћер Еуфемију. Деци је оставио нешто књига (њих су синови му међу со-

[1]) A. k. m. 1771/375.

бом поделили), и кућу коју је примио Данило у 1500 фор., па је имао исплатити Арона и Еуфемију са по 500 фор.[1]) О Арону не знамо ништа, а о Данилу знамо да је био школован, можда је чак и права учио. 8 јануара 1773, Данило је изишао пред магистрат с молбом да му се одреди плата. Две године је радио као акцесиста, без плате, а сад му је одређена и плата, 40 фор. годишње[2]).

Године 1776, Данило Протић (и тако га списи називају) одређен је за нотара конзисторије бачке. Али, у исто време је он позван за сенатора новоорганизованог окружја великокикиндског (Дистрикт). 5 марта 1776 опростио се он од магистрата новосадског, при којем је служио пет година и десет месеца[3]). Али, већ 26 маја 1784 Данило је правио тестаменат, а 1790 његова удовица рођена Бижић има у Новом Саду парницу са својом снахом[4]).

По смрти проте Андреја Николића, епископ Арсеније Радивојевић је за протопрезвитера новосадског поставио пароха Василија Памуковића. Овога отац, Михаил, умро је 1760, кад је Василије био тек ђакон. Михаил је имао многе винограде и, поред Василија, и сина Григорија. Оставио је приличне легате црквама и манастирима[5]).

4 новембра 1769, епископ Путник је доставио магистрату пресуду бачке конзисторије којом је свештеника Василија Памуковића, зато што је преко мере истукао Мату Николића, становника петроварадинских мајура, осудио да плати глобу од 140 фор. Пошто Памуковић неће драговољно да пружи Николићу ту задовољштину, епископ је од магистрата молио егзекуцију[6]).

И Памуковић се, дакле, нашао у групи свештеника који су се од графа Хадика дали употребити да Путника онемогуће, а да олакшају избор Георгијевића за митрополита. Он је Путника тужио да је од њега изварао 53 кремничка дуката, обећавајући да ће га произвести за ђакона, а после за протођакона. Међутим, и кад га је поставио за пароха алмашке цркве, Путник је довео у ту цркву и петог пароха из Хрватске, а њега прогласио за прекобројног. После, иако Памуковић има кућу код алмашке цркве, наредио му је да служи у саборној цркви. И кад је од епископа купио виноград за 530 фор., овај је преко погодбе наплатио још 70 фор. Затим, није му вратио дуг од 68 фор. за купљено од њега

[1]) 1778 Fasc. 12 sub G.
[1]) Прот. 1773—75 pagina 3.
[3]) 1776 Fasc. 2 sub B.
[4]) 1790 Fasc. 33 N.
[5]) 1760 Fasc. 1[illegible] sub O.
[6]) 1769 Fasc. 6 sub ZZ.

рино и ракију. Кад није хтео да пређе у саборну цркву, него се потужио цес. крал. комисару, епископ заслепљен мржњом према њему и може бити према комисару замерио му је што дописује с руским пуковником Симеоном Черновићем који је 15 молби написао да би Памуковић добио парохију (sibi plenam autoritatem extranearum correspondentiarum vendicans), те га је лишио звања ac ad postremum anathematis fulmine feriit.

Зато Памуковић моли да буде враћен на своју парохију, да му се врати 53 дуката с интересом, да му се врати 70 фор. и дуг за вино и ракију. Али је Путник показао писмено којим Памуковић опозива сва своја потраживања, и поништава их.[1])

По смрти Андреја Николића, видели смо, епископ Радивојевић је Памуковића поставио за новосадског протопрезвитера.[2]) Како је дуго овај вршио ту службу, не знамо. Године 1785 не налази се у попису новосадског свештенства. Његова удовица Марта је правила тестаменат 15 октобра 1800. Располагала је двема кућама (у једној од њих је била крчма). Имала је и неки аманет и наредила је да се исплати: 25 фор. српској школи, а толико и манастиру Ковиљу. Као да је имала три кћери: једна удата за Георгија Белића у Загребу, друга за Атанасија Арсенијевића у Сегедину; трећа као да је већ била умрла, а иза ње остала деца. Протиница је била неписмена[3]).

У попису свештенства од 1773 забележена су два свештеника Стојановића: Стефан и Теодор.

Стефан је 26 децембра 1764 постао ђакон, а 1 јануара 1767 парох, и служио је код саборне цркве, док није додељен цркви на Ченеју. Из године 1784 сачувана је његова тужба упућена Јосифу II: због исправног држања у питању укинутих празника га је најпре глобио прота Аврам Петровић, а онда га конзисторија ухапсила и на по године суспендовала од богослужења и прихода, и најзад, осудила га да проти плати 43 фор. трошкова и на губитак службе за увек[4]).

О пароху Теодору Стојановићу знамо да је парохију добио 30 јула 1761. Умро је 1785,и на његово место је изабран Јован Поповић Гајицки[5]). Поп Теодорова удовица Ана је тестаменат правила 9 августа 1787. У њем спомиње Теодорову браћу, девере своје, Данила и Василија, а од деце

---

[1]) A. k. m. 1771/85.
[2]) Ibidem, 1776/27.
[3]) 1800 Fasc. 10 No. 2057.
[4]) 1784 Fasc. 2 sub U, sub I; Fasc. 8 sub L.
[5]) 1785 Fasc. 18 sub A.

најстаријег сина Гаврила, који је био ћурчија, Мојсеја о којем не знамо ништа, и Андреја који је био сапунџија.[1])

Рекли смо да је за пароха при саборној цркви, на место упражњено смрћу Теодора Стојановића, изабран Јован Поповић Гајицки. То се десило 12 септембра 1785, у згради српске школе, у порти саборне цркве.

Пошто се искупило православно обштество, изаслало је Јосифу Јовановићу Шакабент, епископу, депутацију (сенаторе Давида Рацковића, Јакова Богдановића и Николу Кодеоци) да сазна жељу епископа у овом питању. Кад се депутација вратила, у њено име је изјавио Давид Рацковић да је упражњену парохију молио Петар Панић, родом из Пивница који као прекобројни служи у Јегри, делећи напола приходе с ондешњим парохом. Али епископ више препоручује обштеству свога капелана Јована Поповића, на што је већина и пристала и поред негодовања фискала архиепископије, адвоката Јована Остојића, те дрворезбара Арсена Марковића.

Последњи је волео тужити, и денунцирати, па је апеловао на краљевскога комесара који је своје седиште имао, за владе Јосифа II, у Темишвару. Ништа он, вероватно, није постигао, него саслушавање сведока о току избора и реплику пароха Поповића. Постигао је и то да о том Јовану Поповићу дознамо нешто више.

Он се звао Поповић зато што му је и отац био поп у Старом Керу, док му се отац звао Јаков Гајицки. Две године се он у Новом Саду спремао за свештенички позив, па је 24 јуна 1772 постао ђакон при саборној цркви и у том својству поштено служио тринаест година. Одма после дана избора, предстао је он конзисторији „к принадлежащему екзамену о познанији Бога, вјери и закона, свјатих тајин и должностах свјаштенических, с похвалоју и на удоволствије всјех отвјети своја показал, јемуже потом и објављено, јако он на мјесто умершаго јереја Теодора за дјејствителнаго пароха обштеством избран, јего преосвјаштенством и конзисториумом сим сопотвержден". После овога, у цркви је прочитана сингелија и Поповић уведен у службу пароха[2]).

По смрти проте Аврама Петровића, парох Јован Поповић је добио од магистрата уверење да је служио као ђакон и церемониар епископски 14 година, и као парох Саборне цркве 20 година, и да је 18 година беспрекорно радио као

---

[1]) 1790 Fasc. 9 H.
[2]) 1785 Fasc. 18 sub A.

катихета.[1]) То му је уверење, свакако, требало да би био унапређен за протопрезвитера. Изгледа да је тада постао прота и остао до смрти. У години своје смрти, 1811, он је имао чудну парницу. Анђелија Пузић га је тужила да му је, лежећи болесна, кришом предала 5600 фор. Магистрат га је од оптужбе ослободио, али га је таверникални суд прогласио кривим, те му је кућа егзеквирана у корист тужитељке. Стари прота који је цркви служио 39 година молио је обнову парнице, али је убрзо умро, 20 децмбра 1811[2]).

Оставина му је износила: актива 38.953, а пасива 11.567 фор. у девалвираним банкоцедуљама. Наследили га: кћи Катарина, удата за ћурчију Михајла Савића, кћи Алка и син Сава од 18 година[3]).

Гаврил Поповић, парох при саборној цркви, правио је тестаменат 1776, а исти је публикован 21 августа 1780. Имао је кућу, али за ову каже да није толико његова, колико матере му, Марије рођене Бабић, удовице јереја Тимотеја Димића. За мираз своје жене каже да га је откупио „будући ја от двадесјатих и болше лет с нејy живил и поповством моим чрез тоежде време како матер моју, тако и браћу моју хранио и снабдевао јесам, и что сам год с поповине добивао, то све у дом доносио јесам".

Поп Гаврил је Алекси Миросављевићу био дужан 20 фор. „кои дуг аште његово господарство от усердија христијанскаго будет мени, своему бившему богомолцу, опростио, то да јего Бог благословит купно с јего домочадци"[4]).

24 фебруара 1789 требало је Православно обштество епископу да предложи три кандидата за пароха Успенске цркве. Учитељ Теодор Секулић је молио да се с тим кандидовањем причека, пошто он очекује повољну наредбу Намесничког већа по његовој молби да му се додели упражњена парохија. Већина обштества је захтевала: ако Секулић хоће парохију, нек иде од почетка, нека најпре буде ђакон. Сенатор Јован Остојић је захтевао да се кандидују само прекобројни свештеници, опет без успеха[5]). За пароха је Намесничко веће, 6 марта 1789, потврдило Стефана Урошевића, пароха из Беркасова, а протест Теодора Секулића је одбило[6]).

Парох Матеј Димитријевић нас интересује зато што му је кћи Јека родила прерано умрлога књижевника Стефановића.

---

[1]) 1804 Fasc. 12 No. 2621.
[2]) 1811 Fasc. 7 No. 2038.
[3]) 1812 Fasc. 9 No. 2072.
[4]) 1780 Fasc. 7 sub M.
[5]) 1789 Fasc. 11 N.
[6]) 1789 Fasc. 18 V.

Видели смо већ да је поп-Матеј парохију добио 1775, и да је 1785 служио при Јовановској капели. Године 1798, он је закупник градске крчме код Каменичких воденица, и тужи се магистрату да је премештањем вашаришта (per translationem nundinarum) претрпео штету.[1])

Тестаменат је правио поп-Матеј 2 јула 1801. Располагао је двема кућама и великим виноградом од 60 мотика у Каменици и Буковцу. Све оставља попадији Сари; деца могу донде у кући седити и благодјејаније уживати, докле матер своју слушати будут и њој покоравати се; дете које је на слуша може она искључити из наследства. Кћерима Василији и Јеци (ова ће бити мати Стефана Стефановића) завећао је свакој по 200 фор. у готову и дук. по 50 ф. „на ручак". Старији син Јован као да је био у служби магистрата у Карловцима.

Имао је поп Матеј брата Авакума, о коме ништа не знамо.[2])

Сара пак, попадија Матеја Димитријевића правила је тестаменат 16/4 новембра 1804. Јелисавета је тада већ удата за кабаничара Николу Стефановића, и добила мираз 300 ф. на које мати сада додаје још 400 фор. Василија, још у коси, добиће исто толико. Све остало оставила синовима Ђорђу и Александру. Ђорђе је трговао. Сара није знала писати[3]).

Сачуван је и инвентар попадије Саре. У њем је забележена сребрна лампа (али то још није петролејка). Од калаја су тањири, Suppenschüsseln, Vorlag-Löfeln. Од бакра Kühlwanne, 6 тепсија, 1 grosse Lavourwanne vulgo San (сахан) dictum[4]).

12 новембра 1808 извршена је деоба између деце поп-Матејеве. Син Јован се сад не спомиње, него само Ђорђе и Алекса. Оставина је процењена: 54 мотике винограда 4544 фор.; две куће 1565 фор. Велика икона распећа 6 фор. Цела актива 8583 фор. (новац је већ у девалвацији).

Николи Стефановићу је допуњен мираз на 700 фор. Толико је добила и Василија. Ђорђе је био трговац: Алекса је имао код њега конту од 455 фор.[5]).

Поп-Аврам Петровић је парохију добио 1758. Године 1705 у списима магистрата је забележен његов сукоб са трговцем Григоријем Радонићем.[1]) Те године, 30 маја, поп-

[1]) 1798 Fasc. 3 No. 619.
[2]) 1801 Fasc. 9 No. 1659.
[3]) 1805 Fasc. 2 No. 298.
[4]) 1805 Fasc. 2 No. 420.
[5]) 1808 Fasc. 11 No. 2652.
[6]) Новосадске биографије IV.

Аврам је седео на клупи пред цедуларницом, ваљда онде где је данас фронт епископске резиденције. Радонић је изишао из своје радње, бесан, и стао грдити попа: зар ти, угурсузе и грабанцијашу, хоћеш да изведеш калфе из мог дућана, мамиш твог брата од мене, ти угурсуз, пасмајку, хуља и нитко... Хтео је поп Аврама и ногом, али зар није могао ударити кроз реверенду.[1])

Тај брат поп-Аврама нам је, вероватно, и по имену познат из другог неког акта. Звао се Михајло, и 1785 живео је с протом Аврамом у заједничкој кући, у чијем приземљу је Михајло држао трговину. С Михајлом је прота 1 јула 1785 правио обрачун. Михајло је признао да је прота 450 фор., добивених у мираз с покојном му женом из Сентандрије, уложио у његову трговину; 100 пак фор. од истог мираза дао је да се брату њихову Андрији исплати део заједничке им куће. Обе су позајмице учињене још 1770. Имао је прота још једног брата, Тимотеја, али он 1785 већ није био у животу[2]).

Мираз који је поп Аврам добио из Сентандрије спомиње се и у једном нерегистрованом судском акту нашег магистрата. Пред сентандрејским магистратом је 24 јула 1780 изјавио Јефтимије Маргаритовић да је 1770 купио виноград јереја Аврама Петровића, новосадског пароха. С Петровићевим пуномоћником сентандрејским парохом Стефаном Радићем погодио је да за виноград плати 600 фор. у новцу, а 300 фор. у сто акова стара вина. Вино је, према погодби, имао предати сенатору потискога дистрикта, Георгију Јанковићу. Али је то спречио будимски епископ, Арсеније Радивојевић, ставивши на вино секвестар.

Тек годину дана касније дигнут је секвестар с вина, и поп-Аврам, који је у Новом Саду имао своју крчму, лађицом је вино однео у Будим.

Прота Аврам је на рачун узимао робу из дућана Алексија Михајловића и компаније од 12 октобра 1782 до 12 фебруара 1787. Које прота, које брат му Спиридон узели су за то време робе за 288 фор. 73 крајцаре. Од те суме исплатио је прота до 15 априла 1787 фор. 188 кр. 73, тако да је остало још 100 фор. Исплатио је прота које новцем, које молитвама (46 фор. 80: за компанију спомен, бољашчим спомен, два парастоса, за шест година бир).

А онда су се разишли, и Алексије је проту тужио магистрату као суду, пошто је најпре дао интабулисати своту

---

[1]) 1765 Fasc. 8 sub D.
[2]) 1787 Fasc. 9 E.

од 100 фор. Парницу је поверио адвокату Бартолу Мелик Ченази, док је прота своју одбрану поверио адвокату Тратњаки. Овај је тврдио да је парница покренута само ради вексације, те је Михајловићу одрицао право на интерес и на парничне трошкове. Ченази је, међутим, ово оспоравао: парница је покренута због новог судског поступка од 1 маја 1786, по којем се одбацују трговачке конте после годину и шест недеља дана, ако их дужник не потпише или облигацијом не призна.

18 септембра 1788 прота је осуђен да плати дуг и парничне трошкове, пошто је пропустио рок, Митровдан 1787, који је сам био понудио[1]).

Године 1787 има прота Аврам Петровић теже сукобе с паросима саборне цркве и с Православним обштеством. С паросима се био споразумео да своје свештеничке дужности не врши сам, него да одреди заменика. Од овог споразума су свештеници одустали. А Обштество, нарочито тутори цркава, школе и болнице (Стефан Радонић, Алексије Михајловић, Максим Лепојовић, Кирил Петровић и Атанасије Врушић) тражили су да прота преда двогодишње рачуне о цркви на Ченеју, и да врати што дугује Алмашкој и Саборној цркви[2]).

Свађу с паросима је пресекло Намесничко веће својом наредбом од 9 септембра 1788. По њој, Петровић ће бити изведен пред митрополијску конзисторију, где ће у присуству двојице новосадских свештеника бити најозбиљније опоменут да врши своје дужности, јер ће иначе бити егземпларно кажњен. Не важи његова погодба са замеником, и има се попунити десета парохија[3]).

И то није последња пресуда проти Авраму. Године 1802 он је од владара суспендован као асесор конзисторије и протопрезвитер, а заменик му је постао парох Петар Петровић[4]).

Знамо само за једног сина проте Аврама. Спиридон, рођен 4 октобра 1761, био је трговац, али је умро већ 16 јуна 1789, не напунивши 28 година, и погребен је при Ченејској цркви[5]). А кад је 1804 умро и прота Аврам Петровић, забележено је да нема наследника[6]).

Тада некако, 3 октобра 1804, правио је тестаменат и Петар Петровић, парох Саборне цркве. Њему су били по-

---

[1]) 178 Fasc. 75 T.
[2]) 1787 Fasc. 38 I; Fasc. 33 H; Fasc. 25 D.
[3]) 1788 Fasc. 43 O.
[4]) 1802 Прот. 243.
[5]) 1803 Fasc. 6 No. 966.
[6]) 1804 Fasc. 3 No. 657.

мрли и жена и деца а остала само два кровородна брата, Симеон и Теодор Петровић у Чуругу, и подсвојче Наталија удата за Василија Ковачића, пароха у Сомбору.

Још док је био световњак, имао је 300 ф., а жена му донела 200 ф. 1 новембра 1774 постао је парох; дотле, 13 година и три месеца био ђакон. Погребен код Саборнé цркве, код мушких врата, с леве стране, где му и жена Макрена и син Аврам почивали.

Поред тестамента, оставио је спецификацију легата, чија сума износи 2321 фор. Ту су погребни трошкови, прилози митрополиту, епископу, црквама (Алмашкој на темпло 40 фор), манастирима, арестантима у Новом Саду и Петроварадину, школском фонду српском 100 фор., хошпиталу српском 24 фор., а католичкој школи и болници по 10 фор., грчкој школи 12 фор., школи клерическој у Карловцима 12 фор., јерeју Јовану Кодеоци (Илићу) успенскоме 6 фор.[1]).

Старији од њих је био дугогодишњи парох Успенске цркве, Михаил Остојић, родом из Петрова Села. О њему је писао његов последник, прота Вељa Миросављевић[2]), на основу извора који се чувају код успенске цркве, и писао је о њему лепе ствари. Године 1767, и пре тога, Михаил Остојић је ревносно радио око обнављања успенске цркве, савесно бележио у тефтер сваки, и најмањи прилог. Затим, забележено је да је и он био приложник цркве, јер је „собственим йждивенијем и трудом положио патос свјатаго олтарја".

Међутим,на основу својих извора, прота Миросављевић није могао ни приближно да рекне: кад је поп-Михаил рукоположен, и кад је ушао у Успенску цркву. Архив магистрата ипак зна нешто да рекне на та питања, ако то и није много одређено. У једном акту се каже да је поп-Михаил служио 32 године као свештеник[3]). Кад знамо да је поп-Михаилу 13 октобра 1788 биран заменик[4]), излазило би да је био свештеник од године 1756. Други акт каже да је поп-Михаил од 1748 године марљиво и тачно вршио своје дужности у парохији[5]). Ако се та два податка и не слажу, ипак сведоче да је поп-Михаил дуго био свештеник.

Михаил Остојић „није био свакидашњи човек и свештеник", каже прота Миросављевић. И то не каже насумце, него на основу података у чију се тачност не може сумњати.

---

[1]) 1804 Fasc. 11 No. 2313.
[2]) Гласник ист. друштва, VI, 1 и 2 стр. 225.
[3]) 1791 Fasc. 31 sub C.
[4]) 1788 Fasc. 43 N.
[5]) 1776 Fasc. 9 sub E.

Али, и за овај случај важи оно што смо наговестили већ у предговору. Гледани кроз судске списе, људи изгледају горе него што су уистину били; из судских списа дознајемо само слабости, а не и врлине њихове. Михаил Остојић је 1771 године остао удовац, а године 1778 довршена је његова прва парница пред конзисторијом епархије бачке. 23 новембра 1778 известила је конзисторија магистрат да је апелаторија 23 августа 1778 потврдила њену пресуду о невиности свештеника Михаила Остојића; да је клеветник, Јелисавета, пређе удата Недељковић, а сад за Тимотијем Поповићем, осуђена да пред магистратом, у присуству два конзисториална асесора, метанисањем моли опроштај од оклеветана свештеника.[1])

Четири године касније, Михаил Остојић је поново оклеветан. 28 октобра 1782 наредило је Намесничко веће магистрату да против свештеника Михаила Остојића одма покрене фискалну парницу због конкубината, и да пресуду пре извршења њему поднесе заједно са списима.[2])

Овога пута, стари свештеник је био-и суспендован од дужности, чиме је проузрокована и материална штета. Али је он и овог пута доказао да „није подложан инцесту", па је ослобођен од сваке казне, а лажни достављач, Антоније Атанасијевић Вишњовски, осуђен је да му надокнади проузроковану штету, 212 фор. Егзекуцијом, међутим, могла се наплатити само свота од 102 фор.[3]).

О потомству Михаила Остојића се у архиву магистрата налази оволико. Имао је сина Јоакима; овај је учио новосадске латинске школе, а учење је наставио у Сегедину, Пожуну и Будиму, где је свршио филозофију и права. Вратив се из школе, од године 1782 био две године бесплатни писар магистрата, а две године с платом од 50. фор. годишње. После му је та плата дигнута на сто фор., па је годину дана био градски књиговођа, а затим пристав пореске благајне. Године 1788 постао је протоколиста ексхибитор, а 4 маја 1790 изабра је за сенатора[4]).

Као сенатор, Јоаким Остојић је 11 јуна 1796 изабран за градскога капетана, и тај је избор потврђен и 11 маја 1801.

О имовном стању Михаила и Јоакима Остојића се дознаје оволико. Кад је, године 1772, парцелисан један део

---

[1]) 1778 Fasc. 9 sub K.
[2]) 1782 Fasc. 13 sub L.
[3]) Прот. 1782—84 pagina 760 и 971.
1785 Fasc. 20 P.
[4]) 1791 Fasc. 31 sub C.

градског терена, свештеник Михаил је добио 30 јутара за свог сина и за сирочад свог умрлог брата Јована. Против тога се бунио трговац Стефан Радонић, па апелирао чак на дворску комору, али није успео[1]). Пре него што се оженио, Јоаким Остојић је имао 61 јутро земље. А оженио се Ањом, ћерком Георгија Панића из Сегедина, коју је био испросио па напустио Јован Миланковић, отац Луке и Марије. Ана је била јака миразуша. Ваљда пре 1799, наследила је она од оца 10.500 фор. И кад је Јоаким 1799 осуђен да плати своје дугове (сирочадској благајни 2000, компанији Александро-Михајловићевој 1500 и Неранци Исаковићевој 1000 фор.), заложио је он кућу и 150 јутара земље[2]).

Јоаким Остојић није срећно завршио своју каријеру. У време Карађорђева устанка и Наполеонових ратова, и Бачка је била пуна разбојника и њихових јатака. Чак и новосадски магистрат је био оптужен да им иде на руку, а градски капетан Јоаким Остојић да је ноторног разбојника Гаврила Ћурчића некажњена пустио из затвора. 23 октобра 1806 стигао је у Нови Сад комесар Јован Латиновић да испита те оптужбе. Тужиоца, сликара Ђуру Шереметова није затекао у животу; њега су ваљда склонили јатаци разбојника; 28 октобра Латиновић је суспендовао Јоакима од службе[3]). Јоакиму је било тада 50 година[4]).

Ову срамоту Јоаким није дуго преживео: 21 јула по ст. 1807 направио је тестаменат у ком је расположио имањем које је процењено на 30.000 фор.: кућа, 152 јутра земље, четири коња и друго. Све је то оставио жени, Ани рођеној Панић. У тестаменту је споменуо Тому Остојића, о ком већ неколико година није знао где се налази; тога Томе сестра је била удата у Кикинду за трговца Лазара Поповића. То су ваљда била сирочад Јоакимова стрица Јована. Исте године 1807, Јоаким је „брез сваке помпе", по својој жељи, израженој у тестаменту, положен у гробницу „гдје сладчајши мои родители и љубезна моја чада закопана лежут"[5]).

Јоакимова удовица Ана је умрла ваљда почетком године 1812. 25 јануара те године пописана је њена оставина (140 јутара земље, адиђари), процењена на 16,407 ф. у банкоцедуљама. То су наследиле три кћери Јоакима и Ане: Катарина удата за Тошу Радишића, сина свештеника Григорија, Јулиана и Јованка још у коси[6]).

[1]) 1773 Fasc. 4 sub Z и Fasc. 7 sub M.
[2]) 1803 Fasc. 12 No. 2403.
[3]) 1807 Fasc. 2 No. 408.
[4]) 173 Fasc. 6 sub P.
[5]) 1807 Fasc. 11 No. 2481.
[6]) 8115 Fasc. 4 No. 1028.

Из године 1810 имамо тестаменат Дафине удовице Пантелејмона Новаковића која је рођена Харамбашић. Видели смо да је Пантелејмон постао парох 13 априла 1775. Његова сестра Макрена измирена је 1801. Попадија Дафина је била неписмена. Тестаменат је правила 25 маја 1810. Изрекла је жељу да буде погребена код Алмашке цркве „идјеже и прочи родни мои со супругом моим почивајут". Свим црквама је оставила легат, а погреб је наредила „без сваке велике помпе".

„Неимајући никаковаго нити от стране почившег супруга моего сродна такова, јакоже и од мое кои би закони участник моег предпомјанутог имјенија бити могао: то остављам унуку моју Анну роднују дштер почившија дштери моеја Анастазни за универзалну наследницу.[1])

Матеј Бајац парох Алмашке цркве познат нам је по једном, свакако неуспелом, лову на наследство.

23 марта 1812, пред магистратом, старац Нестор Матин, који је имао кућу у Гладном Сокаку, и два винограда у Каменици, а није имао деце, прогласио је за свог наследника Јефрема Матина, синовца свог. Овај је код стрица живео измалена, радио код куће и у винограду; стриц га је и оженио. Међутим, године 1813 предао је град Јефрема у војску, а старац Нестор се ваљда уплашио за свој живот, те по старачкој слабоумности 29 септембра 1813 направио уговор са Матејем Бајцем да га овај храни и пристојно погребе, па да наследи оно што је раније већ дано синовцу Нестора. Против ове нове адопције је протестовао војник Јеврем. Магистрат је изаслао градског начелника, Григорија Јанковића, да ствар проучи и реферише. Његов реферат за Бајца није био повољан. Магистрат га је поново изаслао, нека покуша споразум између пароха и војникове беле удовице. Покушај није успео, иако је парох нудио Јефремовој жени 100 фор. шајна. Зато и мислимо да Бајац није наследио Матина[2]).

Парох Матеј Бајац умро је године 1833. Сенатор Јефта Јовановић реферисао је 30 маја 1833 инвентар његове оставине из којег се види да је актива износила 2080 фор. шајна, а пасива 987 фор.

Знамо за једног сина Матеја Бајца, за Гаврила. Он је 3 фебруара 1828 због изгреда осуђен на четири сата затвора, али се казни није подвргао, него је напустио новосадску српску гимназију, и отишао у Суботицу. Године 1831 учио је он у Кежмарку; стан и храну имао је код професора фи-

---

[1]) 1810 Fasc. 6 No. 2363.
[2]) 1813 Fasc. 10 No. 2397; 1814 Fasc. 6 No. 1804.

лозофије, па се задужио са 453 фор. шајна.[1]) Године 1843 Гаврил је још увек само јурат. Као такав затражио је новосадско грађанство, добио га, и већ уплатио таксу од 54 фор. шајна. Међутим, пре него што је положио заклетву, пријавио је магистрату да су му се прилике измениле, и молио је да му се врати такса: 10 јануара 1843, заменик градског начелника, Камбер, референсао је магистрату да му таксу треба вратити.[1])

Што се тиче прихода, из којих је свештенство издржавало себе и своје породице, имамо утисак да је плата свештеника била мањи део њихових прихода. Тек уговором од 16 марта 1794 обећало је Обштество свештеницима да ће на оних 500 фор., које су дотле примали из градске благајне, према закључку магистрата од 4 децембра 1791, додати још 500 фор., и да ће се то издавати тутору Саборне цркве, почев од 1 новембра 1793. Према споразуму од 30 децембра 1793, та ће се свота овако издавати:

свештеницима Саборне, Николајевске цркве и протопрезвитеру 550 фор.

свештеницима Успенске цркве 150 фор.

свештеницима Алмашке цркве 260 фор.

Са своје стране, свештеници су имали обећати да неће од парохијана искати бир. Тај уговор имао је важити дотле, док владар не потврди пројекат Обштества по којем би сваки свештеник имао 200 фор. годишње, а епископ 300 фор. По пројекту, потребне своте би се разрезале на православне, као што се чини и за католике[2]).

Од тог пројекта као да ништа није било, док је епископ Јовановић још 26 октобра 1802 спровео магистрату молбу новосадског свештенства да би им се дотација поправила према уговору од 14 јануара 1794. Епископ је ту жалбу препоручио тим пре, што су пароси по селима његове диецезе далеко боље награђени, а живот је онде много јефтинији него ли у граду[3]).

Кад је године 1811 званично изведена девалвација новца (дотле је она била незванична, и изражавала се у скупоћи), требало је повисити приходе чиновницима, па и свештенству. Православни сенатори су, 14 септембра 1812, референсали магистрату да је њихово Обштество у последњој својој скупштини општим споразумом закључило да у будуће деветорици својих свештеника плаћа по 300 фор. го-

[1]) 1843 Fasc. 3 No. 1539.
[2]) 1792 Fasc. 19 No. 2061.
[3]) 1802 Fasc. 11 No. 2222.

дишње, а проти 400 фор. Молили су, нека се предузму мере, како би пореска благајна из парохиала могла плаћати 3.100 фор. шајна годишње, и магистрат је све то усвојио.[1])

Тек сад, кад је требало повећати плату свештенства, покренуто је питање оних 40 великих јутара земље (сто урбариалних јутара) што је још приликом елибертације одцепљено, како римокатоличкој, тако и православној општини, да би им се помогло у издржавању свештенства. Ту земљу, на Мртваљошу, дотле су бесправно уживали епископи, почев још од владике Висариона. Свакако владике Висарион и Путник могу се оправдати у ствари овог бесправног уживања земље на Мртваљошу: бар толико, колико је доносила та земља, трошили су они на латинску школу у Новом Саду, поред које је у њихово време постојала и богословија. И, док је Висарион у ове школе довео учитеље из Русије, Путник је у Нови Сад довео Јована Рајића да овде доврши своју југословенску историју.

Године 1813, православна половина магистрата је реферисала магистрату да је обштество, у смислу наредаба Намесничког већа о дотацији православног свештенства, закључило да, због измењених прилика, својим паросима, поред земље на Мртваљошу, намењене им још 1748, исплаћује годишње, према конвенцији из године 1794, једну хиљаду фор., то јест сваком свештенику по 100 фор., не дирајући у системизовану им штолу. Ако се пароси тим не би задовољили, препушта им се на вољу да, као и штоларне, тако и годишње бир-зване приходе сами наплаћују. О свему томе, православни део магистрата је молио да се свештенство обавести путем епископа, како би се избегла свака омраза.

Магистрат је на ово приметио да је наредбом Намесничког већа забрањено свако повећање штоле и бира. Закључио је упитати епископа како је свештенству одузет Мртваљош, чијих 40 великих новосадских ланаца чини 100 урбаниалних јутара. Изразио је, најзад, своје чуђење, што Обштеству претседава прота Данило Петровић који страсним својим поступцима распирује неслогу, а овамо има Обштество од магистрата изаслана комесара. И без тога, по Декларацији је утицај клира ограничен на чисто духовне ствари; Обштество, међутим, врши право патроната, стара се о школи и болници[2]).

Године 1824 циркулирале су неке наредбе у име владара о поправци материлног стања православног свештенства, па

---

[1]) 1812 Прот. 2041.
[2]) Прот. 1813 No. 502.

је и новосадски магистрат изаслао депутате који ће с православним обштеством сарађивати око новога контракта о штоларним приходима. За исти посао били су изаслани и од конзисторије ковиљски игуман Давид Стефановић и сегедински прота Василије Ковачић, а ипак није било успеха. Када се обштество поново састало да о ствари расправља, свештенство није хтело ни доћи у скупштину. Обштество је тада једнострано сачинило конвенцију и њу преко магистратуалног изасланика доставило свештенству. Ово је изјавило да пројект обштества не поправља, него погоршава њихово стање, јер смањује откуп бира, а повећава остале штоларне приходе који више терете сиротињу.

Зато је свештенство упутило протест магистрату, и одбило да потпише уговор који је израдило обштество. Нарочито протестује против решења обштества да парохиал у будуће не наплаћује магистрат, него обштество. Моли да до владарева решења овог спора све остане по старом.[1])

По старом је све остало, може бити, још неколико година. Протокол магистратуалних заседања је и 1828 забележио молбу свештенства да му се повећају приходи. И тада се још спомиње потреба новог уговора између свештенства и Обштества. Свештенство као да је за сваког пароха тражило плату од 300 фор. сребра годишње[2]).

Карактеристично је за оно време држање Обштества према питању о регулисању парохија. Конзисторија епархије Бачке обратила се 18 октобра 1825 магистрату извештајем да је за регулисање парохија изаслала сегединског проту Василија Ковачића и сомборског пароха Аврама Максимовића, и молбом да им се и од стране магистрата когод придода. Магистрат им је упутио сенаторе Григорија Савића и Јефту Јовановића, и народног трибуна Саву Поповића[3]).

Шта је тај одбор радио не знамо. Знамо само толико да је две године касније сенатор Григориј Јанковић референсао магистрату: у смислу комисије дане му 20 јула 1827 сазвао је он Православно обштество које је изјавило да и даље жели задржати број десет пароха као преко потребан[4]).

Ово је магистрат јавио и Намесничком већу.

Све до Буне одржао се број десет пароха. Редукцији се приступило тек 10 октобра 1854. Тога дана, у заседању магистрата референсао је о том питању сенатор Петар Чакра.

---

[1]) 1825 Fasc. 2 No. 385.
[2]) 1828 Прот. 4944.
[3]) 1825 Прот. 3797.
[4]) 1827 Прот. 3692: numerum actu quoque existentem decennarium gremialium parochorum graeci non uniti ritus velut summe necessarium habere velle.

Према том реферату, још и године 1848 системизовано је десет српских свештеника које датирају само Срби. Једино што магистрат, да би се штедело достојанство свештенства, наплаћује парохијал путем свога комораша. Дотација је увек одређивана споразумом обштества и свештенства, према скупоћи.

Ђаконате је уводило Обштество ради улепшања богослужења. Обично је било два ђакона: један код Саборне, други код Алмашке цркве. Ови су плаћани непосредно из црквене благајне. Ђакон Саборне цркве учио је пјенију сву школску младеж. Алмашке цркве ђакон био је учитељ филиалне алмашке школе.

Од десет пароха, Чакра је добио обавештење да сад у Новом Саду има Срба само 5.643, али он мисли да их има око 7.000, што значи: за 3000 мање него пре Буне.

Ако се према смањеном броју Срба редукује и број пароха од десет на седам, могла би им се дотација повећати. Свештеници би пристали на 600 фор. без штоле, јер имају и квоту од аренде која се добива за 40 јутара земље на Мртваљошу. Алмашки парох би служио и на Ченеју, кад се црква обнови. Место још не обновљене Саборне цркве, тада је служила Успенска[1]).

Идуће године 1855, кад је закључио да ће издати хонорар свештенику Јовану Поповићу што администрира девету парохију, магистрат се оградио да тиме није пристао на девет парохија. И одиста, Бачка конзисторија је 7 јуна 1855 известила магистрат да ће, умирањем свештеника, бити изведена редукција на пет пароха, од којих ће сваки имати 600 (дотле 400) фор. годишње, а прота 900 (дотле 600) фор. сребра[2]).

Покушаћемо да на неколиким примерима покажемо природу штоларних прихода новосадског свештенства.

Године 1816, Теодосије Марковић, парох Успенске цркве тражио је од магистрата да му се из масе почившег Симеона Радонића плати 200 фор. зато што је више пута у цркви молио се за оздрављење истога, а кад је умро, сахранио га је по обичају цркве[3]).

Приликом смрти Јулиане от Ненадович иставио је, 5 новембра 1842, поп-Коста Маринковић ово назначеније:

*За двакрат чтениј молбан богородичен и канон на исход души а 17 кр. 34 кр.
За подушје по всевисочајшем пропису 5 ф. 08 „

[1]) 1854 Прот. 723.
[2]) 1855 Прот. 384 и 406.
[3]) 1816 Прот. 1523: quod pro recuperanda jam nunc fatis functi Simeonis condam Radonits preces in ecclesia iteratis vicibus instituerit.

За чтениије всјех евангелиј	4 „	—
За водоосвешчениије по погребенији тјела	—	20
На две надгробнија молитви третаго и седмаго по погребенији дња	—	14
За шестонеделноје освјашчениије колива	—	42
За шестонеделни спомен на повседневној божественој литургији, рекше сарандар	12	—
За три парастоса: 40 д., полгодишњи и годишњи с 5 свјашченики за каждиј парастос 5 ф 40 кр.	17	—
За три надгробнија молитви где сви свјашченики присуствоваху	1	45

Сума у сребру 41 ф 43[1])

Године 1847 умрла је Ана Михајловић-Перишић-Савић, и парох Александер Захарич примио је:

1. За погреб	5 среб.	08
2. За спровод	3 „	—
3. За чтение четири Евангелиста а ½ ф	4 „	—
4. За шест свештеника спроводе а 1 ф	12 „	—
5. За спроводе три дијакона а 2 ф	6 „	—
Осам похомара церковних за звоњење при погребу примили	5.20 сребра[2])	

17 фебруара 1848 примио је поп Ђорђе Вуковић из руку сенатора Јефте Јовановића, као манипуланта масе 10 фор. сребра уз ову спецификацију.

За читање двају евангелиста	2 ф
За погребање Ђурчић, пратњу и водоосвећење	3 „
За погребање сина јој Гавре	2 „
За погребање удове Чавић матере јој урачунав и пратњу и водоосвећење	3 „

Поп-Ђорђе је био имућнији парох, па је као такав постао један од јачих приложника новосадске гимназије. Имали смо у рукама облигације из којих се види да је давао новац и у зајам. Али, он је ово радио на исправан начин, а не као сабрат му, поп-Мојсеј Георгијевић. О овоме смо нашли да је, 8 јула 1859, Окружни суд обуставио парницу против Мојсеја Георгијевића, оптужена због зеленаштва, али је врховни суд поништио ту пресуду, и наредио истрагу.

Године 1856 Мојсеј је понудио Трифуну и Авраму Кривокући из Лалића зајам од 1000 фор. сребра, али им је исплатио свега 760 фор. а 240 задржао као годишњи интерес, 24%!

Лазару Свилокосу из Ст. Футогу позајмио је 1847 године 200 фор. шајна, а задржао 50 ф. на име интереса за прву годину.

О судбини свештеничких удовица које нису имале приватног иметка обавештава овај акат: Ана, удовица сегединског проте Стефана Римског (Поповића) „редила лан" код своје јетрве, жене Ђуке Римскога, пургера новосадског, два дана, и рачунала надницу по 12 крајцара (свега 22 крајца-

[1]) 1842 F 12 No. 7835.
[2]) 1848 F 2 No. 700 и 701.

ре!); поред тога, радила је „по господарски домови, те свое сироте ранила". При свем том проти је „давана даћа" која је стала 14 фор. 50 нов.[1])

ЕПИСКОПИ

О најважнијим епископима бачким је већ писано у овој *Грађи*, у књизи *Биографија*. Што је онде речено, овде се неће понављати. Само ће се допунити новим подацима.

О Софронију Томашевићу, епископу бачком од 1722 до 1730, нашли смо свега један податак. И он, као и претходник му Григорије Димитријевић, који је епископ постао 1713, уживао је пустару Сириг. Кад су, 7 новембра 1756, ревидиране анте око те пустаре, и дошло се до туријских салаша, препознато је место где је некад била колеба (салаш) Софронијева брата, а где је сад засејана кудеља. О антама је саслушан Петар Огњановић из Темерина који је седам пуних година био пастир поред стоке епископа Софронија. Он је исказао да је брат Софронија ово кудељиште уживао три године дана, све до смрти епископа[2]).

О наследнику Софронија Томашевића, о Висариону Павловићу смо рекли све што знамо у *Биографијама*. Овде ћемо додати само податке о резиденцији коју је он подигао за бачке епископе, и о његовим имовним приликама.

То ћемо учинити помоћу инвентара који је сачињен 7 августа 1757, кад је Mojcej Путник примио од администратора епископије бачке, од Арсенија Радивојевића, покретности и непокретности њене[3]).

Тада је епископија имала ове непокретности и покретности:

1. Резиденциа нова от основаниа с прочими внутр огради сушТими и капелоју сооруженаја.

2. Грунт вње огради помјанутија огражден близ бари за содержание дров и трости и прочих.

3. Ново сооружениј мајур в краи вароши в немже двје соби јест и горница, и хамбар за жито и зоб, и штала ради крава и проч., јемуже прилеплен јест и вертоград доволнаго пространства, идјеже јест и бунар.

4. Виноград на Саилову с воћњаком и ливадом в немже и дом јест.

5. Виноград от четиредесет мотика на буковачком грунту.

---

[1]) 1761 Fasc. 3 sub L.
[2]) A. k. m. 1856/734.
[3]) A. k. m. 1757/96.

6. Мајур вње Петроварадина града между мајуреви в немже ракижиница, качара и соба.

7. Грунт вње вароши от четиредесет јутара Мртвалош зовомиј, от благоплеменитаго новосадскаго на епископију за сјенокос опредјелениј.

8. Сириг селиште в немже два дома, сооружена, и бирцауз им причленен, в том селишти и два бунара сут и источник сооружен и подписан.

У комори

два рафа велика праздна,
два рафа мала праздна,
три клупе просте,
једна столица малаја подножнаја.

У малој спаваћој соби

Иконостас в немже икона свјатија троици, воскресенија Христова, две богородичне, св. Никола, шест фигура на папиру, с рамови, један астал покривен сежадом.

две столице мале плаветне чохе
један ормар орехов с фиоками
један крест с цветјами украшен
једна умивалница калајнаја
један ибрик и лећен от бакара
једна клупа црвена под лећеном
два шпалира в коих 14 чивиа от месинга.

У среднеј соби

један астал покривен шареном чохом
један астал мал при стјење шпалиром покривен
једно канабе зелене чохе
једна икона сонетија на жутој свили у раму
две столице велике шарене
једно контрафе императора россијскаго Петра
једно контрафе императрици Јелисавети
једно контрафе насљедника россијскаго
контрафе мало царице Марие Терезие
контрафе принц Јозефа
пјат фигура на папиру у раму
две ланкарте на папиру
на папиру Цариград и Праг
краткое собрание граматики славенске у раму
реноцер на папиру на врати
огледало мално у раму златну

У великој соби (сали)

три иконе на хартии у раму
две фигуре Пећи и Хилендара
две контрафе Карола 6-ог и императрици
контрафе принц Еугениа
контрафе деспота Георгиа Бранковића
контрафе почив. еп. Висариона
две ланкарте у раму
изображение глобуса на хартии
изображение гроба Карола 6-ог
једна фигура велика со изображеним Шведов
једно огледало средне у златну раму
један астал четворосаставниј зеленом чохом покровен
један ормар орехов со стаклом
један астал простиј служителниј
једна столица велика шарена
десет столица зелене чохе
један фенер пред врати
петнадесет чаша мали ординарних
осм карафиндли
две ступчати чаша
шест пари филжана црвене шаре
три чаше ракијске
шајтов за салвете от древа
двадесет сламњака великиј и мали
једна кутија за сол
18 салфета половних
4 чаршафа асталска

У првој соби до сале

један астал орехов
две фигуре на хартии у раму
два кревета
пет столица кожни
један раф

У канцеларии

два астала шпалиром покривена
три столице кожне
један ормар
један долги астал
један чирак жути и мумаказе

У горној соби

два кревета
један астал шпалиром покривен

једна икона на хартии у раму
једна ланкарта
један раф празан
једна умивалница от калаја
један великиј астал с 2-а полами
једна столица велика шарена
три столице кожне
једна фигура илити орациа
три изображена града на хартии

У куваровој соби

једна столица кожна
једна столица дрвена
један астал мален

У кухини

два ормара
два астала
две тенжере
седам кастрола и 4 капна
три тепсие
један плех за торту
два танира велика дрвена
три роштиља
један аван мал
три ражна гвоздена
три сажака
једна тенжера за цеђ
један ђевђир
једна трениця
једна тафа
два ибрика за кафу
две кашике гвоздене
једна виљушка гвоздена
жељезо на чем ватра горит
два жељеза на чем печење пекут
једна сатара
једна ступа дрвена
једна кашика дрвена велика
једна оклагија
три игле гвоздене за печење
један шприц
четири шавоља
један клутвон
два ватраља и маше

пет шерпења
двадесет лонаца
седам чинија
четири котла от бакара
један чабар
једна сикира велика
два зембила
два санчића бакарна
два ножа
један танур дрвени
један туцањ
једна даска на којој пите месе
десет шолна калајни
дванадесет калајлија велики
четири супшисла
четири калајлие за конфект
тридесет и четири калајлие мале

У подруму

троја канафета
два чирака велика
један калуп от древа за свеће
два калупа от плеха
два бокала бела са заклопци
три бокала мала са заклопци
два стакла велика
десет стакала дугачки
један ибрик от калаа за кафу
једна тепсиа за торту
два кантара
једна цента
један ибрик от бакара
једна матара (?) от коже
педесет акова вина нова
четири акова комовице
бермета два акова
туршие два акова
праздни хакова ракијски девет
чинија сирота с чим ранет се двадесет и пет
бокалчића двадесет и пет
кашика сто и педесет
сирћета један хаков
један казан с капном и лулом бакарниј

Мешаоница

два хамбара в чем брашно стоит

три бурета велика
двое нађве
два сита
једна шатра на коеи се жито чини
тридесет кошарица
један стругач от жељеза
две мерице
једне велике нађве чамове
један аван гвозден великиј
један жервањ за сол
петнадесет жакова

Штала

трое виле гвоздене
два решета
два шафоља
једна врећа за зоб
једне каруце кожне старе
кола тарна
једне кљеште
једна сикирица
једне маказе
једне чезе
један хам и уздице
једно буре у чем воду с Дунава носет

На тавану

једна велика роља
два астала
један шајтов от калајлиа
два сандука праздна
једна евенка
једна врата жељезна
једно буре празно
један тавник ора
два корита за прање кошуља
једно велико уже
једна парионица за салфете
У мајуру в краи вароши Новога Сада једна икона от древа
једна мотика
једна колица
пет фигура на хартии
један астал прости
један котао
два ашова

један заливач от плеха
једне грабље гвоздене
четири хардова велика чамова
једно текне
двадесет гусака
девет ћурака
девет патака
петнадесет кокошију
два решета велика
четири решета мала
две столице сламне

У мајуру иза Петроварадина

две каце велике
један казан от бакара
четири чабра
један левак от плеха
две табарке
једна када за бело вино
једно текне
један левак дрвен
петнадесет хардова великиј

На салашу Сиригу

једна икона на дрвету
једна кола волујска
једна башћа велика прошћем ограждена
два астала
два котла от бакара
два ножа с коим сено секут
два ардова велика чамова
четири фигуре на хартии
једне нађве и сито
један котао гвозден
двое виле гвоздене
једне вериге гвоздене
четири карлице
један ардов мал за брашно
две столице сламне
пет лонаца разни
четири чиние
двое талига
десет гусака
седам ћурака
пет патака
двадесет кокошију

један плуг и гвоздие ораће
две чобање пастирске
подрум од прошћа сооружен
две мотике
један будак
један ашов

В Новом Садје 16 ферф. 1757

Тако је изгледао иметак бачког епископа, кад га је примио владика Мојсеј Путник. Године пак 1775, кад је Путник одлазио из Бачке у темишварску епархију, епархија већ нема винограда од четрдесет мотика на буковачком терену, нити мајур у Мајуру; поред тога, Сајлово већ нема винограда, него је сад ливада оно што је некад био виноград.[1])

О избору Мојсеја Путника, архимандрита Саборне цркве у Карловцима, за епископа бачког, сегединског и јегарског налазе се у митрополијском архиву ови подаци.

Митрополит Ненадовић је 2 децембра 1756 поднео царици на потврду Путников избор. Своје право да презентује новог епископа (episcopos denominandi, promovendi, constituendi et consecrandi) доказивао је позивом на привилегије, издане од Леополда I, Јосифа I и Карла VI, а потврђене и од Марије Терезије. Поред тога, митрополит је приложио копију о потврди владике Висариона Павловића, изданој 26 августа 1731 од Карла VI. У тој потврди, и Карло VI спомиње привилегије Леополда и Јосифа, и своју конфирмацију истих, и каже да те привилегије, поред осталих дозвола, садрже и право архиепископа да именује и унапређује себи подручне епископе, и да то право они упражњавају до данас, до 1731. Зато он потврђује Висариона за епископа „докле год остане у дужној верности и оданости према нама и нашем дому и он и народ српски (populus Rascianicus) којем стоји на челу".

Најзад, митрополит је приложио и конфирмацију од 22 августа 1731, којом се Висарион потврђује не само за бачког и сегединског, него и за јегарског епископа[2]).

Тако инструисана молба је код Илирске придворне депутације ипак наишла на тешкоће. Поднесак је 15 децембра 1756 враћен митрополиту, у смислу усмено дате му наредбе кад је био у аудиенцији. Додуше, царица засад прима избор Путника, и даће му диплому конфирмације, али под условом да Митрополит пре тога пошље Придворној депутацији извод из записника о држаном синоду, и да од-

[1]) A. k. m. 1775/310.
[2]) A. k. m. 1756/730.

сад у таком случају увек писмено извести и предложи држање синода, а онда да чека даљу наредбу у тој ствари.

31 децембра 1756, Ненадовић је Илирској придворној депутацији упутио допис у којем на наредбу од 15 децембра одговара да Путник није in plena Synodo изабран због одсуства пакрачкога, карансебешког и карлштадског епископа, од којих се први налазио у Бечу, а други и трећи су били болешћу спречени, него је од сваког seorsive изискан писмени вотум и предан митрополиту; избор дакле није могао бити обављен in sessione synodali, него су сви синодални епископи писмено per corespondentiam гласали, и пошто су сви епископи unanimiter гласали за Путника, он је према статуту уобичајеном у његовој цркви, и према привилегијама пријавио тај избор царици, и презентирао га за конфирмацију. Према томе, о њем није вођен никакав синодални записник, нити он може поднети тражени извод из протокола.

Што се пак тиче пријављивања синода и чекања на одобрење, за ту новину не може он без целе епископске колегије ништа учинити, јер значи преврат досадашњег узуса и обсервенције, и смутило би цео клир и нацију, а то није намера њеног величанства која никад није допуштала да се узнемирује наша религија и наша савест. Јер, држање синода је у нашој цркви наређено канонима, и сваки епископ мора да се закуне да ће доћи на синод када год он буде потребан, или бар двапут, а најмање једанпут годишње. Он моли зато депутацију да нас од овог захтева, за нацију досад нечувеног, поштеди.[1])

25 јануара 1757 писао је национални агент Вилхелм Шерер Ненадовићу да је у стварима нашег народа и цркве интервенисао код претседника депутације Бартенштајна, и да га је овај себи позвао за 22 јануар 1757. Да га је тога дана Бартенштајн примио и рекао му да жели веродостојан аутентикум да се избор Путника десио per majora vota, и да то треба доказати власторучним потписом епископа или на други неки веродостојан начин, да се не би данас или сутра неки епископи, као што се то десило у случају костајничкога, могли тужити да је епископија дана без њихова вотума и без редовног избора. Пре тога не може он дати израдити диплому о потврди.

Што се тиче умеравања таксе новог епископа, не сме он тако што ни предлагати царици; та је ствар 1753 регулисана

---

[1]) 1756/730 и 759.

и архиепископија је њу за сваку епископију поименично одредила, при чем је за бачку епископију одређено 1000 фор.

Што се тиче држања синода, не иде се затим да се исти забрани, нити за држање истог треба чекати дозволу двора, него да се свако држање синода пријави.

Добивши писмо агента, Ненадовић је 30 јануара 1757 писао самом Бартенштајну.[1])

У допису се жалио да га је сумњичавост Бартенштајна заболела до дна срца. Он није заслужио да се сумња у истинитост акта који је он својим потписом и печатом потврдио, нити немилост свога дотле протектора, Бартенштајна. Путник је не само већином гласова, него једногласно изабран.

Све то није помогло: Ненадовић је морао поднети доказе да су Путника изабрали епископи. Зато је 7 фебруара 1757 упутио допис свим епископима митрополије. У допису се тужио на онога који је неверно потказао избор костајничког епископа, и тим постигао да се њему не верује. Потужио се и на наредбу о пријављивању синода, и искао је писмену изјаву у ствари Путникова избора.

На тај допис, Ненадовићу су стигли врло интересантни одговори епископа: темишварског, зринопољског и варадинског у Копривници, арадског и великоварадског, вршачког, сентандрејског и плашког. Свих шест епископа је изјавило да је од њих 7 јула 1756 тражен глас при попуњавању удове бачке епархије, и да су га дали за Путника, па да и сад остају при томе.

Ђорђе Поповић, темишварски (онај чији нам је лик Доситеј оставио у својој аутобиографији), ишао је и даље: изјавио је „по чистој совјести да досад ни један без вотумов наших изабрат не бист". Други су тврдили да костајнички епископ није изабран без њихова гласа. Неки су хвалили лепе особине Мојсеја Путника. Јосиф Стојановић из Копривнице каже да је гласао на Путниковића, „видевши га мужа благобојазлива, смирена, доволно учена к тому и заслужна". Други су се бојали новина које Депутација уводи. Тако Ђорђе Поповић: „али бојати се да чрез сицев новитет и другим следовати могуштим новитетом пут не покаже". Јосиф Стојановић из Копривнице изразио је жељу да „господин барон Партиштаин онога брата јавит", који је лажно потказао избор костајничког епископа, „хоћемо се пред свјатјејшим синодом вапросити да скажет лучше свое заслуге и достоинства".

---

[1]) 1757/17.

Особито је интересантна изјава Јована Георгијевића, потоњег митрополита о дотадањем начину бирања и устоличења епископа у српској цркви.

Аз убо от младих ногтеј во Архиепископии Пекскоj и Патриархии Сербславенскоj; в церковних служенијих и саборов епископских, и при избрании епископом зритељ и служитељ бих. И много вишше о избрании епископом вотуми писмом собирали се, нежели во сокуплении и сосједании епископов: понеже всегда разсуждали, ово болезн, ово разстојание во далности диоцезов (sic), ово случаев разних! И тако по правилу писмом архиепископ вотум собирал, и по разсуждении о соглашении вотумов епископских наречет, на јего же вотија сходни пали, абие и по живиј (?)

По сих тром или двом, неменше, епископи, и архиепископом и патриархом, на божественнују службу свјатују, в церков входет (:и по извершении, от избраннаго в лице цркве на олтарју божију јураменгу, и прочија канонической устави:) начнут свјатују службу и хиротонисујут избраннаго по закону свјатија восточнија церкве: потом от архиепископа и патриарха презентациа сљедует".[1])

Како против саме личности изабраног епископа није било никакве примедбе, Путник је потврђен за бачкога, и Ненадовић је поверио арадском епископу Синесију Живановићу да, у сарадњи са комесаром цара и краља, бароном Лиецен, командантом Петроварадина, инсталира Путника, што је овај и учинио 6 августа 1757[2]).

Из овог времена имамо података о приходима епископа бачког. Може бити у вези са денунцијацијама Јакова Миловановића, Намесничко веће је I децембра 1769 затражило извештај о конвенцијама које је епископ склапао с црквеним општинама о такозваној штоли, тј. откупу некадањег конака и димнице. Епископ Путник је своје конвенције послао 4 фебруара 1771, а било их је 49. Толико је, значи било православних општина у Бачкој; али Шајкашка са својих 12 општина правила је једну конвенцију, а јегарска и сегединска општина нису у Бачкој.

По тим конвенцијама, за годину 1774 имали су Путнику дати:

		мерова жита	мерова зоби
1. Новосадски	протопопијат	145	139
2. Сегедински	„	136	136
3. Бајски	„	48	48
4. Сомборски	„	59	59
5. Паланачки	„	144	144
6. Жабаљски	„	54	54
		жита 586,	зоби 580

Како је мерица жита (сто фунти) тада плаћана 1 фор., а мерица зоби 18 крајцара, добивао је епископ у храни толико да је њу могао продати за 760 фор.

---

[1]) A. k. m. 1757/585.
[2]) A. k. m. 1757/95.

У готову новцу је, по конвенцији, добивао епископ бачки годишње 4000 фор. Сам Нови Сад је имао конвенцију са својим епископом из године 1748 по којој му је плаћао годишње 200 фор. Али, 10 децембра 1770, састали су се сенатори и обштество православне вероисповести те су, уважив да епископ овде има седиште, па зато овом обштеству чини веће услуге (in gremio civitatis hujus residet ac ideo communitati nostrae ampliora servitia praestat), решили слободном својом вољом да му одсад на име штоле плаћају годишње 300 фор. Најзад, бачки епископ је уживао пустару Сириг која му је 1774 доносила 1300 фор. аренде; године 1759 држао је ту крчму епископ Путник у својој режији. У тестаменту Симе Колара каже се да има потраживање од епископа Путника за „4¼ акова ракије по 11 фор. и 6 акова вина по 3 фор. што је източено у Сиришком бирцаузу".[1] А уживао је епископ бачки и 40 јутара́ земље што је магистрат одцепио православној, као и римокатоличкој цркви.

Та конвенција од 1770 трајала је равно сто година, све до ступања на снагу уредбе познате под именом Рескрипта. Дабогме, 300 фор. је 1811 постало 300 фор. сребра, а 1859 добила је иста свота назив 315 фор. аустријске вредности. О томе, како је, по Рескрипту, престала епископска конвенција, довољно обавештава овај допис одбора српске црквене православне општине од 27/15 марта 1870, упућен магистрату:

По највишем решкрипту од 10 августа 1868, престала је конвенција, коју су православне општине свом дијецезалном владици издавале, и место ове скупило је уведење верозаконског приноса, који се по I B § 27 саборских закључења у Бачкој епархији по 4 новчића од главе купити, и у српски народни фонд уносити има.

Као што се општина ова уверила, славни је магистрат у име епископске конвенције за минулу 1809 годину 315 фор. порезао; но пошто у вароши овој 8050 источно православних душа има, и пошто се, рачунајући на сваку душу по 4 новчића, сума на 322 фор. своди, то се славни магистрат учтиво умољава да за годиину 1870 у име верозаконског приноса 322 фор. порезати изволи.

Године 1774, кад је Путник одлазио у Темишвар, имао је ове служитеље:

1. Мајургазда	са	годишњом	платом	30	фор.
2. Никита кључар	„	„	„	30	„
3. Ана кухарица што је хлеб месила	„	„	„	36	„
4. Ана слушкиња	„	„	„	24	„
5. Гартнер	„	„	„	20	„
6. Марко кучер	„	„	„	25	„

У књижевности је забележено, како је омиљен био у Новом Саду епископ Путник. А што је ипак променио епархију и 1774 отишао у Темишвар, то не разумемо. Да ли су га у Темишвару чекали већи приходи; или је хтео да се уда-

[1] 1759 Fasc. 4 sub V.

љи од свештенства које је 1769 подлегло притиску цесарокраљевског комесара и футошког спахије, графа Хадика, те дигло тужбе против свог епископа?

До 6 августа 1757, Бачку је епархију администровао Арсеније Радивојевић, рођен у угледној породици сентандрејској, који је некад осам година био професор у Висарионовим школама. А кад је Путник прешао у темишварску епархију, 1774, буде у бачку премештен опет Радивојевић, дотле пакрачки епископ.

У Новом Саду није Радивојевића чекао срећан ни миран живот. Још пре него што је он стигао овамо, стигла је митрополији наредба да се мртваци више не носе откривени у цркву и онде опоје, него да се опоје код куће, онде заклопе и тако износе право у опште гробље.[1])

Православна јерархија је оклевала с извршењем ове наредбе, бојећи се народног отпора. Државна власт је онда покушала да своју намеру оствари преко нижих политичких власти.

Тако је новосадски магистрат имао 3 јануара 1776 да одговори на наредбу Намесничког већа од 17 јула 1775 у ствари крипта и гробља. Што се тиче католика, одговорио је магистрат, они су се и досад држали тих наредаба; магистрат је тражио од епископа да он путем свештенства изради да се и код православних мртваци не држе преко два дана у отвореном лесу, и да се лесови затварају пре изношења из куће и тако носе право на гробље, избегавајући све мање потребне трошкове. Католичко гробље око парохиалне цркве је затворено и више се ту неће сахрањивати, а отворено је друго на крају града, као што су ограђена и православна гробља сем једнога око саборне цркве, причем треба уважити да православни немају заједничке крипте под црквом, него имућније породице зидају приватне крипте на свод од цигаља или камена около цркве, толико простране, да могу у њих стати свега два леса упоредо. Кад се приликом погреба констатује да је прећашњи покојник већ иструнуо, онда му се лес отвори, или из већ трулог леса покупе кости, уз црквом прописане молитве, оперу у вину или оцту, и оставе у гробницу. Те гробнице од зидара добро затворене не испуштају никакав задах и не шкоде здрављу, а доносе прихода цркви која нема фондова. Зато моли православно Обштество да му се и даље дозволе таке гробнице око Саборне цркве. А што се тиче затворених лесова, епископ у том погледу још није добио упутство од своје

[1]) A. k. m. 1773/533.

више власти, а по канонима се носе лесови отворени у цркву па тек оданде на гробље.[1])

15 јула 1776 одговарао је магистрат по овој ствари жупанији. Ова је искала да се изврши наредба државне власти, а православно обштество је преко сенатора (судац Давид Рацковић, Пантелија Миланковић, Михајло Рашковић, Јаков Богдановић, Никола Кодеоци и Јаков Павловић) одговорило што и 3 јануара. Епископ је изјавио да се у ову ствар не може мешати док својим путем не добије те наредбе. Обштество је пак молило од краљице да и даље може код цркава држати гробнице од цигаља и камења, кречем добро затворене. Што се тиче затворених лесова, магистрат је позвао бачку конзисторију да изда наредбу, а ова је одговорила да не може без епископа. Нема, дакле, у свему овом кривице до магистрата[2]).

Извршење наредбе је тада поверено бачкој жупанији; ова да епископа опомене на послушност, иначе да га судски прогони. Епископ је издао наредбу о новом начину сарањивања, и свештеници су се ње држали, али није Салајка (Алмашки крај).

16 марта 1777 објавио је прота у Саборној цркви на литургији нов начин саране; ко се успротиви наредби краљице, судиће му се о главу. 17 марта 1777 објавио је писар Јован Дука уз бубањ по улицама, српски, ту наредбу. 27 септембра 1777 опоменула је жупанија епископа да наредбу изврши, а он је одговорио да не може без асистенције магистрата. На питање среског судца о асистенцији, одговорио је магистрат да иста није досад од њега тражена; а и да јесте, не би је могао дати, пошто народ лако може уклонити његова једног или два пандура. Него је предложио да епископ нареди проти да овај упути свештенике да, кад изврше молитве у кући, заишту да се лес заклопи и тако понесе у гробље. Ако не послушају, парох да скине епитрахиљ (орар) (Вујковић каже „вративши штолу"!) и не прати погреб. Овај предлог је усвојио и срески судац, па су послати сенатори Јаков Богдановић и Антоније Ференци да га доставе епископу који га је усвојио. Тако је 5 октобра 1777 парох Алмашке цркве поступио при погребу сина Мојсила Кртомесића, 6 октобра при погребу брата Васе Куљанина, 7 октобра (по старом) при погребу старца Димитрија Шајинова: није хтео да прати отворени лес, па су људи без свештеника излазили на гробље. Осмога пак октобра, тј. 21

---

1) 1776 F. 8 sub A.
2) 1776 Fasc. 8 sub V.

по новом, кад је свршено јутрење у Алмашкој цркви, пошла је светина у Двор.

О томе, како је Салајка реагирала на наредбу о новом начину сахрањивања, Рајковић је у *Летопису*[1]) објавио извештај који је сам Радивојевић послао митрополиту Јовановићу Видаку. Овде ће се објавити, шта је о томе у Беч, Илирској придворној депутацији, јавио сам митрополит. Тој депутацији послао је он два дописа[2]). Један је краћи. У њему каже да је за депутацију био већ спремио други допис, подужи, кад му стиже жалосна вест из Вршца да се народ и онде побунио због погреба, 26 октобра (6 новембра), па да је дошло и до крвопролића. Он шаље estaffetaliter и један и други извештај, јер се боји: кад нису за свој живот сигурни епископи који живе у местима где су окружни капетани, војска и толики чиновници, шта могу очекивати јадни свештеници по селима. Моли зато да се наредба о новом начину сахрањивања укине, а прости народ да се благо, а не оштро казни, како би се избегле још горе последице.

У опширнијем допису каже да је наредбу од 28 августа о сахрањивању свим подручним епископима саопштио у целини. А сад је његова дужност да извести о последицама.

Код њега су се нашли епископи темишварски и вршачки. Ови су хтели посетити графа Хадика на спахилуку му Футогу, а он се одлучио да и сам пође, тако да 19 октобра саслушају литургију у дворској капели бачког епископа, а онда да пођу и са бачким епископом у Футог, а по повратку оданде да ручају код епископа у Новом Саду, и врате се у Карловце. Међутим, кад су стигли у Нови Сад, затекли су Радивојевића снуждена од претрпљена страха, јер је између 6 и 7 сати светина провалила у двор и захтевала да он код царице изради опозивање нове наредбе о сахрањивању.

Отишли су потом у Футог, а оданде се вратили у Нови Сад, где су у двору затекли команданта тврђаве, генерала фон Мертенс, плацмајора и адјутанта, који су били позвани на ручак, али је одма у двориште дошао и народ, па је продро и у трапезарију, те је митрополиту и владикама замерао што мирно и хладнокрвно примају новотарије у ствари вере и цркве.

Колико је народ огорчен новом наредбом, митрополит слути по томе што је њега и владике при повратку из Футога дочекао седећи и не скидајући шешира; а кад је казивао

---

1) Књига 127 ,стр. 50.
2) A. k. m. 1777/283.

свој захтев, није ту било досадашњег уважавања и поштовања, него је говорио тако као да су митрополит и владике издали веру своју. Бојећи се туче, митрополит је морао обећати народу да ће се одсад, па док на његову пријаву не дође нова наредба из Беча, погреби вршити по старом начину, само да би васпоставио мир.

Митрополит Видак затим признаје да је извршење наредбе од 28 августа у сремској архидиецези одгодио, које због близине бачке диецезе у којој се незадовољство показало, које пак због негодовања граничара који су и без тога незадовољни што им се не олакшавају неподносиви терети.

А онда прелази митрополит на доказивање да је наредба о новом начину сахрањивања противна народним привилегијама, а да није од користи ни римокатоличкој цркви ни држави. Увођењем таких новотарија поткопава се кредит митрополита и епископа код народа, а држави је потребно да свештенство ужива поверење народа. Православни народ жали што се по новој наредби горе поступа са честитим људима, него ли са злочинцима. Јер, док су ови кроз више година изложени ваздуху на вешалима и на точку, па не заражавају ваздух, дотле лешеви честитих људи морају бити поклопљени већ при погребу. Епископу је немогуће казивати народу да начин сахрањивања није нешто битно у вери, кад свако зна да Типик, а нарочито Велики Требник прописује друге молитве над мртвацем код куће, а друге и нарочите у цркви, и како се има обавити спровод од куће до цркве. Чак и кад би се сви примерци Типика и Великог Требника одузели од православних у Аустрији, и заменили друкчим молитвеницима, остају ипак православци у другим земљама, који још могу замерати овдашњима да су отпадници од своје вере, као што већ и чине због укинутих празника.

Кад се 43 § Регуламента од 2 јануара 1777 пореди с наредбом од 28 августа, налази се да тај § има сасвим други смисао, него ли наредба. У 43 §-у и овог Регуламента, као и оног од 1770, наређује се само толико да се погреб обави 48 сати после смрти, и да се мртваци не сахрањују на отвореним друмовима и у пољу, него у регулисаном гробљу.

Поред тога, народ је и досад сам од себе пристајао, и у случајевима, кад се код неког мртваца слутила заразна болест, предуземао је потребну предохрану, да би се здравље сачувало.

Зато је митрополит молио Депутацију да о свему овом извести царицу и да изради за православне Србе да могу ос-

тати при досадањем обичају, по којем се сваки самртник у отвореном лесу носи од куће у цркву, а онда погребе или у порти, или у општем гробљу, а он и епископи и свештенство да се поштеде од увођења сличних новотарија.

Новосадски Срби су се јако узнемирили због наредбе о новом начину сахрањивања. Пошто се та наредба позивала на Регуламенат, Срби су се заинтересовали за његов садржај. Народни трибун Јован Јагер известио је, 14 јануара 1778, магистрат да су код њега били многи Срби из Алмашкога краја и тражили да се у градској кући састане, у присуству градског фискала, Православно обштество. Ова је скупштина и одржана 16 јануара, а 19 јануара су о њој референсали Срби сенатори магистрату; ставили су магистрату до знања жељу народа да му се изда на проучавање и тумачење регуламенат од прошле године. Овој жељи народа је удовољено, и одређени су сенатори Давид Рацковић (овај био тада и судац) и Пантелија Миланковић да присуствују том читању и тумачењу. После извршеног читања и тумачења Регуламента, које као да је трајало три дана, и вршено је у школи код Саборне цркве, дошли су, 21 јануара 1778, пред магистрат многи Срби грађани, и изјавили да су у Регуламенту нашли неколике неповољне тачке, па желе молити краљицу да се оне изоставе.

Магистрат, међутим, световаше да од таке молбе одустану, а колекту за њено солицитовање је управо забранио; одбио је да он спроведе ту молбу, али је донекле пристао да се упозна са њеним садржајем. Извештен међутим да је молба састављена у грубим и неучтивим изразима, није је хтео ни видети, кад му је, 5 фебруара 1778, поднесена преко трибуна Јована Јагера[1]).

20 фебруара јавила је Комора магистрату да је 6 фебруара закључено изаслати за комесара у овој ствари грофа Антонија Јанковића де Дарувар који ће ухапсити зачетника побуне Григорија Поповића, истрагу наставити и ликвидирати побуну, употребивши и војну силу[2]).

Да ли је гроф Јанковић био комесар у овој ствари, не знамо. Знамо да је истрагу спровео Адам Дери, приседник судијске табле, и да су у истражни затвор узета тројица: Григорије Поповић, брат алмашког пароха Василија Поповића, Мојсило Огњановић иначе Кртомесић и Васа Зарић иначе Кулањин. Али је 29 априла 1779 Намесничко веће известило магистрат да је краљица, на молбу жена Поповића,

---

[1]) 1778 Fasc. 10 sub P.
[2]) 1778 Fasc. 10 sub A.

Огњановића и Зарића, решила пустити их на слободу, уз јемство жена да ће се ови кривци пријавити суду. када год овај то затражи[1]).

За неко време, ова је ствар ликвидирана наредбом Намесничког већа од 7 маја 1781. Она је издана после истраге Адама Дери. Из истражних списа, међутим, Намесничко веће није добило јасну слику о кривици епископа Радивојевића, али је добило утисак да је наредба о новом начину погреба примењивана само код сиротиње, док су богатији сарањивани по старом начину. Ипак одустаје од даље истраге, тим пре што се епископ не може већ саслушавати због умне поремећености. Али зато наређује да се протопоп Василије Памуковић озбиљно укори што је, објављујући наредбу о новом начину погреба додао оно чега у њој нема; наиме, да чека мач онога ко се њој не покори.

А што се тиче тројице коловођа при узбуни, који су од магистрата били осуђени на по шест година јавних радња и по 25 штапова, али уз јемство пуштени на слободну ногу, њих наредба ослобађа од даље казне.

На ту наредбу, магистрат је 25 јуна 1781 одговорио да је прота Памуковић умро већ пре годину дана, да је умро и Васа Чуљамин, а да су Мојсило Огњановић иначе Кртомесић и Грогорије Поповић вечито захвални за милост[2]).

Није био боље среће ни покушај Јосифа II да реформише погреб код Срба.

30 септембра 1788 године издало је Намесничко веће у Будиму наредбу којом је забранило сахрањивање код цркве уопште, имала онде породици изидану гробницу, или не. 17 децембра 1788 године обратили су се митрополиту Путнику из Новог Сада „раби и економи": Стефан Радонић, Максим Лепојовић, Јован Остојић, Дамјан Милетић и други, с молбом, нека поради да се продаја гробница код цркве и тиме приход цркве и свештенства и даље дозволи. Исто тако су молили да се опозове наредба о улагању болничког фонда у државне благајне. Новосадско општество има такав фонд од неких 700 фор. који даје на сигурна места под законити 6% интерес, и отуда живе не само сиромаси у хошпиталу, него се и сиромашним удовицама, и нужнима, издаје уживање сваке недеље и празника[3]).

Овога пута, државна власт је одустала од своје наредбе. Архиепископско-митрополитски конзисториум је 2 априла 1778 известио народ о томе, како је монархиња, на молбу

[1]) 1779 Fasc. 5 sub E.
[2]) 1781 Fasc. 4 sub V.
[3]) A. k. m. 1788/376.

митрополита Јовановића Видака, допустила да се „мертвеци по прежднем церкве наше уставу и народњем обичају и в будуштеје у отворених сандуках и лицем откривеним от дома в церков на опело и от церкве такожде откривени на мјесто погребенија носити, и не само во општих гробијах, но и код церкве в зиданих и сводом укреплених гробницах погребавати".

Још за трајања ове афере, епископа Радивојевића је стигао нови и тежи ударац. Два угледна Новосађанина, али сумњива морала, оптужише шездесетогодишњег старца да је хомосексуалац. О ружној овој ствари имамо само један акат: 16 августа 1780 упутио је Радивојевић латински допис администратору митрополије, Путнику; латински му је писао несумњиво зато да би тај допис могао бити приложен реферату који је Путник послао канцелару графу Естерхазију.

Владика почиње свој допис казивањем да је већ старац од више него 60 година. А онда наставља: кад је походио цркву у варошици Ст. Бечеју и вратио се у Нови Сад довео је са собом младића који га је служио, а нарочито био појац у дворској капели, али је у двору остао једва пет дана, него је отишао да учи дрворезбарство и столарство код Арсенија Марковића. Једва је тамо отишао кад Ђорђе Миланковић и Арсен Марковић почеше јавно говорити, а чује да су га и владару пријавили, као да је са тим младићем покушао злочин содомије.

Он тврди да о тако одвратном греху није никад ни сањао, и моли Путника који га познаје још од своје младости, нека сведочи, да ли је икада чуо глас о таком пороку код њега. И моли га, нека поради код канцелара Естерхази да скандал, који би срамотио цео клир православне цркве, угуши у самом заметку, а његови тужиоци, који распирују све нелоге код грађанства, нека буду по заслузи кажњени, како би својим примером уђуткали и друге себи сличне.

Путник је канцелару писао 18 августа 1780. У допису назива Миланковића и Марковића противницима сваког правог и правичног поретка (omnis justi et aequi ordinis degeneres observatores) и варалицама више него што би били ревнитељи еванђеоског закона. Иначе, цео његов допис је парафраза Радивојевићева писма које је, вероватно, писано у споразуму са Путником[1]).

Док је Радивојевић сакупљао уверења о увек чистом и без пеге животу свом још у Петроварадинском Шанцу, у којем је око осам година држао школу, затим у Новом Са-

---

[1]) A. k. m. 1780/433.

ду, где је 1755—57 администровао епархију, а 1774—1780 шест година беспрекорно живео као епископ, почетком новембра 1780 пореметио је он памећу.

Ердујхељи, у својој *Историји Новог Сада*[1]), с правом тврди да је умировљење Радивојевића „подоста загонетно". Али као да нема право кад тврди да је он само проглашен за умоболна. О овом, у Архиву Карловачке митрополије се налазе овака обавештења.

Прву вест о поремећености епископа Радивојевића имамо већ 16 новембра 1780. Из Сегедина пише Мојсеју Путнику, администратору митрополије, прота Николај Поповић како је Радивојевић стигао онамо с намером да оданде путује у Пешту, а из Пеште у Беч. Али, ту намеру да је Бог прекратио, јер се он налази „во великој фантазии": једно говори, а друго ради, тако да код безумних побуђује подсмех, а код паметних „печал и скорб родила сја". Доктора и фелчера к себи не пушта. Прота моли Путника да нареди, шта да се ради, пошто болесник „од часа до часа у горше падает". Дан пре послали су штафету по брата му Јована у Сентандреју. Он се с поглавити господари договорио да упрегну хинтов, пак један да седне са њим као да путују за Пешту, а у ствари да га одвезу у Манастир Бођан.

19 новембра послао је Путник препис сегединског писма Конзисторији бачкој и позвао је да се састане и посаветује о пословима епархије, као и о двору и стварима епископа, због којих треба од магистрата искати шпер. Најзад, позвао је конзисторију да се побрине и о епископу: ако је стигао у Бођан, треба га довести у Нови Сад, и по докторском савету радити, не би ли му се вратио здрав разум.

22 новембра 1780 сегедински прота пише Путнику из Бођана да епископ „благодарение всевишњему и пресветјој Богоматери много в другом и болшем состојании здравија обрјетаетсја, тако да в кратком времени на первое и совершеное здравие приити будет, крепкују надежду нам подает".

25 новембра 1780, чланови конзисторије бачке одговорили су Путнику на његов допис од 19 новембра, да је Радивојевић још 5 новембра све своје ствари у Пешту или Сентандреју послао, а које онда није послати могао, оне са собом понео, међу којима и многе утвари новосадске саборне цркве находе се, а сребро је дао у залог. „И тако ништа по соба не находи се, точију икона неколико и столице и астали; у кухињи пак најнужњејшаја виде се, и она јаже

[1]) Српски превод, стр. 221.

под шпер взјати подобаше, таја днес преко магистратуалне персоне взјата јесу".

2 децембра 1780, бачка конзисторија је јавила администратору Путнику да је Радивојевић 28 новембра во вечер из манастира Бођани довезен у своју резиденцију; да му доктор често долази, и неки пут га прима, а други пут одбија; да прашкови које узима не помажу, јер једнако остаје у лудилу и говори оно што разуму не приличи; да је надзор над епископом поверен бођанском игуману Јоаникију Теодоровићу; да се код Радивојевићева питомца Васиљевића нашло свега 140 дуката; најзад, да никакве ствари нису дане у залог, него су све или у резиденцији или у Пешти.

16 децембра 1780 јавио је Путник бачкој конзисторији да шиље у Нови Сад архимандрита раковачког Јосифа Јовановића Шакабент са наредбом да он и двојица конзисториалних изасланика, — као и изасланици магистрата које је затражио, — пажљиво прегледају инвентар сачињен приликом уласка Радивојевићева у резиденцију, као и инвентар који је он сам сачинио, пре него што је пошао на пут, те да констатују да ли су све ствари, послане у Пешту, враћене, и да ли је сачувано све што је остало у резиденцији[1]).

Већ 4 децембра 1780 известио је Путник придворнога канцелара, графа Естерхази о Радивојевићеву случају, као и о мерама које је предузео. Естерхази је 15 децембра одобрио те мере, и питао је, има ли наде да би се епископ могао вратити памети. На то је Путник, 26 децембра, одговорио да за оздрављење нема изгледа, о чем се сам уверио кад је, путујући из Темишвара у Карловце, свратио у Нови Сад. Радивојевић је стално у лудилу, зато је он умолио команду тврђаве Петроварадина, нека искусни физик Јозеф Винклер одржи конзилиум с новосадским физиком, и нека прво расправе има ли тој болести лека, па, ако има, како да се лечи, да ли у резиденцији, или другде, уз какву диету, и тсл.

18 јануара 1781 известио је Путник остале епископе „о сожаленија достојном состојании" Радивојевића који „в пошествии своем во Вијену, от 13 до 16 ноемврија изшедшаго 1780 љета в Сегединје задершавши се, и за сие време страная говорити и дејствовати зачавши, знаки неумства показал, из сеја же причини из Сегедина в монастир у Бођан, оттудуже в своју новосадску резиденцију назад доведен, между сим временом в совершенное неумство впал јесте, в којем и до ниње пребивает". Известио их је о мерама које је предузео за бачку епархију, те да је 13 децембра по ста-

[1]) 1780/465.

ром и сам Радивојевића „в лицје узрјел и крајное јего неумство познал".

· Имали смо пред собом одзив тројице епископа: будимског Софронија Кириловића, горњекарловачког Петра Петровића, и вршачког Викентија Поповића. Углавном, сви они одобравају мере које је Путник предузео у епархији бачкој, а последња двојица су дали израза своме сажаљењу према Радивојевићу. Тако Петровић, уверен о крајњем човекољубљу Путника, препоручује му да се потруди и код више власти олакша судбину Радивојевића „е да би он бједниј брат наш колико толико в разум прити, бједное свое состојание познати, и познав блаженнују кончину получити могл".

23 јануара 1781 известила је бачка конзисторија Путника да је Радивојевић „от вчера и позавчера у мало лучшем ума состојанију находи се, и врло ретко умом странствујет". 5 пак фебруара јавила је да је „прежде неколико днеј, за једно три или четири дна, тако мирен, кроток и паметан бил да вси, хвалу господу Богу воздајуште, мислили јесми, јако цјело во свое первое здравија состојание возвратилсја". Зато је попустила његову захтеву, те у дворској капели дали служити вечерње и, сутрадан литургију (али, сем придворних, нико од варошана није припуштен; при тим службама је Радивојевић стајао на свом обичном месту и говорио све што као епископ има да говори тако „аки би у најлучшем ума здравију бил". Тако је паметно, и „кромје всјакија соблазни", говорио 3 фебруара да га је конзисторија дала извести на свеж ваздух, до Сајлова, „колчак на брадје держа" јер му је, изгледа, брада била скинута.

Али, сутрадан, 4 фебруара, „паки возвратилсја на перваја", и почео свирепствовати. И 14 фебруара јавила је конзисторија како га фамилија храбри да се конзисторији не покорава, како бешчасти и конзисторију и Путника, и не да се у малу собу, него без браде хода по ходнику, и захтева да такав, без браде, служи службу. Особито се конзисторија тужи на синовца епископова, Александра Радивојевића, сенатора великокикиндског дистрикта, који покушава да присвоји сребрне предмете, па и четири коња епископова.

Нато је Путник 19 фебруара пооштрио прећашњу наредбу да се Радивојевић не пушта у капелу, а много мање вози до Сајлова, него се има држати у малој соби, а сродницима му по могућности приступ к њему прекратити.

Од 16 марта 1781 сачувано је писмо које је Радивојевић писао Путнику Несумњиво, оно је писано у међувремену између два наступа лудила, па ћемо га зато објавити (Вуковом азбуком)[1]).

Ваша Екселенциа,
преосваштеннѣјшиј, високодостојнѣјшиј господине епископе, во Христје брате великољубзнѣјшиј.

С не малим желанијем ожидавах пришествие вашеа екселенцији, уповаја јако в Новом Садје срећу имјети буду видјетисја, како и писание ваше под 23 фервара отпуштенное мене крјепко увјерило, и о овом бједном моем состојании обстојателње разговорити сја мошти, но како видим и чуем, суетна будет надежда моја, потомму что дуго у Карловце задержавати сја не будете, много менше к мени у Н. Сад приити намјерасте, аз же во овакем бједствии сушт без всјакаго за мене промишљенија и благорасположенија пребивати морам. Колико ја о хладном срдцу вашеја екселенции к мени имјејущтим скорбљу и жалим, исказати не могу, надежду всју моју во вас, јако в јединаго от љубезнѣјших собратиах моих, положих: что би ви мње в најменшем противном случаи, колми паче в оваковој бједи и напасти рукопомоштествовати хотјели и желели, а како видим и код вас засвим заборављен имјеју сја. Да что дакле дјелати имам. Правда что ја в тјашкој болезни и ватри бил јесам, обаче благодарение Господу Богу и Богоматери, от дна до дна болшаго здравија бивају. Аште можње и лјеваја известија о мени доносјат сја вам, а једнако в затворје лишен всјакаго активитета епископскаго, и моих собственних вештах живити морам. Аште таковаја наредба јест от вашеја ексцеленции, то прошу о мени милосрдие имјети человјеческое, аште не братское, сматрјаја на глубокују сједину и старост моју, от сицевих уз мене отрешити. Аште убо о том наредба от всевисочајшаго надлежателства јест сљедовала, то пак самое чловјечество са собоју носит, и за меншаго коего код високих лиц ходатајствовати, колми паче за мене брата вашего, невина сушта; аште ли же сие за казн подносити морам, и то би мени весма неправедно видјело сја, мошти кого казнити, иже к вини ни цитират ни услишан, ниже побјежден јеште сталсја.

Зато, ваша екселенција, не уповаја да тако о мени судите, јакоже врази мои мене осудиша, но паче вјерују, да о сем искренное сожалование имјеете, прошу во первих понизнѣјше, толко мени љубви показати, да пређе из Карловца не отидете, докле мене здје бједна и печална не видите, и о всјем обстојателње не разговоритсја, притом разположение учинити, да мени мое ствари предадутсја и в первое дјеиствие приведет сја, како би потом о оправдании моеја невиности толко способние радити могал, к чему благи совјет и сердечное рукопомоштие вашего превасходителства ишту, прошу же и високославној канцеларии о садшњем состојании здравиа моего неотложње јавити. Аште ли же от туду имјеетсја какови налог за мене то прошу мени сообштити. При сем себељубви братској и благонаклоности вручаја, со всјаким високопочитанием пребивају

вашеј екселенции

В Н. Садје 16-го марта 1781

покорњејшиј слуга
АРСЕНИЈ РАДИВОЕВИЧ
епископ бачкиј

Две недеље дана после овог писма, 29 марта по старом 1781, примио је администратор Путник наредбу Намесничког већа којом је будимски епископ Кириловић именован за администратора бачке епархије, док је за Радивојевића наређено да има ићи у манастир Бездин. Извештавајући Кириловића о тој наредби, Путник га је упозорио и на то

[1]) А. К. М. 1788/37.

да неке ствари Радивојевића, „в Пешти код Г. Темешвари за долг удержанне находетсе и тија в лицитацију прочих вештеј увести се имут", зато нека настоји како би се те ствари узеле од трговца Темешварија и довезле у Нови Сад.

Наредба о заточењу Радивојевића у Бездин стигла је Путнику и од Ратног већа, и то две недеље дана раније, па је бездински архимандрит Павле Авакумовић већ 31 марта 1781 дошао у Нови Сад, и објавио Радивојевићу наредбу владара. „Коему височајшему повељенију и нарежденију наш господин епископ покорњејше повинујасја, таки почелсја спремати, и вчера спремившесја, јутрос у четири часа по полноштти отишли", јавила је конзисторија Путнику 22 марта, 3 априла, 1781. До Бездина га је отпратио бођански игуман, а проте, новосадски и сомборски, само до Темерина.

О том заточењу, и о том да је Радивојевић затворен у засебну ћелију sub secura custodia, известио је Путник 16 априла 1781 Намесничко веће и генерал-команду у Петроварадину (?)[1])

Већ 24 августа 1781 презентирао је митрополит Путник за бачког епископа Атанасија Живковића, дотле пакрачког; 10 септембра 1781 Атанасије је потврђен. Он је имао неприлика са кредиторима Радивојевића. Јер, кад је расправљена маса Радивојевића, нашло се да њена актива износи 2. 236, а пасива око 10.000 фор.[2]). У својој тужби Угарској придворној канцеларији каже он 23 јануара 1782 да је стар и близу смрти, а ти кредитори му смрт отежавају; они, гледајући како Радивојевић живи раскошно и како много троши, могли су предвидети зле последице и свој губитак[3]).

По смрти епископа Живковића, дошао је у Нови Сад за епископа Јосиф Јовановић Шакабент. Овај је 17 априла 1784 известио магистрат о томе да ће му 25 априла бити инсталација, и да ће му бити више него мило, ако на ту свечаност дође судац са два сенатора[4]).

Међутим већ 1786 прешао је овај епископ у вршачку епархију, те се 27 децембра 1787 јавио магистрату из Вршца. Прелазећи из бачке у вршачку диецезу, тужи се он, и правећи обрачун са својим наследником, епископом Јованом Јовановићем, споразумео се са овим да он наплати заостали

---

[1]) 1781/497.

[2]) 1799 Fasc. 9 No. 1553.

[3]) 1782 Fasc. 4 sub G: contemplantes prodigalem et luxuriosam Radivoevicsianam vitam, consequentias malas et proprium infortunium praevidere patrant.

[4]) 1784 Fasc. 7 sub H.

му приход (proventuum conventionalium) за годину 1786, у износу од 200 фор. Јовановић му се међутим тужи да је више пута покушао, али му није могао да наплати ту своту[1]).

У архиву карловачке митрополије[2]) чува се инвентар бачке епископије приликом примопредаје Јосифа Шакабенте и Јована Јовановића, извршене 23 септембра 1786. По том инвентару, владичин дом има осам соба, и девету, бившу библиотеку, коју је Шакабента оправио себи за спаваћу собу; има сем тога, са друге стране, дом од две собе за секретара. Затим, има дом у Мајуру с башчом и једним хамбаром за жито; дом на Сајлову са двема собама и виноградом; грунт пољски звани Мртваљош од 48 јутара, и пустару Сириг, дану граду под аренду за 2000 ф. Од „капелских книг": Минеј свјатих сербских, Камен вјери и втораја част Багонија; а међу иконама био је портрет владике Висариона и Атанасија Живковића.

О епископу Јовану Јовановићу је речено скоро све што знамо у другој свесци *Новосадских биографија*. Код казивања његових сукоба с Новосађанима, није споменут његов сукоб с магистратом, у питању шупе у епископској резиденцији. Та шупа за дрва је изгорела приликом пожара који је избио из владичине штале. Православно обштество је хтело на месту бивше шупе да остави капију, ради пролаза у случају пожара. Јовановић на то није пристао, него је почео то место прекопавати. Кад је магистрат, на тужбу Обштества, изаслао комисију, владика је кроз прозор викао да магистрат нема ту да се меша; нарочито је срамотским речима напао подбележника. Шталу је пак проширивао и на земљиште града,тако да га је магистрат морао тужити Намесничком већу[3]).

У време епископа Гедеона је престао дотадањи обичај сахрањивања код православних, и остварено је оно што је државна власт без успеха покушала 1777. „Неосетно временом изађе из моде обичај, због кога су Новосађани копља кр'али", кажу Ердујхељи и његов српски преводилац. Боље познавање архива нашег магистрата друкче говори. Осетило је овај покушај доста новосадских Срба на свом телу, хапшењем и батинањем.

Ево, како је то било.

---

[1]) 1788 Fasc. 1 T.
[2]) 1785/44.
[3]) 1801 Fasc. 3 No. 549.

17 децембра 1811 Намесничко веће је јавило епископу Гедеону да владар неће више трпети онај за здравље опасан обичај који не почива на црквеним законима, него само на навици: да се, наиме, мртваци у отвореним лесовима носе у цркву и на гробље. Искало је од епископа да обавести о томе свештенство и поради на спровођењу наредбе.

24 фебруара 1812 по старом, епископ Гедеон извештава магистрат да је обавестио свештенство да онај обичај не чини ни канон, нити битно учење источне цркве, него да је противан здравственим прописима; да наредба не дира у веру, да се она већ извршује у архидиецези, па чак и у његовој диецези (у Шајкашкој; свугде где је граничарска војна власт).

Мисли да најпре треба обавестити веће општине где су људи увиђавнији, пре него што са амвана објави ову наредбу и простом свету. Шаље своју пастирску посланицу магистрату да би је овај објавио преко комесара у цеховима.[1])

На питање Нам. већа о успеху ових корака, магистрат је 5 јануара 1813 одговорио да је онима који прекрше владарску наредбу објавио ове казне: грађани ће изгубити грађанство и шест месеци провести у затвору; тако и жене грађана; простаци пак добиће 50 штапова, а жене им 25 корбача. Магистрат пита Намесничко веће да ли су те казне сразмерне кривици. Најзад, пошто приликом погреба прекршај чини множина, и њу не може обуздати магистрат, пита да ли може искати и употребити војничку силу (brachium militare). Иначе, од епископа Гедеона још није добио извештај о успеху забране[2]).

У Нови Сад је био послан и поджупан Одри Андраш као краљев комесар; овај је дозвао православно обштество у градску кућу и изразио му негодовање зато што се не покорава владарској наредби. Магистрат је пак наредио сенатору Максиму Лепојовићу и капетану Дајмеку да наредбу објаве народу пред црквом; затим да побележе случајеве у којима се покорило наредби и друге у којима није.

Кад су ова двојица објављивали наредбу пред алмашком црквом, чуо се одговор: *ми нећемо*. Они су позвали, нек изиђе на среду онај који се усуђује противити наредби владара; и, док су сви други муком ћутали, изишао је Павле Сивачки и рекао: *то неће бити, сви ми нећемо*.

Затим, кад им је год свештеник пријавио смртни случај, дозивали су домаћина и обавештавали га о намери владара,

---

[1]) 1812 Fasc. 3 No. 545.
[2]) 1813 Fasc. 1 No. 80.

о казни која чека непокорне; на неким су погребима били и сами лично.

Од објаве наредбе били су ови смртни случајеви:

Код Антонија Поповића, ћебеције, умрло је дете и било је заклопљено.

У дунавском сокаку умрло је дете Јована Николића, који га није заклопио, него је заклопац пре погреба послао у цркву.

Умрло је дете Теодора Распикуће, и сахрањено је под заклопцем.

Жена црквеног тутора Јосима Пејића није била заклопљена.

Дете Д-ра Мандића било је заклопљено.

Игњат Мркшић сахрањен је заклопљен.

Жену Јована Брзака нису дали заклопити.

У дунавском сокаку је умрла удовица Павла Лукића; заклопац је кришом однесен у цркву, те је ношена незаклопљена.

О свему томе је магистрат известио и Намесничко веће[1]).

14 јуна 1813 пријавио је капетан Дајмек још и ове случајеве: дете пароха саборне цркве, Димитрија Стефановића, сахрањено је по наредби. Али, кад је умро Павле Савић, позвана му је удовица пред судца и капетана, и саветована да се покори наредби владара; одговорила је да не сме због народног отпора, а ни сама неће, па да јој владар лично то нареди, и готова је радије главу своју положити; тим пре што, ако би њен муж био изнесен на гробље заклопљен, мртваци који су изнесени незаклопљени, терали би га између себе као безаконика, и он би јој узнемиривао кућу.

Истог дана Атанасије Балта, син покојног пароха Георгија Балте, кад је опомену да умрлу матер своју да изнети под заклопцем, одговорио је: не би он ни помислио да се наредби противи, али народ неда; ово је њему доста јасно дато на знање; многи, пролазећи испод прозора му, гласно су претили: неки Цинцари су додуше своје мртве заклопили, видећемо да ли ће и овај Цинцарин допустити да се заклопи лес његове матере[2]).

На погреб Јефте Јаука изашли су: капетан Дајмек, сенатор Петар Нешковић и фискал Клачањи Андраш. Али, кад су препоручили заклапање, одговорено им је: онда нису потребни ни свештеник ни црква, и народ ће се сам сахрањивати; у отпору су женске нарочито соколиле мушкарце,

---

[1]) 1813 Fasc. 6 No. 1279.
[2]) 1813 Fasc. 6 No. 1320.

међу којима су се истицали: Димитрије Ивковић, бивши градски пандур, Тимотије Јовановић, отпуштени војник, и Нићифор Акало, некад пољски чувар. Тимотије је рекао: цар њему ништа не даје, него он плаћа цару порезу. Други су викали: кад се већ почело дирати у веру, онда нек отпусте свештенике, а цркве претворе у краљевске магацине. Удовица Јефтина је рекла да не зна где је заклопац. А кад је мртвац опојан, носачи су га тако журно зграбили и понели, бојећи се очевидно да не би какогод ипак био заклопљен. И свештеник, који се ничим није солидарисао с магистратлијама, отпратио је, непоклопљена мртваца[1]).

27 октобра 1813, магистрат се обратио дописом митрополиту Стратимировићу. Вероватно, пожуривао је изашиљање погодне свештене личности да обавести непокорне Новосађане како начин сахрањивања није прописан догматима, него почива само на навици и обичају.

Стратимировић је 11 новембра 1813 одговорио магистрату да је духовна власт своје већ учинила. Епископ Гедеон је о том обавестио прваке, а 17 фебруара 1812 је то учинио пастирском посланицом која је прочитана у црквама. И после, сваком даном приликом, и сам, и преко свог свештенства, чинио је своју дужност.

Па како то, питао се митрополит, да се у градовима и варошицама, па чак и по селима простаци прилагођавају наредби о свом начину сахрањивања, само не Новосађани? Нису они ваљда највише тупоглави?

Ренитенција Новосађана која потиче не од ниже простоте, него од људи који предњаче имањем и образовањем, има по његову мишљењу за узрок, не необавештеност, него у сасвим другим околностима.

Једна од главних таких околности јесте што је светина, кривицом нижих чиновника магистрата, дознала да у наредби није прописано строжије поступање против оних који се покажу ренитентни. А митрополит је дознао и то да су се и у крилу самог магистрата нашле личности које као да су имале учешћа у ренитенцији. Радило се тако да је никла сумња као да ова наредба није потекла од самога краља, него тек на предлог митрополита.

Зато он неће инзултима излагати никаквог изасланика, па је то јавио и вишој власти. Већ трећи пут је он дао своје мишљење да ће време учинити оно што не може обавештавање[2]).

---

[1]) 1813 Fasc. 6 No. 1293
[2]) 1813 Fasc. 11 No. 2743.

6 децембра исте године одговорио је магистрат на распитивање поджупана да се поред његова притиска све више мртваци износе поклопљени, изузев два или три противна случаја, тако да је оправдана нада да ће воља владара одолети[1]).

За 29 и 30 септембар 1813 позвани су пред магистрат сви они који су се чим било огрешили о наредбу владара. Доста њих се позиву није одазвало; „нису у граду", то јест побегли су. Који су се одазвали, свакојако су се изговарали. Јован Николић, трговац грађевним дрветом, изјавио је да није могао наговорити жену да покрију њена сина, а његова пасторка. Јосим Пејић тачније Петровић, чија је жена сахрањена без поклопца, изговарао се: поклопац је био већ на гробљу, а носачи чизмари изнели непокривен лес. Саслушавани декан чизмарског цеха, Стојан Белић, одао је чизмара Павла Бањановића да је рекао: „Не бих носио покривена Србина, па да ми је мач за вратом". Бањановић је признао да је у скупштини цеха то рекао, па је и пред магистратом изјавио: волим умрети, него своју веру погазити. У једном случају је утврђено да је светина спречила покривање мртваца[2]).

Накнадно, Јозеф Лајтнер, Карл Блихта и Киш Јожеф, чизмари, тужили су Бањановића да је приликом погреба кћери Димитрија Ђорђевића њих назвао шпијонима и да се усудио рећи: „Шта има цар с нашим мртвацима? Ја се не грозим носити католике под поклопцем, али никад нећу православнога тако носити"[3]).

Колико је упорна била опозиција новом начину сахрањивања, види се из извештаја који је магистрат послао Намесничком већу из заседања свог од 4 јануара 1814. У том извештају је реч о трима пасквилама, писаним у име Срба из Алмашкога краја, из околине Успенске и Јовановске цркве. У њима се опомиње сенатор Петар Нешковић, адвокат Георгиј Константиновић и фискал града Јован Миливојин, нека мање ревнују за нов начин сахрањивања, јер могу бити убијени, ако се покажу у Алмашком крају; или би се могло десити да им кућа или салаш изгори, а претили су да ће и град са све четири стране запалити[4]).

Против оних који су се чим било огрешили о нову наредбу, градски фискал је покренуо парницу. Овом приликом, бранилац грађара Јована Николића, адвокат Јефта Јо-

---

[1]) 1813 Fasc. 12 No. 2875.
[2]) 1813 Прот. 2337.
[3]) 1813 Прот. 2638.
[4]) 1813 Fasc. 11 No. 2844.

вановић, изнео је пред суд чудан документат: изјаву унијатског архиђакона, Антонија Тумаре о питању откривених мртваца. О њему се поговарало да се он нудио новосадским Србима: ако православни свештеници откажу да до гроба прате откривен лес, он је готов да га сам отпрати.

У својој изјави Тумара констатује да крижевачко бискупско звање није досад издало никакву наредбу о откривену лесу. Отуд, да је који православац прешао у унију, био би сахрањен без поклопца. Он се у изјави најодлучније изјаснио за отворен лес. „Мени самом, који сам школован, написао је он, који сам доктор хришћанског учења, теже би падало укидање церемонија на које сам од малена навикао, него ли ма коме другом. У Риму које је мати свих цркава, где сам више година младости провео учећи богословију, у целој Италији, колико сам је пропутовао за шест година, латинскога као и грчког обреда католици износе се у отвореном лесу све до гроба".

Приликом покренутих парница изречено је и неколико пресуда. Тако је Тима Димитријевић, који се налазио у бегству, протеран из целе монархије, као неверан свом владару[1]). Али је већ друге године помилован. Само, да не би и у будуће објављивао догмате, имао му је градски капетан ударити 25 батина[2]).

Јован Брзак је ослобођен услед недостатка доказа, али је доста провео у затвору само зато што се није бринуо о својој одбрани[3]).

Јелисавета удовица Јефте, заправо Васе, Јаука ослобођена је, пошто јој је у казну урачунато сужањство (pergessos hucdum aresti squalores)[4]).

Димитрије Ивковић, поред издржане хапсе, осуђен је на 25 штапова[5]).

Најзад, Нићифор Акало иначе Обровчанин осуђен је на три месеца затвора у оковима и да плати 38 фор. судских трошкова[6]). Нисмо нашли ништа о помиловању Акала.

Епископ Гедеон је за Нови Сад још више знаменит по свом учешћу у оснивању српске православне гимназије, од године 1810 до 1816[7]).

После епископа Стефана Станковића, премештен је из Пакраца у Нови Сад епископ Георгиј Хранислав. Овај је 14

---

[1]) 1813 Прот. 2656.
[2]) 1814 Прот 1193.
[3]) 1814 Прот. 1064.
[4]) 1814 Прот. 298.
[5]) Ibidem 927.
[6]) 1814 Fasc. 10 No. 2949.
[7]) В. *Новосадске биографије*, IV.

јануара 1840 јавио магистрату да ће му инсталација бити 9 фебруара, те је магистрат изаслао на ту свечаност изасланство, у којем и отац малога тада Змаја[1]).

Иначе, Хранислав је у Новом Саду 1792—3, као Гаврил Хранисављевић, учио у католичкој гимназији трећи разред граматике, а 1793—4 и 1794—5 овде свршио оба разреда човечности, у сва три разреда као други еминент.

После Хранислава, Нови Сад је имао срећу кад је за епископа добио Платона Атанацковића, а још више је био несрећан, добивши за администратора, најпре, а затим и за епископа злогласног јерарха Германа Анђелића.

—

Из преписке епископа Лукијана Мушицког с Вуком познато је да су наши епископи морали држати секретаре. О томе, шта су ти секретари дужни били радити и не радити, обавештава нас уговор који је пакрачки епископ Атанасије Живковић, 24 јуна 1774, направио с Мојсејем Михајловићем, а по којем је овај дужан „дјела секретарскаја прилежње, охотње и вјерно совершавати, тајнаја и сокровенаја дјела моја по учиненом мње кљатвоју утвержденом објештанију сохрањавати, ни с једним подозрителним человеком обхожденије имети, к тому что би за ползу и интерес мој служио, о том по крајној вазможности надстојати и пештиса, — а за све то ће примати 200 фор. годишње[2]).

ЦИНЦАРИ

I

Цинцарима се овде зове оно становништво Новог Сада које је само себе називало Грцима и Куцовласима. То становништво се од римокатолика разликовало својом вероисповешћу, а од Срба грчким и арумунским језиком. Само у себи, оно је било предвојено: Цинцари већ хеленизовани називали су себе Грцима; они пак који су тек желели да науче грчки, да би се смели називати Грцима, неко време су се називали Куцовласима. Правих Грка, а сви су желели парадирати као таки, мислимо да у Новом Саду није било никако. Изгледа нам да за целу ову општину важи оно што је Змај 1858 рекао о ћир-Сими, јунаку приповетке *Наш Лаубомир:* „више Цинцар него Грк".

Обштество Цинцара у Новом Саду се до 1823 називало једним именом: Communitas Hellenica или Graeca. На имену

---

[1]) 1840 Прот. 366.
[2]) 1784 Fasc. 19 sub S.

тог обштества се у грунтовници налазио и иметак обштества, зграда грчке школе. Међутим су Куцовласи (у српским текстовима се они називају Романовлахи) то схватили као превару од стране „Грка" па је око тога 1821 настала велика свађа која се завршила тиме што је, 12 марта 1823, сенатор Матија Ланг референсао магистрату да је у зграду грчке школе, набављену још 1784, поново интродуцирао уједињено општество Грка и Рамановлаха[1]). Али, иако то знамо, ми не знамо које су цинцарске породице биле уједињене у том општеству као грчке, а које као романовлашке.

Знамо само то да је промену у називу општества тражио Никола Дузи о којем знамо да је већ 16 јуна 1787 био новосадски грађанин и који је у општеству заступао Романовлахе, док су само грчко име у грунтовници дали увести: Параскева Хаџи Јањин, Матеј Стамул и Хаџи Богдан Вулко[2]).

Не можемо говорити о томе, када су Цинцари почели долазити на терен данашњег Новог Сада. Док су овде Турци владали, до 1687, њима је лако било долазити, пошто између ових крајева и њихова завичаја није било државних граница. Наш извор, архив новосадског магастрата, о томе не говори. Он допушта само једну тврдњу: Цинцара је било већ у Петроварадинском Шанцу. Ни за њу ми немамо нека обиље доказа, али их имамо доста. Није много поуздан доказ за ову тврдњу Цинцара, кад су, године 1782, тражили дозволу за посебну грчку школу, да ту школу имају већ 50 година, т. ј. од године 1732. Али има и поузданих доказа. 18 априла 1753 издао је новосадски магистрат уверење Константину Русу и Параскеви Хаџи-Јањином да су се њихови родитељи, Георгије Рус и Хаџи Јања, доселили у Шанац још за владе Јосифа I, године 1707[3]). Георгије Рус је и умро у Шанцу, године 1745, Нови Сад није доживео — Ђорђе Вруша у свом тестаменту, прављеном 10 новембра 1769, каже да седећу своју кућу ужива већ 40 година. — За оца Јована Параскеве и Манојла Хаџи забележено је да се овамо доселио још 1716[4]). — За већ споменутог Параскеву Хаџи-Јањина који је рођен у Кожанима 1716, забележено је да се у Новом Саду налази још од 1736 године[5]). — Најзад, у овом смо часопису приказали сукоб који је бачки владика Висарион Павловић, године 1745, имао с Анастас Савом и четрнаест других Цинцара[6]). А било је Цинцара и ван Новог

---

[1]) 1823 Fasc. 3 No. 992.
[2]) Ibidem.
[3]) 1753 Fasc. 7 sub X.
[4]) 1756 Fasc. 1 sub O.
[5]) 1757 Fasc. 4 sub O.
[6]) VII, 110.

Сада, по Бачкој; комесар бачке жупаније имао је за 1847—8 да наплати таксе од 17 „Грка" трговаца у Врбасу, Кули, Темерину, Паланци, Петровцу.

Изгледа нам да су Цинцари у Шанцу 1740 имали и свог свештеника: 10 јануара те године издао је милитар Петар Ивковић од себе облигацију на 150 фор. очанства свога пасторка Петра Арсенијевића, сина Арсенија Пејића; облигација је издана у Шанцу, пред сведоцима: свештеником Тимотејем Диминим, пред Теодором Димо и пред оберкапетаном Секулом[1]).

И за угледну породицу Саранда знамо да је дошла још у Шанац. Око године 1730, Михајло (Мишко) и Димитрије, синови Јована Саранде из Кожана, дошли су у аустријски тада Београд и ту ортачки трговали. Кад је Београд предан Турцима, 1740, Димитрије је прешао у Сегедин, а Мишко у Шанац[2]). где је наставио трговину и већ 1748 постао први народни трибун Новог Сада.

И Аргир Кировић из Кожана, ожењен Алексијом, сестром Мишка Саранде, ваљда се бавио у Шанцу, док је његов син фалзификовао крштени лист као да је рођен 7 јануара 1714 у Шанцу[3]).

Кад је граничарска, већа половина Шанца демилитаризована, а мања, коморска половина ослобођена испод власти жупаније, и кад је настао слободан краљевски град Нови Сад, положај Цинцара је постао тежи.

Јер, Цинцарин не значи само народност, него значи и: отомански поданик, члан породице у Кожанима, Серфишу или Мосхопољу, који се у Аустрији налази у печалби. А према 18 тачки привилегије издане у Новом Саду, отомански поданик не може бити грађанин; а ко не може бити грађанин, тај не може бити занатлија, нити држати дућан. Зато видимо где је већ 30 марта 1748, на притужбу Срба ћурчија, магистрат наредио ћурчијама који су Грци и турски поданици да, од 4 априла почевши, не смеју радити занат. 23 априла 1748, на основу једне владарске наредбе, забрањена је трговина с увезеном из Аустрије робом оним турским поданицима који имају у Турској жене; а магистрат је, у споразуму с избраним општеством, закључио да такви Грци морају у току шест месеци и куће своје распродати, ако своје жене не доведеу или ако се овде не ожене[4]).

Сад су се Цинцари нашли у великој неприлици. Забрана

---

[1]) 1760 Fasc. 3 sub Y.
[2]) Протокол 31 окт. 1748.
[3]) 1757 Fasc. 4 sub O.
[4]) Прот. 23 априла 1748 No. [illegible].

да тргују са немачком робом, било на велико или на мало, пооштрена је од Намесничког већа 29 новембра 1754[1]). А године 1752 одбила је Марија Терезија молбу Цинцара турских поданика да им одобри трговину сваковрсном робом; оставила им је да тргују само турском робом: у вашарске дане и на мало, а ван вашарских дана само на велико.

За оне Цинцаре који су у Турској имали живе жене, тешкоћа је изгледала несавладива. Ако ће да постане грађанин и да ужива сва грађанска права, човек мора имати жену, кућу, зараду, и пристојан грађански живот. То је захтевао градски поредак у Аустрији. Власти опет у Турској су ишле за тим да Цинцари у Аустрији остану печалбари који зараду шаљу својој породици у Турску. Знале су да ће ово трајати дотле, док печалбар има жену у Турској, зато су врло будним оком пазиле и пречиле излазак жена из Турске.

Зато се Параскева Хаџи, 7 фебруара 1752, тужи на Турску као на „највећег злотвора хришћанства". Јер он, Параскева, пошто је у Новом Саду подигао сјајну кућу од тврде грађе, све и сва је чинио да изведе своју жену коју је у Турској оставио без деце. Пре две године, провео је 14 месеци у завичају тога ради, али му је једино пошло за руком да изведе њена два брата. Моли зато да магистрат има стрпљења са њим, и не приморава га да распрода, у року од 15 дана, немачку робу, пошто је он и онако стабилизован у Новом Саду зидањем куће која га стаје преко 7000 ф.

Из једног дописа магистрата Марији Терезији, од 22 децембра 1768, види се да је Параскеви Хаџи тек тада пошло за руком да доведе своју жену али да зато његов брат Манојло не може то исто да учини са својом женом, пошто Турци сад више пазе на њихову породицу, а покушај може и животом да се плати[2]).

Не знамо како је успело Анастасу Грабовалији, трговцу у Мишколцу, да из Грабова преведе у Нови Сад целу своју породицу. Анастас и мати му Анђелија, жена Марија, синови Наум и Димитрије, и кћи Христина, примили су 17 јуна 1771 аустријско поданство[3]).

Поред свих тешкоћа, видели смо да је богати Параскева Хаџи успео да изведе своју жену из Турске. Али је то била велика реткост. Лакше је било изаћи девојци и старици На пример: Lambo Nakatrandafelovity graeci ritus et nationis mulier остала је у Грчкој удовица са шест синова. Најста-

[1]) 1752 Fasc. 1 sub N.
[2]) 1768 Fasc. 7 sub A.
[3]) 1771 фасцикла судских списа.

рији, Ставро Анастасијев, а онда Анастас, Димитрије, Дијаманти, Теодор и Панагијот. Најстарији је трговао по Угарској, и Ламбро га је позвала у Грчку да инкасира вересију.

Кад је свршио тај посао, изискао је Ставро од матере 1600 фор. под интерес; а кад је она искала новац, он јој је писао у Грчку нека дође са децом у Нови Сад, у његову кућу, где ће живети до смрти, поштована као мати. Она је дошла да се са Ставром парничи, јер је он са њом поступао горе него са слушкињом. Искала је, августа 1753, од магистрата да јој наплати дуг од сина са којим она више не може под једним кровом живети.

И године 1762 дошла је у Нови Сад Бака Хациматова, пуница Томе Николића, али не да овде живи, него да наплати потраживање од Томина сина Манојла.

12 децембра 1775 разортачио се пред магистратом турски поданик Анастас Димитријевић који је већ 30 година Новосађанин, а не може да добије аустријско поданство. Покушао је једанпут да преведе жену, али је ухваћен, бачен у тамницу, које се ослободио само тако што је платио 1500 фор[1]).

31 јануара 1800 реферише сенатор Манојло Николић да је саслушао Христодула Анастасијевића, и да је овај изјавио: и њему је најпреча брига да жену своју доведе из Македоније и да све своје онде распрода, али је то у ова ратна времена скопчано с опасношћу по живот; не може сувим, а још мање морем због турских и непријатељских лађа, па чак и гусара. Имање не сме да распрода, да не би пао под сумњу да жели емигрирати[2]).

Свакако из финансијских разлога, Аустрија је 1775 учинила одлучан корак да прекине везе између својих Цинцара и њихових домова у Македонији. Намесничко веће је наредило да се „турским поданицима" онемогући и занат и трговање, а ствари да им се секвеструју. Који имају жене у Турској нека се протерају, а нежење треба позвати да се лепо врате у Турску; све то треба извршити до 1 јануара 1776[3]). 26 фебруара 1776 наређено је градском капетану Кодеоцију да особито пази, па ако нађе да се још неки турски поданик бави у Новом Саду, нека га ухапси и протера. А што се тиче куће турског поданика Јанка Димитријевића, ако је у датом му року не прода, продаће се на лицитацији[4]).

9 јануара 1776, Намесничко веће је издало наредбу по

---

[1]) Прот. 1773—75. pagina 71[1].
[2]) 1800 Fasc 2 No. 302.
[3]) 1775 Fasc. 5 sub S.
[4]) Прот. 1776—78, стр. 32.

којој турски поданици Угарске и Хрватске не могу примити ни легат ни наследство од поданика наследних ц. кр. земаља[1]). Та наредба није била доста јасна новосадско магистрату; Намесничко веће ју је протумачило тако да овдашњи „Грци" не могу завештавати ни својим породицама у Турској ни црквама ни манастирима[2]).

После ове наредбе, у Новом Саду се неће више чинити завештања ни на цркву светог Наума ни светом Јовану Владимиру, ни богородици Арденици[3]).

Услед тих наредаба видимо и то да се године 1775 многи Цинцари заклињу ћесару на верност: 27 јануара 1775 Хаџи Продан Јовановић, 18 марта Хаџи-Богдан Вулко, „из Грецијe, места Меленика", који је пре тога дуго година овде трговао турском робом; 18 августа Теодор Ђорђев Начо, родом из Копривнице у Хрватској, у Новом Саду ради три године; Димитрије Јанковић, платнар из Шиатиста, овде је већ шест година; 16 октобра Димитрије Савић, платнар из Сомбора, и он овде шест година[4]).

18 октобра 1774 заклео се српски на верност Георгије Јанковић Graeco-Valachus vulgo Czinczar, куjунџија из Грабова. Текст заклетве, сачуван латински гласи:

Ја Георгије Јанковић, из места Грабова у Турској родом, заклињем се живим Богом и пресветом нераздељивом тројицом, оцем, сином и духом светим, преблаженом дјевом Маријом и светима Божјим да се желим са свим одрећи досадањег турског поданства, и да сам га се одрекао, а примио поданство њеног цес. крал. апостолског величанства Марије Терезије и Јосифа II римског цара и узвишеног дома Аустрије, и да у њихову поданству желим живети и умрети. Тако ми Бог помогао, преблажена дјева Марија и изабрани Божји[5]).

Забележили смо да су турски поданици пре 1775 смели трговати само турском робом, па ћемо рећи које је артикле она обухватала. Никола Настић је грчки потписао свој тестамент, и био је још турски поданик. Као такав, некретнина није имао, него му је сав иметак у роби: „у проји коју сам ради моје трговине приуготовио, које код Стојана, које код Саре Срдановића вдове что сам у хамбаре сасуо имам до 1000 фор. У зејтину имам у једном бурету до два акова.

---

[1]) 1776 Fasc. 1 sub U.
[2]) 1776 Fasc. 4 sub M.
[3]) 1758 Fasc. 3 sub T et NB. NB.
[4]) 1775 Fasc. 6.
[5]) 1774 Fasc. 9 sub N.

Пиринжа равње један жак. Смокава 1 малено буре; грожђа жутога крупнога имам у 1 бурету до две центе"[1]).

Много је разноврснија турска роба Ставре и Раде Дијамандића, пописана 17 фебруара 1778:

16 појасева турски вунени ординарни	а	60	нов.
13 комада шамија ординар	а	3.—	фор.
38 појасева свилени женски турски	а	2.—	фор.
1 комад свилене кецеље иначе фута	а	5.50	фор.
3 пара папуча велики с местваma	а	1.25	фор.
1 пар местви	а	1.—	фор.
13 ока кржали памука с платном заједно	а	2.50	фор.
8 комада саргија от памук беза	а	1.25	фор.
21 ока вунице различне у једном арару	а	1.50	фор.
1 кожне нове бисаге	а	8.—	фор.
82 драма ибришима	а	6½	нов.
Глава шећера од 4¾ фунте	а	80	нов.
2½ оке кафе турске заједно с кесом	а	2.50	фор.
9 ока растекташа за таћаџије што бојадишу коже	а	2.—	фор.
24 оке мазије " " " "	а	2.—	фор.
2 пређе иначе сачме без олова	а	5.—	фор.[2])

II

Приморани да се одрекну „тускога јарма" (abjurare jugo turcico), приморани да се жене и тако да прекину везу с породицом у Македонији, Цинцари су били приморани да се, пре или после, посрбе.

Добри православци, а немајући овде ни Гркиња ни Куцовлахиња, они су били упућени да се жене Српкињама.

Додуше у Новом Саду је било ваљда ердељских Румуна (Влаховићи, Влајованови, Влалукини, Пашћани), али су ови били пастири и кочијаши, можда кириџије (aurigae Valachi), па се Цинцари као грађани нису могли ни женити њиховим кћерима. Били су упућени на полутанке, на кћери Цинцара рођене са Српкињама, или на Српкиње.

Тако су се и женили и, полако, посрбљавали. О женидбама новосадских Цинцара знамо ми оволико, азбучним редом. Из велике српске породице Богдановића оженио се адвокат, касније сенатор, градски капетан и градски начелник Јован Камбер, отац Софије Пасковићке, „омладинске мајке", деда по матери д-ра Богдана Медаковића и прадеда д-ра Александра Рокнића. Из друге имућне српске породице, Анастасијом ћерком Мардарија Вујића, био је ожењен Константин Манојловић, брат од стрица Марку Сервијском од Турске Кањиже. Знамо затим да је и Вуколај, син Саве Вуковића од Берегсова, био ожењен ваљда Цинцарком полутанком, Катарином, ћерком Јована Панајота. Не знамо како су били ожењени ортаци из године 1760, Димитрије

[1]) 1776 Fasc. 4 sub F.
[2]) 178 Fasc. 10 sub V.

Јанковић и Коста Јовановић, два знаменита „Грка" из Новог Сада, али је скоро поуздано да су им жене биле Српкиње. Јер њихови синови, сенатор Григорије Јанковић и деловођа Јован Јовановић Киш, не само што нису солидарни са борбом Цинцара за издвајање од Срба, него у тој борби чак сузбијају захтеве Цинцара. Јован Јовановић Киш се жени Српкињом из Будима, и унук му Змај не зна ни речи грчки. Димитрије Калић, деда списатеља Мите Калића, ако је био „Грк", оженио се у саму зору 19 столећа Мартом, ћерком Алексе Чарнојевића, стражмештера новосадске градске полиције, и то је свакако допринело да Мита Калић у другој половини тога столећа пише великосрпске стихове.

Српкињом се оженио, Ањом, синовицом епископа Јосифа Шакабенте, и Дамјан, оснивач књижарске и штампарске куће Каулици. Његов син Константин се оженио ваљда полутанком, Јелисаветом рођеном Карајанко, а унук му Јован Српкињом, Драгицом. Свакако је Српкињом био ожењен и Дима Кирјаковић Сентиванац, док му је син Георгиј, рођен око 1784, писао Вуку 1834 да је он „прави Србин.... који се родио Србин и умире Србин, и да има десет живота за отечество и род свој сви би десет жртвовао[1]).

Деда Георгија Константиновића, адвоката, — код кога се 13 октобра 1819 частили Шаафрик и Магарашевић „и за цело после подне до вечери ни о чем другом кром литературе наше, језика, списатеља и начина писања говорили"[2]) — звао се Константин Јефтич, и био је чизмар. Године 1785 дели он своје имање међу децу: нагоду о деоби потписују: отац грчки, а деца српски. И томе је, вероватно, допринела Константинова женидба Саром из Карловаца. За Георгија Константиновића, пак, знамо да је био ожењен Лојдом, ћерком сенатора Максима, а унуком Мардарија Вујића. За Јована Полита, оца д-ра Михаила, знамо да се оженио ћерком Николе Десанчића, Србина из Костајнице, али је у те Десанчићеве кћери већ било цинцарске крви, јер јој је мати била ваљда полутанка, Катарина Петру из Баје. — Марко Поповић I, који 1805 грчки потписује свој тестамент, био је ожењен Јелисаветом Тајчевић из Осека, можда полутанком; син му Кирил се двапут женио, па не знамо колико је Српкиња била мати Марка Поповића II; жена му, Марија рођена Лубурић, ако је и имала у крви цинцарске примесе, ње није могло много бити, па су им синови, „Браћа Марко Поповић", Ћира и Ђока, добри Срби. — Нисмо начисто, како је у овом

---

[1]) Вукова преписка, VI, 200.
[2]) Ibidem II, 474.

погледу стајала породица Марка Сервијског, која се пре куповања турско-кањишког спахилука презивала Ђурковић, па и Ђорђевић. Код ње су женидбене везе са Србима биле нешто слабије услед чега је, може бити, спахилук у Турској Кањижи и пао у туђе руке. Не знамо да ли је Маркова мати била Српкиња; његова жена, Катарина Дука, могла је бити права Цинцарка, при живим везама које је ова породица одржавала са Серфишем, по ком се назвала. Само за Маркова брата од стрица, Константина Ђурковића, знамо да је први пут био ожењен Анастасијом Вујић; други пут се оженио Катарином рођеном Саранда. И знамо за Маркову сестру Катарину да је била удата за Ђорђа, сина Пантелије Миланковића. Иначе су се Сервијски окружили Цинцарима, сународницима. Њихову трговину у Новом Саду води Теодор Дука, кога ћемо наћи међу јачим приложницима за грчку школу; у трговину пак Маркова брата од стрица улази, крајем 18 столећа, Јован Стерио, касније, после Георгија Бељанског, првак новосадских Цинцара.

Јован Стајо, из места Селце у Турској, који је 1790 постао новосадски грађанин под посрбљеним презименом Стајића, највећи процежџија Новог Сада, био је ожењен Еуфемијом, сестром Максима Атанацковића, оснивача мање једне стипендијске задужбине, поверене на управу српском, а не грчком општеству; њихов син Ђока, о ком је Рајковић писао у *Рен-у*, био је Србин, иако се више истакао као лакрдијаш. И код ове се породице показало како су Турци радо пропуштали у ове крајеве старице или девојке, кад су долазиле да наплате потраживања. Сестра Јована Стајића, Мала-мати Стајо, дознавши у августу 1802 да јој је умро брат Михајло у Влашкој, дошла је да га наследи, па је долазила и у Нови Сад брату Јовану с којим се годинама парничила око наследства, бивала на захтев брата и хапшена, док није 1808 пореметила памећу, те као луда живела у врбаку крај Дунава.[1]) Народни добротвори, Јован и Марија Трандафил, из цинцарских су породица, али је Јован имао сестру Јелу удату Мариновић, а Марија је тетка „Браћи М. Поповић". — Јован Форовић, оснивач те породице у Новом Саду, оженио се пре 1778 у Новом Саду Јелисаветом, сестром трговаца Георгија и Симеона Стојковића, Срба. Његов син Ђорђе био је опет ожењен Српкињом, Мартом, ћерком Јована Поповића-Пеци, па је најстарија им кћи, Јелисавета удата Милутиновић, родила Анку Светозара Милетића. — Софија, мати Јована Хаџића-Светића, рођена Ћирковић, можда је

[1]) 1808 Прот. 2143.

била полутанка; већ смо видели каквом се полутанком, ћерком Николе Десанчића и Петру, оженио сам Хаџић-Светић. Најзад Ђорђе, деда Емила Чакре, који 1793 захтева „Грка" свештеника; његовој жени Марији не знамо презимена; син му Петар, Емилов отац, оженио се Софијом ћерком Јована Макијевића, житарског трговца званог „фрајкорца", који је био ожењен францускињом евангеличке цркве из Страсбура.

III

Као што се види, држава и друштво радили су на томе да прекину везу, која је испрва била јака, између овдашњих печалбара и цинцарских породица у Македонији, из којих су дошли ти печалбари. Кад су то осетили наши „Грци и Куцовласи", почели су у Новом Саду да стварају установе које ће зауставити процес однарођења и посрбљавања. Прва је њихова мисао могла бити школа, а онда и црква.

Није сасвим јасно, кад је основана прва грчка школа у Новом Саду. Није јасно због оне тврдње Цинцара из године 1782, да њихова школа траје већ 50 година. Ми о томе ништа не знамо, јер не зна ни архив новосадског магистрата. По њему, овако је постала грчка школа у Новом Саду.

Све до 1770 године није у Новом Саду било грчке школе. Тада, пристанком епископа Мојсеја Путника и православног општества, уступљена им је у српској школској згради учионица за учење грчког језика. Али је та школа ускоро престала, јер није имала ни ученика ни учитеља. Године 1780, међутим, она је обновљена, без ичијег пристанка, без икакве потребе. Јер нашао се један Грк трговац, који је грчкој школи у Новом Саду наменио 2000 ф., а 1000 ф. и фактички предао. Њему се придружио Марко Сервијски који је 1 фебруара 1782 издао даровно писмо на празно своје градилиште. И када су Грци истога дана били уведени у посед тога градилишта, на свечаност су дошли и бивши судац Давид Рацковић и сенатор Никола Кодеоци, па су у име српског општества протестовали против ове донације, јер се тиме хоће да одвоји грчка од српске школе, које су пре биле под истим кровом, а тај расцеп би изазвао и растројство духова. Срби то неће допустити, изјавио је Рацковић, а ко тај расцеп покуша, кости му се од меса одвојиле.

У свом протесту, Рацковић је споменуо и то како је брат Марка Сервијског Ђорђе у тестаменту свом оставио легат заједничкој православној школи; ако Марко мисли да овом донацијом извршује тестаменат брата, он и против

тога протестује. И кад је пре неколико година Марко градио шталу, одступљено му је нешто земљишта од градилишта српске школе, јер је обећао да ће легат брата двоструко исплатити.

Извештени да им Срби неће одобрити сепаратну школу, Параскева Хаџи-Јањин, Михајло Софиали, Георгиј Николић Константин Гадеша, Која Георгијевић и Георгије Хаџи Димо обратили су се магистрату, тражећи његову заштиту; јер су Срби спречавали довоз грађе за грчку школу, претећи им смрћу.

Не добивши од магистрата никакав одговор, обратили су се Јосифу II.

У својим представкама, Грци су увек тврдили да већ 50 година имају своју школу. То кажу и у претставци Јосифу II; и кажу да су им Срби одузели учионицу у заједничкој школској згради. И кад су под закуп узели зграду за приватну своју школу, да су ученици из најдаљих крајева, па и из Турске, поврвели у њу. А кад су се нашли фундатори посебне им зграде, Срби им спречавају довоз грађе и зидање.

11 априла 1782 пожуривали су Грци решење ове ствари, пошто број ученика из дана у дан расте, и док су добротвори у Новом Саду, да не би ови, одуговлачењем ствари, променили своје расположење или међувремено умрли, што би покварило тако корисну ствар.[1])

О ствари је Намесничко веће искало извештај магистрата. Извештај који је магистрат дао 22 маја 1782 врло је неповољан по Грке.

Од елибертације, две су верске општине у Новом Саду: католичка, без разлике народности и српска православна. Сви ови побожни Грци боље говоре, изузев једну кућу, српски него грчки, јер су им матере Српкиње. Пошто пак не чине ни тридесети део становништва, доћи ће до колекте, а настаће и борбе са Србима, који би им радо уступили читаоницу у школској недавно подигнутој згради. Магистрат зато мисли да молбу Грка треба одбити.[2])

8 јула 1782 доставило је Намесничко веће магистрату нове аргументе Грка. По њима, било је у Новом Саду преко 80 грчке школске деце. Намесничко веће је питало, да ли је то тако, и да ли су родитељи те деце цес. краљевске породице.

Магистрат је одговорио 24 августа 1782. Свом одговору је приложио и списак мушких ученика приватне грчке шко-

[1]) 1782 Fasc. 6 sub N.
[2]) 1782 Fasc. 2 sub G.

ле. Таких је нашао 70; али је нашао међу том децом 10 Срба, 4 Бугарина, и 33 Грко-Румуна или Цинцарина који тек сад уче грчки језик. Само за 24 детета је признао да су по оцу Грци, по матери Срби. Од ове деце, једнога отац тргује вином у Пољској; двоје је из Сомбора, из Беодре, треће из Идвора, двоје из Чакова, двоје из Букина, једно из Дивоша, једно из Херцег-Суљоша у Барањи, из Арада, Карловаца, из Београда, Земуна, Даља, док некима родитељ живи у Турској. Међу ученицима је и Теодосије, син Панајота, учитеља ове школе.

И овај извештај је магистрат попратио мишљењем да Грцима не треба посебна школа. Срби су вољни бесплатно им уступити учионицу у школској згради коју су недавно (на месту данашње Мушке гимназије) с великим трошком подигли. Могли су је подићи о мање трошка, да нису имали нарочита обзира на ову потребу Грка. Прилоге добротвора боље нек употребе на плаћање учитеља[1]).

Све то није помогло. Наредбом Намесничког већа од 2 октобра 1783 дозвољено је становницима Новог Сада који грчки говоре (graecae linguae et nationis hominibus) да зидају зграду за грчку школу. У наредби се као главни разлог за овако решење наводи аргуменат молилаца: ако им се одобри грчка школа, неће морати слати децу у Турску да уче грчки, него ће остати код куће; шта више, онда ће се из Босне и Србије многи санародници доселити у Нови Сад, па ће и град временом имати не малу корист.

Грчка школа није подигнута на кућишту које је даровао Марко Сервијски. Него је на лицитацији продавана Савићева кућа у средини града; њу су Цинцари купили можда за 4500, можда за 5000 фор. и удесили за школу, задужив се том приликом са 2000 фор. код народних фондова у Карловцима.

Отпор Срба против издвајања Цинцара из заједнице могао је имати финансијске разлоге. Грци и Романо-Власи су чинили велике прилоге фондовима заједничке црквено-школске општине. Можда су се Срби бојали да ће ти прилози сасвим изостати. То страховање није било сасвим безразложно; 17 марта 1787 правио је тестаменат Параскева Хаџи, и у њему је навештао:

Школи у којој грчком диалекту уче се деца	25 фор.
Школи сербској	12 фор.
Хохшпиталу нашего благочестија	12 фор[2]).

---

[1]) 1782 Fasc. 9 sub Z.
[2]) 1787 Fasc. 13 E.

Још неповољнији за Србе је био, на пример, тестаменат Константина Костића који је завештао грчкој школи 200, а српској 12 фор[1]).

Место, дакле, да новац, који не смеју више слати у Турску, завештавају српској црквеној општини, Цинцари су га сад завештавали за грчку школу, која је до 1817 стекла ове фондове, сем зграде и фондова у њу уложених:

1. Завештање Марка Сервијског, 1000 фор., које се још налазило код сина му Ђорђа, а овај плаћао годишњи интерес од 50 фор.;

2. Завештање Диме Николића, 1000 фор., девалвацијом пало на 500 фор., уложено код соларе, доноси годишње 25 форинти.

3. Манојло Тоља 1803 завештао 100 фор., али наследници још не плаћају интерес на тај капитал.

4. Теодор Дука 1804 завештао да се грчкој школи до септембра 1807 исплати 4000 фор.; после девалвације, по скали, то је износило 1990 фор. и налазило се код удовице Публија Дуке, засад без интереса;

5. Суцу Паузу дат је од капитала школе зајам, 378 фор. и већ 13 година није плаћен интерес.

И ти су се фондови и даље множили. Године 1830 прави тестаменат Георгиј Хаџи Теодоровић, бивши постмајстер. Законито растављен од жене Јулиане, он тврди „да је на сина Марка воспитаније већу част имјенија потрошио и њега тако воспитао јесам, да он у состојанију јесте сам себи хлеб пребавити, зато истоме сину Марку као једну јабуку из сермије моје једну стотину форинти в. в. по смрти мојој да се изда завештавам. Проча пак сваколика сермија моја хоћу за душу моју и спасеније јеја како и моје и родителеј моих воспоминаније овдашњој Греко-хеленској школи у наследије да припаднет".

Ово је завештање, изгледа, спречио Марко Теодоровић, caes. reg. interpres linguarum orientalium[2]), али нису спречена друга слична завештања. Тако је старији брат већ споменутог Манојла Тоље, Жмерна Манојловић, завештао грчкој школи три куће, од којих је једна 1845 продана за 6601 фор.[3]). А када то знамо, онда је доста разумљива зловоља Срба према одвојеној грчкој школи.

О тој школи, међутим, не знамо много. Српска половина магистрата није хтела за њу да зна, није је ни признавала. Године 1797 искали су стараоци грчке школе легат од

---

[1]) 1806 Fasc. 6 No. 1031.
[2]) 1830 Fasc. 4 No. 1784 и Fasc. 7 No. 3469.
[3]) Fasc. 7 No. 3713.

24 фор., који је Анастасија Јорговић завештала грчкој школи. Сирочадски отац Григориј Јанковић, син напред споменутог „Грка" Димитрија Јанковића, одговорио је да је то завештање исплатио фонду православних школа који постоји, а не грчкој школи која фонда и нема. Предложио је зато да се захтев старалаца грчке школе (Коста Карајанко и Никола Дузи) одбије и да се упуте на стараоца православних школа, Јована Шевића.[1])

Ако и не знамо о настави каква је давана у грчкој школи, знамо неколико имена њених учитеља. Године 1782, учитељ је у њој, видели смо, Тома Панајот, који има и сина ученика, Теодосија. 23 августа 1784 тужио је он Цинцаре магистрату због неиздане му плате.[2])

Године 1823 се спомиње и бивши учитељ грчке школе Антим Папа, који је у дворишту грчке школе засадио воће. Од 1820 до 1822, у рачунима грчке школе налази се ставка од 900 фор. плате за учитеље; од тога је Георгије Хаџи Димо Пуљо имао 300 фор., а 600 фор. учитељ и директор Георгиј Бељански.[3]) Никола Дузи, у споменутој тужби против Бељанскога из године 1823, говори тако, као да је два учитеља било већ од почетка грчке школе; да их је 1 априла 1779, кад су сачинили „сагласно писмо" за грчку школу, било 59 Грка и Романо-влаха; он, Дузи, дао за школу 86 фор., а његов кујунџијски руфет приложио из цехладе 540 фор.; сад, 1823, од тих 59 чланова те школске општине, у животу су још тројица: Георгиј Хаџи Дима и Константин Карајанко од стране Грка, а Дузи од стране Романовлаха.

Највише је са грчком школом и уопште с политиком новосадских Цинцара био срастао Георгиј Бељански. Скоро по столећа био је он душа отпора против посрбљења Цинцара.

О његовој прошлости знамо само толико да 1782, кад је основана грчка школа, није био у Новом Саду. И 31 октобра 1786, Georgius Jorgovics Belansky је у Земуну: тога дана је издао од себе облигацију да ће платити дуг свог оца који се налази, ради трговине, у Новом Саду.[4])

У Новом Саду га први пут налазимо 1793, али је онда већ вођа. У борби Цинцара а за црквену општину, он преводи са грчког на латински потребна документа, он окупља Цинцаре на договоре. У марту 1793 православна конзисторија бачка иште од новосадског магистрата да забрани не-

---

[1]) Прот. 1797 No. 2057.
[2]) Прот. 1784—1784, pagina 973.
[3]) 1823 Fasc. 8 No. 2904.
[4]) 1788 Fasc. 2 V.

допустиве договоре Цинцара са Бељанским, вођом њиховим.[1])

Тада, Бељански је још трговац, али је већ епитроп грчке школе. Како су суревњиво Цинцари, под његовим вођством, чували своје право да без утицаја магистрата управљају грчком школом, показало се у овом случају.

Године 1804 именован је сенатор Манојло Николић директором грчке и грчко-влашке школе у Новом Саду. Зато је за 28 јуни сазвао Грке и Цинцаре и известио их о том именовању. А ови су као у један глас изјавили: захвални су што је за директора именован Грк који зна грчку књигу, али је управа њихове школе већ преко двадесет година друкча: епитропи и економи изабрани из народа грчког и грчко-влашког именују једнога између себе за префекта школе, па он пази и на методу предавања, и на успех деце у науци и у владању. Моле зато магистрат да ствар и даље тако остави; или, ако то неће да спровођење нове управе суспендује, док они не добију решење на свој рекурс.[2])

Кад је 1812 Гаврил Бајчевић постао окружни директор народних школа, опет је дошло до сукоба са Цинцарима. О том сукобу ми мало знамо, а што знамо ово је: 12 јула 1812 изишло је грчко општество пред магистрат који му је прочитао наредбу Намесничког већа да се општество има приморати на субординацију своје школе окружном директору Бајчевићу.

Општество је одговорило да ће се саобразити тој наредби. Али, Бајчевић му се није приказао као окружни директор, нити је тражио послушност. Општество придржава себи право да у овој ствари стави своје примедбе: оно није тужило Бајчевића, само је питало врховну школску управу, под чији директорат потпада његова школа; у његову акту нема увредљивих израза за Бајчевића.

С овим у вези дали су изјаву и сенатор Штефани и велики бележник Матија Ланг; порицали су тврдњу Бајчевића да је грчко општество 14 фебруара под њиховим утицајем држало скупштину и закључило тужбу против њега.

И Бајчевић је искао да магистрат спречи уобичајене ноћне састанке и договоре Цинцара. Његову се искању сад придружио и Цинцарин Јован Стајић, славан парничар и сплеткар, који је после општества изишао пред магистрат и оградио се против примедаба Бељанског и његових присталица. Тобоже, говорио је у име 73 члана општества који

---

[1]) 1794 Fasc. 7 No. 611.
[2]) 1084 Fasc. 7 No. 1551.

сви скидају са себе одговорност за рад Бељанскога, и желе званичну истрагу у ствари ноћних састанака.[1])

Из овог времена знамо за већу једну акцију Цинцара, која као да није успела. Изгледа да је пред крај 18 столећа у Хунгарији било 23 грчке школске општине. Учитељ у Сентешу, Димитриј Хризантопол покренуо је акцију да се грчке школе регулишу тиме што би био именован надзорник. За ово би требао фонд који би годишње носио 1100 фор. Намесничко веће је питало 20 новембра 1798 колико би новосадска општина годишње допринела и кога препоручује за ту службу.[2])

15 фебруара 1799 одговорили су новосадски Цинцари да су у горњу сврху вољни дати годишњи интерес од 1000 ф. (ту им је своту у свом кодицилу завештао Марко Сервијски) то јест 50 фор., а за директора грчких школа препоручују у првом реду и особито Димитрија Хризантопола који се о томе највише трудио, а тек реда ради и Дим. Дарвара из Земуна и Георгија Сабиру, учитеља у Кун-Сент-Миклошу.[3]) Није нам, међутим, познато да је ишта од тога и остварено. На челу новосадске грчке школе остао је локални директор. Од године 1805 па до 1842, то је место заузимао Георгиј Бељански, свакако најратоборнији Цинцарин Новога Сада. О њему не знамо да ли је тек онда, а не још раније, од трговца постао учитељ. Знамо само толико да је надзорник народних школа у Ђуру 3 марта 1805 јавио да је Бељански потврђен за префекта грчке школе, изабран од општества.[4])

Какви су пак, у време Бељанскога, били односи између српске и грчке школе, то лепо показује овај сукоб.

9 априла 1807 састало се у грчкој школи грчко и грчковлашко становништво под претседништвом магистратуалних засланика, сенатора Василија Поповића и бележника Матије Ланга, те је саслушало тужбу локалног директора грчке школе, Георгија Бељанског, против учитеља другог разреда српске основне школе, Теодора Секулића, а она је гласила:

3 априла отишла су деца њихова, Димитрије Вулпе од 12, Петар Анастасијевић иначе Пулитис опет од 12, Сава Поповић од 14 и Димитрије Василијев од 11 година у порту Саборне цркве и, по обичају, почела се играти. Изашао је из свог разреда учитељ Секулић и дозвао ову децу к себи. Распитивао се шта уче у грчкој школи, какав им је учитељ,

---

[1]) Прот. 1812 No. 1487.
[2]) 1799 Fasc. 1 No. 11.
[3]) 1799 Fasc. 3 No. 481.
[4]) 1805 Fasc. 3 No. 598.

и слично, кад су на дати његов знак истрчали ученици трећег разреда, њих 25, и похватали петорицу деце и одвукли их у други разред. Тобоже зато што су разбили окно на школском прозору, повалили су их и, у присуству све тројице учитеља, Јована Живановића, Теодора Секулића и Мојсеја Игњатовића, нечовечно шибали виргасом. Ишибане Мојсеј Игњатовић је ружно изгрдио говорећи им да су Грци гори од Јевреја, да су им родитељи суклате као и они. Најзад, сасвим им је за будуће забранио улазак у порту; нека се не усуде доћи, па ма им оца или матер онде сахрањивали, ни на гробље родитеља нека се не усуде доћи. После чега их је отерао из школе.

Пошто је овим изгредом увређен цео грчки и грчковлашки народ, а директор српских основних школа, Јефта Атанасијевић, није дао сатисфакцију коју је искао Бељански, закључено је пријавити најпре овај случај магистрату, да би био унесен у протокол, а онда тужбу поднети вишој школској управи у Буру. Протокол о томе потписало је 22 „Грка", на челу им Георгиј Бељански, а међу њима и Петар Угљеша, Јован Стајић и Никола Печиновић.

Приложивши јој тај протокол, Бељански је тужбу поднео 16 априла. У тужби критикује поступак српских учитеља. Рецимо да су ученици грчке школе и разбили окно, ипак га нису разбила сва петорица; а имућни њихови родитељи би штету лако накнадили, и грчки учитељ би кривца већ казнио. Деца су тако истучена да синчић Георгија Вулпе мало што није у скамији издануо, и сад га ноћу буде грчеви. Међутим, одмах после изгреда пријавио је ученик првог разреда српске основне школе, Јован Котуровић, свом учитељу Живановићу да су друга деца, а не кажњени Грци, разбила окно; али је зато и сам добио 14 пацака. Што је најгоре, пошто нису кажњени, Срби се сад на јавним местима ругају Грцима, само се кају што сваком грчком ученику нису ударили бар 50 виргаса, нарушавајући тиме братску љубав која је између Грка и Срба постојала већ толико година.

Услед те тужбе наредио је виши школски управитељ Паинтнер, дописом од 25 априла, окружном директору Авраму Мразовићу да, у присуству локалних директора, Петра Алаге, Андреја Дубовског, Јефте Атанасијевића и Георгија Бељанског, спроведе истрагу и извиди у чему је ствар. Сви су се они састали, под претседништвом Мразовића, 18 маја 1807 године.

Прво је прочитан допис Паинтнера којим наређује ову истрагу, а онда су из тужбе Бељанскога изведена четири питања на која ће се тражити одговори. Затим је Мразовић искао од Бељанскога доказ за његове тужбе. Бељански је одговорио да другог доказа нема, него исказ тучене грчке деце. По наредби Мразовића доведена су та деца и саслушана. Она су врло повољно исказала за Секулића; он није хтео пристати да се деца туку; изашао је из трећег разреда и Игњатовићу послао цедуљу којом је искао да их не шиба, али је Игњатовић цедуљу подерао с изјавом да на себе узима одговорност, и свакога је четири пута виргасом ударио. Утврђено је затим да је Димитрије Вулпе здрав; упитан о томе, изјавио је сам да је врло добро и здрав; да је Јован Угљешић, пошто је био шибан, рекао Игњатовићу: нити си био поштен, нити ћеш кад бити.

После ученика дошли су на саслушање учитељи. Игњатовић је изјавио да му грчка деца сметају у школском раду својом виком. А кад су и окно разбили, дао их је похватати. Они су изјавили: ако смо разбили, платићемо. Дозван је и ученик који је шибао грчку децу, и утврђено је да је слабачак, па да се не може говорити о нечовечном шибању. Најзад, Јефта Атанасијевић је изјавио да је он укорео српске учитеље што су, без његова знања, шибали грчке ученике, и забранио им то за будуће.

Такав протокол су потписали сви директори, сем Бељанског.

Ни Паинтнер није био задовољан с протоколом. У њему се прећутало да га Бељански није потписао; о здрављу или болести Вулпе требали су бити и родитељи му саслушани, па можда и лечник, а не само дете; и није доста ако сам Игњатовић пориче оно што тврде сви грчки ученици, да је вређао цео грчки народ. Зато ће се у своје време Мразовић укорети због заинтересованог начина истраге.

Против начина како је истрага спроведена тужио се Вишој управи, 25 маја 1807, и Бељански. Њега су при истрази вређали тако да је морао напустити одбор, па ни не зна како је све ишло до краја.

Истог дана је и Мразовић референсао. Послао је протокол истраге и квалификовао тужбу Бељанског као нетачну. Зато је искао да му путне трошкове плати тужилац.

4 јуна, Паинтнер му је одговорио: тужба Бељанског није без основа; ученици се не смеју телесно казнити без знања локалног директора. Ово треба забранити српским учитељима, да не би били кажњени строжије. Нарочито Игња-

товић ако још једном учини овако што, несумњиво ће бити отпуштен. Родитеље кажњене деце има директор дозвати преда се, да их Игњатовић моли за опроштење. Путне трошкове Мразовићу имају платити учитељи Живановић и Игњатовић.

На позив Атанасијевића да се подвргну овој пресуди, Игњатовић и Живановић су одговорили дописом Атанасијевићу у ком га моле, нека се заузме за њих да им се казна ублажи. Већ двапут су они озбиљно укорени у тој афери, па то може бити доста сатисфакције Грцима. Тим пре што је Бељански сам себи узео сатисфакцију: по улицама и кафанама се хвали неким дописом у коме се њима прети отпуштањем из службе. Што се пак тиче Мразовићева путна трошка, они ће се већ намирити с Мразовићем (Живановић му је био рођак).[1])

Бељански као директор грчке школе од 1 октобра 1812, станује на првом спрату зграде грчке школе, где има собу, кухињу и подрумче за 80 ф. шајна годишње. Почетком године 1815 остављен му је тај стан бесплатно.

У њему, нежењен, живео је ваљда до своје смрти. 5 марта 1841 писао је Павле Јовановић тестамент који је, дркћућом руком, али српски, потписао Георгиј Бељански, школе јелинске локални директор. Без икаква рода у Новом Саду, он ипак није грчкој школи ништа оставио; није до краја остао у љубави општине коју је, педесет година раније, водио.

„Желио би, каже, и греческој школи легат какав учинити; но будући да су мени на предложеније Јоана Штерио от моје плате сваке године сто фор. укинути: зато нисам у стању школи што легирати.

„Фундус школе греческе, по рачуну 1834 предатом, има мени преко 400 ф. вал. давати, и на многократна зактевања нису ме намирили: зато ову сумњу остављам Г. Јоанович Петру професору, Атанасиј Балта и Екатерини Рада Врани да Г. Јоанович судејски фундус к плати овој премора, и они међу собом на равне части поделе".

Очевидно, с истом упорношћу с којом се некад борио за, старац се бори против грчкога школског фонда.[2])

Умро је стри Бељански 8 априла 1842. Тога дана изаслан је сенатор Павел Јовановић да запечати иметак који је остао иза њега, и да се постара о погребу. Јовановић је расправио оставину Бељанскога. Он је инвентарисао ствари; у инвен-

---

[1]) Архив новосадске Мушке гимназије.
[2]) 1841 Fasc. 3 No. 1244.

тару је забележен: портре грчкога цара (!) и 86 различитих књига.

Бељанскога освета грчком школском фонду није успела. 400 ф. шајна, које је он завештао професору Јовановићу, учитељу Балти и удовици Рада Врани, били су толико дубиозни, да Јовановић није ни покушао да их судски наплати, него је 23 октобра 1842 направио са греческим изабраним општеством љубовно поравнение.[1])

IV

Пре него што приступимо казивању о томе, како су новосадски Цинцари сасвим посрбљени, и како је престала радити њихова грчка школа, треба видети Цинцаре у борби да се и црквено одвоје од Срба, па тиме да успоре неизбежни процес посрбљења.

Та је борба почела године 1791, кад је умро један од десет новосадских православних свештеника.[2]) 8 фебруара 1791 заискали су Цинцари од епископа Јована Јовановића да на упражњено место именује свештеника кога ће предложити „грчески и греко-влашки језик бесједујушти Новосађани". Из даљег тока ове борбе дознајемо кога би Цинцари предложили за свештеника. Године 1791 прешао је из Београда у Нови Сад за учитеља грчке школе Константин Вулко, куцовлашки духовник, стар око 34 године, родом из Клисуре, Костурске дијецезе, који је говорио само грчки и куцовлашки, и тврдио да је на грчком језику слушао реторику и логику. Њега су, зацело, хтели Цинцари предложити за свештеника. Јер, кад нису успели, они заишту, 19 фебруара 1792, за њега као учитеља дозволу да служи литургију, да обавља причест и да исповеда. Ову су молбу потписали: Константин Диван, Димитрије Вулпе и Георгиј Бељански. У њој су навели да има Цинцара који српски језик не знају те су лишени благодети исповедања.

Конзисторија је одговорила да српски језик не знају двојица Дука, а сви су остали Куцовласи који „нити имају својих књига, нити азбуке, нити су их икад имали, него се служе грчким књигама и писменима"; пошто пак грчки не знају, свеједно им је, а грчки, а српски језик.

Ипак је конзисторија бар донекле морала уважити савет Илирске дворске канцеларије од 8 новембра 1791 да се приликом прве ваканције именује свештеник који зна грчки. Зато је Србина Петра Стефановића послала у Земун, у шко-

[1]) 1844 Fasc. No. 2456.
[2]) В. Летопис М. С., књига 315, стр. 288.

лу Димитрија Николе Дарвара, да учи грчки. Цинцари су ваљда дознали за ову намеру, те израдили да Дарвар, 1 фебруара 1793, изда неповољну сведоџбу о Петрову успеху и науци, а нарочито о његову владању. Петар је, међутим, већ 1792 постао ђакон, и Цинцари су протестом покушали да онемогуће његово именовање за свештеника.

На протест Цинцара одговорила је конзисторија из заседања свог 4 марта 1793. Она осуђује немирне ове духове који би да чине одвојено тело, идући за вођом својим Георгијем Бељанским; који осуђују посвећење за ђакона Петра Стефановића, иако је то и сам владар потврдио. Зато је Стефановића упутила, нека настави своје учење код Дарвара у Земуну, а магистрат је замолила да забрани недопуштене договоре Цинцара са Бељанским.

Магистрат се одазвао тражењу конзисторије; 6 априла 1793 известио ју је да је позвао преда се прваке Грка и Куцовлаха и под претњом парнице им забранио тајне договоре; у стварима школе и цркве упутио их је на српско православно општество.

Не знамо како и када, Цинцари су успели да добију свештеника који зна грчки и грчко-влашки, Георгија Николића Балту, родом из цинцарског села Зовика у Босни; овај је од 1781 до 1791 чинио поверљиве службе Аустрији, чиме је „особиту рефлексију заслужил". Године 1793, конзисторија одбацује његово кандидовање изговором да нема упражњена места, али је он 1796 новосадски парох.

Колико су ове борбе отуђиле Цинцаре од Срба, показало се 1794 и 1795, приликом покушаја Срба да обнове своју националну гимназију. Новосадски католици су, насупрот томе, хтели да одрже краљевску, католичку гимназију. У тој борби, католике је водио виши директор школа у Печују, Хризостом Новак. Њему је отишло неколико Цинцара, те су изјавили да су Цинцари за краљевску, а не за српску националну гимназију. Да би се о том уверио, Хризостом Новак је позвао градског суца, Јефтимија Атанасијевића, нека за 14 мај 1795 сазове у грчку школу грчковлашку нацију. Атанасијевић, који је са сенатором Јованом Остојићем био на челу покрета за обнављање српске националне гимназије, одговорио је Новаку да Грци не чине посебно обштество, зато и не зна кога да сазове; а не сме ни вређати права православног општества, под чијим привилегијама живе и Цинцари.

Ипак, Цинцари су се 14 маја састали, и изјаснили су се против националне, за краљевску (и католичку) гимназију;

за ову су били вољни дати се и опорезати. Само двојица од присутних „Грка" изјавили су се за националну (значи православну) гимназију: Јанко Пустеника је обећао за националну гимназију 300 фор., при чем остаје; а Хариш Атанасијевић је изјавио да је за националну гимназију обећао 100 фор., па ће их и платити ако се она оствари; ако не, он ће и за краљевску гимназију платити колико на њега дође. За краљевску гимназију су се изјаснили сви остали Цинцари. Прво воће им: Константин Ђорђевић от Диван, Константин Теодоровић, Јанко Дера и Георгиј Бељански. А онда остали: Георгиј Хаџи Димо Пуљо, Јован Стајић, Манојло Берберин, Никола Панајот, Никола Дузи, Манојло Димитријевић, Георг Димитрис, Панајот Георгије, Георгије Николаји, Анастас Мишњар, Лазар Јоану, Јован Дузи, Петар Лазар, Марко Рајковић, Јован Стамбули, Анастас Алексиу, Коста Костић, Павле Јоану, Коста Георгиу, Антоније Панајот, Манојло Жмерна и Манојло Тоља, Марко Попаћиро, Христа Ставровић, Панајот Георгиу, Леонида Хаџи Ласкар, Никола Алексиу, Богдан Хаџи-Вулко, Георгије Николаји, Стефан Јоановић и Живко Павловић[1]).

Кад су католици Новог Сада победили у питању гимназије, бар привремено, Цинцари су, може бити, поверовали да су они победили, па су од Намесничког већа затражили да им се уступи Николајевска црква за грчко богослужење или да им се допусти подизање властите капеле. Бачка конзисторија, добивши ту молбу на изјашњење, обратила се магистрату са захтевом, нек испита потписнике молбе. Двоје је она желела да дозна. Прво, нису ли Грци и Куцовласи, и поред забране магистрата, држали потајне договоре пред одашиљање молбе; и друго, да ли сви потписници знају за молбу, или су од других потписани.

Магистрат је 15 фебруара 1796 и следећих дана саслушао све Грке и Куцовлахе који су ту молбу потписали. Уопште, ови су се добро држали. Тајне договоре нису држали. Под надзором магистрата изабрали су шест школских економа (Коста Диван, Хаџи Богдан, Георгиј Вулпе, Георгиј Бељански, Никола Дузи и Коста Карајанко) и њима дали пуномоћи до могу и вишој државној власти подносити молбе. Четрдесет и двојица су изјавили да су врло добро обавештени о тој молби, и да је, ни од кога не наговарани, одобравају:

---

[1]) 1795 Fasc. 8 No. 823.

Јован Стајић
Михајло Атанасијевић
Јанко Базда
Манојло Берберин
Никола Панајот
Павле Јовановић
Коста Тодоровић
Марко Рајковић
Хаџи Димо Пуљо
Еманоел Димитријевић
Дима Николић
Петар Лазаревић
Јанко Костић
Лазар Јовановић
Никола Димитријевић
Јован Цигури
Радул Константин
Никола Алексијевић
Алекса Георгијевић
Тоља Манојловић
Георгије Павловић
Рафаил Апостоловић
Анастас Михајловић
Георгиј Јовановић
Алекса Костић
Димитрије Костић
Георгије Николић
Никола Карафони
Георгије Николић
Стефан Стефановић
Марко Патрић
Јанко Дера
Коста Дера
Смирна Манојло
Лазар Рајковић
Марко Попаћиро
Јанко Чолак Белин
Михаил Кантар
Тома Георгијевић
Коста Георгијевић
Георгије Чамчафил
Атанасије Костић

Само тројица нису хтели о молби ништа да знају. Коста Гадеш, Јован Стерио и Михаил Георгијевић, који је изјавио да су га чешће звали, али он избегава њихово друштво. Седморица нису могли због отсуства из Новог Сада, бити саслушани: Хаџи Јанко Батут, Леонида Хаџи Ласкар, Манојло Георгијевић, Христо Атанасијевић, Јанко Пушка, Јанко Тамбуљ и Вера Биља. Најзад, тројица нису саслушани због болести им: Манојло Панаотовић, Коста Николић и Дима Лека[1]).

Као што се види, Цинцари се нису дали застрашити, па су тиме приморали Србе на попуштање. Ово закључујемо из начина на који је Намесничко веће решило ову молбу Цинцара. Оно ју је одбило, али с овом мотивацијом: Николајевска црква се не може одузети од Срба који су је подигли, а подизањем засебне капеле би Греко-Румуни осиромашили; најзад, Цинцари су већ забринути именовањем Николића-Балте за пароха, и наизменичним словенским и грчко-румунским богослужењем у Николајевској цркви.[2])

Околност што је баш Николајевска црква уступљена за грчко богослужење, створила је забуну. Новосађанин Игњат Сопрон, у својој историјској приповеци **Последња графица Бранковића,** приказао је ствар тако, као да су у околини Николајевске цркве живели сами Цинцари, као да су ови и подигли Николајевску цркву. У **Бранику** се порицало и једно и друго: „у околини Николајевске цркве нису живели Грци

[1]) 2796 Fasc. 6 No 529.
[2]) 1796 Fasc. 12 No. 1013.

већ Срби (изузимајући Дерину кућу); саму пак Николајевску цркву нису такође Грци зидали, — то је била првобитно мала црквица од дасака, коју су касније порушили, и на чијем темељу је дао саградити данашњу цркву богати трговац Богдановић, прадед по матери Ђорђу Камберу"[1]).

Иако је све то тачно, Сопрон је мислио да ствар боље зна, па је одговорио. Поново је тврдио да је Николајевску цркву подигао „богати сапунџија (или крзнар) македонски Бугарин Богдан, који је спадао у коло Грка" и додаје: „од имена Богдан временом је постало Богдановић". Сопронов Богдан, Грк, несумњиво је Богдан Хаџи Вулко који је тек 1775 добио новосадско грађанство, а био је родом „из Грције, места Меленика". Док су се Богдановићи под тим презименом још 1716 доселили у Шанац, и обновили Николајевску цркву која се звала „Недељкова црква"[2]).

Ипак, Сопроново незнање је победило, и данашња Скерлићева улица се дуго звала Богданова, место да се звала улица Богдановића.

Споменуте борбе између Срба и Цинцара у Новом Саду биле су могуће док је овде био велик број Цинцара рођених у Кожанима, Серфишу, Клисури итд., којима мати није била Српкиња. Временом, међутим, таквих је било сви мање. Све ређе су долазили Цинцари из Македоније, а овдашњи су бивали све више Срби.

Није нам могуће казати када су се доселили у Нови Сад последњи Цинцари из Македоније. По доласку овамо, они би радили на туђе име и на туђ рачун, док сами не стекну потребан иметак, па се тек онда јављају да буду грађани.

Од знаменитијих новосадских Цинцара, знамо да је Јован Стерио, родом из Маврова, тада ортак удовице Константина Сервијског, добио грађанство 18 октобра 1791;[3]) други један Јован Стерио, син грађанина, зацело син првог Јована Стерио добио је грађанство 1830;[4]) вероватно, ово је онај Стерио, на кога се тужио Бељански у свом тестаменту; онај што је 17 јануара 1848 био први иконом грческог обштества; о ком је забележено да је, после Буне, с Марком Поповићем, купио прилоге те обновио порушену зграду грчке школе.

Године 1842 дошли су у Нови Сад, може бити, последњи Цинцари рођени у Македонији. Не изгледа, међутим, да су дошли директно из Македоније.

---

[1]) Браник 1888, број 114.
[2]) Летопис М. С. ?
[3]) Прот. 1792. рад. 1266.
[4]) Прот. 1830 No. 6058.

За једног од њих знамо преко какве је етапе дошао. Михаил Адамовић, рођен 1798 у Македонији, прешао је 1824 у Смедерево, где је примио трговачку радњу свог оца. Овде је, удружен са братом Атанасијем, трговао свињама. Веран кнезу Михаилу, пребегао је 1842 на аустријску страну, па је 5 новембра 1844 замолио да му се допусти полагање заклетве и да остане у Новом Саду. У исто време имао је новосадски магистрат преписку са Намесничким већем о молби Теокара Панајота да му се допусти замена турског поданства аустријским[1]).

После Буне, ако се доселио у Нови Сад који Цинцарин, то је био последњи учитељ грчке школе, Никола Јанакидис, који је имао брата у Кожанима. Брат му је 1862 ускочио у Морејy да се бори против Турака, а Никола је те године саставио и објавио *Адресу Грка из Новог Сада и околице на грчку народну скупштину*. „Искрени синови миле Грчке, живећи у српској војводини" препоручили су својој браћи у грчкој скупштини слогу, па да изаберу за владара човека који је душом и срцем Грк; тако ће ускрснути византијска држава, и поновиће се маратонски, саламински, термопилски и платејски трофеји"[2]). Нешто касније објавио је он и чланак *Грци и српска журналистика,* на који је одговарао Нинковићев *Србобран*[3]). Из још необјављеног *Дневника* Илије Вучетића за годину 1863—4 видимо да је Јанакидис одржавао везе са бившим својим ученицима: године 1864 походи он Вучетића у Текелијануму, кад путује преко Пеште, а у лето га походи и код куће му у Новом Саду.

„Пре Буне служила се у Николајевској цркви сваке друге недеље служба грчки". То је забележено у **Бранику** (1866, број 76) кад је зграда грчке школе унесена у фонд српске гимназије. А то значи, да је после Буне престала грчка служба у Новом Саду. Грчка настава у школи, међутим, преживела је грчку литургију за неких двадесет година.

7 априла 1873 саслушао је градски начелник Павле Мачвански старатеља грчке школе Марка Поповића. Из записника о том саслушању дознајемо о грчкој школи ово: године 1848 и 1849 били су старатељи њени Јован Стерио и Јефта Димитријевић. После 1849 године лежало је зданије грчке школе као руина све до 1853 године отприлике.

„Те речене године позове мене мој пок. пријатељ Јоца Стерија да се заузмемо и зданије грчке школе опет подигнемо, и ја са истим J. Стеријом почнем, бавећи се једном

---

[1]) 1843 Fasc. 5 No. 2500.
[2]) Српски дневник 1862, бр. 126.
[3]) Српски дневник 1862, бр. 137. ; 1863, бр. 23 31.

приликом у Бечу, добровољне прилоге купити од бечких великокупаца и тамошње грчке општине у сврху зидања зданија грчке школе у Новом Саду.

Осим тога сваку смо прилику употребили, те нам је срећно испало за руком, и скупили смо добровољних прилога 2340 фор".

Са другим члановима општине потписали су облигацију на 4945 фор. и дигли зајам из своте коју је држава под повољним условима позајмила за обнову Новог Сада; а кад кад није ни то доста било, дигнут је и из фонда српске гимназије зајам од 2000 фор., а скупљани су и даље прилози, тако да је у зграду утрошено, отприлике, 14.800 фор.

Марко Поповић 1873 није знао тачно шта је стала данашња зграда грчке школе зато што рачуни са признаницама нису подношени никаквој власти у Новом Саду, него су послани приложницима у Бечу.

Јован Стерио, претседник грчке црквене општине, умро је 14 октобра 1855. По његовој смрти, руковао је фондом старалац Марко Поповић, подносећи годишње рачуне само грчкој општини. „Последњи сам рачун, изјавио је он, до конца 1872 године, предао у руке претседника општине Ђ. Коде".

Све до године 1860, магистрат ништа не зна о грчкој општини, нити о фонду грчке школе. А онда се одједном много говори о фонду и ишту се рачуни о њему. Али већ 1865, магистрат констатује да „потомци оних фамилија, које су грчку школу основале, имају врло мало деце, те, као што је познато, похађају речену грчку школу српска деца из српских нормалних школа и то после редовних школских часова".

И број чланова општества је јако опао. У заседању које је одржано 27 јануара 1860 под претседништвом магистратуалног сенатора Константина Којића, било је свега десет чланова. То су били: Георгиј Кода као претседник; Георгиј Кондороши, фискал; Константин Поповић (Комораш, брат од стрица Марка Поповића), економ; Марко Поповић, економ; Тома Дера, члан; Константин Фота, економ; Емил Чакра, члан; Никола Мариновић, Јован Димић и Јован Полит.

Опет зато, они се сматрају као општество, и бране своја права. На пример, право да за своју школу, у којој се предаје новогрчки језик, постављају учитеља непосредно и без икаква утицаја страних власти.

У споменутом заседању општества је референсано о његовим капиталима издатим под интерес. Општество је 1860

имало облигације од 2400 фор. сребра, а није имало облигацију на завештање од 400 фор. Марка Сервијског; на то завештање је Марков син Ђорђе до 1 јануара 1848 плаћао 5%; после Буне, овај приход је изостао. И на легат Михајла Полита од 40 фор. плаћен је интерес само до 31 децембра 1847. Сад је син Михајлов, Јован, обећао да ће плаћати 6% у жељи да се интерес капитализује док се не скупи 100 фор. што има чинити „завештање Михајла и Јована Полита".

Сад је главни иметак општества кућа која и данас у Грчкошколској улици са своји грчким натписом проповеда интересантно једно поглавље новосадске прошлости. Кад је та кућа 1886 унесена у фонд српске гимназије, тај натпис је у **Бранику** овако преписан: Εχολετον έλληνικόν ή όζόνοια τό συντηβετ άνεκαινιβτη 1821. Речено је тада за тај натпис: „Ово је или варварски грецизам или су погрешке резача"[1]). Натпис ваљда значи: Грчка школа обновљена 1821 слогом и прилозима.

Већ 20 септембра 1859 забележен је покушај владике Платона да би се о трошку овог фонда плаћао редован професор на српској гимназији, пошто већ једва има грчковлашке деце.

Покушај тада није успео и ствар је стајала на мртвој тачки читавих 14 година. У међувремену, 28 јула 1869, учињен је пред новосадским магистратом последњи грчки потпис који смо нашли у архиву овог магистрата. Зое Гадеша потписала се грчки на пуномоћ издату неком Ксенофону Муколи у Бечу. Годиину дана касније(тако нам се чини, јер белешке о томе нисмо нашли), затворена је грчка школа у Новом Саду, отпуштен је последњи њен учитељ, пошто се у њој нашло свега четири ученика.

У новинама је забележено: „1873 стаде за фонд грчке школе разбирати крал. Комесар Хубер". Та белешка није[2] сасвим тачна. 25 марта 1873, велики жупан Флат Ендре упутио је градском начелнику Павлу Мачванском допис у коме каже: „Крал. комесар барон Мајтењи дознао је да се у Новом Саду рукује грчким црквеним и школским фондом, а то се руковање ниоткуд не контролише, нити су већ од дужег времена прегледани рачуни руковаоца". Иште зато да га градски начелник обавести, пошто саслуша заинтересоване: како је постао тај фонд, чему је намењен, и ко или какво морално тело има право да рукује фондом, и да руковање контролише.

---

[1]) Браник 1866. бр. 76.
[2]) Застава 1874, бр. 81.

Као што се види, питање овог фонда је 1873 покренуо комесар Мајтењи. Али, не изгледа да је он познавао прилике и да је намеравао питање радикално решити. Ово је преедузео и извео тек његов прејемник, комесар Сигисмунд Хубер, Новосађанин и одличан познавалац новосадских прилика. Утолико, белешка **Заставе** је ипак тачна.

Хубер је дошао као краљев комесар после Мајтењија. Мајтењи је покушао да уништи Милетићеву народну странку, и није успео. Хубер је покушао да народну странку измири с Угарском. Он није до краја успео зато што је 1875 министар унутрашњих дела постао Тиса Калман. Али је учинио неколико добрих ствари за Србе. У некрологу Хуберу речено је да се њему дугује повољно саборско устројство од 1875[1]). Можда је у његов програм измирења са Србима спадало и решење питања о грчкој школи, решење повољно по Србе. Тек он у првом акту који је у питању грчке школе упутио, 15 јула 1873, градском начелнику Павлу Мачванском сасвим стаје на српско становиште. Из списа, каже он, које му је 7 јула упутило министарство просвете на даљи поступак, уверио се да је грчка школа отворена без основног писма и без статута, да је дуго радила и стекла право јавности, а тек пре неколико година је затворена; увидео је да се фонд из ког се она издржавала састоји из зграде, из капитала од 2480 фор., али има дуга 5125 фор., да у Новом Саду никад није постојала самостална црквена општина грчкога језика, па ни сад не постоји; да оно удружење, које се бесправно називало грчким општеством, а у које је сваки члан православне општине, ако је држао да је у њему заинтересован, могао ступити и у њему остати докле му се мили, састоји само из личности које су пуноправни чланови српске православне црквене општине; најзад, да овим фондом рукује без надзора црквених и световних власти.

Пошто је употреба фонда у првобитне намене престала; пошто нико не може истовремено бити члан две општине, то се показује као неизбежно укинути ово незаконито стање. Позива зато градско начелство да сазове личности које се бесправно називају грчком општином и да од њих изиште писмену изјаву, да ли су вољни активу и пасиву фонда грчке школе предати српској црквеној општини, чији су и они чланови, остајући при првобитној или при модификованој намени фонда.

Мачвански је сазвао састанак и 21 јула 1873 су се, под

---

[1]) Застава 1884, бр. 195.

његовим претседништвом састали: Ђорђе Кондороши, д-р Мих. Полит, Ананије Дера, Давид Дера, Леонид Стерио, Спиридон Марковић, Тома Дера, Константин Лазаревић, Ђорђе Кода, Емил Чакра, Гаврил Бранко, Стеван Николић, Никола Мариновић, Радослав Манојловић. Мачвански им је изложио о чему се ради, а Кондороши је овом састанку оспоравао право да решава, „зато што осим њих има још чланова бивше грчке општине, који нису на овај договор позвани". Предложио је да Марко Поповић, као тутор фонда, путем новина сазове све оне који су били чланови општине или држе да имају право на чланство. Овај предлог усвојен је једногласно, па се 3 августа 1873 састала конференција на коју је дошло мање „људи грчкога порекла". него ли на ону од 21 јула. Под претседништвом Георгија Д. Коде већали су сад о судбини фонда: Марко Поповић, Георгиј Кондороши, д-р Михајло Полит, Емил Чакра, Константин Лазаревић и Димитрије Цветковић. Конференција је закључила да само фактично постојећа грчка општина треба да се разреши и уђе у састав српске православне црквене општине којој да преда и фонд под погодбом: да се овим рукује одвојено као фондом новосадске грчке основне школе; да се из његових прихода прво исплати ерариални зајам, а после да се оснује грчка основна школа за поучавање грчке деце у новогрчком језику.

Тај закључак је у **Застави** одобравао и образлагао можда неки од чланова конференције, можда сам Михајло Полит.

Кад већ нема деце за особену грчку школу, онда је најбоље пренети врело просвете на своју једнокрвну браћу суграђане, с којима смо рођени, одрасли и век проводили, у чијој смо општини и у осталим друштвима свагда братски примљени били, у месту где смо радећи и помогли се и стекли, речју, где се животни интереси ни наши, а камоли наших потомака, не могу одвајати од српских. Боље је да учинимо тако, да будемо великодушни ктитори просвете, него да за инат **животаримо донекле** и даље својим засебним животом, а да смо међу својом једноверном браћом прекорни[1]).

Министарство просвете је, међутим, 30 октобра 1873, послало своје примедбе на овај закључак, и наредило да се Цинцари поново сазову нека искажу, колико има деце за грчку школу, и тек онда нек изрекну, да ли је потребно отварати грчку школу. Ако нађу да у Новом Саду нема изгледа

[1]) Застава 1873, бр. 85.

за отварање посебне грчке школе, и од своје воље одустану од ње, онда нек израде план како би се намена фонда у будућности могла постићи предавањем новогрчког језика у једној од новосадских православних вероисповедних школа.

Поновна конференција је одржана 25 децембра 1873 под претседништвом изасланика магистрата, вел. бележника Илије Вучетића. Осморица „Грка", међу њима сад и д-р Ђорђе Дера, решила је једногласно: „из разлога, што се грчка школа већ пре више година дана, пошто је само четир за школу способна детета било, морала затворити, и што сада нема ни једног за похађање школе способног детета, а изгледи су такови, да и у будуће неће бити... да се целокупни фонд новосадске грчке општине уступи новосадској српској вел. гимназији, под тим условом, да се грчки језик има предавати за навек, па и онда, ако би се може бити временом на осталим сличним заводима у Угарској предавање грчког језика укинуло".

Својим потписом од 9 фебруара 1874, министар просвете Трефор је магистрату ставио до знања да ће о потврди овог закључка решавати тек онда, пошто се грчка општина још једном састане, те изабере на шест година стараоца који ће кућу издавати под закуп, капитале отказати, наплатити и отплаћивати дугове фонда.

Мачвански је за 19 април позвао 18 Цинцара, одазвало му се осам; чак ни Марко Поповић није дошао. Ананије Дера је предложио да се отпис министра Трефора узме на знање, а за стараоца на шест година је предложио Гавру Полита. Оба су предлога усвојена једногласно, против чега је Марко Поповић протестовао телеграмом упућеном Трефору.

Ни **Застава** није била задовољна с овим одлагањем. То се види већ из наслова чланка у коме је говорено о фонду школе: **Грчки фонд не доби срп. вел. гимназија новосадска**[1]). Србима је тада требала зграда за вишу девојачку школу, па су рачунали са зградом бивше грчке школе. А сад се рачун показао прилично погрешан. Јер је тек године 1885 скинут и последњи дуг са фонда грчке школе, а 1886 умножен је њиме фонд гимназије[2]).

Тако је престало грчко богослужење, престала је радити и грчка школа, па је престао постојати и посебан фонд грчке школе, јер су се Цинцари у другој половини 19 столећа потпуно посрбили.

---

[1]) Застава 1874. бр. 81.
[2]) Браник 1866, бр. 76.

V

Изван оквира овог чланка, имамо још грађе о новосадским Цинцарима, па ћемо је овде објавити чисто по хронолошком реду.

Тако нам један парнични акт новосадског магистрата говори, може бити о породици из које је потекао издавач првих српских новина. То су списи парнице Публија Пуљо који је од 1776 до краја 1784 био трговачки помоћник код Георгија Пуљо у Новом Саду. А кад је од свог принципала можда и рођака, затражио заостатак плате, 792 фор., овај га домамио к себи и са два своја зета тако претукао, да су два хирурга имала посла око Публијева лечења.

Тај Публије, син Павла, писао се 1783 Публио Марковић Пулиа, а још 1786 зове га један од хирурга Publius Marcides Pullyo; па и његов принципал, Георгије Хаџи-Димо Пуљо, назива га 1786 Pulya Markov seu Publius Pullio; у дуплици пак од године 1787, Георгије га назива управо Публиус Маркидес Пулио. Иначе, Публије већ 1786 није више трговачки помоћник, него је дневничар у властелинској управи у Илоку; и године 1790, он је vices gerens inclyti dominii Illok operis dimensronalis[1]).

Године 1789 нагодила се браћа, Јован и Риста Михајловић, синови умрлога казанџије Михајла Ристића, са сестром Јелисаветом која је била удата за платнара Јована Андрејевића. Четири године раније, Михајло је кћери Јелисавети тестаментом завешта 500 фор. Пошто се она није тим задовољила, браћа су сад томе додала још 1000 фор. Нагоду је Јелисавета потписала грчки, а муж јој Андрејевић српски[2]).

Зока (једанпут се каже и Зога), удовица Роша Цинцара (Ross Cincaronis vidua) имала је 1788 четири сина: Михајла од 17, Нусту од 15, Тошу од 12 и Јована од 9 година. Имала је и 500 фор. Не питајући сирочадског оца, Илију од Саплонцаи, дала се она збунити и новац позајмила Тими и Алекси Костићу под погодбом да јој га враћају „сваки години по сто форината". Јавио се међутим Зокин брат, бакалин, с понудом да се преосталих 400 фор. позајми њему, а он ће на име интереса два сина узети у трговину, а удову сестру и сву јој децу хранити и одевати, а капитал сачувати за сирочад[3]).

У Темерину као да је имао кућу и трговину Марко Дузи, чија удовица Катарина је умрла ваљда 1788. По њеној смрти, тевтер од хесапа дућанска (инвентар и процену) израдио Никола Дуза.

[1]) 1789 Fasc. 79 T.
[2]) 1789 Fasc. 77 V.
[3]) 1788 Fasc. 64 O.

Било је у том дућану, између осталог:

	фор.	кр.
14 рифи рубита по 17 кр.	4	
фунта и пол броћа	—	30
2 фунте орпутера	—	18
8 пари опанака плетени	2	40
5 хартија пчиода	—	15
8 бритви дервени	—	12
11 лутки дервени	—	7
8 свиралки	—	12
6 жижака у кандила	—	6
фунта и пол варзила	—	36
10 кремени	—	4
3 вертаља труда	—	18
фунта галице	—	4
100 вретена	—	20
брадава, тестера и турпија	1	08
једни жервни за сол	1	42[1])

27 новембра 1787, Јанко Чолак иначе Ђорђевић одговара на потраживања Илије Станојевића да је покојна жена Илије, Баба Јованка, кад је у септембру тешко оболела, дозвала га к себи и упитне облигације ad conscientiam (vulgo аманет божји) предала му с тим да од њих 50 фор. изда њеном брату Теодору, а 100 фор. њеној пријатељици која и сад служи код Чолака. Он је у свако време готов предати те облигације магистрату, но Илија нема права на њих. Оне су тециво Баба Јованке, а Илија је и онако потратио много њеног иметка.

Магистрат је, 20 децембра 1787, решио да се обвезнице имају њему предати[2]).

11 августа 1788 изишли су, на тражење Димитрија Карамато, земунског трговца, пред новосадски магистрат: Георгиј Катана, становник Пеште, Христо Менуел из Земуна и Тоша Јовановић из Брестача у Срему. Имали су да сведоче у питању обвезнице од 1800 фор. коју је Димитрије Станојевић из Осека, 16 марта 1774 издао пок. Јаши Трпановићу Новосађанину

Катана је изјавио да му је Дим. Спасојевић познат већ 12 година, али се не сећа да је исти икада друкче писао, сем грчки; зато може тврдити да је ова облигација несумњиво туђом руком писана.

Он је са Димитријем чешће путовао у трговачком послу, и никад није видео српског му писања, увек грчки; српски (rascianice) Димитрије није знао ни слова[3]).

Свакако ради циркулирања, 1788 штампан је списак оних турских поданика, трговаца, који су у Земуну оштетили државну благајну приликом царињења. Списак је разаслан

---

[1]) 1789 Fasc. 62 T.
[2]) Нерегистровано.
[3]) 1788 Fasc. 65 X.

муниципијама у сврху, ако би који од пописаних тражио путни лист за повратак у Турску, да му се не изда док држави не накнади штету, или не приведе угледног јемца. Списак обухвата 271 цинцарско име (само осам ваљда Турака, два Јевреjина, и два-три Србина смо нашли међу њима), али сви нису оштетили државну благајну: 77 их није имало платити никакву накнаду. Ти су, наравно, могли добити путни лист; њихова имена нам нису сачувана[1]).

Не умемо објаснити, како то да међу толиким Цинцарима не нађемо ни једно познато нам новосадско име. Јер, из других аката знамо да је било и у Новом Саду Цинцара глобљених због преваре при царини. Тако су 19 јануара 1788 кредитори Стојана Ђорђевића, турског поданика, „Грка" који је своју робу држао у кући Марка Сервицког, дознали и пријавили магистрату да је Стојан, због прекршаја царинских прописа глобљен са 7200 фор. Они (Марко Сервијски, Теодор Рајковић, Анастас Апостоловић и Катарина удова Сервијски) боје се да Стојан неће моћи подмирити и ту глобу и дуг њима од 8000 фор., те су искали попис његова иметка. Тај попис је Стојан поднео магистрату 15 фебруара. Према попису, имао је он стовариште робе у вредности 5123 фор., у вересији 7980, и 3000 фор. у готову, што је послао у Турску по робу. Пасива је износила скоро исто толико. Кредитори су, дакле, с разлогом били узнемирени, тим пре што је државна благајна запечатила Стојаново Стовариште робе (а била је та роба у памуку, ћенару, различитог квалитета и у бојадисаној вуни)[2]).

О овом Стојану Ђорђевићу слутимо ми, али за то немамо потврде, да је био отац Ђорђа Јорговића Бељанског. У напред споменутој облигацији, Бељански каже да је дуг његова оца у Новом Саду настао пресудом комисије која је истраживала штету што ју је претрпела држава у Земуну неправилним цариљењем робе.

Године 1785, Теодор Дука (има 42 године, грађанин је и трговац) исказао је пред судом како су се калфе Антоније Панин и Пуљо Марков, године 1783, много скитале по крчмама, и да су кришом од робе својих принципала дали сашити месопусне хаљине зване Maskara kleid за балове. Кад се Дука вратио из Темишвара, и шегрта свог не нашао у дућану, спровео је истрагу о том скитању, те је и одело (vestitus mascharales) нашао код овдашњих кројача Петра и Димитрија Нако, за које су калфе најзад признале да је од

---

[1]) 1788 Fasc. 22 A.
[2]) 1788 Fasc. 61 B. и Fasc. 67 J.

крадене материје. Кажњене штаповима и отпуштене из службе, калфе су после два месеца поново враћене на дужност. Али се Анта Панин није поправио: послан у Панчево да наплаћује вересију, читаве ноћи је плесао по гостионицама, и трошио.[1])

Перистера, кћи Хариша, а удовица Параскеве Хаџи-Јањина, својеручно је грчки написала, 9 фебруара 1788, тестаменат; од њега се у архиви налази немачки превод, а публикован је 15 марта 1792. Из њега ће овде бити исписани подаци који објашњавају улогу Цинцара у животу Новог Сада.

Параскева је погребен при Саборној цркви, где и она жели да почива. Парусију је завештала епископу, свештенству, Успенској, Саборној, Алмашкој и Николајевској цркви, а Јовановској само 50 фор. Сваком свештенику без парохије по 5 фор. Папа Харишу, свештенику у Мишколцу, 25 фор. Ђакону који је из Пивница дошао у Алмашку цркву 5 фор. Српској школи 12 фор., а грчкој толико и још три окна (Кихен) у Оравици.

При одређивању универзалног наследника узела је у обзир ово: њен муж се по смрти Стамбули Хаџи Мато[2]) умешао у ствар његове масе, и имао отуд знатну корист, а особито се помагао отуд кад су га притисле тешкоће: „Бојим се, каже Перистера, да није можда од горе споменуте масе остало код њега, и да није тако на себе навукао тежак грех, и само зато проглашавам Стамбулијева унука, тојест Јању Матова сина за мог наследника". Њему је завештала кућу на пијаци и све покућје у њој: сребрну лампу, 7 сребрних ножева и 8 кашика, и све друго. Ако ли би Јања Мате Стамбула умро малолетан, онда му се наследство дели на три дела: један његовим сестрама, Марији и Јелени; други сиротињи, удовицама и сирочади; трећи Јањи Емануилу, и њеним подсвојкама Марти и Марији. Наследнику Јањи има припасти и гостионица на мајуру, ако је Перистера пре своје смрти не прода.

Кад је зидана кућа на пијаци и гостионица, Параскева је био уортачен са својом браћом, Мишком и Манојлом. Али су имали дуга 19.000 фор. Кад су се разортачили, оставили су Параскеви покретности, али и сав дуг. Тада је Перистера дошла из Турске, и уплашила се кад је дознала за толики дуг. Али су се и Параскева и она трудили, и дуг

---

[1]) 1789 Fasc. 79 T.

[2]) За овога каже претходни акат (1789 Fasc. 79 T) да се зове Матија Станул, трговац, и да му је 1785 било 38 година

скоро сасвим исплатили. Зато је Параскева у свом тестаменту све њој завештао: 47 година живели су они у браку.

Од сродника којих се Перистера сетила у тестаменту, бележимо њену сестру Економову, и сина исте, Димитрија Економа; Агнију, кћер њене сестре, удату за Теодора Дуку; Параскевина синовца, Јању Емануилова; Јању, Хариша и Ђорђа, синове Перистерина брата Марка; Хариша, Николу и Ђорђа, синове Перистерина брата у Кечкемету, Јање; Перистеру у Вашархељу, кћер Перистерине сестре, и опет Перистеру у Вашархељу која је била кћи Параскевина брата Миче, и Мичина сина Јању.

За извршиоце последње своје воље именовала је Перистера Теодора Дуку, Хаџи Богдана и Хариша Атанасијевића. Њима је препоручила да наследник њен Јања треба да учи школе, и да се много не обзиру на његову вољу.

У другом неком акту[1]) нашли смо и Параскевин тестамент, писан и публикован 1787. Из њега се види да је један му брат, не каже који, погребен код Саборне цркве. И он је грчкој школи завештао 25, српској 12, а православној болници опет 12 фор. Дуговао је синовцу свом Јањи Манојлову 2.700 фор.

Имао је кућу, гостионицу, два винограда у Петроварадину и 14 удела у рударском предузећу у Оравици.

Из истог другог акта видимо и то да је Параскева Хаџић већ 1748 био у Новом Саду; да је 1755 у Кожанима издао признаницу да је од своје жене Перистере, кћери покојног Хариша Хаџи Јање, примио хиљаду пијастера; да се Параскева Хаџи-Јањин са братом Манојлом, ваљда и са Мишком, разортачио 23 јула 1764; да је наследник Перистере, Јања Мато Стамбул 1797 протестовао против нагоде коју су Теодор Дука и Хаџи Богдан 1793 направили, на његову штету, с Манојлом Терзи, исплативши овоме преко 6000 фор.; да је трећи тутор Јањин, Харитон Атанасијевић умро 6 децембра 1796; да је први тутор, Теодор Дука правио тестаменат 15 септембра 1803; да му се жена, Агнеса рођена Економ нагодила са својим девером, Публијем Дуком, 1805 године. Најзад, знамо да је Перистерин наследник, Јања Матић иначе Стамбул, умро негде пре 12 децембра 1823.

Ваљда 1795 умро је у Новом Саду арендатор Коста Поповић иза којег је остао знатан иметак:

три куће, процењене у	7.757	фор. 44
61½ јутро земље а fl.	738	—
у готову	1.108	—

[1]) 1805 Fasc. 5 No. 97[1].

из Беча где је имао ортака			
послано овд. сирочадском звању		18.195	—
12 низа бисера		200	—
	Свега	27.998	—
Пасива: издржавање деце, погреб и друго		3.733	59
	Чисто	24.264	57

Тај су иметак имали наследити: син Костин, Димитрије, и кћи му Катарина. Настало је зато извесно отимање о ову сирочид: ко их буде издржавао, руковаће њиховом масом. Јавио се из Брашова Михајло Поповић, трговац и члан купеческе компаније у Брашову, те 16 јуна 1795 заискао сирочад; као крвни сродник, боље ће се о њој старати. А кад га је магистрат, позивом на Костин тестаменат одбио, Михајло се обратио самом владару.[1])

Првог августа 1796 изишао је пред сирочадско звање Димитрије, син покојног трговца Косте Поповића, праћен од ујака Јакова Гарчевића, и изјавио да неће више да остане у трговини пок. Алексија Михајловића као шегрт. Он је иначе задовољан, како се са њим поступа, али за две године није ни мало напредовао у трговини и у писању које она захтева, зато жели ићи у Беч своме стрицу. И његов шеф Гаврил посведочио је да се Димитрије неко време добро владао, а сад неће да ради ни оно што зна. Очевидно, неко од сродника наговара га, па је зато постао непослушан и дрско се понаша. Због тога, сирочатски отац, Григориј Јанковић питао је магистрат, шта да ради са Димитријем.

Неко од сродника свакако је био Никола Деметер племенити од Нита. Овај је, 5 августа 1796, писао магистрату и негодовао што му магистрат ништа не одговара на његово писмо у ствари Поповићеве сирочади. Као тестаментарни тутор и један од најближих рођака те деце тражио је да се пошљу у Беч који је најпогодније место да се у њему млад човек спрема за трговца, а и девојчица може добити боље васпитање. Он има у Бечу разгранату трговину, води и меничне послове, а нема своје деце, па би се Димитрије и сестра му код њега, можда о мањем трошку, спремали за живот.

Племенитом Нити је магистрат, 22 августа 1796, одговорио да он није противан намери његовој. Једино треба Нита поближе да изјави, какве користи може сирочад очекивати од њега, јер је дужност магистрата да то зна.[2])

5 септембра 1796, из Кемпен у Јужној Пруској, Стефан Грабовски протестује против поступка својих тутора који су продали очински му посед, не тражећи његов пристанак,

---

[1]) 1796 Fasc. 2 No. 181.
[2]) 1796 Fasc. 17 No. 1588.

иако су знали где је он. Продали су за 1800 иметак који вреди 2000 фор., а он га не би дао ни за 3000 фор. Протестујући, он тражи да магистрат поништи ту илегалну продају, јер нуди да прихвати тај посед, а све дугове који су на њему да, заједно с интересом, исплати у готову. Ако ли би ко тим поништењем претрпео штету, нека тражи накнаду од тутора који су против закона поступили.[1])

2 фебруара 1796 издао је новосадски магистрат ово уверење: Russy Christa und Russy Georg родом из Јањине у Турској који су у Земуну издржали прописано време контумаца, а онда 9 децембра 1784 добили од Генерал Команде путни лист, те дошли у Нови Сад, где су кроз све време досад радили као симиџије у служби закупника Турског Хана, Манојла Берберина, желе сада да се врате у свој завичај, при чем хоће да поведу и једну мазгу. Ово им се издаје ради легитимације, и упућују се да путни лист затраже од Генерал-Команде.[2])

О Ману Берберину, закупнику Турског Хана, смо нашли и ово:

Пре тринаест година закупио је Турски Хан; за прве три године закуп био 1135 фор.; за друге три године закуп био 1070 фор.; за треће три године закуп био 2051 фор.; за четврте три године закуп био 1541 фор фор., што је увек исправно плаћао. Град на углу Хана подигао и кафану, те он 11 јула 1795 закупио и њу и хан за 2881 фор.

Међутим у Срему избила кужна зараза, зато моли, или да га Комора разреши од закупног уговора, или да му закупну своту смањи с 1000 фор.

2) Хан је подигнут за кириџије (aurigae) које ту отседају, возећи од Земуна за Пешту и Беч, а тај пут је сад затворен;

ни кафана, отворена за веселе људе у жалосно ово време не ради;

3) није право да он, који је арендом већ исплатио вредност зграде, пропадне заједно с породицом;

4) најзад, и остали закупници су утешени релаксатом (relaxata konsolati).

Комора је затражила мишљење магистрата, а овај је одговорио: домаћа благајна је тако исцрпена да не би допуштала ниједну релаксату. Ипак, Хан је одиста за кириџије и за путнике из Турске; а ни кафана не ради због кон-

---

[1]) 1796 Fasc. 19 No 1867
[2]) Нерегистровано.

стернације духова. Предлаже зато да се Ману отпусти 881 фор. за време док је затворен пут из Земуна.[1])

5 марта 1796, Намесничко веће је озбиљно наредило у ствари епитропа и економа греко-влашке нације који су од њега молили: или да им се уступи Николајевска црква, или да им се допусти подизање нове капеле у којој би се вршило богослужење на грчком језику, — нека се ти епитропи, или други људи ове вероисповести, због те молбе, не хапсе, нити да им се на други начин досађује.

А магистрат је одговорио да му никад није било ни на крај памети да тако што чини, па епитропи и економи нису ни имали разлога да се унапред туже, нити да ишту salvum conductum)[2]).

5. РУМУНИ

Не знамо када ни како, да ли у групи или појединачно, су дошли у Нови Сад Румуни. Већ 10 априла 1750 спомињу се у Новом Саду advenientes aurigae Valachi, то јест румунске придошлице које раде као кириџије, те конкуришу домаћим кириџијама. Њих протокол магистратских заседања још назива странцима, а спомиње и њихову стоку. Године 1754, Радул Влах је платио таксу грађанства, па је добио право да држи крчму.

Често су Румунима називани и Срби из Баната. Тако је 1782 сачињен инвентар покојног Влаха Саве Јулинца[3]).

Године 1804 реферисано је магистрату како је пре неку годину у Сентомашу умро румунски свештеник Димитрије Богдановић, оставив иза себе три сина: Нестора, Исака и Јакова. Док је свештеник умирао, Исак му је из ћемера украо новац и донео га у Нови Сад и овде предао Румуну Аврааму Поповићу; после је овде купио кућу и приредио сватове[4]).

Уопште се мора признати да су Румуни Новога Сада и околине сразмерно врло често имали посла са Седмичним одбором за криминалне ствари, и да се највише података о њима налази у судским списима. Међу овима смо, на пример, нашли јако оштећен акат којим је хаднађ градске полиције, Јован Петровић, реферисао магистрату о имовном стању оних новосадских становника, који су понудили да иметком својим јемче, само да се ослободи окова и тамнице Данило Стојановић. Ти јемци су били:

---

[1]) 1796 Fasc. 2 No. 129.
[2]) 1796 Fasc. 8 No. 669.
[3]) Прот. 1782 pagina 97.
[4]) 1804 Прот. 614.

Јован Стефула, имао је кућу, коња и 400 оваца.
Влада Букур, имао је кућу, коња и 150 оваца.
Лука Тинерсан, имао је кућу, коња и 250 оваца.
Филип Поповић, имао је кућу.[1])

У фасцикули 42 исте године sub G налазе се Fidejussionales:

Ми долу подписати крјепостију сего писаниа вједомо творим како ми себе обвезуем, и за арестанта Данила Стојановича на тај конец добри стојимо и кавирамо, да плем. магистрат предпомјанутому арестанту гвожђе скине, что би легше дјело јему наложити имуштее совершивати могао, ако ли би се пак претрефило каковим наваждением да Данило побегне, то ми да имамо за јего персону једну хиљаду форинти, учинивше между нами репартицију, положити и штраф, котори Данило, ако би прежде осужденнаго термина одбегао, терпети имал би, тој ми терпети да имамо. За которое себе и писменно један за све, и сви за једнаго, болшаго ради вјеројатија своими имени и своеручними крстови обвјазцем и сие потверждуем. В Н. Садје 18-го септ. 1788.

\+ Глигорије Сусан
\+ Јоанн Штефула
\+ Петар Владул
\+ Опра Богдан
\+ Лука Вингарзан

Поред овде стално настањених Румуна, било их је који су долазили особито приликом крађе коња, а чинили су и друга разбојништва. Године 1814, у Карловцима је ухапшен Димитрије Келешан, заправо Митар Војна са тобожњом му женом Маријом, заправо Флором. Он је 1810 направио уговор са судцем Јосифом Паузом да на његовом спахилуку Охаба Румуњаска буде крчмар, плаћајући 400 фор. годишњег закупа. Какве је похаре извршио у Карловцима, и како је суђен, није нам познато[2]).

Без икакве везе с похарама и крађама, године 1796 изишли су пред магистрат Данило Мога и син, становници Новога Сада (contribuentes gremiales) и замолили аутентификовање пуномоћи коју желе послати двојици становника села Sibijen у сибињској жупанији; ови су досад руковали њиховим непокретностима, а сад треба да исте продају, да одбију 45 фор. пасиве, а остатак да пошљу њима у Нови Сад[3]).

---

[1]) 1788 Fasc. 26 sub. Z.
[2]) 1814 Fasc. 10 No. 3116.
[3]) 1796 Fasc. 13 No. 1203.

При саставу румунског становништва, какав смо досад нашли у Новом Саду, врло бисмо волели знати који су то били вођи Румуна који су као Natio Valachica 1802 и 1805 молили specialem parochum linguae suae gnarum, како се каже у акту Намесничког већа, у А. К. Митрополије[1]). Ова natio је тражила и више: цркву Јовановску која је и онако напуштена, те је од пре неколико година затворена. Пре ове молбе, 6 априла 1802, Румуни су тражили да њихов свештеник буде додељен Успенској цркви. И, разуме се, тражили су румунско богослужење. „Ако могу овдашњи Грци,. написали су Румуни у својој молби, који већином знају српски језик, имати грчко богослужење, онда ништа није праведније, него да се и нама даде свештеник који зна румунски".

Молбу су поткрепили овом статистиком: Има нас домаћина с кућом 102, а душа 455. Без куће пак, већином у пољу, као пастири, живи нас исто толико, ако не и више, према томе скоро 1000 душа. Неки од њих имају румунска имена или презимена (Оприи Богдан, Јаков Ердељан, Јован Бурза, Стефан Морошан, Никола Кодоцин, Јован Шинђон, Лука Сарандин, Станко Молдован, Теодор Аргаљан, Стефан Брату, Васа Мунћан, Дан Пешкан, Јован Брашован, Кедар Флора, Петар Кришан, Букур Брћер, Грозео Василије, Тодор Фаор) док неки имају српска имена или презимена (Панта Јованов, Сима Добрица, Недељко Савин, Ћира Препелица, Теодор Парабућанин, Груја Мешчерски, Геогије Чаковац, Живан Јованов).

У акту митрополије налази се и информација Гедеона Петровића, тада само администратора бачке епархије, послана 28(16) новембра 1806 Стратимировићу, из које се види да је ова ствар била већ пред владарем. Она је, међутим, спадала у надлежност Општества које је имало право патроната, као и свештенства којег је већ било десет. Зато је епархија испитала да ли је одиста потребан свештеник са знањем румунског језика, и нашла је да молиоци знају и српски, да су скоро сви ожењени Српкињама, и да им деца најбоље знају српски језик.

Што се пак тиче стотине домаћина који траже румунско богослужење, епархијска конзисторија бачке је, дописом од 1 јуна 1806, искала да магистрат изашље у мешовито изасланство два своја члана, те да се констатује тачност или нетачност навода румунске молбе. Магистрат је у ту комисију изаслао два своја сенатора, Васу Поповића и Максима

---

1) А. К. М. 1805/65.

Лепојовића, и фискала свог Јована Миливојина[1]). Али, до 28(16) новембра 1806 комисија није могла саслушати пописане домаћине, јер су ови били расејани по њивама због јесењих послова, или су били на путу. А сад, када престану пољски радови, моћи ће се, каже Гедеон Петровић, довршити већ започета истрага, о којој ће он известити без икаква одуговлачења.

И то је све што знамо о овом питању.

29 новембра 1833 реферисана је магистрату истрага седмичког одбора за криминалне ствари, вођена против крадљиваца оваца, Стефана Пешкана и Ђорђа Кодеоци. Кодеоци је признао да је трећа нека скитница везао бојтара Васе Бошњака из Футога, те су отерали 21 овцу. Он и Пешкан су сели на магарца и овце отерали у Митровицу, онде их продали и новац поделили, а магарца дали другу, Николи Ердељану[2]).

Године 1835 се чула повика против Румуна који сазидају у Новом Саду кућицу која једва вреди сто фор. шајна, а општински пашњак заузму својим овцама[3]).

Још и за годину 1821 смо, у Архиву Карловачке митрополије, нашли број Румуна у Новом Саду. Било их је тада 443 душе[4]).

За једну породицу, ако је она била румунска, а не арумунска, цинцарска, можемо рећи да је пре Буне била најимућнија, ако не и најугледнија. То је била породица коју је основао Григориј Сузан. Овај је 12 фебруара 1814 правио тестаменат који је публикован 2 априла 1814. У њем је изрекао жељу да буде погребен код Николајевске цркве, где му и син лежи. Свештеницима „по ниовом свитку". Пет црквама по 30 фор. Двама хоспиталима по 20 фор. Великој Ремети 50, Кисачкој и Ченејској цркви по 10 фор. За погреб 300 фор.

У готову се нашло: 4 дуката по 4 фор. 30
11 талира по 2 фор. 16
у шајнови 700 фор.

Кућа, пољска земља (купио Кишјаношеву од Бикија, али још у процесу).

Симеон давно изашао из куће, и издао му „на хиљаду фор. добри новаца"; сад му завештава десет јутара „од земље до Киш Јаноша бившег грунта суште". Све остало

---

[1]) А. k. m. 1806 Прот. 1076.
[2]) 1833 Прот. 5824.
[3]) 1835 Fasc. 5 No. 3013.
[4]) 1821/102.

Марти, Сави и Теодору које је са њом, и Стефану којег је имáо с првом женом[1]).

15(3) априла 1814, Марта удовица Григорија Сусана, и наследници Григорија (Симеон, Стефан, Сава и Теодорски Сусан) љубовно су се поравнали тако да Марта задржи и слободно располаже с 35 јутара земље; сва остала земља се дели на пет делова: Симеону, Стефану, Сави, Теодору и Марти, кћери покојног Петра Сусан.

Кућа у граду и зграде на салáшу да се продаду на лицитацији; добивени новац, као и онај што је нађен у готову, и онај дат на облигације да се подели на седам делова од којих два удовици, а по један Симеону, Стефану, Сави, Теодору и Марти. На седам делова и остала сермија, стока и храна.

(Сви су потписали Сусан, само неписмени Симеон је од не знам кога потписан Сузан[2]).

20 августа 1824, да би утолили немир и дангубу који настају из парничења, помирили су се: Марија удова Теодора Сусана и девер јој Стефан Сусан који је 1818 покренуо парницу против Теодора као тестаменталног наследника матере своје Марте, удовице Григорија Сусана, а кад је Теодор умро, он је парницу наставио против удовице му Марије. На име Стефанових потраживања, Марија и јетрва јој, Еуфемија удовица Саве Сузана, уступиле су му 14 јутара пољске земље под аренду, а она ће му плаћати годишњи закуп од 70 фор.[3]).

У попису Румуна од године 1802, Григорије Сузан забележен је са 15 чланова породице. Други имућан Румун, Јован Мијатовић, по којем се зар породица назвала Влајованова, имао је само 7 чланова породице[4]). Више о овој породици види *Новосадске биографије* (III стр. 81).

6. ЦИГАНИ

Године 1748 има у Бачкој доста Цигана. За војничку годину 1747/8 имао је комесар бачке жупаније да од 33 циганске породице наплати таксу по 2 ф. Интересантно је да ти Цигани (сем неки пут румунског презимена) имају лепша српска имена и презимена, него ли Срби: у Плавни је Недељко Драгићев; у Темерину Сава Гојковић и Велисав Цветковић; у Футогу Недељко Радосављевић и Јанко Станисављевић; у Товаришеву Недељко Милосављевић...[5]).

---

[1]) 1814 Fasc. 4 No. 903.
[2]) 1814 Fasc. 4 No. 1021.
[3]) Нерегистровано.
[4]) A. k. m. 1806/147.
[5]) 1749 Fasc. 1 sub. L.

Државна власт је доста рано почела радити на томе да Цигане изједначи с осталим становништвом, да их цивилизује. Особито је радила на томе да их веже за стална насеља и спречи им скитање. 27 новембра 1760, Намесничко веће се позива на своје пређашње наредбе у овом погледу, и иште извештај магистрата, шта је учињено за цивилизовање Цигана[1]).

28 фебруара 1763 јавља Намесничко веће да се намера владе (да би се Цигани изједначили с осталим светом) може унапредити и тиме, ако их примора да се облаче као и остало становништво[2]).

Први попис новосадских Цигана имамо из године 1765. У њему је забележено 35 пунолетних мушкараца који су сви жењени. Остали чланови породица нису бележени, али је записано када и откуда су дошли у Нови Сад. Најраније је од њих дошао Јован Васин, 1735 је доселио из Сивца. Осморица су дошли кад је Београд пао под Турке (седморица из Београда, један из Никопоља). 14 их је ковача, 5 свирача, један рибар (Балугџија), а остали су „надничари"[3]).

На тражење Намесничког већа 24 октобра 1768, магистрат је 15 новембра послао нов попис Цигана. Овај попис није израђен на терену, него је извађен из пописа пореских обвезника; према томе, у њему се налазе само они Цигани, њих 11, који имају своје куће, плаћају порезу и не скитају се[4]).

Трећи попис Цигана имамо из године 1777. За румунску провенијенцију наших Цигана говоре ова презимена: Албулов, Божуловић, Радул Влаовић. Остала су презимена српска: Недељковић, Рајковић, Станишић, Стојановић, Урошевић, Мијатовић. Овога пута има у попису и рубрика с питањем: да ли се храни месом од угинуле стоке. Сви су Цигани одговорили да се хране месом из касапница. Од 25 домаћина, колико је пописано, само један се бави продајом и трампом коња, а други то чини два трипут годишње (о футошким и новосадским вашарима); седам их свира у виолину, а дванаесторица су ковачи. Једнога издржава зет, а један ради ратарске послове. Деце је пописано свега 33; од ових двоје иде у школу, а остали се васпитају код куће[5]).

Две године касније, изасланство магистрата је поново пописало новосадске Цигане, и нашло 30 породица. Сви

---

[1]) 1760 Fasc. 5 sub X.
[2]) 1763 Fasc. 2 sub L.
[3]) 1765 Fasc. 7 sub D.
[4]) 1768 Fasc. 6 sub E.
[5]) 1778 Fasc. 11 sub V.

који су овде били 1777, и сад су у Новом Саду. Многи имају не само споменута лепа српска презимена, него и лепа имена: Милић, Стојан, Миливој. Сад их је 18 ковача, а шесторица су егедуши, свирају на виолини. Један је лађар, један рибар, један је сензал, један тргује коњима, један кочијаш, док неколицина лети ради пољске послове; за једног је забележено да копа у виноградима, а за другог да и коси. Деце је мало пописано: у 30 кућа само 47 деце; од ових, четворо иде у српску школу, остала се васпитају код куће (domi educantur).

У овом попису има рубрика о становима Цигана (да ли станују у ушореним кућама, у колебама или под шатором). Сви новосадски Цигани су становали у ушореним кућама, а пет породица је становало под кирију. Сем куће, поседа није имала ниједна породица. Praeter domum nihil possidet.

Има, затим и рубрика о ношњи: како су обучени родитељи, а како деца. Одговор је увек исти: као и остали становници.

Хране се, дабогме, месом из касапнице. Тргују коњима и трампе коње два Станишића.

Један, Василије Михајловић, ислужен је војник, зато не плаћа државну порезу. Порезу су плаћале, по 1 фор. 39 динара, две удовице; удовица Миливоја Урошевића, и Марија удова Гаврила Шипоша. Удовице су исказале да живе од шивења и плетива (suendo et nendo). Мушки домаћини су плаћали више државне порезе, који 2, 3, 4, фор., Милић Божуровић 7 фор. 52 дин., а браћа Албулови чак 9 фор. 43[1]).

Познат нам је само један случај да је Циганин добио грађанство, али ни он није ишао сасвим глатко: 5 новембра 1792 замолило је избрано грађанство и једне и друге вероисповести магистрат да из каталога грађана избрише Циганина (neocolonum) Јована Мојића, кога је недавно примио.

Магистрат, уверен да је овим примањем радио у духу толиких наредаба о регулисању циганског питања, које им допуштају да се баве земљорадњом и занатима; уверен да је послужио примером и другим Циганима, и обзиром на већ положену заклетву, одговорио је да им жељу не може испунити[2]).

Из XIX столећа немамо података о овим Циганима. Изгледа да је државна власт, бар у овом случају, постигла што је желела: асимилацију Цигана. У попису православног

---

[1]) 1780 Fasc. 10 sub D.
[1]) Прот. 1792 pagina 1336.

становништва Новог Сада од године 1821[1]) забележено је да у Новом Саду има 6 православних цркава, 10 пароха, капелан и ђакон; 1353 дома, 1416 православних брачних парова, 6488 душа, од којих мушких 3258, женских 3230. Срби 5746, Власи 443, Грци 81, Мацедовласи 218. Само се Цигани одвојено не спомињу.

---

[1]) Архив карловачке митрополије 1821/102.

РИМОКАТОЛИЦИ

Кад се овде објављује само грађа коју у себи садржи архив новосадског магистрата, онда би наш посао био доста лак: имали бисмо да испишемо оно што смо нашли у том архиву, а за све празнине да упутимо на Ердујхељија који је о римокатоличкој општини писао имајући пред собом и архив њене парохије, и архив калочке арцибискупије.

Што тако не радимо, узрок је копија записника о каноничној визитацији коју је у Новом Саду, 16 августа и следећих дана 1767, обавио каноник визитатор, Габриел Глосер, иначе препозит у Бачу. Њу смо нашли у архиву магистрата, па ћемо помоћу ње попунити неке празнине које је оставио Ердујхељи, иако он наводи записнике од осам каноничних визитација[1]).

О парохијалној римокатоличкој цркви у Новом Саду каже тај записник да ју је Римокатоличка општина сазидала од добра материала, и да је довршена 1746, али да ју је већ 1744 осветио арцибискуп Калоче, барон Гаврил Патачић. Има ограду, донекле зид, а иначе зграде које њој припадају и од којих вуче корист. Дуга је 15, а широка 6 хвати. Звоник је покривен лимом, и има четири звона: прво од пет центи, друго две центе и 80 фунти, треће 80 фунти, а четврто је тешко 56 фунти.

Од реликвија има ова црква само частицу светога крста коју јој је даровао Патачић. Парохијска барјака има два, и два цехална од свиле, наиме цеха гомбарског и чизмарског. Од братовштина имала је ова парохија само катехетичну конгрегацију, и ова је имала два одељења: немачко и мађарско-илирско. Прво је имало седам конгрегацијских заставица, а друго четири.

---

[1]) Та копија записника, регистрована под 1773 Fasc. 2 sub S, има наслов: Copia visitationis canonicae in libera regiaque civitate Neoplantensi anno 1772 augusti et subsequis diebus peractae. Али, иако је двапут речено да је та визитација обављена 1772, ипак је тачан онај датум којим записник почиње: Anno 1767 die 16-a mensis augusti inchoata et successivis diebus continnata est visitatio canonica.

Црквава има крипту у коју може бити погребен свако, за кога се плати 20 фор. Затим, има гробље око цркве, у које се сахрањују вёрни за које се плати 10 (a qualibet sepultura maiori) или 5 (a minori) фор. За гроб изван града се плаћа такса од 30 или 15 крајцара.

Године 1748, кад је коморски град Петроварадински Шанац постао слободни краљевски град Нови Сад, римокатолички парох је био препозит Антоније де Кнежевић. Овај је предложио, и скупштина магистрата и грађанства усвојила је предлог, 9 јуна 1851, да се православној и римокатоличкој цркви одреди по 100 новосадских јутара земље, а паросима једне и друге цркве по 40 јутара.

Ваљда од 1752, парох је био Емерик Норшић, рођен у Пожеги око 1716. Он је најпре подруг године администровао парохију у Гари, затим три и по године у Сантову, одакле је прешао у Нови Сад. Он држи два капелана: једно је Матеј Матош (Mattos) који је питомац семинара у Калочи, и овде је већ шест година. Плата му је: стан, храна, огрев и 40 фор. годишње. Зна мађарски и илирски; илирски боље. Други капелан је Фрањевац из самостана у Петроварадину.

У недељне и празничне дане се пре подне народу проповеда, а после подне се катихизира, и то тако: у који се дан проповеда илирски, онда је катихизација немачка, и обратно. Али је Норшић затекао обичај да се од мале госпојине до свих светих не проповеда и не катихизира, пошто многи верни имају винограде у Срему, па се онде баве до бербе.

Сем парохијалне цркве, овој парохији припадају и две јавне капеле: Капела св. Рока коју су од тврда материала сазидали зидари по завету у време куге (ваљда 1739), и Капела св. Ивана Непомука на дунавској обали код моста. Ниједна нема фондова, него своје издатке покривају чисто из милостиње која им се прилаже, кад се у њима врши богослужење. Милостињу у св. Року сакупља тутор те капеле, а у св. Непомуку рачуновођа понтонског моста.

Иметак парохије 1767 састојао је: 1) од сто великих јутара земље (а 2500 хв.^{2}) делом оранице, делом ливаде; та земља у године кад се ништа од ње не оре, него се само коси један јој део, донесе годишње 30 фор.; у години пак, кад јој се ораница узоре, и ливада покоси, донесе свега 70 фор., па се толико добије и аренде за њу; 2) од три зграде, једна за парохију, а две за школу; 3) подигнуте су и две кућице; од којих једна нова са три дућана, три коморе, кухињом и подрумом; ова доноси парохији 95 фор. годишње;

а друга, од черпића, склона паду, доноси само два дуката годишње. Других непокретности парохија није имала.

Легата у тестаментима није парохија имала много, а користи од њих баш никакве. Сви су легати намењени свештенству за читање миса. Тако је 5 априла 1750 Марија Бем оставила цркви легат од 200 фор. да се од интереса те своте, 12 фор. годишње, читају сваке године 24 мисе за њену душу и за душу покојног јој мужа; 9 октобра 1751 Ана Марија Колман завештала је цркви 100 фор. за 12 миса годишње; 22 нов. 1753, Терезија Бирнбаум завештала је као и Колманова. Тако и Магдалена Рајцер 12 нов. 1753. Сви су ти легати негде 1750 уложени у парохијске зграде, те црква плаћа пароху годишње 60 миса. Још је нека удовица из Земуна 1763 завештала 600 фор. за два недељна звоњења: једно сваког четвртка у вече, а друго свакос петка изјутра у част страдања и смрти Исусове. На овај легат се из Бачке банке добива годишње 30 фор. од чега у смислу завештања 4 фор. припада звонару, а остало цркви.

Протокол бележи и три случаја у којима су женске из римокатоличке цркве пале у шизму. Једна се зове Ана Шокица; први јој муж био римокатолик, а други се пут преудала за шизматика Румуна (schismatico Valacho nupsit) и преваром је пре неких 11 година венчана од унијатског свештеника у Крстуру. Друга се зове Мариандл из Беча (Mariandl Viennensis) која се пре 24 године венчала са шизматиком, а венчао је рацки поп (per popam Rascianum); око њена враћања трудио се и парох и мисионари, без успеха. Трећа је Сузана рођена Мартиновић. Кћи капетана Аугустина Мартиновића, Сузана је 1765 изгубила првог мужа, Данила Клајна, трговца. Оставши са четверо деце и са много дугова, примила је она као спасење кад ју је запросио трговац Никола Лазаревић. Али је парох Норшић не хтеде венчати, док Никола не изда реверс да ће им деца оба пола бити римокатолици. Никола на то није пристајао из љубави према својој вероисповести. Него је пошао по Срему и Бачкој, и тражио свештеника који би се усудио да га венча. Поп Михајло из Лока венчао их је ноћу, 19 септембра 1766, у кући Николиној, а после неколико месеци крстио им је и ћерчицу у православној вери. Парох Норшић није мировао; дао је Сузану ухапсити, и протерати из града. Хапшен је и Никола, али се Сузане није одрекао.

Кко је свршио суморни овај роман, то доста неодређено дознајемо из молбе коју су, 25 априла 1782 упутиле Јосифу II Јелена и Терезија Клајнер, иначе Јурковић, пасторке

Николе Лазаревића. У тој молби кажу девојке да су кћери католика Данила Клајнера иначе Ђурковића, али да су раном смрћу оца остале под старалаштвом матере. Ова се 1766 године удала за православнога Николу Лазаревића под погодбом да и она прими православље. Па, иако ју је арцибискупија у Калочи дала затворити у жупанијску тамницу у Бачу, она се није одрекла православља. Зато су и оне, зависећи у свему од матере, ишле само у православну цркву. Према томе, оне заправо и не припадају католичкој цркви, и не могу очекивати католичке младожење. Имале су више прилика да се удају за православне, али их никоји католички свештеник не би смео са њима венчати. Тако су остале неудате, иако Јелена има већ 27, а Тереза 25 година. Да не би, без икакве своје кривице, биле кажњене вечитим целибатом, моле, позивом на патент о толеранцији, нека се нареди православном епископу бачком, и конзисторији да их, датом приликом, венча.

О необичној тој молби је Намесничко веће искало мишљење магистрата, које је овај, 5 септембра 1782, и дао. Из тог обавештења дознајемо да ни тамница није могла Николу одвојити од Сузане, па да је зато образована била мешовита конзисторија (mixtum consistorium) која је тајно венчање попа из Лока уништила, а онда су законито венчани католичким парохом Новога Сада[1]).

На основу ових обавештења, Намесничко веће је решило да Јелена и Терезија Клајнер имају остати у римокатоличкој вери, пошто је Никола ипак дао реверс[2]).

У оквиру података добивених скоро искључиво из овог једног протокола о каноничној визитацији објавићемо и остале податке о Римокатоличкој општини, о њеним служитељима и вернима, како смо их нашли у другим списима магистрата.

Онде смо нашли да је општина, година 1751, издавала све плате својим служитељима: пароху и двојици капелана годишње 450 фор; хоровођи (chori regens) 50, оргуљару 50, дискантисти 30, басисти 25 и учитељу 25 фор.[3]).

Затим нашли смо одговор магистрата на питање Намесничког већа: да ли је од 2 јануара 1749, кад је издана наредба против напуштања праве вере, било у Новом Саду апостазије? На то је питање магистрат 19 априла 1756 одговорио да у Новом Саду живе само римокатолици и право-

[1]) 1782 Fasc. 7 sub R.
[2]) 1783 Fasc. 5 sub I.
[3]) 1751 Fasc. 3 sub K.

славни, па да су случајеви апостазије врло ретки, а од 1749 их управо није ни било. Деси ли се у будуће тако што, магистрат ће Веће обавестити[1]).

Напред споминьани парох Норшић је био доста борбен, и чешће је долазио у сукоб с магистратом. Тако је 18 новембра 1756 пред њим и пред учитељем за Мађаре (свакако и за Хрвате) Венцеславом Холидским правио тестаменат Мато Главаш. Магистрат је, 29 новембра, упутио Норшићу допис у којем му замера што се затрчава у послове грађанске јурисдикције, захтевајући да врати све што је дао однети из Главашеве куће, иначе ће га тужити диецезану му[2]).

О парохијалној цркви дознајемо да јој је звоник 1787 године пао, те оштетио кров. Да би се избегла већа штета Намесничко веће је допустило да се новац разних малих завештања цркви, у износу од 1901 фор. и 54 крајцаре утроши на оправку крова и звоника, према предрачуну[3]).

25 јуна 1782 референсао је судац Руди како је католичка општина решила да за хор парохиалне цркве погоди пет музичара. Пошто им пак не може дати већу плату од 50 ф. годишње, моли за њих ова бенефиција:

1. Да се градским музичарима могу звати само они који служе цркви;

2. Да имају пред осталима првенство у свакој гостионици несметано свирати, без обзира на то што су те гостионице досад можда имале овдашње нерегуларне свираче;

3. У сватовима могу свирати само градски музичари. Само у дане кад има више сватова, и кад су градски већ упослени, могу и други свирати али не у дувачке инструменте под претњом конфискације, јер ови припадају само градским музичарима. Награду им установљава магистрат: за пола дана и целу ноћ сваком по ф. 15 кр., сем о месопусту, када се могу погађати до 2 ф.по особи.

Пошто је право да људи који јавности служе буду помогнути, магистрат је одобрио предлог католичке општине[4]).

27 октобра 1786 предузет је предлог Римокатоличке општине да се непотребни музици (die unüze Musici) изузев органисту и два певача (Георга Böhnel-a и Лудвига Sztroьersky) отпусте, место њих да се узме трећи капелан који зна мађарски[5]).

---

[1]) 1756 Fasc. 1 sub W.
[2]) 1756 Fasc. 6 sub E.
[3]) 1787 Fasc. 45 V.
[4]) Прот. 1782—84 pagina 171.
[5]) Прот. 1786 pagina 468.

О захтеву трећега капелана који би катихизирао и исповедао Мађаре заискано је мишљење пароха из Бача (звао се Gaslevics) и Војнића из Футога. Ови су нашли да је катихета за Мађаре сасвим непотребан, пошто сам парох признаје да Мађара има свега 30 брачних парова, па и ти знају илирски језик исто тако добро као и мађарски.[1])

О подизању св. Тројства на главном тргу имамо ову белешку:

Пошто католичка општина намерава пред парохијском црквом подићи камену статуу (statuam lapideam) која приказује св. Тројство, решено је 25 јуна 1781 да се кантар за мерење брашна и друге робе пренесе у футошку улицу.[2])

Из године 1813 имамо прву белешку о нарочитом светковању првог апостолскога краља Угарске, св. Стефана (S. Stephani proto-regis apostolici): капетан градске полиције, Антон Валтер, тужио је шеснаест Срба трговаца и занатлија што на тај дан нису затворили своје радње, па су сви глобљени са по 16 фор.[3]).

Калварија је подигнута ваљда 1841. Римокатоличка општина је 1840, у споразуму с парохом Леонардом Новаком, заискала од магистрата место изван опкопа вашаришта pro erigendo Monte Calvariae. До 12 фебруара 1841 одређено је и откопано место, подигнута је и капела, само још није била готова Калварија[4]).

24 јула 1843 предао је сенатор Греуш у католичку школу Ђорђа сина Павла Павловића кога је овај ванбрачно имао с католикињом Ану Шифер. Иако је Павловић искао одгађење, док не дође решење по молби му владару[5]).

10 дана пре тога исто се требало десити с Леонидом, сином Јована Стерио трговца и жене му католикиње Ане Ајнберг, али је Леонида имао свега 11 месеци и није се могао васпитати ни у којој вероисповести[6]).

НЕМЦИ

Изгон Турака из Хунгарије крајем XVII и почетком XVIII столећа, у главном, дело је принца Еугена Савојског и његове, претежно, немачке војске. Са том немачком војском дошли су у Београд и у Петроварадин многи Немци невојници.

---

[1]) 1786 Fasc. 28 E.
[2]) Прот. 1779—81 стр. 889.
[3]) 1813 Прот. 1968.
[4]) 1840 Прот. 691 и 1841 Прот. 2900.
[5]) 1843 Fasc. 7 No. 4300.
[6]) 1843 Fasc. 7 No. 4038.

О томе, какви су све странци дошли тада у наше крајеве, зна понешто и архив нашег магистрата. У њем се, на пример, налази брачни уговор који су 10 септембра 1730, у Београду, правили трговац Јозеф Баба и Ана Јулиана, удовица чувара лађа Адама К. Силера (Syllers). Ана уноси у заједницу мираз од 500 фор., а Јозеф као против-мираз хиљаду фор. Само те две своте су заједничке, и њих, у случају смрти, наследи страна која остане у животу. Свим осталим својим иметком обе стране располажу слободно. За Ану дознајемо да и у Бечу има 2000 фор.

Већ две године касније, 5 новембра, опет у Београду, Јозеф Баба је правио тестаменат. На основу тог тестамента, лако се може слутити, шта би данас било од Београда, да је остао у немачким рукама, да га од Турака нису коначно ослободили Срби сами. Јозеф Баба је завештао ова подушја:

Катедралној цркви у Београду	за	50 миса
Језуитама	„	50 „
Капуцинима	„	50 „
Минаритама	„	50 „
Францисканима	„	50 „
Тринитарцима	„	50 „

Толико и капуцинима у Земуну; 50 фор. шпиталу за сиромашне грађане у Београду, а 10 фор. да се после погреба разда сиротињи.

Свом брату Францу Баби, трговцу у Минхену, завештао је Јозеф 500 фор. Сину другога свог брата, умрлог Николаја, Морицу Баба у Onion (Савоја) 200 фор. Толико и сестри Михаели која је живела у La Tour (Савоја), и другој сестри у Onion-у. За екзекутора своје последње воље именовао је Јозеф (немачки) градски магистрат у Београду.

Сем нотара Еув-а, тестаменат су потписали још ови Београђани: Johannes Batta Robba, Andreas Campiane, Joseph Biquet. Године 1738, још увек у Београду, оверио је препис овог тестамента Johann-Eyb Syndicus et notarius.

Године 1742, Ана Јулиана живи у Темишвару, и сад је већ удова Krieblin. А 22 марта 1767 прави она тестаменат у Будиму. У њему се тужи како је Београд пао у руке Турака, и она притом изгубила две велике куће и винограде, а што је изнела, једва подмирује њен мираз, тако да легате у Савоју не може послати[1]).

Таких, или сличних Немаца је, несумњиво било и у Петроварадину тврђави, у њеном подграђу на левој обали Дунава. У попису из године 1717, који је израдила Бодрошка жупанија, а који је обухватио само коморске поданике, од 60 домаћина 17 је Немаца, судећи по њиховим именима[2]).

---

[1]) 1762 Facs. 7 sub C.

[2]) Ердујхељи, српски превод, стр. 137.

Али су ти Немци увек иступали само као римокатолици, или као лојални поданици цара и краља, а никад као Немци. Према томе, ми бисмо о њима понајвише говорили у поглављу о римокатоличкој парохији, да смо се могли одлучити на то да подробније проучавамо римокатоличку црквену организацију у Новом Саду. На то се, међутим, нисмо могли одлучити.

Међу новосадским римокатолицима су Немци имали првенство. И бројем, и културом, и иметком, они су били најјачи. У почетку, већ смо видели, они у римокатоличку половину градске управе као да нису у праведној сразмери пустили Хрвате и Мађаре. Али нам је такав сукоб познат само из прве године Новога Сада, из 1748. После тога они су увек признавали као вођи и представници римокатолика које су водили у честим борбама с православном половином градске управе.

Из времена, пре него што је талас мађарског национализма, и шовинизма, захватио и новосадске Немце, имамо свега једну, идиличну белешку о необичној једној адопцији, извршеној године 1814. Лауренц Хајндл, грађанин, усинио је грађанина и трговца Петра Живковића и жену му Јелисавету. Уважив поштовање, љубав и услужност овог брачног пара, показану особито онда кад је Хајндл проширивао своју кућу, а кад су га Живковићи помогли својим иметком, а пошто је био без деце и без законитих наследника, Хајндл их је усвојио и завештао им сву своју оставину, резервисав себи само право да нешто од покретности својих легира. Адоптирани су пак Хајндлу обећали поштовање, негу и заштиту све до смрти му.[1])

Слични идилични односи су били између Немаца и Срба и у јавном животу, у Стрељачком удружењу, на пример. Али је одушевљавање Немаца за мађарску народност довело до сукоба са Србима, најпре 1846 у Стрељачком удружењу, затим у Буни 1848 и 1849, и касније, у време Светозара Милетића.

У Буни, немачки католички капелан Леополд Херинг, приликом сваког аларма је долазио пред градску кућу наоружан, са Кошутовим шеширем за којим је имао црвено перо. Са предикаонице је држао бунтовне говоре, ребелске чете пратио у битке, а Дон Мигеловце завео да приступе ребелима. Кад је објављивана детронизација Хабсбурга, Херинг је псовао ту блудну швапске династије, и ко ју је створио (B...m a Sváb kurva teremtését)

---

[1]) 1814 Fasc. 2 No. 446.

Због свега тога, Херинг је 5 маја 1850 осуђен од војног суда, а 24 јула 1852 тражено је од среског судца да му заплени иметак. Администратор парохије Сакачи је тада изјавио да Херинг у Новом Саду нема иметка. Што је имао, одвезао је кад је 1850 премештен у Парабуђ.

О тој борби новосадских Немаца против националних тежња Срба (а та борба траје и данас) више ће се говорити на даљим листовима ове Грађе.

МАЂАРИ

По Ердујхељију, који је имао у рукама римокатоличке матице почев од 1702, пре пада Београда под Турке 1739, било је у Шанцу Немаца отприлике онолико, колико Мађара и Хрвата укупно.[1]) Падом Београда, и доласком београдских Немаца, тај сразмер је јако поремећен, као што је уопште повећан број новосадских римокатолика. Док је 1734 у Шанцу било око 400 католика, њихов је број до 1748 скочио на 1468, од чега да су Немци износили 76%, Хрвати 14% а Мађари 10%, дакле отприлике 1117 Немаца, 205 Хрвата и 146 Мађара.

Отприлике, у том сразмеру ће остати Мађари све дотле, док су протестанти били искључени из новосадскога грађанства. До краја XVIII столећа, сви новосадски Мађари су били римокатолици, па се тим има тумачити и извесна им симбиоза с римокатоличким Хрватима, као и слаба им борбеност. Само једанпут, после инстаурације магистрата 1748 дали су они од себе гласа, па и онда у сарадњи са Хрватима, и само једну породицу су дали која их је репрезентовала кроз другу половину XVIII столећа, породицу Ференци.

Петар Ференци, месар и трговац стоком, живео је до 1740 у Београду; може бити у то време, он је у близини Београда пао разбојницима у руке; у невољи, заветовао се да ће извесну своту приложити у славу Марије, ако му помогне да се спасе; разбојници су заспали, и он је побегао, а 1768 године, кад су потписивани добровољни прилози за латинску школу коју су пијаристе требале организовати и водити, кажу да је Петар Ференци обећао извршити свој давнашњи завет, те потписао да ће за ту школу приложити 6000 фор. Сведоци су 1795 тврдили и то да је Петров завет признавао и син му Антон који је, као и отац му, био сенатор Новога Сада. Антон је тестаменат правио 23 новембра 1795. Без потомства, Антон је велики свој иметак (сем разних легата у износу од 16.000 фор.) завештао

[1]) Српски превод, стр. 129.

сестри од тетке по оцу, Ани Нађ и нећаку Игнацу Кажићу (Kassich), али с клаузулом: „ако се Ана Нађ уда за Раца који није моје вере, онда добива само 4000 фор., а све остало Кажић".

Одиста, Ана Нађ је више волела удати се за Србина Ћиру Радиновића који је био ортак Антона Ференци у трговини стоком, него ли с Кажићем делити велики иметак. Тако је бешчадног Ференција наследио Игнац Кажић, рођен 17 јула 1779, који је 1793—4 у Новом Саду учио другу, а 1794—5 трећу граматику. Године 1795—6 Игнац ie у Печују, и новосадска католичка општина је молила вишег школског управитеља Новака, нека га позове преда се и наговори да исплати легат Ференција из 1768; нека му изложи озбиљност ствари о којој се ради, и да од њега зависи, хоће ли католичка општина, сад сиромашна, постати напредна; најзад, нека га упозори на то да ће му из масе Ференција и онда, кад исплати завет од 6000 фор., остати доста, више хиљада.

По свој прилици, ова намера није успела. Наследив од Ференција 433 јутра земље на Камендину, Игнац је 1815 и 1816 продао 203 јутра Тоши и сину му Милошу Стратимировићу, а 1830 још 120 јутара, добив за 323 јутра 91.000 фор. шајна. Остатак од 110 јутара као да је касније купио Јован отац Михаила Полита.

Игнац Кажић је умро 26 јуна 1834, и по смрти му је остао приличан иметак, званично процењен на 61.802 фор. шајна. Од легата које је оставио, највећи је био за цртачку школу (pro schola graphidis), 500 фор. Толико је легирао и католичкој болници, а православној 200 фор. Католичкој цркви 200, јерменској 200, капели св. Рока 100 фор., а на пет православних цркава 500 фор.[1]) Са њим је у мушкој лози изумрла хрватска породица Кажића од које је 1779 у општини Новога Сада био један сенатор, Петар, и два изабрана грађанина Павле и Иван[2]).

Јер међу наследницима Игнаца се не спомиње нико с презименом Ференци, а две женске, рођене Кажић, удате су Јанковић и Коптик; остали наследници су се презивали Плихта, Канаи, Кнежевић рођена Ханценбергер, Мартиновић и Минас.

Тако је и у Новом Саду нестало имућне породице Ференци, у чијој кући је тако много заседавао магистрат, на чијем кућишту је 1891 сазидана данашња зграда која је до данас тако често мењала свој карактер: градска кућа, бановина, железничка дирекција...

---

[1]) 1835 Fasc. 10 No. 5652.
[2]) 1779 Fasc. 12 sub BB.

Колико су Мађари кроз читаво XVIII столеће били слаби у Новом Саду, најбоље се види из напред наведена признања римокатоличког пароха да их је 1786 у Новом Саду било свега 30 брачних парова, који српски говоре као и мађарски.

Почетком XIX столећа, истовремено, са разних страна, досељавају Мађари као по плану у Нови Сад. Није нам, међутим, познато да би Мађари тада имали какав било, званичан или незваничан, орган који би руководио таком колонизацијом.

Ови досељеници Калвини, вођени својим свештеником, биће главни ослонац мађарске државне мисли у Новом Саду. У Буни, њих је водио пастор Дањи Габор који је у Новом Саду служио ваљда од 1840 до 1849. После катастрофе, Дањи је оставио своју паству и отишао у Халаш. Септембра 1850, саслушавани су о његовој акцији у Буни реформати, Sándor István, Kászás Mátyás, Pál András, који су исказали да се Дањи већ у почетку ставио на чело револуције. С тробојком на шеширу, он је врбовао до 80 хонведа. С предикаонице је позивао на устанак, тврдећи да Мађари немају више краља, и тако је завео новосадске реформате на неверство. Хонведе је лично с Карлом Rippl водио у Врбас и Сомбор; врбовао их о свом трошку, а после претњом приморавао магистрат да му трошак накнади.

ХРВАТИ

Кад не би било тешко, као што јесте, утврдити, који су римокатолици Новог Сада били Хрвати, нашли бисмо у прошлости Новога Сада много више Хрвата, него што се обично мисли. Тешкоћа да се установи народност римокатолика долази отуд, што римокатолици Новог Сада нису до данас национално уједначени, као што су православни. Ми допуштамо себи слободу да сваког православца старога Новога Сада назовемо Србином, и онда када знамо да је он био Куцовлах или Влах, зато што је његов данашњи потомак Србин. Код римокатолика Новога Сада тако што није могуће.

Мања је тешкоћа у томе, што се Хрвати јављају под разним именима. Вероватно, у свакодневном животу, њихово је име Шокац. На пример, 8 новембра 1811 избио је пожар у кући Луке Ковачевића alias Schokacz[1]). Отуда налазимо 1758 у Новом Саду Ану Шокицу, а 1778 Игнација Шокичића. То, међутим, не значи да је хрватско име у Новом Саду било

[1]) 1811 Fasc. 4 No. 1012.

непознато. Било је означавало националну или само територијалну припадност, оно је било у употреби. У једном српском тестаменту из године 1773 каже се:

Кати Хрватици дужна сам 30 фор.

Мати Хрвату дужна сам 15 фор.[1]).

И Теодор Гроздин, капамација, у свом тестаменту, каже да дугује Петру Хрвату из Мајура 160 фор.[2]).

У званичним актима, уколико воде рачуна и о народности појединаца, а не само о црквеној им припадности, Хрвати се означавају као Illyri romano-catholici, док су Срби Illyri graeci non uniti ritus. Али још и 1 јула 1793, кад је Пакле Јакобовић, писар магистрата, постао избрани грађанин, његова народност је означена речју Dalmata.

Не знамо да ли смо добро разумели једну белешку протокола по којој изгледа да је у Новом Саду 1752 године проповедао, свакако Хрватима, фрањевац босанске сребрне провинције, Ђорђе од Градишке. 8 фебруара 1752 забележена је његова молба: довршио је већ свој богословски курс (ваљда проповеди) и волео би плод тих студија објавити (ваљда путем штампе), али нема средстава. А магистрат је закључио пошто сличне радње не мало служе на дику једном граду, дати му из градске благајне 30 фор., а што се тиче осталих трошкова допринеће магистратлије из свога џепа[3]).

Мислимо да Николу Вукобранковића смемо назвати Хрватом иако је он једанпут забележен као natione Ciprianus а други пут као Dalmata. Ово Ciprianus, мислимо, значи Кипровчанин; оно ваљда каже само толико да је Никола de Vuko et Branko дошао у Војводину из Кипровца, са Бугарима католицима које су водили босански фрањевци. Ти су Бугари 1688 пребегли из Бугарске у Румунију, и отуд у Банат 1690. Ујак Николе Вукобранковића био је фрањевац и бискуп чанадски Никола Станиславић. Бискуп је школовао другога нећака свог, Павла de Vuko et Branco, у Риму, где је изучио богословију. Рођен у Крајови, пошто је завршио своје школовање, Павле је постао церемонијар код свог ујака Станиславића. Кад му је било 29 година, Павле је постао каноник, али није био задовољан са 400 фор. прихода, него се дао именовати парохом Вршца, и тако повећао своје приходе. Бискуп Meldung искао је од Павла реферат о вршачком деканату, и овај је на немачком језику написао о томе три књиге које као да нису штампане.[4])

---

[1]) 1773 Fasc. 8 sub C.
[2]) 1777 Fasc. 10 sub L.
[3]) Прот. 1748—53 стр. 578.
[4]) Bella Schiff, Unser „Alt-Temesvar" стр. 185—6.

И Никола Вукобранковић је био доста школован. Ћирилицом је одлично писао, а мислимо да је знао и латински. Године 1747 становао је он, са својим братом Богданом у Суботици,[1]) али је већ 1748 у Новом Саду, и првак је овдашњих Хрвата. Већ 2 јуна 1748 публиковао је новосадски магистрат наредбу Угарске придворне коморе у којој се каже да су се народ мађарски и народ хрватски (natio Dalmatica) њој потужили како при инстаурацији магистрата нису ушли у унутрашњи и спољашњи сенат, те у избрано грађанство сразмерно Немцима. Комора се међутим уверила да је тужба неоснована, зато наређује магистрату да изнађе коловође и оштро их укори.

24 јула 1848 саслушао је магистрат од Хрвата Јура Валентића и Николу Вукобранковића. Валентић се том приликом оправдао, а Вукобранковић је, као и Мађар Ференци Петер, морао платити глобу од 50 фор.

Никола Вукобранковић се бавио вандућанском трговином, и имао је једну, а може бити и више лађа. Године 1751, пуковник Рашковић је захтевао од магистрата, нека секвеструје Николину лађу зато што није исплатио раднике. Тада је Никола већ имао и службу у магистрату: од 24 априла 1749 био је претседник избраног грађанства, tribunus plebis (по томе и судимо да је знао латински); године 1750 изабран је за сенатора, а 1759 он је, као сенатор, и капетан градске полиције. Умро је ваљда 1763. Јер, 3 јануара 1764, брат му, Paulus de Vuko et Branko cantor et canonicus Csanadiensis, из Беча писао је новосадском магистрату латинско писмо овог садржаја:

Иако нема ни најмање сумње да ће господа магистратлије из сопствене побуде учинити за удовицу и децу мог брата Николе све што је дужност племенитог сената, ипак, пошто се мој повратак кући одгађа више него што сам мислио, више него што би захтевали послови братовље породице, сматрам за дужност умолити господу магистратлије и препоручити им да буду наклоњени ожалошћеној кући мог брата и да је, и до мог повратка узму у очинску заштиту.

Не знамо како су каноник и магистрат расправљали Николину оставину, па не знамо ни имена његове деце. Вероватно му је био син Иван Вукобранковић који је 1757 постао бесплатни писар магистрата (accessista), а даљу му кариеру не знамо.

Исто тако не знамо како према Николи стоји Павле Вуко де Бранко за којега Јерменин Петар Минас каже да му је

---

[1]) 1756 Fasc. 3 sub F.

рођени брат, а који се 1795 налазио у Сомбору јако сиромашан. Вероватно, тога Павла син је био Фрања племенити Вуко де Бранко, гомбарски калфа који се марта 1813 обратио Намесничком већу с оваквом молбом:

Кад је била последња инсурекција племића, и он је био готов жртвовати живот и крв за цара и за домовину, знајући да су се и његови предци борили за исте идеале, па да су зато уврштени у број несумњивих племића од Леополда I. А кад је инсурекција разрешена, добио је Dimissionales и вратио се у родно место, а оданде је, ради усавршавања у занату, иако је пре тога већ странствовао по разним слободним краљевским градовима, отишао у Беч, где је радио годину дана. Из Беча, вратио се у Нови Сад, где му је деда више година био сенатор, одлучив да се ту настани, те је заискао мајсторско право. Магистрат је његову молбу доставио гомбарском цеху, а овај се позвао на то да гомбара и њихових удовица има толико да једва могу живети од свог заната, те је искао да се Фрања упути у своје место рођења, у Сомбор. Али је магистрат поступио по наредби од 5 фебруара 1805, која изричито каже да број мајстора не може бити сметња за примање новог мајстора, те је наредио гомбарском цеху да Фрањи зада ремек. Цех није примио ни ово решење, па је морало Намесничко веће наредити магистрату да своје решење што пре спроведе са потребном строгошћу[1]).

Фрања Вукобранковић је примљен у цех гомбара. Године 1816 гомбар Фрања племенити Вуко де Бранко тужио је магистрату свог шурака Георга Павловића: овога мати Фрањина таштa, гоњена од снахе, добегла је зету, те је овај мора хранити и одевати.[2])

Знамо, најзад, и за Антонија Вуко де Бранко који је, школске године 1801—2, био ученик синтаксе у новосадској католичкој гимназији, и разредни друг Милована Видаковића. Овај је 6 фебруара 1802 изведен пред професорску конференцију, на тужбу Ђорђа Метковића, новосадског грађанина. Пред конференцијом, ученик је признао да је у отсуству тужиоца, ушао у његову кућу и истукао му жену зато што је она открила градском судцу изгреде које он често чини; признао је да се тукао с касапима у крчми где се приређују јавне игранке; најзад, да је ноћу често походио сумњива места с тројицом ученика из Карловаца који су онде извршили неку крађу па побегли у Нови Сад.

---

[1]) 1813 Fasc. 5 No. 940.
[2]) 1816 Прот. 3824.

Пошто су кривице биле теже природе, професорски збор је послао Вишој Управи извод из записника, да би она одредила казну. 14 фебруара 1802 одговорила је Виша Управа и одредила казну: два дана карцера при хлебу и води, а затим 12 корбача пред саученицима. Ако ли се ученик не би подвргао овој казни, има му се вратити сведоџба с којом је дошао у ову школу, али ће се у њу уписати његови изгреди, и трећа класа из владања, и о свему том известити Виша Управа.

Изгледа да је Антоније Вуко де Бранко примио и карцер и корбаче. Крајем марта оцењен је он: четврти у секунди а из владања има секунду, он једини у разреду. Али крај другог семестра није дочекао у овој школи.

Још и у годинама 1836, 1839 и 1842 спомиње се у списима новосадског магистрата неки Фрања Вукобранковић, племић који теревенчи по крчмама, опија се и туче, а не признаје власт магистрата. Зато је магистрат 1836 молио владара, нека упути Бачку жупанију да не штити овакве дубиозне племиће који стално чине изгреде.[1]) А још и после светског рата смо читали о страшној афери женског изданка ове породице у Бечу, у којој је суђено тровачици.

Толико смо ми нашли о овој породици која се није снебивала узети тада јако непопуларно презиме Вукобранковића, ко зна из каквих рачуна.

О Хрватима Новога Сада се не може говорити као о организованој групи.

Natio Dalmatica из 1748 никад више се не јавља као natio. Несумњиво, један од капелана римокатоличког пароха је увек био Хрват или бар умео хрватски исповедати и проповедати. Поред тога, 1867, док је Милетић био градски начелник, два градска представника, М . Малџић и М. Сич, тужили су се градском представништву „да се у основној католичкој школи до св. Рохуса предаје деци само на немачком језику, због чега шокачка и мађарска деца немају од школе никакве користи." Скупштина је тада решила да се тужба Малџића и Сича достави министарству с препоруком да се у основној школи уведе као језик наставе и шокачки и мађарски језик, и тако да се задовоље жеље шокачких и мађарских становника ове вароши. Само, о том кораку и његову успеху ми нисмо нашли ни речи.

Једна чињеница казује да су се Хрвати међу новосадским римокатолицима осећали као посебно тело: приликом рестаурација магистрата и представништва, хрватска упраж-

[1]) 1836 Прот. 883.

њена места су попуњавана опет Хрватима. О томе имамо ове белешке, а оне би се могле још знатно допунити.

Године 1771 умро је гомбар Симеон Лаковић, вероватно Туропољац. Јер, у свом тестаменту, он је по 100 фор. завештао брату Ђорђу и двема сестрама Јели и Марији „in Turovo pole".[1]) А кад је требало попунити Лаковићево место у градском одбору, кандидован је и изабран римокатолик Ђорђе Мијатовић, свакако опет Хрват.[2])

Године 1810, приликом рестаурације упражњена су места избраних грађана: Мартина Гаљуфа, Јосипа Петранца, Јуре Љубетића, Ивана Стефановића. За три од ових места можемо рећи да су попуњена Хрватима, избором Игнаца Кажића, Антона Ивановића, Ивана Обадића.

Има, затим, послова које су у Новом Саду претежно Хрвати радили. Изгледа да су особито били рибари. Зато су и становали на водоплавном терену, крај Дунава, отприлике онде где је данас железнички мост. На том месту мапа из године 1716 забележила је Croatendörfel; та махала се у протоколима магистрата назива Pagellum Croaticum,[3]) а називана је и Fischerdörfl. У српским списима, њено је име Терфл, Тервл.[4]) Године 1778 становала је ту свега 361 душа, од којих су били:

мушки католици одрасли 91
женски католици одрасли 95
мушки католици неодрасли 63
женски католици неодрасли 72
православни одрасли мушки 11
православни одрасли женски 7
православни неодрасли мушки 11
православни неодрасли женски 11

Да су неки Хрвати овог подграђа били досељеници из Хрватске, то дознајемо из овог догађаја. Крајем новембра 1762, Ђорђе Посавац, римокатолик, пошао је у Терфл да од племенитог Луке Матлековића наплати пет марјаша. Срео га је Јуро Лончарић и питао, шта тражи у подграђу. И кад је то дознао, рекао је Посавцу да је Лука отишао у Хрватску да обиђе своје рођаке. Нато су заједно ушли у Лукину кућу па, и поред протеста Лукине жене, однели два казана. Како се види из исказа Лукиног укућанина Михајла Крајачића, и други који су имали потраживања од Луке, разносили су његове ствари: Мара, жена Мартина Новоселца један покровац;

---

[1]) 1771 Fasc. 1 sub T.
[2]) Прот. 1770—72 pagina 278.
[3]) Прот. 1754—57 pagina 203.
[4]) 1769 Fasc. 9 sub A.

Лука Жигнићев крчмар скинуо је с Матлековићеве жене Марте огртач, али је вратио па узео у залог чепац; његова се жена међутим није задовољила чепцем, него отерала три ћурке из дворишта, и вратила их тек када је добила новац, Прока Романић је однео две столице, а Тома Кадић одвео коња. Кад је Матлековић отишао по коња, Тома га је трипут ударио ногом одостраг, псујући њихово племство.[1])

О Сеоцету налази се године 1780 ова белешка: „неколико породица, понајвише рибари и репаратори бродова, од старина се населило изван данашњег града, за неколико корака ближе Дунаву; ту су подигли своје кућице у којима и данас станују наследници и разгранате породице; већ су многи од становника пуноправни грађани, а сви подносе исте терете које и становници града; и само зато што су нешто изван града, странци им подграђе погрешно називају Сеоце (pagellum)[2]).

27 септембра 1785 поново се констатује да становници sic dicti Pagelli због пролетошњег излива Дунава нису могли да се служе својим кућама, а и иначе су оштећени, па им је брисана пореза, 321 фор., и закуп крчме, 95 фор., о чем је обавештен комораш Василије Поповић[3]).

Може бити, с тим у вези комесар Бахо из Темишвара наредио је 13 октобра 1786 да се куће које су неки воденичари и рибари бесправно (precario) подигли у близини тврђаве, а изложене су редовним поплавама, уклоне, а поседници им да се силом преселе у град. Али, о томе још да се саслуша магистрат и избрано грађанство. Стефан Радонић, народни трибун, већ је 23 октобра 1786 реферисао да је и избрано грађанство за уклањање Сеоцета, пошто су му становници због поплава увек у заостатку с порезом; у граду, међутим има празних кућишта[4]).

Становници Сеоцета су молили да их оставе у њихову насељу, али је магистрат 29 јануара дао мишљење да је у њихову интересу, због водоплави, као и у интересу магистрата, због порезе, да Сеоце напусте[5]). Без сумње, овом приликом је настало Терфла: 19 августа 1789 у грунтовној књизи се спомиње пређе постојавши Fischerdörfel. Становници му се настанише, у главном, у Каменичкој улици, где су и данас рибари. Онде мислимо да смо их нашли године 1795. Тада је сачињен попис становника, њих 239, којима је глад-

---

[1]) 1763 Fasc. 9 sub C.
[2]) 1780 Fasc. 2 sub G.
[3]) Прот. 1785 pagina 200.
[4]) Прот. 1786 pagina 447.
[5]) 1787 Fasc. 4 I.

не 1794-5 године сенатор Максим Лепојовић раздао 203 центе и 77 фунти брашна, позајмљеног од петроварадинског звања за снабдевање војске. Становници под кућним бројевима 1754-84 мислимо да су Хрвати:

Тома Пушкарић
Иво Брежан
Никола Краљев
Ђука Антуновић
Иван Шиљор
Антун Матић
Мартин Бошњаковић
Ђуро Новак
Иво Динчир
Јозеф Брезовачки
Марко Блажовачки
Мато Туркало
Тома Ковачевић
Ловра Динчир
Мишко Календар
Јозеф Херих
Блаж Хорват
Мата Пинтерић

Новосадски Хрвати који нису били рибари, лађари, воденичари, шупери (репаратори чамаца и бродова), бавили су се другим занатима. Од ових, занат гомбара био је ваљда искључиво у рукама Хрвата. Чини нам се да се у Новом Саду похрватио сваки гомбар, ако и није био хрватског порекла. Већ смо видели да је 1813 гомбарски мајстор постао и један Вукобранковић; године 1762 постао је избрани грађанин Мата Асали, Illyrus romano-catholicus[1]).

Већ смо споменули још једнога гомбара, члана избранога грађанства, Симеона Лаковића. Из године 1748 познат нам је гомбар Грга Крклец; он је ушао у први градски одбор Новога Сада (избрано грађанство), али је већ 1749 брисан из њега као неспособан и незгодан. У једној тужби из године 1766 Грга Крклец каже да у Новом Саду живи већ од 1736. Грга је и хапшен због својих изгреда, и кућа му је 1766 продана због заостатака у порези. Не знамо да ли му је био син Иван Крклец, сликар-самоук који је 1765 обијао дућан Саве Јанковића, Манојлова оца. Бојећи се телесне казне, Иван је, ступио у војску, а ортак му Матија Новак, син Фрање, токара, кажњен је са 30 корбача. Иван Крклец се није скрасио у војсци, него је отпуштен као непоправљив, а 1777 налазио се у Пожеги, ухапшен, јер није имао путнога листа.

Најзад, 1810, гомбар Андреј Керменди хрватски пише конте за сабова Мартина Буданца[2]).

И у ременарском цеху Новога Сада су Хрвати били ваљда добро заступљени, јер знамо да се овај цех служио артикулима цеха у Вараждину. „Дана јануара 8 године 1780, у Новоме Саду" издао је Ловро Кушаковић, majstor od sanata saracskoga, хрватску облигацију на новац који је позајмио од коларскога калфе[3]).

1809 правио је тестаменат Ђуро Љубетић. У његову те-

[1]) 1762 Fasc. 8 sub K.
[2]) 1814 Fasc. 4 No. 1139.
[3]) 1788 Fasc. 7 C.

стаменту има пуно икавштине: divojcsicza, ditetom, pridloxena, Stipan, misto matere, razumivam, lipse je i bolye. Имање којим је располагао, састојало се у кући и покућству „i u espapu moemu saracskomu, u kom dobru cilom ostavlyam za universalnu naslednicu druga moga vencsanoga Theresiu rogyenu Tabori.

Легати Ђуре Љубетића доста карактеришу новосадске Хрвате. Он је завештао

Na manastir Bacski 100 fl, za koje manastir duxan svake godine 6 misa.

Na manastir Sharengradski 100 fl. (опет са 6 миса).

Manastiru Ilocskomu 100 fl.

Nashemu spitalyu rimskomu 50 fl.[1]).

Којим су се још занатима бавили новосадски Хрвати, види се из овог списа изабраних грађана у години 1759. У том списку су као natione Illyri забележени ови католици: ужар Андрија Бошњаковић, ременар Ђорђе Андрашевић, чизмар Андрија Шеговић и чизмар Степан Фолерић[2]).

У списку магистратуалних чиновника из године 1779 забележени су као римокатолички Илири: сенатор Петар Кажић и сирочадски отац Тома Јурић. У изабраном грађанству су римокатолички Илири: трговац Павле Кажић, трговац Фрањо Петровић, гомбар Јозеф Микошовски, Иван Кажић, кројач Мартин Вуданец[3]).

Већ 1779 као да имамо случај мађаризовања. За тадањег грунтовничара Јована Драгића каже се да је римокатолички Мађар. Тај Драгић је неславно завршио своју каријеру: поставши сенатор, никако није подносио рачуна о својој грунтовничарској служби. Осумњичен је да је извршио проневеру, те му је имање секвестровано, а он сам је осуђен на домаћи затвор за чијег трајања је, под срамотом, и умро.

О неким Новосађанима слутимо да су били Хрвати на основу њихова тестамента, чак и онда кад је тестаменат писан немачки. Сведоци и егзекутори таких тестамената, кредитори и дужници који се у њима спомињу, обично су Хрвати.

Тако Ката Кузмић, која је правила тестаменат 28 априла 1762. Она спомиње своју сестру Јагу и сина свог Мату; затим, егзекутора тестамента који се зове Иван Шарец; најзад, своје дужнике: Петра Шпољарића, Мишка Павишића, Гргу Хорвата, Павла Шокића, Мишка Деака, Ловру Сабова, Андрију Лукачића и Хорвата Ђерђа[4]).

---

[1]) 1809 Fasc. 9 No. 1944.
[2]) 1759 Fasc. 6 sub T.
[3]) 1779 Fasc. 12 sub BB.
[4]) 1762 Fasc. 2 sub ZZZ.

29 јануара 1782 умро је новосадски грађанин крчмар у Терфлу Блаж Влаховић. У оставинским списима његовим се спомињу ови новосадски Хрвати: Матија Коцијан из Терфла, Антун Жебић, Мартин Петровчић, Тома Кранчевић, Андрија Макличић, Ђура Динчир, Павел Ракоци, Мартин Бошњак, Ђура Имбришић, Мата Рихтарић, Иван Матошевић, Антон Јакобовић, Мартин Петровић, Андрија Брежанин, Јакоб Чрнчић, Стефан Матковић. У спецификацији потребних трошкова, Матија Коцијан пише: kako slidi, али и pres svake recsi[1]).

Године 1790 писао је Србин, писар магистрата Дим. Зделаровић тестаменат за Андрију Шполарића, Хрвата. Писао је латиницом, језиком српских тестамената (Bogu vruchavajuchi dussu, и слично) помало хрватизујући језик икавштином (na ovom svitu), уносећи и диалекат (na kameniczkim gruntu).

Шполарић је оставио три сина: Ђуру, Јакоба и Мартина, и кћер Лену[2]).

Трговац Станислав Ђурић, који је умро 1796, у немачки писаном тестаменту изрекао је жељу да буде погребен код римокатоличке цркве, а мисе да му се читају и у јерменској цркви и у жупној цркви у Петроварадину. За егзекуторе тестамента је именовао Ивана Стефановића и Христофа Ковачевића[3]).

Марија Антуна Фистерера супруга правила је тестаменат 14 (2) маја 1813. Њој је од првог мужа, Јанка Добриловића, остала буда „у Дунавским сокаку" и роба у њој. Други јој муж био Јоза Ференчевић. Не види се из којег од та два брака је имала децу: Нанчику, Јозефа и Францишку. Кад је умирала, Марија је била за трећим мужем, Антоном Фистерером. Али је овај, по речима тестамента, „разпикућа и нерадин тако да је поготову и моју и дечину сермију упропастио, а и мене саму до гроба дотерао, и чрез његову болест, која је после на мене пришла, здравље мое изгубила сам, тако да пре времена умирати морам, зато њему ништа оставити не могу, нити остављам".

Негде фебруара 1811 умро је новосадски сабов Мартин Буданец који је био неписмен, али је очевидно спадао у круг новосадских Хрвата. Донекле се то види и по томе што му је једна кћи, Јелисавета, била удата за Николу Саболовића, док је старија, Катарина, била тада већ удова Штвртецки. Затим, по томе што његов син Мата, и кћери му

[1]) 1782 Fasc. 16 sub B.
[2]) Нерегистровано.
[3]) 1796 Fasc. 4 No. 362.

издају српским језиком, али латиницом признанице на примљено наследство. Сам Мартин је 1802 издао кћери Катарини „ради вировања", атестат да му је вратила новац који јој је он био посудио за парницу „z nevistom svoga pokojnog brata Andrassa". Под тај хрватски атестат ставио је Мартин krish. Понеко од људи с којима је Мартин био у пословној вези, истављали су за њега конте хрватски; на пример, Андреас Керменди гомбар. И кад је, још за живота Мартина Буданеца, 11 јануара 1810, socsinito naznacsenye ovdaschnyeg burgera, po nyegovom zaktevanyu, и онда је оно писано хрватски.

Узгред ћемо рећи да је овај сабов оставио деци својој леп иметак: кућу процењену у 10.000 фор.; код Ченејске цркве 22 јутра земље; 27 мотика винограда у Петроварадину; кућу с пецаром у Мајуру. Тако да је и Мата, и свака му сестра, добио на име очанства 14.476 фор. То није много, како изгледа. Већ 1 марта 1811, десет хиљада постало је две хиљаде, а даља девалвација аустријског новца ће учинити да две хиљаде значе само 800 фор. сребра. Ипак, то није ни мало.

Најзад, забележићемо каквог еспапа је било у овог сабова:

78	комада	лајбера	по 30	фор.	2340
30	„	„	„ 25	„	750
70	„	прслука	„ 15	„	1050
34	„	„	„ 17	„	578
84	„	чакшира	„ 20	„	1680
63	„	„	„ 17	„	1071[1])

Године 1816 правила је тестаменат Катарина Цетић, удата за Фрању Рукавину. Мали иметак свој оставила је да деле међу собом други муж Рукавина, и син јој из првог брака Видак Носак. „Гришно тило" јој желела је да буде погребно „по обичају матере католическе церкве"[2]).

1817 године је писао тестаменат Мартин Бошњаковић. Имао је жену Катарину, сина Јозу и кћер Ану, удату за Ђуром Ђурановићем[3]).

Годину дана касније умрла је Јула Петраш. У тестаменту никог не спомиње, као да је била сасвим саморана. Сиромашна је била, и скоро сву своју сиротињу је завештала католичкој цркви за душу[4]).

29 марта 1830 правио је тестаменат Martin Magay purger i xitely novoszadsky (а умро је 13 априла исте године). Био

---

[1]) 1814 Fasc. 4 No. 1139.
[2]) 1817 Fasc. 3 No. 755.
[3]) 1817 Fasc. 12 No. 4378.
[4]) 1818 Fasc. 5 No. 2107.

је неписмен, па га је потписао писар магистрата, Фрањо Ковачевић који је писао и тестаменат.

Czela moja sermia, каже Магаи, sastojse u jednoy kući i dva vinograda na Kamenitskom hataru od koi jedan 3 motike a drugi 7¾ motika imade, i u malim pokudstvu sas 50 akova vina i 4 akova rakie.

Od toga retsenoga kapitala i od czene moje kutye (vina i rakie) koja poslye moje smerti prodati se imade zselyim i hotsu da se jedan baldakin ili nebo u nacshoi parochialnoj czerkvi za 500 fl. W. W. napravi, a pretetsena summa novaca da na svete missae za moju i moje xene Catharine duschu u ime legata na vetsito czerkvi retsenoj ostane.

Nassom katholitsanszkome spitalyu legiram 50 fl. W. W. Takogyer i serbskom spitalyu ostavlyam 50 fl. W. W.[1])

Да је Хрват био и Joann Ivanics mahler i zlatar, судимо по овој му облигацији:

Ja dolu naimenovat obligiram szebe za seszt komada Tzarszke vapne za seszt dana lepo izmalati i gdi nuzsno bude pozlatiti, sza tzenom 5 f. W. W. komad[2]).

Тај Иванић је 1841 покушао да своју икону Богородице прода на лутрији, продајући број по 12 крајцара, али му је магистрат Петроварадина чинио сметње.[3])

Иванић је умро у Новом Саду 1845. Иза њега је остала жена му Ана, и четворо малолетне деце: Катарина од 12, Александар од 8, Алојз од 5 и Винценц од 3 године. Имао је кућу коју је пред смрт продао за 1900 фор. Намештај му је процењен на 43 фор., а остало је и 9 великих и малих слика које је Иванић израдио, и процењене су на 10 фор. свега, и једно распеће, 1 фор. Пасива је била нешто мања од активе. 1277 фор.[4]).

Као што се из предњих цитата види, у говору новосадских Хрвата је било доста икавштине. Примера за ово могло би се, специјалним проучавањем, навести још много. У нашим белешкама имамо само ове примере: Већ споменути гомбар Мата Асали оженио се удовицом кројача Ивана Навратка, која му је донела и нешто мираза; али је имала и две кћери којима је толико теглила да је између ње и Асалија, године 1780, дошло до парнице. Асали је напустио занат и постао стражмештар градске полиције, а жена му Марија као да је држала крчму. Ваљда по њиховој смрти, 1795, водила се парница око њихова винограда. Андра Шпо-

---

[1]) 1830 Fasc. 4 No. 1543.
[2]) 1835 Fasc. 3 No. 1653.
[3]) 1841 Прот. 1318.
[4]) 1845 Fasc. 10 No. 5528.

ларић, пургер новосадски, сведочио је да је тај виноград купила жена Матијина. U ono vrieme kad se taj vinograd prodavao, pogodio ga, каже Шполарић niki chovek iz Mitrovice.

24 јануара 1796 Jenei Ferentz kanoti Terek Ferentza, csizmara iz Kamenice, plenipotential, издао је, virovanya radi, атестат о неком вину: i to svidocsim, каже он у атестату[1]). А године 1801 сведочили су пандури магистрата да је кројач Тома Сопроновић, кад је 9 септембра 1801 направио изгред пред градском кућом, викао: on je hunczfut a nie straxamester, zasluxio je odavna da ga iz varosi protiraju. Други пандур је чуо овако: nie on straxameshter, nego obeschenyak, odavno da su ga iz varoshi iztirali.[2])

30 новембра 1792 Ђуро Жаварић издао је квиту sverhu dvi stotine forinti. 18 јула 1792 Тома Јурић civis Neoplantensis издао је не квиту, него Svidocsanstvo sverhu 10 fl. позајмљених za malo vrime od gospodara Ive Buxacsichja u Szomboru.

Из предњих цитата се види и то да су нама хрватски текстови познати само из времена пре Гајева Илиризма; зато је правопис у њима предилирски. Према томе, ништа не знамо рећи о томе, да ли је Гајева мисао илирскога народног јединства нашла одзива код новосадских Хрвата.

Пре Илирства, у туђини, као да се то јединство манифестовало приликом умирања новосадског Хрвата Антуна Зебића. Овај као да је био ортак Степана Аведика, Јерменина. У Вацу, куда је отишао ваљда трговачким послом, 28 септембра 1782, Срби трговци су му написали тестаменат, а аутентификовали су га својим печатима и потписима: Димитрије Стефановић и Михаил Страиновић, пургери пештански, те Никола Стојановић и Прокопије Михајловић, пургери новосадски[3]).

Антун Зебић је имао жену Марту и брата Ивана, чијег сина Нацу је узео под своје. Иначе, из инвентара му дознајемо и материјалне прилике у којима је живео Антун Зебић. Имао је кућу процењену на 7711 фор., а у готову се нашло приликом његове смрти 980 фор. Имао је џепни сат, ћурдију и доламу са сребрним дугметима, кармазински појас са сребрним карикама и, од одела, калпак. Код куће, по собама, силне иконе, од којих многе на платну: Марија од Снега, Марија Цел, Марија Бистричка, Марија Бринска. У кухињи ибрици, тенџере, лећени, тепсије, сахани, таве. Све то, заједно са будом и еспапом, процењено на 4734 фор.

---

[1]) 1796 Fasc. 12 No. 1088.
[2]) 1801 Fasc. 10 No. 1787.
[3]) 1782 Fasc. 12 sub W.

3 децембра 1782 проглашен је пред магистратом и тестаменат и инвентар Антуна Зебића, причем је жена му Марта изјавила да ће наставити његову трговину и исплатити дугове и легате мужа.

Да су новосадски Хрвати национално били сасвим неориентирани, закључујемо из чињенице да 1847 и 1848 нису држали са баном Јелачићем, него са Кошутовцима. Свега два Хрвата знамо у Новом Саду да су у она тешка времена држали са Србима. Један од њих, апотекар Фрања Луст, рођен је и школован у Загребу,[1]) а други је био ужар. Наиме, 17 (5) марта 1850, Георгиј Топаловић салер-мајстор (ужар) замолио је од магистрата путујући лист, да би могао свој занат радити и себе хранити. Поднео је сведоџбу да је свом цару веран био и у време Буне са Србима у Карловци живео и са њима избегао. Сведоџба, потписана од тринаест Срба (међу овима и Георгиј Стаић и Василиј Наод), каже да Топаловић „за време целе бунтовне власти мађарске у Новом Саду гди су Мађарони, то јест католици, владали, будући и сам Римокатолик, ни у какве мађарске послове није се мешао, нити смо њега видили као друге да је Србље злоставио и да је каде изишао као гардист, но шта више свагда се са Србима држао и на царској страни био: које видећи новосадски мађарони подкажу Мађаронима, а ови примораду гореречености мајстора да пушку прими и да на стражу иде, но овај кад је год ред дошао на њега да чува стражу свагда је најмио за себе човека. Ово се случило пре бомбардирања Новога Сада на 14 дана, а у горењу Новога Сада изишао је с нама заједно. Тако ми признајући њега за србског пријатеља и царског верног подајника даемо от нас истиниту сведоџбу ову"

Од Хрвата који су као гардисте злостављали и пљачкали Србе, знамо за Ђуру Антуновића, римокатолика, лађара од 40 година. Овај је, као гардиста, 12 јуна 1849 отерао 5 крава рибара Димитрија Јовановића. Кад га је овај позвао на одговорност, рекао је: „ја сам ти отерао краве, па шта ћеш ми; тужи ме, ако смеш, даћу ти и писмено, ако желиш".

Тако је о Антуновићу сведочио опет лађар и Хрват, Ђука Ковачевић, кад је мађарска револуција угушена.

О томе, како је српско имање пљачкао чизмар Никола Парчетић и син му Ђура, већ је објављено нешто грађе у књизи *Привреда Новога Сада* (стр. 356—7). Томе ћемо овде додати само још тужбу од 16 (4) марта 1852, коју је обласном суду у Новом Саду поднео Василиј Бајић „изслужениј

---

[1]) В. Новосадске биографије VI. стр.

пензионираниј сербскиј учитељ". Овај је поднео веродостојна доказателства да је пред катастрофу 1849 ствари своје, своје жене и свастике „у два велика завежљаја, у два чаршафа" однео у подрум Саве Коларовића лебцелдера (воскара) где их је други воскар, Јован Лубурић, својом руком, заједно са стварима Коларовића, зазидао. Све је то, међутим, однео и покрао Ђура Парчетић. Бајић је поднео суду и назначеније својих ствари (фатират зимски капут, мушке и женске кошуље од рацка платна, салфети, марамице, четири шлингована бела јастука, четири трубе рацка платна, два виклера итд.)

Овде је место и Стипи Добошевићу о којем дознајемо из писма што га је адвокат Арон Малетин, 25 фебруара 1850 писао сенатору Александру Костићу. У том писму, Малетин протестује што је Костић, у одсуству градског начелника и капетана, издао путни лист Францу Диволту, а против истог многе су тужбе да је „коња оружан јашио и пред топови ишо и војску маджарску на Футок заједно са Добошевићем Стипом предводио и много више зала против цара чинио".

РУСИНИ

Новосадски Русини су колонија Бачких Руса. Ови су 1746 и 1751 доселили испод Карпата и населили Руски Крстур и Куцуру. То су Малоруси чији говор показује јаке утицаје пољског, словачког, а у новије време и српског језика. Отуд Бачки Руси сматрају свој језик као посебан словенски језик, и када у своја издања уносе књижевне радове своје северне браће из Украјине. они их преводе.

Ови се Руси у Бачкој нису посрбили зато што су римокатолици грчког обреда. То јест, језик богослужења је исти као и код православних, календар јулијански, па и свештеници су им се до недавно смели женити, и носили су бркове и браду, и тек у последње време се уводи неженство свештени; али признају Папу за главу своје цркве.

Свештеници су им у прошлости били већином Срби унијати из Жумберка. Најзнаменитији од њих, Јован Храниловић, имао је врло истакнуту улогу у преврату 1918.

Из Руског Крстура и из Куцуре, Русини су почели прелазити у Нови Сад који они зову Варош. Д-р Ристо Јеремић је писао да су Русини у Нови Сад одједанпут доселили, и да се то десило године 1780.[1]) Више је, међутим, вероватно да су Русини појединачно досељавали у Нови Сад, и да је

[1]) *Прилози Летопису М. С.* 1928, стр. 64.

то досељавање почело пре 1780. Већ 17 фебруара 1766 пријавио је сенатор Пантелија Миланковић магистрату како се разне сорте људи, понајвише Руси и Румуни, непрекидно насељавају, без пријаве. Сва је корист од тога што без откупа заузимају кућишта. Магистрат је на то решио да така досељавања допусти тек пошто од града откупе градилиште а од привремених поседника њихове воћке.[1])

Записник пак о каноничкој визитацији римокатоличке цркве и парохије у Новом Саду, извршеној 16 августа 1767, каже то исто много конкретније. Каноник визитатор ту каже да је, походећи Куцуру, дознао да су Петар Требуљак, Ђорђе Палацко и Теодор Москаљ са својим породицама преселили из Куцуре у Нови Сад. Зато је римокатоличком пароху Новог Сада препоручио да будним оком пази на ове унијате, и да што пре о њима реферише.[2])

После године 1780, у списима новосадског магистрата се Русини спомињу све чешће. Тако је, на молбу Јосафата Бастасића, генералног викара крижевачког унијатског епископа, магистрат изаслао, 25 јуна 1781, сенаторе Ендреди Ласло и Манојла Николића да попишу новосадске Русине[3]).

Исти генерални викар замолио је, 9 августа 1781, магистрат, нек опомене православне грађане и свештенике да не привлаче унијате у своју цркву, пошто ће се против апостата поступити према нормалним резолуцијама од 1749 и од 1780[4]).

Генерални викар није био задовољан пописом унијата који су извршили горе споменута два сенатора, него је тражио да се попис изврши без православног сенатора. Против тога се оградило Православно обштество. Магистрат је јавио Намесничком већу, 7 марта 1782, да је на захтев Бастасића опозвао Николића, и Ендредију додао још једног сенатора римокатолика. Викар је рекао да има своје разлоге, зашто тражи да унијате пописују само римокатолици. Православни су, међутим, незадовољни зато што су се Русини до овог пописа увек јављали као несједињени, те су полазили православно богослужење[5]).

Намесничко веће је, 26 августа 1782, осудило искључење православног сенатора из пописивања Русина. Страх викара је безразложан: патент толеранције не допушта да се коме било досађује због вере[6]).

---

[1]) Прот. 1758—1766 pagina 1312.
[2]) 1773 Fasc. 2 sub S.
[3]) Прот. 1779—81, pagina 887.
[4]) Ibidem, pagina 917.
[5]) 1782 Fasc. 17 sub F.
[6]) Прот. 1782—84, pagina 250.

Године 1785, Силвестар Бубановић, који је после био крижевачки епископ, сам је пописао новосадске Русине. Магистрат се овом приликом изговарао да он не може знати све Русине, пошто су то све слуге и слушкиње, изузев пет породица[1]).

Одиста су то били слуге и слушкиње. То се види и из ових случајева: 4 јула 1783, пред магистрат је изнесен допис Силвестра Бубановића, администратора у Куцури, и Луке Сташинског, пароха у Куцури. Туже се како се о ускрсу 1782 неки Куцурци, који служе у Новом Саду, нису исповедили. Пошто се то и сада десило, моле магистрат да на исповест њима упути Стефчању, удовицу из Крстура, која са сином служи код удовице Неранџе Исаковићке; Марију Куцурку која служи код Јакова Чаругџије и Ану, укућанку код Василија Југовића. Марија пак девојка из Куцуре која служи код кројача Павла Косовца, па се, заведена, већ две године не признаје за католику, моле да се влашћу магистрата преда њима на шест недеља ради поуке[2]).

Тај Бубановић се, 19 септембра 1789, обратио магистрату оваким дописом: он је дознао да је жупанијски физик фон Бики од највишег места већ именован локалним директором овдашње гимназије, али да неће моћи примити то место, јер је у именовању изречено да је оно инкомпатибилно са жупанијским физикатом.

Ако се, према томе, поново упразни место директора, молио је магистрат да га, у споразуму с Избраним грађанством, препоручи печујској академији, и да му изда уверење о томе, како се кроз скоро девет година боравка овде владао, и у каквој слози с вернима осталих цркава је живео. Нека дозна власт да разлика у вероисповести не улива код православних никакво неповерење према њему.

Магистрат је нато издао уверење да је Бубановић познат као учен човек, и да се кроз девет година показао скроман, дружеван и љубазан, те је стекао опште поштовање[3]).

Изгледа да су православци одиста радили на томе да унијате привуку себи. Године 1786 предао је магистрат Марију Параскеву пароху Луки Сташинском у Куцури на катихизацију; 34 дана ју је парох поучавао да се врати унији; и кад није успео, вратио ју је родитељима речима: Ето вам ваша девојка, водите је куд хоћете. А родитељи, сиромашни људи који је нису могли издржавати, одвели су је Перисте-

---

[1]) 1785 Fasc. 15 T.
[2]) 1783 Fasc. 8 G.
[3]) 1789 Fasc. 43 C.

ри Параскеви, коју је већ пре била усвојила, што јој се види и на имену[1]).

О подизању цркве и парохијског дома за Русине у Новом Саду, поред оног што је већ објавио Ердујхељи, нашли смо још и ове податке.

6 марта 1786 поднео је магистрат Намесничком већу нацрте за унијатску црквицу и парохијски дом. Од пароха је дознао да фонда нема више него 1500 фор. и 300 фор. годишње, и да ће се молити из масе крижевачког епископа, пошто је он за живота, јануара 1785, обећао да ће ово зидање потпомоћи[2]).

26 августа 1786, Намесничко веће јавља да је премали број од 54 душе унијата, па ни постојећи фонд није довољан за градњу цркве и парохијског дома. Опасности да ће се унијати придружити православнима нема, пошто и на даље могу приређивати богослужење у јерменској цркви. Дотле нека се множи фонд[3]).

Поново је покренуто питање зидања цркве и парохијског дома године 1802. Тада је у Новом Саду унијатски парох Антоније Тумара, с којим смо се већ упознали, кад смо казивали реформисање начина на који су сахрањивани православни Срби, 18 маја 1802 пријавио магистрату да га је епископ Бубановић у вези с наредбом Намесничког већа од 30 марта 1802 о подизању грчко-католичке цркве и парохијског дома, именовао својим намесником (pro homine dioecesano[4]).

Тумара је затим поднео магистрату два уверења. Једно му је 28 јуна 1802 издала Маргарета Адамовић да већ четири године станује у њеној кући, где за себе и послугу има свега две собе и кухињу.

22 јула 1802 дао му је јерменски парох Симеон Бераменс уверење да од више него двадесет година, откако је основана парохија, унијатски парох од 7 до 8 сати изјутра држи службу у јерменској цркви, а у остало време не може, јер је црква заузета од јерменског пароха. Не може у цркви да катихизира ни да поучава у вери парохијане којих је из дана у дан све више. А пошто је олтар у јерменској цркви друкчи него што треба унијатима, примећено је да је то неправо простим парохијанима.

Са та два уверења тражио је парох Антоније Тумара да се приступи зидању цркве и парохијског дома за унијате.

---

1) 1792 Fasc. 11 No. 1107.
2) 1786 Fasc. 5 F.
3) 786 Fasc. 24 A.
4) Прот. 1802 No. 933.

Приложио је и списак унијата који спадају у парохију му. По том поименичном попису било је 1802 у Новом Саду 47 унијатских породица са 212 душа. А било је много слугу и слушкиња из Куцуре и Крстура који се њему не јављају на исповест, јер у свом селу имају своју цркву. Затим, у његову парохију спада око сто унијата у Срему, међу овима поджупан сремски Тома Бубановић и неколико Гвозденовића.

Све то је епископ крижевачки Силвестар Бубановић, некад парох у Новом Саду, поднео владару, тужећи се како без своје цркве унијати прелазе у православље, док би са црквом могли залуталу браћу привести у крило свете мајке цркве.

Намесничко веће је о свему томе заискало информацију и мишљење магистрата. И питало је: због чега црква грчкокатоличка још није подигнута.

Магистрат је одговорио 22 јуна 1802. Парохију је основала Марија Терезија пре више од двадесет година. 1785 радио је тада парох Силвестар Бубановић око подизања цркве и парохијског дома, али је ствар запела без кривице магистрата. Сад се магистрат споразумео с парохом Тумаром да он тражи земљиште згодно за ове грађевине и пријави га магистрату[1]).

Те, 1802, године као да се радило око колонизовања јаче неке групе Русина у Новом Саду. Тумара је 19 маја 1802 замолио од магистрата да парцелише кућишта за унијате (грко-католике) који се имају доселити и стварно већ селе у Нови Сад[2]). Од тога, међутим, као да ништа није било, док магистрат још и године 1829 сме Намесничком већу да пише о десет унијатских породица у Новом Саду[3]).

Ствар зидања цркве и парохијског дома споро је напредовала. Године 1806, парох Тумара је нашао градилиште али је оно већ било продано, 4 јуна 1805, Павлу Григоријевићу из Лединаца. Зато је око тога градилишта настао дугачак спор, окончан тек крајем 1815.

За време тог спора, са разних страна је пожуривано ово зидање. Тако је намесничко веће 19 маја 1807 јавило магистрату владареву одлуку да се грчкокатоличка црква зида на оном земљишту од 314 кв. хвати које је парох Тумара већ откупио. Ако ли то земљиште није довољно, град је дужан бесплатно дати друго, као што су властелинства дужна дати бесплатна земљишта у таке сврхе, а унијати су дужни

[1]) 1802 Fasc. 7 No. 1336.
[2]) 1802 Прот. 959.
[3]) 1829 Прот. 3505.

дати бесплатан ручни рад и подвоз[1]). — 7 јуна 1808, Намесничко веће је озбиљно укорило магистрат што одуговлачи парницу око Григоријевићеве куће, и затражило је да се парница доврши, али да се пресуда најпре пошље њему ради надзора[2]). — Ствар је пожуривао и крижевачки епископ Силвестар Бубановић. Он је 20 децембра 1807 писао Намесничком већу како се већ од 1785 одуговлачи ствар зидања, за које је магистрат одма у почетку асигнирао земљиште. Молио је, нека се магистрат упути да помогне радном снагом и подвозом, пошто је колонија нова, а парохијани тешко живе по туђим салашима, и не могу много помоћи[3]).

Ипак, парница око градилишта је окончана тек 21 новембра 1815 *Љубовним поравнанием између пречестњејшаго господина Јоана Смиљанича вице архиђакона и пароха греко-католичкаго, и Павла Григоријевића, гражданина новосадскаго, пређе бившег лединачкаго.* Тим поравнањем, одустали су од парнице ради дома „код три нагла"; Павле ће за тај дом добити 7.800 фор. шајна; 2000 фор. је већ добио, 1000 фор. ће добити сутрадан, а 4800 фор. концем децембра 1815[4]).

Јован Смиљанић није доживео да зида, јер је умро. На његово је место именован шидски парох, Гаврил Смичиклас, који је новосадску унијатску парохију примио од Тумаре 8 марта 1816[5]).

Смичиклас је 21 марта 1817 замолио од магистрата згодно место за печење цигаља. У Шаренграду, каже, крај дунавске обале, већ је спремно за ову сврху 300 хвати дрва[6]).

Те су цигље биле намењене цркви, јер је у Парохијски дом већ 1816 свечано био од магистрата уведен Смичиклас, док за цркву још није био положен ни камен темељац. Против Смичикласове интродукције у посед дома протестовао је Тумара, резервишући себи право да судским путем тражи свој новац који је уложио у парохијски дом.

Против Тумарина протеста је репротестовао крижевачки епископ, Константин Станић. Том приликом, 3 септембра 1816, дао је Станић и кратку историју новосадске унијатске парохије.

Ова је најпре била под именом мисије; наредбом од 6 септембра 1796 постала је реална парохија коју је администровао Тумара. Унапређен за архиђакона, Тумара је паро-

[1]) 1807 Прот. 1275.
[2]) 1808 Fasc. 6 No. 1399.
[3]) 1808 Fasc. 2 No. 198.
[4]) 1815 Fasc. 11 No. 3210.
[5]) 1816 Fasc. 9 No. 2866.
[6]) 1817 Fasc. 3 No. 961.

хију предао свом наследнику, Јовану Смиљанићу, којег је заменио Смичиклас. Градилиште за парохијални дом купио је Станићев претходник Бубановић и даровао парохији, док се дом градио о државном трошку[1]).

Средином године 1817 ревидиран је план и прорачун за унијатску цркву. Једно и друго су израдили: зидар Матија Шмидингер и дрводеља Јохан Ланг[2]).

8 јула 1819, Угарска придворна комора је, додуше, одобрила ексцизију земљишта за врт пароха грчко-католичког и за гробље његовим вернима, али је и озбиљно замерила магистрату, што за ово уступање градског земљишта није најпре тражио и сачекао дозволу Коморе, и што је Избрано грађанство конзултовао тек онда, кад је парох то земљиште уживао скоро пуну годину дана.

На ову наредбу, магистрат је одговорио да он никаквим јавним актом није асигновао то гробље, него га је унијатски парох својим ауторитетом дао оградити[3]).

Камен темељац је за цркву постављен тек 11 септембра 1820. За ту свечаност је у Нови Сад дошао сам епископ Константин Станић. Он је дописом од 5 септембра 1820 известио магистрат о томе да је Франц I наредио да се ова црква подигне о трошку Fundi religionis hungarici; позвао је магистрат, и овај је закључио да цео присуствује тој свечаности[4]).

Из дописа који је, 30 јуна 1818, магистрату упутио парох Смичиклас дознајемо ово: већ је трећа година како он овде служи као унијатски парох, а није још ништа примио од парохиала који му припада од новосадских парохијана. Моли зато магистрат, нек упути пореског благајника да му исплати парохиал. Молби је приложио попис унијатских брачних парова, којих да је било 23.

Међутим, пореска благајна је број унијатских брачних парова редуцирала на десет. Остали у Новом Саду или не постоје, нису никад ни постојали, нити опорезани, или су то унијатке, удате за католике, за православне, који плаћају парохиал својим паросима. Тутор мале ове општине био је тада Василије Басташић. Остала презимена унијата: Гнип, Шајтош, Јанко Пап, Кренко, Кочиш иначе Шкултета, Цивка иначе Живковић[5]).

Имамо још један податак о русинској школи у Новом

---

[1]) 1818 Fasc. 7 No. 2734.
[2]) 1817 Fasc. 7 No. 2364.
[3]) 1819 Прот. 2797.
[4]) 1820 Прот. 4304.
[5]) 1818 Fasc. 11 No. 4416

Саду. Дописом од 14 јула 1829, Намесничко веће је јавило магистрату да он мора платити 7202 фор. за школску зграду унијата, купљену од Марка Константиновића; у сарадњи с унијатском општином, уколико њена снага стиже, магистрат је дужан подићи на погодну месту и сврси сходну зграду, а не само дати место за њу.

Магистрат је закључио изискати све списе о овој ствари, да би могао одговорити на ову пресуду. Он не познаје унијатске општине, а десет унијатских породица тако су сиромашне да не могу ни државну порезу плаћати. Магистрат нема за ову парохију jus patronatus, не зна ни на који је начин она уведена, не зна ни има ли деце за ту школу[1]).

Само још две белешке имамо о унијатској парохији пре Буне. Године 1841 парох је Никола Голеш, али има кооператора, Марка Гајског. Кад је Голеш умро, Гајски је постао администратор парохије, а 1 децембра 1843 молио је од магистрата уверење о својој служби у Новом Саду, пошто је намеравао молити ову парохију[2]).

И друга наша белешка је из године 1843. Те године, 18 јула, Намесничко веће, не знамо чим изазвано, јавило је магистрату: град је био дужан дати земљиште за цркву унијата. Ако је крижевачки бискуп 1829 платио за земљиште 433 фор. шајна, то му треба вратити[3]).

За време Буне, Русина је скоро нестало у Новом Саду. О њиховој општини смо у протоколу магистрата из године 1849 нашли ову белешку: „Ова обштина ни пре Покрета у овој варошци више од 10—12 кућа имала није, а сада је управо на једну или две фамилије ограничена"[4]).

О држању пак унијата према Буни имамо само мало обавештења: прота Павле Стаматовић, 18 новембра 1849 кад се вратио у попаљени и порушени Нови Сад, затражио је од магистрата за седнице православне конзисторије „прилично згодну и пространу салу у царским трошком сазиданој тако званој парохиално-унијатској кући"; тражио је ту дворану „у име свију они ратобораца и вјерни царски православне церкве поданика, који су цјело своје имање и толику браћу на смрт жртвовали за спасеније пресвјетлог Дома Аустријског и за равноправност свију народа и вјероисповједанија". А поткрепљује своју молбу и овим аргументом: „Нити је кућа царско-парохиална унијатска мудрошћу и храброшћу Унијата овдашњи сачувана, нити је резиденција

---

[1]) 1829 Прот. 3505.
[2]) 1843 Fasc. 12 No. 7037.
[3]) 1843 Прот. 4750.
[4]) 1849 Прот. 470.

православног епископата овдашњег с црквама заједно кривицом православни Србаља изгорела, но шта више општи је глас и да су овдашњи сугрђани наши Унијати здраво несрећу нашу подпомогли и да је бунтовнички командант у Варадину Киш као унијат цркве православне разорити или попалити дао онда кад је једну само унијатску цркву са парохијалним домом без најмањег вреда у цјелости сачувати умео".

О томе, како су новосадски Руси прошли у Буни 1848—9, имамо у једном допису пароха Павла Вукића, упућеном магистрату 10 децембра 1867, само оволико:

— Сва је матица ове греко-катх. парохије поводом обћега погора ове вароши 1849 године изгорела и изчезла без трага, као што је уједно велик број оних гр. к. жителља, који су онда овде невино пострадали, заједно са својим породицама на друге се стране обратио, а садашњи парохијани су већом страном млађе врсте. Из пописа службеног од године 1866 не показује се ниједан младенац од 1847 године [да би сад био новачен].

23 јула 1850, из Крижеваца, епископ Гаврил је латинским дописом јавио грчко-католичком пароху новосадском, Георгију Смичикласу, да ће 20 августа поћи жељезницом из Марибора до Беча, одатле паробродом у Острогон. А кад буду онде довршене конференције, паробродом ће право у Нови Сад, где ће остати више дана ради боље координације бачких парохија и школа. Зато упућује пароха Георгија, нека милу нашу православну браћу који су гости у унијатској курији, опомене да се у року од четири недеље постарају себи за станове, како би он, стигавши овамо са својим људима, имао где одсести.

16/28 јула, парох Георгије упутио је магистрату овај, Вуковом азбуком верно преписан, допис:

Славниј Магистрат!

Преосвајшченњејшиј Господини Епископ Крижевечкиј, како из овди приложене копие његовог на ме изасланог писма Славниј Магистрат изволити ће увидити, наложио ми је, да отречем квартир Г. Г. свештеником који досље у дому моем парохиалном пребиваху, и у име његово да им јавим да за четири недеље данах од данас другди себи за квартир провидити изволе. То ја учинио сам: но будућ знано ми је да исте свештенике тај славни магистрат поставио и настанио је у овај дом, и будућ они тога ради лахко у тој мисли могли би бити, као да се не може располагати с овом парохиалном гр. катх. кућом без славног магистрата: зато ја исти мах и Славноме магистрату овиме званично изјављујем жељу предименованог Госп. Епископа у обзиру изпражњења мое куће, молећи да би о том известио поменуту ГГ. свештенике и званично позвао их, до предназначеног рока провидити си за друге квартире.

Магистрат као суд је по овој молби донео решење 19/31 јула 1850. „Ова се молбеница на г. сенатора Дожића

управља да горе поменуте парохе судејски на тражење себи другог конака опомене, и о успеху магистрат извести".

28 децембра 1866 упутио је Петар Пољак магистрату немачки писану молбу оваког садржаја:

22 маја 1861, на моју молбу да као тадањи учитељ грчкокатоличке општине добијем инколат Новога Сада, обећао ми је магистрат инколат под погодбом, ако поднесем отпуст од завичајне ми општине. Одиста сам ја отпуштен од општине Крстур још године 1862, као што сведочи прилог под А. Од тада непрекидно живим у овом граду, где, пошто сам се одрекао учитељске службе код грчко-католичке општине, радим свој занат, и поштеним радом издржавам своју породицу, како се види из приложене пореске књижице.

Од прилога уз ову молбу сачуван је само мађарски писан отпуст из општине Крстур, издан 14 фебруара 1862. Из тог се отпуста види да је Пољак и у Крстуру учитељевао осам година. Иначе, отпуст су, ћирилицом, потписали ешкути: Макаи Андри, Шовш Јанко, Семан Ферко, док је ешкут Чижмар Ђура ставио крст пред своје име. Касир је био Макаи Јанко, а бележник Гважђак Габор.

18 марта 1867 обратили су се мађарском молбом министарству просвете ови новосадски Руси: Петер Пољак, Пап Ференц, Салонски Ђерђ, Маринковић Петер, Хрубења Петер од писмених; а крст су пред своје име ставили: Обровски Јанош, Хромиш Ђерђ, Пап Мишка, Јухас Мишка и Кољесар Ђерђ. Молбу је потписао и Павао Вукић, али је он није писао, ако и није искључено да ју је он саставио.

Са болом и стидом јављају да само мало њихове деце зна шта је то школа, а то само зато, што сиромашна њихова црквена општина не може из својих средстава учитеља тако плаћати, да овај не падне као жртва беде.

Сад, кад је љубљена домовина добила одговорно министарство, надају се да ће се ово очински старати и о њима који су верни и послушни синови ове домовине били, и то остају. Моле да министарство асигнира положају му пристојну плату за грчко католичког учитеља. Они имају цркву, школску зграду и стална пароха, а стална учитеља већ годинама немају, због сиромаштва. Њихова црквена општина има 30 душа, али већина их је надничар, па 50 брачних не могу у ову сврху да плаћају више него 2 фор. годишње, а то чини само 100 фор. Сиромашни су од пожара године 1849, после чега се једва половина вратила. Новембра 1866 свештенички попис је нашао 32 на школу обавезна детета; ови, не добивајући никакво школовање, могу пасти на терет граду, а тим и домовини.

Министарство је 20 јуна 1867 известило магистрат да је, које из верског, које пак из школског фонда, изузетно доделило засад за идуће три године по 200 фор. за системизовање самосталног грчко-католичког учитељског звања, с тим да учитељ има бити прописно квалификован, вешт и у мађарском језику.

15 јуна 1868, Михаило Цуња, руски учитељ, замолио је магистрат да код министарства просвете пожури асигнацију те годишње потпоре од 200 фор., пошто „са досадашњом од славног магистрата одобреном плаћом од 200 фор. годишње врло тражаво живити мора... и принуђен је био у дуг се увалити". — 31 јула, међутим, стигло је решење министарства да Цуња прву помоћ, од 1 јула 1867 до 30 јуна 1868, дигне одједанпут, а потом тромесечно унатраг.

Уред грчко-католичке руске парохије упутио је магистрату, 22 априла 1867, овакав допис:

Кадно је овдешње грчко-кат. руско обштество течајем године 1864 надајући се на племенита чувства и бригу отчинску, која међу властитом дјецом разлике не познаје, покорно замолило да му се грч. кат. руска почетна учиона помоћу обштинских средствах оснује, бјеше му молбеница ниечно риешена и одбачена. Уједно дао је славни магистрат бившему кр. угарскому намјестничтву таково извјешће у поменутој ствари, да је оно могло за сву будућност заградити нам пут к полученју толи жељеног народног училишта и у оном случају, кад би ми за то камо другамо притекли и помоћ запитали. Споменуто извјешће лежи у хранилишту ове парохије, у препису, а најкобниа точка по нас у њем гласе овако: Будућ да у Новом Саду за дјецу католичку славенскога кољена покрај Рокове капеле већ обстоји школа, коју би и грчко-кат. руска дјеца могла успјешно употребити... (осим новчаних разлогах) држи се варошко заступничтво необвезаним посебну школу за њих оснивати.

...Ја са своје стране констатирам службено да дјеца грчко-кат. руска за време од трију година нису никакова школскога изображења добивала и једино с тога разлога, што не биаше за њих прилична мјеста ће би то получити могли. Исто тако усуђујем се тврдити, да је славни магистрат само зато онако кобно за нас извјешће године 1864 поднесо, што се није о стварних околностих довољно упутио.

Јамачно не би никому милије било него дотичним родитељима, кад би дјецу своју могли сами или нуз друге, без даљњега прошења о помоћ, сходно и успјешно у најнуждниој почетној науци воспитати. Покорно подписани, који се у својој савјести обвезаним сциени за што љепше изображење својих вјерних се скрбити, разжалив се са нехајства, које је у погледу хиљада дјеце (34) у школу завладало било, — обратио се је на пречастно равнатељство римокатоличких школах, који је ако не једини, а оно сигурно мјеродајни судац у тој ствари, молећ и питајућ, да ли би дјеца грчко-кат. руска могла успешно полазити њихове школе? — те је овђе приклопљени одговор[1] задобио.

Будућ да се тај одговор, кои стоји над сваким приговором и свестрано промозган и претрешен, нипошто не слаже са извјешћем магистрата од 1864; — те будући да је високо министерство за просвјету, поводом наше молбе за подпору народног почетног учитеља — како чујем — славни магистрат позвало да се, с обзиром на онда поднешено извјешће, опет изрази, усуђује се покорно подписани засад у славнога магистрата само то молити, да изволи оваково извјешће

[1]) Нема га у нашем архиву.

поднести, каково стварним обстојатељством и мњењу равнатељства римо-католичких школа боље одговара.

Допис је потписао Павао Вукић, грчко-кат. руски душ. пастир.

3 јула 1867, Руско црквено обштество је упутило градском представништву молбу овог садржаја: оно је 18 марта добило државну помоћ од 200 фор. за своју школу. „Па будућ да се у истом решењу високога министерства издаје налог да се школска фасија што пре састави и на потврђење поднесе, усуђује се покорно подписано споменуто обштество славному заступству вароши наше прибећи усрдно молећи да и оно к бољему стању овдешњег руског учитеља штогод допринети изволи.

„Дочим овде све друге школе, односно учитељи разних конфесија добро системисиране плате од ове вароши уживају, бјеше само руска обштина досад од те милости изузета".

Молбу су потписали: Полјак Петар трговац и Јухас Мишка; а крст су пред своје име ставили: Колесар Ђура, Пап Мишка, Маринковић Петар, Салонски Ђура, Петровић Никола.

Главна скупштина магистрата и представништва, држана 4 јула 1867 решила је: „Руском учитељу одобрава се годишња помоћ из вар. благајнице од 200 фор. а вр., почињући од 1 јула 1867 године, па све донде, док и друге обштине буду уживале подлогу из вар. благајнице.

„Варошко књиговодство пак упућје се да поднесе предлог како би се тај издатак од 1 јула као у прорачуну непрелиминиран подмирити могао, и да га за идућу годину у прорачун єтави".

Добивши тако помоћ од политичке општине, Руска општина је израдила фасију у коју је унела и ову помоћ од 200 фор. Министарство просвете је, дописом од 11 децембра 1867, тражило да град легализује тај навод фасије. По фасији, даље, школа је смештена у згради верскога фонда, и тај фонд је дужан издржавати је. За ово је министарство тражило потврду магистрата. Најзад, искало је да се у фасију унесе допуна: ко је дужан старати се о школској дворани.

Из скупштине држане 16 јануара 1868 министарству су послати докази да је зграда у којој се налази школа после Буне подигнута о трошку верскога фонда. Што се тиче помоћи од 200 фор. годишње, она ће ићи само дотле, док се учитељи и осталих вероисповести буду плаћали из градске благајне. Најзад у питању огрева вотирано је за руску шко-

лу, 14 новембра 1867, три хвата дрва, што вреди, од прилике, 24 фор.

Извештено о овом, министарство просвете је, дописом од 26 фебруара 1868, затражило да се та помоћ обезбеди фасијом у коју ће се унети и три хвата дрва, што се може проценити у 24 фор., и да ту фасију потпише и градски начелник. Магистрат је учинио по жељи министра, али је поновио оно што је наведено у извештају од 16 јануара: „да ће та у фасијама назначена варошка помоћ само донде трајати, док и други учитељи буду вукли плату из варошке домаће благајнице".

6 октобра 1868, Петар Пољак као изабрани старатељ школе јавља Председништву града да је, у споразуму с управитељем Вукићем и с учитељем, овако утврдио потребе руске школе, врло нуждне за обуку малених:

1. Једну карту Аустрије
2. Једну карту Европе
3. Једну карту Палестине
4. Једну књигу Anschaungsunterricht
5. Један планиглоб
6. Један комад слике старог и новог завета.
7. Једну латинску буквицу (Wandfibel mit lat. Lettern).

„Ал како је обће познато није могуће ради сиромаштва дотичних ове комаде накуповати", те је молио помоћ Представништва. Ту молбу је нотариат града уступио школском одбору, нек извиди, да ли су захтевани реквизити за мању основну школу неопходно нуждни.

16 октобра 1869, парох Павле Вукић као председник општине, Петар Пољак као старатељ школски, и чланови одбора (Југас Мишка, Пап Михаел, Коњесар Ђура, Салонтаи Јанко, а неписмени Хромиш Ђура и Шипин Сима) замолили су да градски одбор „за зидање греко-катх. школе становито грађевно место поклонити изволи, или ако такова згодна не би имао, еквивалент од 400 фор., а општина ће себи сама најприличније место потражити и набавити".

У молби, овако доказују потребу нове школске зграде:

Премда општина греко-катхолическа већ од много година у овој вароши црквено организована постоји, није ипак ни школске зграде, ни редовита учитеља имала све до најновијег времена, кадно је с многим трудом получен редовит учитељ, дочим је школа у први мах за нужду смештена у једној веома маленој собици звонарне, из које је тим поводом звонар истиснут.

Попис овогодишње греко-катх. школске деце — њи 42 — показао је такав број; који се нипошто не да стрпати у

ону низку и узану собицу звонарне, која је досад за нужду као школа служила. Па ма да и нема нарочита закона државнога, који становити простор школских соба прописује и наређује, већ из самих разлога здравствених и множине деце била би прека нужда, да се ова општина за сталну школску зграду постара, и то тим више, што се је за ово мало време много пута показало, да је тако с обзиром на богослужење, као и с обзиром на ватру и друге случајеве, врло незгодно и неуместно, кад звонара код цркве и звона нема.

Из наведених разлога жели ова греко-катх. општина што пре уредити школску зграду малену, али барем такову, која би за смештење 40—50-еро деце у смислу закона довољно пространа била. Ово је тим више нуждно, што се сваке године с бројем брачних пари умножава и број деце.

8 новембра 1869, општина модификује ту молбу, и тражи: „Нека би се потребно за греко-катх. школу зданије и овој општини на варошки трошак милостиво саградило. У случају одобрења ове просбе, да се то зданије сагради на црквеној порти ове општине.

Општина је оваку молбу образлагала тим што она „није нипошто кадра сходно зданије сградити", па и тим „да ће се и србска народна школа на варошки трошак правити".

И 19 фебруара 1870, пред економским одбором града налази се молба те Општине да јој град што пре школу сазида, и да и њеном учитељу као и другима плату из градске благајне издаје.

На ту молбу, кажу 23 јула 1870 Павле Вукић и Петар Пољак, није Општина добила никакова одговора. Зато је сад Скупштини магистрата и представништва упутила питање: „Намерава ли се овој општини школа још ове године сградити? Ако не, онда се усуђује славну варош замолити, да се за згодан стан изволи што пре постарати, у чем би онда ова општина такођер гледе места саветовати желила".

Скупштина је 4 августа 1870 изаслала одбор (капетан Јован Хаџић, Гавра Белохорски и Марко Поповић) да о молби тој поднесу извештај идућој скупштини.

У име тог одбора известио је Хаџић 5 октобра 1870, да је соба у којој се сада руска деца поучавају тако малена, да једва 10—15 места имају; затим, да би најцелисходније било, кад би се једна повећа соба уз данашње здање где је квартир учитељев дозидала. Почем пак ове године то дозиђивање предузети се не може, то би најбоље било издати градском инжењеру налог да прорачун сачини, који ће се

онда у општи прорачун градских издатака за годину 1871 унети и идућег пролећа посао предузети. Дотле пак, одбор је у споразуму с општином нашао згодан стан за школу, поред кућишта негдашње градске касарне, за који се има плаћати 100 фор. годишње.

Овај је предлог у целини усвојила скупштина држана од 6 до 8 октобра 1870.

19 септембра 1871, нови парох Руса у Новом Саду, Мирослав Голеш, захвалио је економском одбору што је градско представништво 1 новембра ваљда 1870 у прорачун унело 1920 фор. за зидање руске школе, а док се зграда не подигне, решило је Општини за школски стан давати 100 фор. годишње.

6 априла 1872, грчко-католички учитељ Михаил Џунја израдио је овај списак за школу способне руске деце:

Од 6 до 12 година

мушки	женске:
Андри Бирешь	Ката Бирешь
Ђура Боднар	Ката Берећан
Петро Боднар	Марија Берећан
Ђура Грубења	Анна Вадаски
Илија Головић	Иља Грубења
Ђура Головић	Ката Гарди
Никола Говља	Јула Гарди
Ђура Колесар	Марија Говља
Петро Колесар	Анна Говља
Лука Левенски	Ката Колесар
Михаил Левенски	Анна Гарди
Петро Лазор	Марија Колесар
Никола Лазор	Марија Керекјарто
Павел Лазор	Марија Обровски
Ђура Михњак	Марија Петровић
Јанко Паланчаи	Марија К. Пачирац
Андри Прегун	Анна Шима
Митро Прегун	Марија Шима
Марко Сакач	
Ђура Сакач	Од 12 до 15 година
Ђура Салонски	Ђура Говља
Јанко Стрибер	Ђура Маринковић
Ђура Топчи	Петро Колесар
Ђура Дем. Червењак	Митро Југас
Никола Хромиш	Јанко Сакач
Петро Хромиш	Михаљ Сакач
	Јула Беречан

Михаљ Хромиш — Јула Грубења
Јанко Шима — Јелисавета Шима
Ката Обровски

9 априла 1872, „управљатељ парох" Мирослав Голеш је тај списак поднео магистрату.

Крајем године 1875, Петар Пољак је опет учитељ грчко-католичке деце у Новом Саду. Мирослав Голеш, „управљатељ грчко-католичке парохије", поднео је 5 јануара 1875 његов попис русинске за школу обвезане деце магистрату. По том попису, било је 22 мушкарца од 6 до 12 година, и 21 женска, а 6 мушких и 8 женских од 12 до 15 година. Сад има и пређе незабележених презимена: Данило и Марија Каради, Јанко и Анна Римар, Јулиана Буила.

ЈЕРМЕНИ

Кад је Аустрија 1717 ушла у Београд, затекла је онде око 70 Јермена, свакако толико јерменских породица, за које је у некој подземној пећини служена литургија. Године 1719 овамо је дошао и архиепископ из Кафе, који им је замерио што се при богослужењу не моле за папу, него за свог шизматичког патриарха, а они га прогласили за ренегата и апостату.

Вероватно, због сукоба између Јермена шизматика, који су били у већини, и правих католика, за двадесет година аустријске државе у Београду, изменило се овде шест свештеника јерменских. За то време број београдских Јермена се од 70 попео на 80, од којих су десеторица били трговци, а остали занатлије. Они су добили од царске власти једну турску мошеју коју су лепо удесили за службу божју по јерменском обреду. Али су 1739, кад су Турци поново ушли у Београд, морали бегати, те су, као и многи Срби, и Немци, преселили у Петроварадински Шанац.[1])

Г. Премроу каже да су Јермени прогнани из Београда. Да ли је то тачно, за нас није важно. Важније би било знати, да ли су сви Јермени 1740 напустили Београд, и да ли су бар приближно сви прешли у Шанац. Према документима које је објавио Г. Премроу, излазило би да је 1741 било у Шанцу преко 150 јерменских душа; али то није вероватно; зацело, речено је тако само зато, да би се добила из Рима помоћ за подизање цркве у Шанцу.

О броју новосадских Јермена не говори ни јерменска белешка о њихову бегству из Београда, сачувана у извеш-

---

[1]) Податке о *Јерменској колонији у Београду* објавио је Мирослав Премроу у *Споменику српске краљевске академије* L XVI стр. 213 и даље.

тају о каноничкој визитацији из године 1831, и објављена од Ердујхељија. Она каже само толико да су новосадски Јермени августа 1739 оставили Београд и са својим мисионаром Јаковом из Ерзерума добегли у Шанац. Октобра 1743 закључили су зидати себи посебан храм, што им је арцибискуп Калоче, Патачић, допустио. Четвртог маја 1746 осветили су темељ храма, а 17 новембра исте године освећен је и храм.[1])

Ердујхељи је из записника о каноничким визитацијама који се налазе у Калочи исписао ове податке о броју Јермена у Новом Саду:

Године 1763 имала је јерменска парохија 36 душа
„ 1767 „ „ „ „ 42 „
„ 1798 „ „ „ „ 102 „
„ 1806 „ „ „ „ 74 „
„ 1810 „ „ „ „ 75 „
„ 1813 „ „ „ „ 71 „
„ 1849 „ „ „ „ 30 „

Најзад, године 1894, било је у Новом Саду, каже Ердујхељи, свега шест Јермена, али су и ти већ осећали као Немци.

Толико су други већ објавили о новосадским Јерменима. Ми ћемо томе додати неке податке из нашег архива. У њему смо нашли понешто и о доласку Јермена из Београда. Наиме, године 1777, јерменски патер Симеон Бераменс је молио од магистрата уверење о томе да је јерменска црквица премала; да приликом богослужења толико верних стоји пред њом, колико их стане у њу.

Том приликом, магистрат је саслушао и сенатора Михајла Рашковића, те је 10 децембра 1777 издао уверење о којем је рекао и то да су Јермени у Београду, док је онде владала Аустрија, о свом трошку набавили све што треба за цркву и управо кад су поставили темеље за солидну црквену зграду, морали су бегати испред Турака, опљачкани од разбојника при бегству у Варадински Шанац. Овде су настојањем и прилозима највише трговца Јована Ченази подигли црквицу негде 1747[2]).

Ми смо изрекли сумњу да су сви београдски Јермени прешли у Шанац, на основу чињенице што је 1748 свега пет Јермена замолило новосадско грађанство: Јован Ченазес (касније ће се та породица звати Ченази), Симон Минас, Јован Александер, Адам Јован и Давид Захариас[3]). Прва четво-

[1]) Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, српски превод, стр. 230
[2]) 1777 Fasc. 10 sub Z.
[3]) 1784 Fasc. 1 sub L: Specificatis Armenorum.

рица су грађанство и добили; а пети, по занимању кафеџија, умро је већ 1752. Од Јермена који су касније добили новосадско грађанство знамо за Хајрабета Аведика и Јована Маркара који се 1757 спомињу као грађани: они су ортачки трговали, и сад су се хесапили[1]). Исте, 1757, године је Јозеф Јерменин, кавеџија, доплатио 4 фор. на име таксе за грађанство. А године 1752 умро је још један Јерменин, Јозеф Мелхион[2]).

Затим, знамо да су у Нови Сад долазили Јермени и после 1739, и не увек преко Београда. Тако је јерменски свештеник Јозеф Хираги 18 фебруара 1771 у свом тестаменту завештао четири своје кошуље и 10 фор. Јерменима који су недавно дошли у град[3]).

А године 1773, 4 новембра, примљен је за грађанина Јерменин Сергије Мартиновић, трговац, родом из Нахичевана у Пензији[4]).

21 марта 1778, Јерменин Рафаел Александер наводи како је добар део имања потрошио док је са два сина побегао испод турског јарма. Овде је купио кућу с правом за крчму, па моли и добива и грађанство, и право да отвори још и симициницу[5]).

О верском животу новосадских Јермена смо нашли оволико. Код њих већ нема шизматика, сви су паписте. Свештеника им шаље исти самостан у Венецији, који је слао и колонији у Београду, а којем је 1740 на челу стајао опат Мехитар Петар. До године 1812, јерменски парох у Новом Саду је већи део своје плате, 104 фор., добивао из Рима, а град је, свакако из римокатоличког паушала за парохиал, додавао 96 фор. Од године 1812, новац из Рима је престао долазити, и парох је целу своју плату примао из паушала[6]). Изгледа да магистрат није радо пристао на ове нове издатке. Али је Коморско придворно веће изрекло, 18 маја 1813, да се патронатског права, које је једанпут примио на себе, не може више одрећи; тим пре, што јерменска црква не служи само јерменским, него и другим римокатоличким становницима[7]).

Асимилација новосадских Јермена била је помогнута и том околношћу, што су ови, док нису подигли своју цркву,

---

[1]) Прот. 1753—57. pagina 434.
[2]) 1752 Прот. pagina 715 и 723.
[3]) 1771 Fasc. 4 sub A.: Armenis qui non pridem in Civitatem advenerant.
[4]) 1773 Fasc. 10 sub B.
[5]) Прот. 1776—78 стр. 673. О овој породици ће бити речи и у *Новосадским биографијама* VI, 1.
[6]) 1812 Fasc. 6 No. 1218.
[7]) 1813 Fasc. 6 No. 1218.

1739—1746, верске обреде вршили у римокатоличкој цркви. Асимилација је брзо напредовала: 1771 године, већ споменути парох Хираго, у свом тестаменту, завештао је жељу да буде погребен у римокатоличкој парохиалној, а не у јерменској цркви.[1])

Од јерменских пароха, после Јакова из Ерзерума, знамо за Андреја Бусу (Busa). Овај монах реда св. Антонија Опата, заређен у венецијанском манастиру, администрирао је ову парохију осам година. А кад је имао поћи у друге крајеве као мисионар, новосадски магистрат му је, 30 маја 1755, издао врло повољно уверење о владању[2]).

У тестаменту Јерменина Јована Маркара од 30 јануара 1760 спомињу се два јерменска мисионара: патер Јован и патер Јосиф. Може бити да је патер Јован тада некако дошао да парохију прими од патер-Јосифа. Јер је патер Јован Ариман овде и 1763, те има парницу с туторима сирочади Јована Маркара. Одавде је отишао после пет година свештеничке службе, и јерменски прваци (Саркиз Ченази, Хајрабет Аведик и Бартол Пири) издали су му 1766 повољну сведоџбу о владању[3]).

Године 1770 покушава та шачица Јермена да дође до земље, уверена да би пољопривредом најлакше могла помагати трошну своју цркву. Обраћају се за то Марији Терезији молбом, у којој се много туже на штету коју су претрпели пресељењем из Београда, оставивши онде цркву из добра материјала, црквени новац и друге тековине. 13 новембра 1770, магистрат се бранио од овог захтева: према привилегијама града, њему је забрањено отуђивати земљу које ни сами земљорадници доста немају и уступати је мртвој руци[4]).

Из године 1775 знамо само име јерменског пароха: Карол Хајрабет[5]). Две године касније, видели смо, парох је Симеон Бераменс. Овај као да је дуже време администрирао јерменску парохију, јер му је тек 16 јануара 1809 из Венеције послан наследник: патер Матеј Малахијан.

Већ смо споменули да је патер Симеон Бераменс 1777 намеравао проширити јерменску црквицу. Године 1782, он још увек ради око тога. Поводом молбе јерменског пуномоћника, Симеона Мелик Ченази, да би им се пружила помоћ за проширење и за оправку цркве, као и за издржавање свештеника, Намесничко веће је, 25 априла 1782, затражило

---

[1]) 1771 Fasc. 4 sub A .
[2]) 1755 Fasc. 7 sub S.
[3]) Прот. 1758—66, pagina 1428 .
[4]) 1770 Fasc. 7 sub E.
[5]) 1775 Fasc. 4 sub F.

информације магистрата о новосадским Јерменима. А магистрат је 2 јула 1782 одговорио да је црква стара и трошна; нарочито је опасан звоник са два малена звона, јер лако може пасти приликом какве олује. Свештеник је досад од конгрегације de propaganda fide имао годишње 208 ф.; последњи папа Клемент XIV преполовио је ту помоћ, па сада добива 104 ф., док од штоле има 16, 18, највише 20 ф. годишње.

Има 18 јерменских брачних парова али ови парохијал не плаћају. Нежењених има 12 и неудатих 10, поред оних који тргују по околини, понајвише у Земуну.[1])

Већ споменути патер Малахијан као да је двапут администровао ову парохију. Први пут, после 16 јануара 1809. Међутим, 14 јуна 1813, јерменски парох и апостолски мисионар је патер Нечес Ајдин. Овога дана издао је он квиетанцију сврху 125 фор. шајна или 50 фор. сребра коју своту је примио на име тромесечне своје парохијалне плате за тромесечје фебруар-април, а из домаће благајне града.

12 марта 1816, патер Малахијан је опет у Новом Саду, и продаје неком Темеринцу за 1400 неки врт у Мађарској улици. Овом продајом, патер се замерио једном делу своје паствe. Јер, док су једни тврдили да тај врт припада пароху, јер га је патер Симон проширио 26 марта 1781; док су други тврдили да га је, не знамо кад, купио патер Карол Мартиновић иначе Мартиросјан, што је грунтовничар порицао: дотле је Аугустин Агамал, тумач источних језика, дописом од 2 августа 1816, из Беча, сведочио да тај врт не припада пароху, него га је магистрат даровао јерменској цркви за јерменско гробље. О том питању је, 30 марта 1816, у Венецији, послао сведочење и архиепископ Јермена, генерални опат Стефан Аконциус Кевер; он је исказао да је врт купљен новцем њихова манастира, и да је припадао болници која је исто тако о трошку манастира сазидана у време патер-Карола (ваљда Мартиросјана). Што је још важније, генерални опат је сведочио да је конгрегација допустила патру Малахијану да прода тај врт.

На основу таког исказа, Јермени који су пристајали уз Малахијана (Христофор Исијак, Јозеф Ивановић и Силвестар Максуз) молили су Намесничко веће, нека казни Григорија Пири и рођака му Игнаца Черкеза као денунцианте патер-Малахијана[2]).

Може бити да се Малахијан оправдао у овом питању, али се дуго ипак није одржао у Новом Саду.

---

[1]) 1782 Fasc. 8 sub F.
[2]) 1816 Fasc. 12 No. 1781.

3 марта 1818 Намесничко веће извештава магистрат о одлуци највише државне власти којом се администратор јерменске парохије, Матеј Малахијан, лишава те администрације и упућује у свој манастир св. Лазар у Венецији, зато што се не покорава законитој својој власти; извештава и то да је већ затражен, од архиепископа у Венецији други администратор.[1])

18 маја, пак, извештава да је Малахијану већ именован наследник, Нерчес Ајдин који ће стићи из Ердеља.[2])

24 априла 1821 покренуо је Нерчес Ајдин питање градског патроната. До 1812 добивао је јерменски парох из Рима годишње 104 ф., а град је, ваљда из католичког парохијала, додавао 96 ф. Тада је престао долазити новац из Рима, па је из парохијала плаћано свих 200 фор.[3]).

По времену последња наша белешка о јерменској парохији у Новом Саду из године је 1843. Она говори о завештању Марије Киш која је 1814 завештала јерменској цркви 1000 фор. Завештање је, међутим, пропало код Георга Верзара, небригом његова зета, градског начелника Јохана Кербера, који је био инспектор католичких цркава. Пошто се мислило да је Кербер морао познавати имовно стање свог таста, Намесничко веће је 31 марта 1840 пресудило да се завештање Марије Киш с интересом има наплатити из Кербероve масе, а његова удовица нека тражи накнаду из масе Верзара[4]).

О судбини јерменске ове колоније у Буни 1848—49 знамо само толико да је управо тада била без душебрижника, пошто је патер Вартанс умро ваљда 1847. Propaganda fides из Рима је тада наредила Мехитаристичкој конгрегацији у Бечу да његово место попуни, али то за време Буне није учињено. Тек 6 фебруара 1850 ова конгрегација је питала магистрат: из којих извора је дотиран јерменски парох у Новом Саду, и да ли они још увек постоје. Затим, да ли постоји још што од утвари и од осталог иметка јерменске цркве, да ли је од уништења што спасено, како стоји сама црква и парохијски дом.

Нажалост, одговор магистрата није нађен.

30 јануара 1875, администратор јерменске парохије у Новом Саду јесте Симон Н. Антониан. Пре тога, министарство вера је наредило да се плата јерменског пароха од 210 фор. издаје из градске благајне, и градска скупштина је 5

---

[1]) 1818 Fasc. 3 No. 1254.
[2]) 1818 Fasc. 6 No. 2338.
[3]) 1812 Fasc. 12 No. 2682.
[4]) 1843 Fasc. 3 No. 1858.

новембра 1874 ту наредбу прихватила. Парох је сад искао да му се врати осам докумената које је био приложио својој молби 17 јануара 1871.

После овог времена, у списима магистрата не налазимо више спомена о јерменској парохији. Али смо сви познавали Д-ра Гаврила Меневишијана, родом из Цариграда, који је од 1913 па до своје смрти, 14 новембра 1939, био јерменско-католички бискуп и свештеник у Новом Саду. Кад је он умро новине су забележиле да је имао само једног верника, жену Хоцике Захарijана.

Толико смо нашли о верском животу новосадских Јермена. Најугледнији међу њима су трговали, вешто трговали и били богати.

О неким јерменским породицама смо писали у *Новосадским биографијама:* о Агамалима, Исекуцима, о грофовима Ченази.

Овде ћемо рећи што смо нашли још о неким јерменским породицама које су трговале у Новом Саду.

Јован Маркар се, видели смо, 1757 спомиње као грађанин Новога Сада.

Већ после три године, међутим, он није у животу: 30 јануара 1760 публикован је његов тестаменат из којег о њему највише и дознајемо.

Пошто је сироту душу своју препоручио Исусу и Марији за тело је зажелео да се погребе код јерменске цркве, (in den allhiesigen armenischen Kirchen Freydhof). Затим је оставио легате: јерменском патру Јовану за мисе 10 фор., а јерменском патру Јосифу за мисе 5 фор.; у сиротињску болницу 5 фор. Обећао је ходочашће у Марију Радну, али није могао извести, зато нека се за мисе пошље 8 фор.

Пре неколико година, на наваљивање својих пријатеља и јерменских свештеника, завештао је манастиру св. Лазара у Венецији 200 дуката на које је плаћао интерес, пет година по 60 фор., и тако платио 300 фор. Чинио је то у нади да ће му послови напредовати. Али се богу друкче свидело, и он не може више тај интерес плаћати, а још мање главно исплатити, зато опозива и уништава издану облигацију, и нада се да ће му је манастир вратити, те неће њоме прогонити наследнике му.

„Пре неких двадесет година кад је у Перзији отоманска сила надвладала и многи имућни људи пропали, неки господин у Шуруту у Перзији распорезао је неку своту међу Јермене да тиме подмири турску порезу. Како ја тада нисам

имао готова новца, приморан сам да потпишем обвезницу на неких 200 ф. Временом сам иселио, оставивши кућу и виноград. Ако би се она обвезница ипак појавила, она не важи, јер је силом изнуђена, и за њу је остало онде моје имање".

Маркар је радио са Цинцарима и са Србима. Јанку Цинцарину је био дужан 1879 ф., а с Николом Михајловићем је имао ортачку трговину.

Пошто је своје књиге водио јерменски, завештава Арутину Хаџићу два дуката да буде тумач за те књиге.

Синова није имао Јован Маркар, него само две кћери, Марију и Елизабет; имао је у Турској две сестре, Марију и Зазар.[1])

Мање нам казује тестаменат Јерменина Грегорија Јакоба, прављен 26 новембра 1766. Писању овог тестамента су од Јермена били присутни Сергије (Саркиз) Ченази и Симеон Петровић. Нека завештања је Јакоб наменио цркви и свештенику у Филипопољу откуда је ваљда дошао у Нови Сад, а друга манастиру Ечмиачи у Арату („у Великој Јерменији") као и манастиру у Нахичевану.[2])

Године 1775 умро је Јерменин и новосадски грађанин Стефан Јовановић. Извршиоци његова тестамента су били Јермени: парох Карол Хајрабет и трговац Бартоломеј Пири. Пред њима је он правио тестаменат 8 маја 1775. У тестаменту је замолио свог ортака Григорија да пошље знатан легат женском самостану Јермена у Лвову, а 1000 фор. да исплати куму његову Пири у Новом Саду. Да би се добио бар приближан појам о начину како су Јермени трговали, споменимо да је Стефан Јанковић (и тако се он назива) имао код неког Есаја у Цариграду 1631 фор., за коју своту је требао из Цариграда примити робу која се у Новом Саду може продати; да је имао кућу у Каменици Пољској; да је 23 јуна 1773 у Броду Пољском склопио ортачки уговор са Григоријем, Јерменином из Ерзерума; ортачки капитал им је био 699 угарских дуката и 11½ злотих. За ту своту је Григорије имао купити робу у Данцигу, пренети је у Турску и продати; онде купити нову робу и пренети у Пољску[3]).

5 октобра 1795 умро је у Новом Саду трговац Бартоломеј Пири (Phyry), а од 8 до 19 октобра је направљен инвентар робе у његовој шпецерајској трговини. Та је роба, заједно са дућанским реквизитима процењена на 1871 фор. У готову је нађено 752 фор., и 430 фор. у ликвидној вересији. Према тестаменту, половином тог иметка требало је

[1]) 1760 Fasc. 1 sub N.
[2]) 1766 Fasc. 7 sub L.
[3]) 1775 Fasc. 4 sub F.

исплатити легате, а што од друге половине преостане, имало је припасти Бартолову оцу Грегорију Пири.

Извршиоци тестамента су били: Александар Агамал и Христоф Ковачевић. У оставинској расправи се спомињу још Јермени: Стефан и Карл Аведик, Андреј и Антон Адамовић, патер Симеон и новодошли Антон.

Бартоломејеве непокретности, кућу број 61 и 13½ јутара земље, процењено у 1702 фор., наследила су попола мушка и женска деца Андреја Адамовића.[1])

Породица Минас прешла је из Београда, и већ 1748 је добио грађанство Симеон Минас. Судећи по тестаменту овог Симеона[2]), био је он богат. Свом сину Симону завештао је 4000 фор. (а арцибискуп је Симону оставио 5000 фор. и очева мати 4000 фор.); сину Себастиану опет 4000 фор. Својој жени Ани завештао је 1500 фор.; по толико и двема кћерима, и сину Петру. На мисе је завештао 1000 фор., а на погреб 500 фор.

Немамо бележака о Симону и Себастиану. Имамо бележака о Петру Минас, али не знамо, да ли је он син Симеона. Петар је 1787 комораш, шеф домаће благајне. Као таког, денунцирао је Петра други један Јерменин, трговац Стефан Аведик да је Петар од дрва за гориво, која су сечена за потребе града, неких 5 хватова однео својој кући; трговац Илија Христић се тужио да није могао наплатити своје вишегодишње потраживање од града, док Петру није опростио конту коју је Петар имао у његовој трговини. Пошто се нешто од оптужаба доказало, ствар је упућена пред суд[3]).

Може бити да је Петар Минас овом приликом изгубио службу код магистрата. Јер, када се, 30 октобра 1793, у гостионици *Код златне патке,* посвадио с адвокатом Карлом Валузи, акта га спомињу само као грађанина, а Валузи му је пребацио што није ни у каквој служби[4]).

Године 1788, Петар је молио и постигао нову деобу очанства, које је износило 70.000 фор. Ту су своту имали делити браћа Минас, Матеј, Антон, Игнац и Петар, и три им сестре.

Матеј је био трговац, али је 1788, приликом деобе са браћом, морао продати кућу, трговину у њој и пољску земљу. За све то је добио 7.000 фор.[5]).

Тај Матеј Минас у једном допису магистрату каже за себе да порекло води од Симеона који је доселио из Азије;

---

[1]) 1795 Fasc. 20 No. 1944.
[2]) 1763 Fasc. 5 sub S.
[3]) 1788 Fasc. 5 P.
[4]) 1795 Fasc. 3 No. 311.
[5]) 1788 Fasc. 36 sub C, sub X, Fasc. 37 sub A.

да му је отац Јозеф дошао из Београда, и да је у магистрату служио као народни трибун, као сенатор и као капетан полиције; за себе пак каже да говори латински, немачки, мађарски и француски.[1]) Матејев брат Игнац Минас био је ваљда шест година сенатор, а онда је дао оставку која је уважена.[2])

Од породице Аведик (ова ће се у XIV столећу писати Аведиг) нашли смо 1757 трговца Хајрабета. Године 1787 нашли смо трговца Стефана Аведика где Дравом и Дунавом довози из Хрватске вино и ракију, па их крчми у Новом Саду.[3])

Овај Стефан Аведик је правио тестаменат 13 јануара 1795. У тестаменту је за свој погреб код јерменске цркве завештао 800 фор., од чега: 50 фор. да се потроши на мисе, 50 фор. да се изда католичкој болници, 50 фор. сиротињи итд. За универзалног наследника је одредио своју жену Маргарету. А кад она умре, онда ће се потпуно намирити кћи му, Терезија удата за Јована Исекуц, са 4000 фор. Толико је већ примио и старији син му Бартол, па толико треба издати и Јовану, а онда, што преостане, поделити између Бартола и Јована.

Он је усмено већ замолио католичку трговачку корпорацију да по његовој смрти одреди два способна члана корпорације који ће његовој удовици помагати у вођењу трговине, и сваке године извештавати корпорацију о стању трговине.

По смрти Стефана, овај тестаменат је публикован 25 априла 1795, у присуству Маргарете, Терезије и Бартола који је био кадет Чарторијскијева коњичког пука.

До 1812 немамо бележака о овој породици, а тада је Бартол тражио да се оставина Стефана дели између њега и Јована. Јован је на то одговорио да је Бартол из те оставине већ потрошио 12.000 фор., и да нема право ни на какву деобу.

Овом приликом дознајемо и то да је Бартол пре 1812 био постмајстор у Петроварадину и да је извршио проневере, услед чега је изгубио службу, и осуђен је на шест година тамнице. Казну је издржавао у казниони у Сегедину, а кад ју је скоро целу издржао, и кад је, због крађе у казниони, имао бити и надаље онде задржан, маја месеца 1811 побегао је из казнионе и дошао у Нови Сад, као да је от-

[1]) Прот. од 22 јуна 1790, 2-о.
[2]) 1789 Fasc. 46 E и W.
[3]) 1788 Fasc. 12 Q.

пуштен са робије. Овде је поново оптужен да је украо неки златан прстен, али је ослобођен из недостатка доказа. Нато је почео досађивати сестри и брату, иштући нову деобу Стефанове оставине коју је он скоро исцрпео, пошто је од матере узео на зајам сву готовину коју је маса имала, 12.000 форинти.[1])

Не знамо како је довршио свој живот овај Јерменин којег лични опис назива окорелим крадљивцем (inveteratus fur) и за којега каже да говори немачки, илирски, јерменски, јеврејски и латински.

Иначе, породица Аведиг постојала је још и године 1876. Те године, 23 јуна, Карл Аведиг је молио од министарства унутрашњих дела дозволу да свом презимену може додати и презиме Heurteux Јерменска ова породица била је ваљда женидбом у сродству с новосадским Французима Heurteux који су чинили коже и њима трговали.

---

[1]) 1814 Fasc. 1 No. 107.

ЕВАНГЕЛИЦИ И РЕФОРМАТИ

Према градској привилегији од 1 фебруара 1748, у Новом Саду су могли становати, имати кућу и земљу, и уживати грађанска права римокатолици, унијати и православни који су аустријски или угарски поданици. Сви остали, Јевреји, реформати (били евангелици или калвини), могли су само становати у Новом Саду, али нису уживали права која је споменута привилегија дала граду и грађанима.

Тако је стање било све до краја XVIII столећа. Године 1783, магистрат може да рекне у једном акту: у крилу нашега града нема ни Евангелика, ни Калвина[1]).

Ако у Новом Саду у XVIII столећу и није било ни Евангелика, ни Калвина, било их је у околини. Ово дознајемо из афера, каква је, на пример, била ова.

26 јануара 1788, Ђорђе Ђорђевић, слуга, лутеран, упутио је поджупану Бачке, Ивану Латиновићу де Боршод молбу:

Он је по смрти својих родитеља доспео међу православне, па је већим делом прихватио и њихову вероисповест, те жели у њу прећи. Сходно прописаној норми, зажелео је од евангеличког пастора шестнедељни испит, али га је овај одбио. Моли зато поджупана нека нареди пастору у Петровцу да га саслуша и после тога му изда уверење с којим ће моћи прећи у православну вероисповест.

Пастор Андреј Стехло је на ту тужбу одговорио 28 априла 1788: Истина је да Ђорђевић, пре тога Ганез Ђуро, био двапут код њега и тражио писмено с којим би могао прећи у православље, али није истина да се пријавио за шестнедељни испит. Он је Ђури предложио, нека нађе службу у Петровцу, и потражи прилику да се обавести о двема вероисповестима, пре него што се одлучи на тако озбиљан корак. Али Ђуро то није хтео. Пастор му праштa лажну оптужбу и готов је пружити му шестнедељну поуку коју норма прописује.

---

[1]) 1783 Fasc. 7 sub Q: in gremis nostri neque augustanae, nec vero helveticae confessionis homines reperiri.

2 маја, срески судац Сигисмунд Почкаи је известио жупанију да је новосадског проту позвао, нека изнађе Ђуру и упути га пастору у Петровац, где ће примити шестнедељну поуку и онда дозволу за прелаз у православље. А 10 маја 1788 Латиновић је писао магистрату у Нови Сад нека упути Ђуру на шестнедељну поуку у Петровац[1]).

Вероватно, први протестанти у Новом Саду били су учитељи које су Срби доводили у своје латинске школе, и секретари бачких епископа. Један од ових, Elias Matthias Fabricius правио је тестаменат 21 јула 1784, а био је секретар и код епископа Радивојевића. За извршиоца тестамента је одредио бачког епископа, Јосифа Јовановића Шакабент, а легате је оставио ораторију у Шопрону и у Петровцима[2]).

Почетком XIX столећа, прилике се мењају. Какве су силе радиле на томе, то још није утврђено. Свакако, у томе је имао улогу и цар Јосиф II, који при колонизовању Немаца није правио разлику између римокатолика и протестаната. Али то једно име мало казује. Јаче силе су морали бити у послу кад је Нови Сад, почетком XIX столећа, скоро поплављен вернима дотле овде непознатих вероисповести, услед чега су измењене и етничке прилике у граду.

Досељавање Мађара Калвина у Нови Сад пратили смо ми у грунтовним књигама.

Конзисторија калвинске суперинтенденције у Пешти, дописом од 27 априла 1803, захваљује магистрату што је, како дознаје, новим својим становницима калвинске вероисповести допустио да подигну школу и доведу учитеља, па и одредио посебно место за гробље. Нада се да ће магистрат, кад им се увећа број, одредити Калвинима одвојен крај да би деца лакше стизала у школу, а родитељи у цркву.

20 маја одговорио је магистрат да нема ништа против насељавања Калвина који су прописно отпуштени од своје општине, па ће им и у будуће допуштати насељавање; ако ли желе имати куће, нема зато другог начина, него да купују оне које су на продају; посебан крај за дизање кућа не може дати, јер га унутар опкопа нема[3]).

12 марта 1803 поднео је грунтовничар Павле Јакоповић списак реформата који је саставио вальда њихов учитељ Дебрецењи Ласло. У њему су на првоме месту реформати који већ имају кућу у Новом Саду; таких је 14 домаћина; на другом су месту укућани, који станују под кирију; таких породица је било 21; на трећем месту је 29 домаћина који желе

[1]) 1788 Fasc. 20 K.
[2]) 1784 Fasc. 17 sub Z.
[3]) 1803 Fasc. 5 No. 797.

да се у Новом Саду настане. Последњих педесет породица чекају да им се одреде градилишта, а нарочито да се одреди погодно место за цркву и за парохијски дом, што ће они подићи о свом трошку[1]).

Superintendentiae helveticae Confessionis Cis Danubianae curatores, per generalem notarium Gabrielem Báthori, признаје магистрату да је ишао на руку, пре неколико година, при подизању калвинске цркве. Но жале неслогу новосадских Калвина: неки Шандор Петер, Калвин и грађанин Новог Сада, тужио је конзисторији Бачке и Барање Verbi Divini ministrum Чикош Јожефа; а кад је конзисторија спровела истрагу, ниједна му се оптужба није могла одржати, него се све показале као клевете. Моле зато магистрат да Шандор Петера који ремети мир ове цркве обузда, и тако нарушену хармонију васпостави[2]).

Тај поименични попис реформата садржи чисто мађарска презимена Калвина. Исто тако и попис сачињен 5 јануара 1808. Овај је у Новом Саду нашао 91 брачни пар који има своју кућу, а под кирију их живи 55 брачних пари; свега, дакле, 146. Од првих, за школу дечака нађено 16, а од других 13; девојчица 31 и 7; свега 67. Број душа 359 и 203, свега 562[3]).

Отприлике, године 1818 нове за Нови Сад вероисповести врло су активне. Једина скупштина изабраног грађанства држана 8 јула 1818, имала је да одобри унијатској парохији земљиште изван откупа за гробље и за врт, и да одбаци молбу евангелика који су молили 10 јутара земље код барутане на темеринском и керском путу[4]).

17 септембра 1818 одговара магистрат на молбу протестаната аугсбуршке вероисповести. Они не иште градилиште за храм, школу и стан проповедника како је погрешно у молби владару навео њихов учитељ, јер, као што је познато, они већ имају градилиште купљено својим новцем, него иште земљу за дотацију проповедника и учитеља. Пошто ова молба иште отуђење заједничке земље, магистрат ју је изнео пред избрано грађанство које је констатовало да су градилишта већ раздана, и да се по привилегији Марије Терезије може дотирати само католичко, унијатско и православно свештенство[5]).

27 августа 1819, Евангелици (Andreas Bende, Szalay Istvan, Paulus Martinek, и други) замолили су од магистрата

---

[1]) 1803 Fasc. 3 No. 430.
[2]) 1813 Fasc. 6 No. 1451.
[3]) 1808 Fasc. 1 No. 70.
[4]) 1818 Fasc. 7 No. 2734.
[5]) 1818 Fasc. 9 No. 3761.

сведоџбу сиромаштва за малу Евангеличку општину која је тек у зачетку (nunc tantum germinans, et censu et ortu parva). Са том сведоџбом би од евангеличких општина молили помоћ за зидање ораторија и парохијског дома, пошто је садашња зграда томе намењена склона паду[1]).

Не знамо да ли нису Евангелици ту сведоџбу магистрата употребили против града који ју је издао. Већ 7 септембра 1819, наиме, предузела је скупштина избранога грађанства молбу евангеличке општине, упућену јој решењем Намесничког већа од 23 октобра 1818. Из те се молбе види да евангелици већ имају свој ораториум (дом молитве, Bethaus) и школу. Избрано грађанство пак тврдило је да оно није дужно ни у смислу 26 законског члана од године 1790, нити по градској привилегији, дотирати евангеличку цркву и њеног министра. Ово тим мање, што је јавни пашњак, од којег би се један део имао уступити за дотацију Лутерове цркве и свештеника јој, и без тога врло мален, те се несме више смањивати а становништво се од дана до дан јако множи, а нема другог земљишта које би град могао одступити. Из свих тих важних разлога се молба Лутерове евангеличке цркве уважити не може[2]).

Из истих важних разлога су, 1820 и Реформати и Евангелици одбијени Намесничким већем од незаконите (illegali) своје молбе у ствари дотације за ораториум, за школу, за министра и учитеља[3]).

Нисмо ништа нашли о држању Евангелика у Буни 1848 и 1849. Свакако, ни евангелички Немци, ни Словаци, као ни католички Немци, нису показали симпатије за Србе, ако и нису били онолико борбени Кошутовци, како су то били калвински Мађари.

Тек после Бахове диктатуре имамо да забележимо извесно кретање Евангелика. 5 марта 1862, њихова општина је замолила кућиште за школу. У молби је тврдила да броји већ 800 душа. Поред тога, подељена је на Словаке и Немце, зато би јој требало шест разреда, то јест, поред учитеља и учитељ-помоћник.

24 фебруара 1863, сенатор Атанасије Трифковић известио је магистрат о корацима које је, по налогу магистрата, чинио у смотренију молбе црквене евангеличке општине, да би јој град дао место за зидање школе, и то близу евангеличке цркве. Он је 23 фебруара изишао на лице места са градским енжењером Теодором Ђомпарићем, са претставни-

[1]) 1819 Fasc. 8 No. 3377.
[2]) 1819 Fasc. 12 No. 5140—5142.
[3]) 1820 Fasc. 1 No. 176.

цима Јозефом Матошевић и Савом Суботићем, па је у присуству евангеличког пароха Лудвига Пушко, Давида Кончека инспектора цркве, учитеља Јована Тобиас Лангхофера, школу прегледао и нашао је у тако рђаву стању да се за кратко време мора срушити. Начињена је од шупе, и то од старе грађе, а деце у њој има 110. Пошто пак евангеличка општина од дана до дан све бројнија бива, потребно је одредити им градилиште близу њихове цркве. Он је с одбором гледао два плаца, и нашли су да би најбоље било евангелицима издати место „гди су кадгод кавалериске официрске касарне биле, чело баште адвоката Јована Радовановића, а покрај баште госпоже вдове Амалије от Стратимировић, vis-a-vis куће варошког стражамештера Димитрија Анастасијевића". То градилиште износи око 250 фор., и на њем би евангелици већ на пролеће могли почети са зидањем.

Како се види из других аката, магистрат и представништво су усвојили овај предлог у скупштини од 13 јуна 1863, а Намесништво у Будиму је то решење одобрило. Уједно је скупштина изаслала одбор који је имао иставити листину о преносу и о дару евангеличкој општини. Не знамо зашто, али то решење до 20 јула 1870 није извршено. Тога дана, евангелички свештеник Габриел Белохорски, у име своје општине, замолио је скупштину да изврши горње решење и на евангеличку општину пренесе земљиште на којем се већ седам година налазила њена новоназидана школа. Скупштина, држана 4 августа 1870, уважила је ову молбу и овластила градског начелника да препише споменуто кућиште на име евангеличке општине.

Градски начелник, Стефан Брановачки, умолио је, 28 октобра 1870, суд као грунтовну власт да учини за тај препис потребне наредбе, али је суд, 5 новембра, решио да на основу поднесених исправа не може препис обавити. Магистрат онда нареди градском фискалу да набави још потребне исправе, а онда поново да од суда затражи препис. Фискал, Паво Балла, одговорио је, 24 маја 1871, да није у стању извршити налог магистрата све дотле, док евангеличка општина не поднесе исправу о поклону. Ову је, 1 јуна 1871, конципирао Илија Вучетић, па је овај посао ваљда довршен.

23 септембра 1869, пред економским одбором је била молба Евангеличке општине да град за њене две школе набави потребне скамије. Молба је уважена, а извршење закључка поверено сенатору Јовану Хаџићу.

У име евангеличке црквене општине, 2 октобра 1870, свештеник Габриел Белохорски је магистрату пријавио да се

већ много евангеличких Словака населило на периферији града, око Каменичке капије. Удаљеност пак од овог насеља до евангеличкога гробља на путу за Пирош, претерано је велика. Зато је молио по јутра земље на каменичкој страни, да би га употребили као гробље.

Магистрат је решио да се ови Словаци сахрањују на футошкој капији, на старом калвинско-евангеличком гробљу, где су и пре 28 година своје мртве сахрањивали. Али, 20 априла 1873, тужила се евангеличка општина како им Калвини као гробље остављају само неколико стопа земље дуж опкопа, а осталу земљу сваке године засеју кукурузом. Пошто им је то тешко падало, молили су евангелици да магистрат старо гробље прогласи за гробље, а да не буде кукурузиште; да им што пре преда то гробље, како би га улепшали, као што пристоји; разуме се, оно је и даље отворено и за Калвине.

Градски капетан, Радослав Манојловић, 15 новембра 1873, са градским мерником, Младеном Јовановићем, и са старатељима обе протестантске цркве, изишао је на то старо гробље, и нашао да оно обухвата једно 1088/2500 јутро да је у грунтовници 1815 заведено као Evangelisches und Reformirtes Gottes-Acker, а налази се иза римокатоличкога гробља Сад је пет шестина засејано кукурузом, док је једна шестина остављена евангелицима за сахрањивање. Гробље је до 1844 служило обема вероисповестима, а онда се напунило, те је град за протестанте одредио гробље код војеног стрелишта.

Од године 1849, калвинска општина је заузела старо гробље као своје, и уступила га свом свештенику који га све досад ужива, али дозвољава да се мртви из близине ту сахрањују.

Сад је изасланство магистрата поделило старо гробље тако да су и евангелици и калвини добили по 1786 хв.², а између две парцеле је пут широк 9 стопа.

Магистрат је нато наредио градском фискалу, нек извиди како је старо гробље уведено у земљишне књиге. Коста Трифковић, фискал, известио је магистрат, 31 децембра 1873, да је оно уведено као својина евангеличке општине. Магистрат је нато констатовао да се је по постојећим уредбама то гробље, кад је запуштено, вратило у својину града, и предложио је скупштини деобу на два равна дела, што је скупштина 5 фебруара 1874 и усвојила.

Против тог решења скупштине је калвинска општина протестовала 22 марта 1874.

Она је, каже, још 1790, добила то гробље од скупштине града, на основу XXVI законског чланка године 1790, онда дакле, кад овде није ни било евангеличке општине. Молила је скупштину да одустане од деобе њене имовине. Али, на предлог магистрата, скупштина је остала код свог решење.

Калвини су, 25 септембра 1875, апелирали против тога. Њихов борбени поп, Кулчар Шандор, покушао је да борбу пренесе на политичко поље. У апелати, жалио је он што градски капетан, Радослав Манојловић, не разуме ни једну реч законитога мађарскога језика, и оптуживао га да држи страну евангелицима, јер међу њема има Словака, док у својој народносној мржњи гледа Мађарима на сваком кораку да нашкоди.

Магистрат је, због тога, изрекао Кулчару укор, и у случају понављања да ће због таких клевета против њега поступити у смислу закона. Капетану је пак наредио да евангелике одржи у поседу додељене им половине старога гробља, за случај да калвини покушају сметати им.

Како је решена калвинска апелата, не знамо. Министар унутрашњих дела је 14 децембра 1875 искао од магистрата допуну списа по овој ствари, и тражио је накнадна обавештења, али његова решења нисмо нашли.

Из године 1868 имамо попис евангеличке школске деце и словачке и немачке народности. Први је израдио Jan Tobiaš Langhoffer učitel, а други Johan Steiner. Словачке деце је било: 38 мушке, 40 женске, свега 78. Немачке је било више: 58 мушке, 46 женске.

Један и други попис је евангеличка општина поднела магистрату и представништву као прилоге молби од 10 марта 1868. У овој су пак молили да се други евангелички учитељ, којег су довели пре две године, плаћа из градске благајне. А морали су га довести, пошто број деце за школовање износи преко 150; притом, деца припадају двема народностима, па настава мора да се врши у два језика (unsere Schuljugend zweierlei Nationen, nämlich der deutschen und der slavischen angehört, somit der Unterricht anch in beiden Sprachen geführt werden muss).

Школски одбор је ту молбу препоручио представништву „из обзира на доказану потребу, али тако да се општина сама за квартир учитеља побрине". Тај предлог је скупштина усвојила у заседању 4—6 јуна 1868.

О Лангхоферу нешто дознајемо из српски и ћирилицом му писане молбенице, коју је 5 октобра 1869 упутио магистрату и представништву. Ево почетка те молбенице:

„Покорно долепотписани, који је тог осведочења, да се либерално закључење славне варошке скупштине, по којом се овдашњим учителема 10 годишњи њиове службе прираз [!] опређелује, на све из варошке благајнице плаћане учитеље протеже, славно представништво са овим понизно умољава, да би долеподписаног, от сад долазећег 1 новембра у прво 10 гође уврстити и њему припадајући 10 годишњи прираз определити благоизволило".

Молби је Лангхофер приложио сведочанство о томе да је у Новом Саду служио од 14 септембра 1839 до 12 октобра 1841 а затим да је од 1 новембра 1861 опет плату примао из градске благајне, те напунио десет година службе у Новом Саду, а 33 године учитељске службе уопште.

27 октобра 1869, Економски одбор је одобрио молбу Јована Тобије Лангхофера.

24 фебруара 1870, Кулчар Шандор, калвински заменик-свештеник, у име калвинске црквене општине, позивом на то да има већ 230 на школу обавезне деце калвинске, замолио је представништво да упути на исплату принадлежности новом калвинском учитељу, почев од 1 априла 1870. Поред тога, тражио је да и према Калвинима буде дарежљиво како је било према Евангелицима, у помагању школства; ово тим пре, што Калвина има већ 1800, дакле много више него Евангелика који уживају већу помоћ.

24 марта 1870, пред Економским одбором је била молба калвинске црквене општине, у којој је исказан број деце која похађа њену школу, и на основу тога молила још једног учитеља. Одбор је закључио предложити главној скупштини за Калвине још једног учитеља, а главна скупштина да му одреди плату.

Истом одбору поднео је сенатор Јован Хаџић списак ствари, потребних за реформаторску школу (22 скамије, са 66 дивита од лима, катедра, црна табла, сунђер, канта за воду, глобус, рачуналка) и одбор је наредио економату да све то набави.

22 октобра 1870, пред Економским одбором је молба Калвина да им се школском послужитељу повиси плата, и тако изједначи с платом послужитеља осталих школа. И друга молба да се и за другу школу калвинску одреди 3 хвата дрва, да се у обе школе уведу железне пећи, да се учитељима им одреди паушал за мастило, пера и креду.

Одбор је одобрио дрва за другу им школу. „Што се тиче молбе за повишење плате послужитељу школском, паушала за учитеље и да се гвоздене пећи начине у обе школе, то се не може уважити".

Нато је Кулчар Шандор, 5 новембра 1870, поднео градској управи тужбу и молбу. У име своје вероисповедне општине се тужио како је школски надзорник, Милош Димитријевић, за њихову школу рекао да је у Новом Саду најзапуштенија. Он је за њу искао разне потребне ствари, и све је обећано, али железне пећи још нису добили, а земљану су избацили. Зато он понавља молбу позивом нато што калвинска школа није добила ништа од града који управо зида школске зграде греко-католицима и православнима.

Сад је донесено поновно решење и у погледу две железне пећи, које је имао набавити сенатор Радосав Манојловић.

Карактеристични су за Калвине ови подаци о деци за школу обавезној. У школској години 1871—2 било је таке деце:

од 12	година	мушке	22,	женске	19
„ 11	„	„	18	„	24
„ 10	„	„	22	„	19
„ 9	„	„	21	„	26
„ 8	„	„	29	„	16
„ 7	„	„	27	„	22
„ 6	„	„	17	„	27
Свега	309		156		153

Али, то је број само оне калвинске деце која су рођена у Новом Саду. Било их је, затим, још 30 која нису овде рођена. Од 309 деце, скоро половина, 147, није ишла у школу.

Исте школске године је било 118 евангеличке деце немачке народности, способне за школу, па и од ове 42 нису похађала школу.

Године 1876 поповила је калвинска црквена општина молбу да јој се, као православној и римокатоличкој општини, одцепи 40 ланаца земље ради покрића црквених јој потреба, у првом реду да би могла плаћати свештеника. И овога пута, 7 децембра 1876, молба је одбијена, а општина је апелирала на министарство унутрашњих послова. На ту апелату је магистрат одговорио 17 априла 1877:

Калвинска се црквена општина позива на околност што је градска општина, 9 јуна 1751, дала римокатоличкој и православној црквеној општини свакој по сто јутара; из тога хоће она да изведе, као да свака верска општина има

право захтевати нешто од градског иметка за своје сврхе. Међутим је тако закључивање погрешно. Истина, град је то дао двема вероисповестима, и још по 40 јутара за парохе тих вероисповести. Али су ти дарови последице патронатског права које је град добио осмом тачком градске привилегије, таке су дакле природе, да вероисповести којих није било у граду, него су се појавиле тек почетком XIX столећа, не могу из њих изводити право на сличне дарове.

Кад би град усвојио ову молбу која нема правног основа, остале вероисповести (евангеличка, грчко-католичка и јеврејска) нашле би да и оне имају право постављати сличне захтеве, и град би морао не мали део свог иметка дати на помагање вероисповести.

Позива се молба и на то да град и јерменском свештенику плаћа 300 фор. годишње; истина, тај свештеник ужива из домаће благајне 210 фор. годишње, али ту дужност градска општина никад није признала, и само на основу више наредбе, а не и на основу овдашњег решења, ужива тај свештеник своју плату.

Сасвим је без основа и не отворена, додуше, али завијена тужба као да градска општина поступа према Калвинима с неком антипатијом, па да им је само зато одбацила молбу.

И министарство унутрашњих дела зна да овај град од својих прихода троши 21.000 фор. на издржавање вероисповедних школа, и да се та свота дели међу вероисповести по сразмери броја душа, и да калвинска општина годишње добива 1500 фор. Тиме овај град задовољава и пропис закона LIII од 1868, § 23; тим више, што и остале вероисповести своје црквене и школске потребе не подмирују искључиво из градске припомоћи, него и из својих средстава.

Ако дакле калвинска општина своје потребе не може да подмири из осталих прихода, недостатак треба да попуни прирезом који ће разрезати на своје верне; но ни на који начин не може тражити да град чим било допринесе плаћању свештеника јој.

3 јануара 1878 магистрат је главној скупштини предложио: пошто реформати чине отприлике четврти део православног или римокатоличког становништва, да им се да 200 фор. годишње, то јест аренда од десет ланаца земље. Опет Бенде је предлагао да им се да у натури десет ланаца земље. Али је скупштина усвојила предлог Д-ра Илије Вучетића да се ствар упути главном одбору, нек он извести, има ли начина да се пред судом одбрани од ове припомоћи.[1])

[1]) 1878 Прот. 8.

2 јануара 1879, пред скупштину је изнесен предлог Правног одбора: молбу Калвинске општине, која не пристаје на 200 фор. годишње помоћи, треба одбити.

Из истог разлога треба одбити и евангелике. Опат Бенде је предлагао да се остане при решењу о 200 фор., али већина скупштине је гласала да град није обвезан дати одбијену помоћ, и закључила је представку министру Тиси Калману, нека реформате упути на пут парнице.[1])

Дабогме, Тиса, и сам Калвин, није поступио по жељи Новосађана. 15 марта 1880 упутио је он општинству допис којим, у вези с ранијим наредбама, одређује да град има реформатима и евангелицима давати годишњу помоћ од по 400 фор., почев од 1 јануара 1880[2]).

[1]) 1879 Прот. 7.
[2]) 1880 Прот. 47.

ЈЕВРЕЈИ

Године 1930 дали смо покојном Јожики Мајеру податке о новосадским Јеврејима до године 1849, и он их је унео у Istoriju novosadskih Jevreja која је штампана поводом двестагодишњице новосадске Хевра Кадише, али без ознаке аката из којих смо те податке исписали; за последњих петнаестак година нашли смо и нових података, па ћемо се овде потрудити да из старих и нових бележака направимо какву такву целину.

Кад се зна, какав повлашћен положај су Јевреји имали у Турској почетком XVIII столећа,[1]) онда морамо мислити да је већ у турско време било Јевреја у овим крајевима. Попис који је Бачка жупанија обавила 1717, нашао је ваљда само у коморском делу Петроварадинског Шанца три јеврејске породице, са десет чланова тих породица. Имена тројице јеврејских домаћина била су: Марко, Јаков и Мојсеј. Марко се спомиње и године 1721 у једном акту упућеном Бачкој жупанији који се данас чува у Државној архиви у Новом Саду. Већ тај, први акт који нам говори о новосадским Јеврејима, казује њихове патње, те заслужује да стоји на челу ових бележака о патњама новосадских Јевреја од 1720 до 1867,

Споменути акт само је тужба, тужба о чијем ефекту ништа не знамо. Судци (iudices), заклетници и цела општина Петроварадинског Шанца упутили су 27 јануара 1721 жупанијској скупштини, држаној у Врбасу, тужбу о томе, како су дан пре, после поноћи, два војника Надаждијеве регименте, наоружани и с исуканим сабљама, уз велику вику, отишли под прозор Марка Јеврејина у Шанцу. Кад је Марко отворио прозор, један од војника је покушао да кроз прозор прободе Марка, али је овај натраг отскочио. Марко је мислио да су то харамије дошле да га похарају, па је дозвао свог пивара и слуге. Војници су силом отворили капију и ушли у двориште Јеврејина. Пивар пак с пушком у руци рече: ако не изиђете, ја пуцам; а стигле су и слуге с

---

[1]) *Споменик срп. краљ. академије LXVI, 188.*

мотками. Војници су изишли на улицу, и на разне начине изазивали пивара да изиђе на улицу, вичући: изиђи, хундсфуте, изиђи; на које је пивар одговарао: немам ја с вама посла на улици, идите својим путем, а нас оставите на миру.

Марко је међутим позвао у помоћ свог суседа, судца, и остале суседе. Судац рече војницима: какви сте ви људи, кад нам тако касно, после поноћи, правите неприлику. На то војници: ко си ти, и како се зовеш? — Ја сам судац овог места, и зовем се судац овог места. А један од војника, да опростите: ти си судац хунцута, а ја сам официр и стражмештар, те хтеде мачем убити судца, али овај заустави ударац десном руком која му је и сад отечена. На то становници Шанца ухватише оба војника које затворише у пристојну собу.

Кад је освануло, чули су да се потпоручник регименте налази код перцептора жупаније, Леополда Шорен. Отишли су онамо па му се, с поштовањем, потужише. А овај саслуша и њих и војнике, па њих позва да одмах врате 40 фор. што су га ноћас одузели од његова стражмештера. Марко Јевреjин је одговорио: новац нека тражи од оног, коме га је дао. Потпоручник посла војнике у њихов затвор, а они су псовали и грдили малог судца: ти си хунцут какав и твој велики судац, а он је хунцут какав си ти.

За 28 (ваљда јануар) позвани су пред жупанијског судца у кућу перцептора Шорена. Али је саслушан само судац, а нико од сведока, чак ни Марко Јевреjин. Потпоручник је питао судца, како се усудио царског војника хапсити? А кад му је судац одговорио, тако га је ћушио да је сиромах старац одма пао на земљу. И никакву задовољштину нису добили, него је траже од жупаније.

Број Јевреја у Петроварадинском Шанцу несумњиво је јако повећан 1740, кад је Аустрија морала Београд предати Турцима. Тада је, вероватно, доселила из Београда и велика трговачка породица Хиршл, која је скоро сто година имала прву реч у животу Новосадске јеврејске општине.

Елибертација нашега града, то јест подизање Петроварадинског Шинца на степен слободнога краљевскога града Нови Сад, за Јевреје није била никакво ослобођење. Нови слободни град је предан у самоуправу католицима и православним Србима, а Јевреји се у привилегији његовој спомињу само као платци таксе. По примеру многих слободних градова у Хунгарији, Нови Сад је 1748 имао образовати ghetto, посебну јеврејску четврт или улицу, изван које Јевреји не би смели ни становати. У овом правцу био је чак и учи-

њен први корак. То се види из записника о заседању магистрата држаном 18 октобра 1749, у којем се каже:

„Прочитана је молба Јевреја који овде живе, а која у себи садржи четири захтева: 1) да магистрат продужи рок за продају њихових кућа и за преношење синагоге; 2) и када продају своје куће, док нове не подигну, да могу остати под киријом у хришћанским дућанима; 3) кад је већ така наредба њеног величанства да морају напустити куће помешане међу хришћанске, те се населити одвојено од Хришћана, да им магистрат бар означи одговарајућа градилишта, на којима би могли живети без страха да ће их поново покретати; 4) пошто они морају по свом обичају да пију кошер-вино, а сад због пресељења имају много трошкова, да им се допусти крчмити тако вино без икакве трошаринске таксе. На то је решено: 1) рок за продају њихових кућа се одобрава, али одма имају истакнути цедуље да су им куће на продају, а док их не распродају, нек остану у уживању права трговаца и других повластица; 2) одредиће им се пристојна и стална градилишта за подизање кућа и синагоге, а дотле им се допушта да станују и дућане под кирију држе код сагрђана; 3) најзад, што се тиче вина на њихов начин удешена, vulgo Koscher-Wein, за сад, то јест до распродаје њихових кућа, допушта им се да га крчме слободно и без икакве трошарине".

Тада, од 1748 до 1754, кад се радило о пресељењу свих новосадских Јевреја у Јеврејску улицу, имали су Јевреји у Новом Саду неких петнаест кућа. Девет од ових било је у првој четврти, ваљда на пијаци, и њих је требало продати:

Кућни број	Име власника	хвати²
57	Jud Mayr Schneider	248
70	Deren Juden Freydhof	231
153	Elisabetha Israelin Jüdin	132
163	Lippman Wolf Jüd. Rabb.	79
194	Jud Salmon Wellisch	180
197	Leebl Kohn Jud	117
202	Jud Jacob Flesch	294
227	Abraham Jud	204
199	Jud Perl	315

Приликом премеравања кућишта, за кућни број 163 већ је забележено да је рабин своју кућу продао Јерменину Стефану Аведику.

У другој четврти, а ту спада и Јеврејска улица, било је опет девет јеврејских кућа, од којих су четири недавно купљене од католика. У тој улици је кућу купио и рабин, пошто је продао своју кућу у првој четврти.

Ево попис јеврејских кућа у другој четврти:

Кућни број	Име власника	хвати²
329	Jud Nathan Hirschl	—
332	Goffel Judaeus	278
333	Moyses Pollak	92
334	Marcus Moyses	386
339	Wolf Lippman	224
340	Joseph Kohn	218
343	Jud Johr Deutsch	—
344	Simon Lebel Jud	394
345	Sam Lasko	112

Ако су Јевреји Новога Сада и морали да селе у Јеврејску улицу, то ипак не значи да је град Нови Сад био одвише строг према њима. Други слободни градови Хунгарије су били према Јеврејима далеко мање трпељиви. Пешта се 1727 хвалила да у њеним зидовима нема Јевреја; „чак ни то не трпимо, јавила је тада Намесничком већу, да од њих когод овде преноћи, изузев случај кад има расправу код краљевске табле". Још и 1773 хвалио се пештански магистрат да је дотле умео осујетити сваки покушај Јевреја да се у Пешти населе.

У Новом Саду, Јевреји не само да су смели становати, него су могли, како смо видели, и куће куповати.

Из прве књиге купопродајних уговора (Haus-Kauf — und Verkaufs — Fassions — Protocol) забележили смо ове случајеве, у којима су Јевреји куповали или продавали кућу или кућиште:

1) 30 јула 1750 продао је рабин Липман своју кућу за 53 фор.

2) 12 јануара 1751 купио је Јор Дајч кућу за 250 фор.

3) 10 маја 1751 купио је исти Јор на лицитацији, за 310 фор., другу кућу, пошто је прву морао вратити Хришћанину.

4) 12 априла 1752 продао је Јуд Волф (Schaechter) своју кућу за 50 фор., а 2 јуна 1752 продала му је његова ташта, Цартл, удовица књиговесца Абрахама Лебла своју кућу под бр. 333 за 30 фор.

5) 26 октобра 1753 купио је Јакоб Хиршл кућу за 400 фор. О овој кући ћемо опширније говорити на другом месту.

6) 17 априла 1754 купио је Јозеф Кон кућу за 60 фор.

8) 8 маја 1754 купио је сапунџија Симон Лебл кућу за 180 фор.

9) 26 августа 1754 купили су Саламон и Рахел Натан кућу за 30 фор.

10) 18 октобра 1754 купио је Лукас Волф кућу за 50 фор.

11) 22 маја 1755, рабин Липман и син му Волф Липман продали су своју кућу Павлу Брауну из Петроварадина; посредник Јозеф Кон зарадио је притом 6 дуката.

12) 15 јуна 1755 купио је Арон Касовиц кућицу за 30 форинти.

13) 18 јуна 1756 поделио је Јуд Готл своју кућицу са зетом Мајер Израелом.

14) 19 јануара 1757 купио је Јозеф Лебл кућу за 70 фор.

15) 18 децембра 1758 заложили су Волф Мајер и жена му Кхела своју кућу за 100 фор. које су позајмили од Ицига Хиршла и Симеона Лебла.

16) 29 марта 1759 продали су Хиршл и Лебл кућу Јор Дајча за 470 фор.

17) 5 фебруара 1760 продао је Волф Мајер своју хипотекирану кућу за 225 фор., и одма сутрадан, купио другу за 120 фор., па и на њу дигао зајам од 136 фор.

Из друге књиге тих уговора исписали смо само толико да је, 30 септембра 1761, Исак Хиршл интабулисао на кућу Марка Мојзеса и жене му Гитл зајам од 150 фор.; 10 априла 1765 продао је Исак Хиршл задужену кућу Волфа Мајера Волфу Липману за 240 фор., али је Мајеру одмах купио другу за 120 фор., да исти не би са женом и децом живео под туђим кровом.

Ако је слободан краљевски град Нови Сад показао изузетну трпељивост према Јеврејима, то још не значи да им је овде призната равноправност.

Све и да је хтео, град им равноправност није могао признати због надзора државне власти, Намесничког већа и Придворне Коморе. Већ смо видели да се и пресељење Јевреја у једну улицу десило по наредби царице, то јест државне власти. Из других конкретних случајева ће се видети, колики је у прогањању Јевреја био удео државне власти и колики је био удео хришћанских конкурената у занатима и у трговини.

Први такав конкретан случај, питање старог јеврејског гробља, које се налазило негде у близини Јерменске цркве, не може се квалификовати као случај прогањања Јевреја. У то гробље су Јевреји престали сахрањивати педесетих година, а ипак је оно, неузнемиривано, почивало у средини града све до године 1777. Те године, 29 октобра, прочитана је у заседању магистрата молба Каспара Асали, жупанијског пандура, у којој је молио да му се уступи старо јеврејско гробље које се налази скоро у средини града, а он ће поло-

жити таксу, по којој су 1748 откупљивана кућишта, те плаћати и остале јавне терете који се разрежу на то кућиште.

На ту је молбу магистрат закључио: „Пошто се из извештаја благајника дознаје да Јевреји за то гробље ништа у градску благајну не плаћају, а откупити га не могу, јер су у смислу градске привилегије неспособни за земљопосед; пошто се и иначе према наредби државне власти гробља имају уклонити из града на удаљено место; пошто Јевреји већ имају друго гробље, док у ово не сахрањују већ преко двадесет година, те су лешине већ иструнуле: уважити молбу Асалија, а дозвати преда се прваке Јевреја и наложити им да уклоне са старога гробља ограду и каменове".

Али, месец дана касније, у магистрату је прочитана молба јеврејске општине. Ова је из извештаја својих сенијора, с великим болом у души, разумела шта магистрат намерава. „Пошто се старо гробље налази на крају града, над баром, и они га несметано држе већ неких шездесет година, а већ двадесет и пет година не сахрањују ту никога, него су га чврсто оградили, и плаћају за њ порезу; пошто по обичају Јевреја, кости које се онде нађу треба покупити и изнети у друго гробље (у ossaticum), за ово пак треба купити нова платна, и на свој трошак довести више страних рабина, што би стало на 150 фор., то ће општина радије платити заосталу порезу, а у будуће је тачно плаћати, ако магистрат пристане да се гробље остави у данашњем стању".

Магистрат је пристао, и старо гробље је остало in statu quo ante, док не наступе друкче околности. А оне као да су наступиле тек тридесет година касније. Године 1807, 13 децембра, поднео је магистрату молбу зидар Андреас Шмидингер и искао да му се уступи то старо гробље које да је тада износило не 231 хват², него само 95, пошто оно служи за бацање ђубрета и сваке нечистоће, те квари ваздух; кад би га град њему продао, градска благајна би имала прихода, а могла би се оставити и уличица да води на бару (ad paludem ducens necessaria plateola).

23 децембра 1807, магистрат је закључио да молбу достави јеврејској општини на изјашњење. А општина сад већ није била противна уступању гробља за кућиште. Молила је само да обвеже купца, нека јави првацима њеним кад почне прекопавати земљиште, да би кости покупили, и пренели их на садање гробље.

Далеко више има карактер прогањања случај из године 1771, кад се радило о кући Јакоба Хиршла.

2 маја 1771 велики бележник магистрата, Антон Нађ, упутио је магистрату овакву молбу:

Магистрату је врло добро познато да сам ја прошле године, приликом необичног оног излива Дунава, изгубио обе куће: и ону коју сам дао под закуп као крчму, и другу коју сам купио у нади да ћу у њој, постепено је дозиђујући, становати. Изгубис сам и намештај, те сам тако оштећен најмање с 800 фор. Невољу је моју повећало то што ми је претила опасност да ће пасти и кућа у којој сам под кирију становао, тако да нисам знао куда да се окренем са својом чељадп и с мало намештаја, и да ми се није смиловао мој таст, можда бих морао под шатором живети. Овако, таст ме је примио, додуше, у кућу у којој и сам станује, али оно мало сиромашних, али мени драгих ствари које сам спасао нисам могао унети у његову кућу, него су раздељене по туђим кућама, где се кваре, ничем не служећи. Сем тога, не хотећи бити тасту на досади и злоупотребити његову доброту, почео сам се освртати за квартиром какав би ми требао. Узалуд, јер у данашњим незгодама не могу га добити ни за сто фор. годишње кирије. А када бих пристао на толику кирију, како онда да живим од 150 фор.? Јер и магистрат зна да су, има томе три године, скоро сви бележнички споредни приходи престали. Дуго сам у тој недоумици оклевао, куда да се обратим, док се у мојим бележничким пословима нисам сетио привилегије овога града, по којој грађани и становници у њему могу бити само људи римокатоличке и православне вероисповести, и тако, у смислу привилегије, грађани могу, ако само депонују своту према процени, откупити кућу Јевреј ина, као што је то, јуна месеца 1748, магистрату јавила и Угарска придворна комора. Ослањајући се чврсто на ту највишу одлуку, молим племенити магистрат да ми својим ауторитетом досуди кућу петроварадинског Јевреј ина Хиршла која се налази у Футошкој, правије реч и Осечкој улици, у близини дуванске фабрике. Пошто претходно буде процењена, положићу откуп за њу. Како се из купопродајних бележака види да је Јевреј ин кућу у данашњем стању, са кухињом, шталом и бунарем, купио за 400 фор., а дозидао веранду у дворишту, од које грађу слободно може понети, по куповној цени од 400 фор. треба додати само процену дозиданих зграда. На тај начин би ја осетио благодедети споменуте привилегије, пошто сам и иначе стекао грађанство Новог Сада, а трудим се око унапређења његова благостања. Мислим да ће племенити магистрат ово тим пре учинити, што је опште мишљење да је петроварадински Јевреј ин капиталиста од неких седамдесет хиљада фор., и да ту кућу држи само ради веће своје удобности, као неки салаш, на штету наших грађана и трговаца. Јер, преносећи робу овамо, и продајући је испод руке, наноси много штете овдашњим трговцима".

Својој молби, Нађ је приложио и извод из резолуције коју је Марија Терезија, преко Угарске придворне коморе, са датумом од 5 јуна 1748, послала магистрату.

Ипак, магистрат је одбио молбу својег великог бележника, што му служи само на част. Одбијање је мотивисао: „Јевреј ин је ту кућу 1754 купио на јавној лицитацији, а нико није учинио призив на више власти. Самим тим чином је куповина одобрена и не може се оспоравати. А пошто је у међувремену Хиршл умро, удовица му заслужује толико обзира да јој се остави време за уток на више власти".

На више власти, на Комору, обратио се бележник Нађ протестом против магистратуалног решења. У смислу привилегије и резолуције, магистрат 1754 није смео допустити

да се кућа прода Јеврејину, него ју је требао, ако се купац не јави, дати под закуп у корист наследника (ако их је било). Хиршловица не заслужује обзира, пошто располаже капиталом од 70.000 фор., стално живи у Петроварадину, и онде тргује заједно са својим сином који је већ одрастао, док у Нови Сад долази у јеврејске празничне дане, и ова јој кућа служи само као салаш на који истоварује кравље коже или жито, или је претвара у крчму. Све би то она, да није сувише комотна, могла имати кад би, подаље од магистрата, узела под кирију какву кућу. Магистрат својим поступком изиграва, и већ је изиграо привилегију, те укида разлику између грађанина и Јеврејина. И шта могу очекивати остали грађани, при све већем и већем броју Јевреја, кад се овако поступа с великим бележником магистрата? Зато он чини призив на вишу власт Коморе, и моли је најпонизније да нареди магистрату, нека његову молбу усвоји без оклевања, и нека му досуди кућу Хиршловице . „Тако нека поступи магистрат с молбама других грађана који буду хтели прихватити куће Јевреја".

Бранећи се од насртаја Нађ-а, Терезија удова Хиршл тужила се прво Намесничком већу. Бележник Нађ хоће да награби њену кућу коју је, пре неких двадесет година, њен муж купио за 400 фор., а коју она од своје воље не би продала ни за 3000 фор. То он хоће позивом на последњи излив Дунава кад су обе његове куће пале, и позивом на привилегију и на наредбу Угарске придворне коморе, према којима у Новом Саду само римокатолици и православни могу имати куће. Неочекивани овај нападај тим теже пада њој која је недавно остала удовица, што је убрзо после елибертације Новог Сада, услед наредбе исте Коморе, морала кућу коју је имала у близини пијаце напустити по ниској процени мајстора, и уз не малу своју штету купити ову, на лицитацији, онда кад нико није хтео лицитирати кућу у Јеврејској улици. За ово двадесет година, на тој су кући извршене знатне оправке, и дозиђивања. Поред тога, иако у Новом Саду ништа не поседује сем те куће, иако тргује само у Петроварадину, она ипак плаћа највећи део таксе за толерирање и градске аренде, утврђене на 200 фор. годишње. Ако би, дакле, она била уклоњена из своје куће, а позивом на њен случај и други Јевреји, онда би на мање пала не само краљевска такса за толерирање, него и аренда која се граду сваке године тачно плаћа.

Плачући молила је она заштиту Намесничког већа, и преклињала га да се смилује на њено удовичко стање, и да се задовољи тим што је наредба Коморе извршена 1748,

кад је она с осталим Јеврејима истерана из кућа на пијаци, и преселила у Јеврејску улицу, у кућу купљену од магистрата. Нека је заштити од бележника који, кад има чим откупити њену кућу, може тим новцем на једном од своја два кућишта сазидати себи кућу за становање. И нека нареди магистрату да је брани, пошто је и иначе гоњена многим невољама.

Ова молба ваљда није помогла, јер видимо да се Хиршловица у своје и у име свог сина Исака Хиршла обратила самој Марији Терезији. Тужила се да је бележник Нађ, и поред Коморине наредбе магистрату, нека је остави у поседу њене куће, стално шиканира. Нађ јој је понудио да ће уз извесни хонорар одустати од свог тражења, али се она боји да ће се, у случају да се она тако намири с Нађем, јавити и други са сличним захтевом.

У име Марије Терезије, 12 августа 1772, упућен је магистрату акт, нека ову ствар по закону и правици доведе у ред; ако ли у том не успе, онда нека подробно реферише шта је у ствари.

Сад је Нађ учинио и последње напоре. Дао је магистратски проценити Хиршлову кућу, и процена је изнела 1303 фор.; ту своту је депоновао у грунтовно звање; затим је дао званично констатовати да се Хиршлова кућа налази окружена хришћанским кућама. Нађ је набавио од грунтовничара Ивана Драгића и ово уверење: „Кад сам, пре неколико дана сусрео Исака Хиршла, сина почившег Симона Хиршла, и упитао га: зашто оптужује градског бележника пред престолом њеног величанства да овај иште награду, па да одустане од свог права, а сам добро зна да бележник није примио понуђених 65 дуката и свилену материју за две хаљине, какву год зажели бележниковица, споменути Јевреjин је одговорио да је потпуно истина да бележник није примио понуђене дукате и материју за хаљине".

Вршена су и саслушавања Срба о овим питањима:

1. Да ли су Јевреји још пре 1748 имали властите куће и синагогу у Осечкој или такозваној Футошкој улици;

2. Да ли је петроварадински Јеврејин Хишл овде, у Новом Саду, имао кућу пре него што је купио ову коју сад има, и какве је оправке на њој чинио, откако ју је купио, и колико ју је пута покривао; да ли је пређашњи јој власник, зидар Ханс Милер, оставио неке наследнике?

3. Да ли исти Хиршл, и остали Јевреји, прекупљујући храну и сваковрсне сирове коже, проузрокују скупоћу у Новом Саду.

На прво питање, Петар Галић, избрани грађанин, православан, 58 година стар, одговорио је: Јевреји су пре 1748 имали куће у више улица, а четири или пет у Осечкој или Футошкој у коју су морали преселити и остали; синагога је пре била код пиваре (где је данас хотел Војводина), али не зна да ли је у Футошку премештена пре или после 1748.

Овај је исказ потврдио и неки Петар Јовановић, стар 66 година.

Ни један од двојице се није сећао, да ли је Хиршл пре 1753 имао у Новом Саду кућу. Пре 1748, Јевреји су већином становали под кирију; и Хиршл је држао дућан под кирију у кући Давида Рацковића. Кров на својој кући је једанпут поправљао, а други пут сасвим изнова шиндром покрио. Зидар Ханс Милер је имао деце, али се не сећају да ли га је које преживело. Поуздано знају да му је кућа продана због дугова.

На треће питање, оба сведока су једнодушно одговорили да Хиршл, као и остали Јевреји, прекупљивањем хране и сваковрсних кожа изазивају скупоћу и да би се у Новом Саду све могло јефтиније купити, кад не би било Јевреја (si Judaei non essent, omnia leviori procurari possent).

Нисмо нашли аката о коначном ликвидирању ове афере, али знамо да 1780 два Хиршла имају кућу у Јеврејској улици, а нема у њој куће бележника Нађа. А то значи: богати Хиршл се могао бранити скупом парницом, и одбранити своју кућу.

Али знамо случајеве у којима је јеврејска кућа досуђена Хришћанину. Већ смо забележили како је Јор Дајч 1751 морао поново купити кућу, јер је прву морао вратити Хришћанину. Не знамо да ли је тај случај истоветан са случајем Франца Хурдла, зидара, који се позвао на привилегију, те му је додељена, по процени, јеврејска кућа. Сам магистрат, другом приликом, тврдио је да се Јевреји не могу ни у Футошкој улици осећати сигурни, пошто им ни привилегија града ни резолуција Коморе нису признале право да буду власници некретнина. Свака наредба, каже магистрат, која је стизала из Пожуна или из Беча, имала је задатак да Јевреје искорени и из Футошке улице, то јест из Новог Сада уопште (ut nimirum taliter partim demoriendo, partim sponte domos divendendo, ex eadem quoque platea, ac consequenter e civitate eradicarentur).

За владе Јосифа II, из Беча су чињени покушаји да се олакша положај домаћих Јевреја. О томе, у нашем архиву смо нашли ове податке:

1. Намесничко веће је 28 априла 1783 ослободило Јевреје од дужности да брију браду. И њима је, као и осталом становништву, остављено на вољу да браду носе или не.[1])

2. Исто веће, наредбом од 19 септембра 1786, забрањује Јеврејима ступање у брак, ако не покажу сведоџбу да су свршили основну школу. Допушта им да похађају и школе других религија. Врховним директорима школа се ставља у дужност брига о томе да уклоне све што би сметало оваком похађању, тј. нека се с јеврејском децом у школи поступа као и са другим ученицима, без икакве разлике која би их срамотила.

3. Овим расположењем Јосифа II се свакако руководио и новосадски магистрат 1786, кад је Арону Марку, Јеврејину, допустио да ради свој стакларски занат, и комесар Бахо кад је ту дозволу ратификовао.

4. Тим се магистрат инспирисао и 7 новембра 1786, кад је расправљао молбу Саламона Натхана који је имао само малу кућицу: собу, кухињу и баштицу од 4 хвата[2], а био стар 82 године. Кад је изишао пред магистрат, овај се и сам уверио да је Натхан неспособан за рад, да је осиромашио, и да се својим кројачким занатом мало може помоћи, него себе и жену издржава већином од милостиње коју му даје Јеврејска општина, па је зато закључио да му се пореза смањи, а комесар Бахо ју је скоро преполовио.

5. У самој години 1787, Намесничко веће је издало наредбе: о томе када, где и на који начин да се Јеврејима дозволи отварање дућана у празничне дане;

о Јеврејима који се желе бавити земљорадњом;

против насилног крштења јеврејске деце;

о томе да сваки Јевреји ма себи изабрати стално име и презиме.

Из овог времена знамо за случај у којем новосадски Јевреји нису били за равноправност са хришћанима. Сенатор Игнац Минас је, 21 септембра 1788, реферисао магистрату да је 12 септембра 1788 позвао преда се новосадског судца Јевреја, заклетнике и рабина, те им објавио највишу одлуку по којој Јевреји могу, као и остали поданици, бити пописани за војну службу, али само за транспорт коњима и за подвоз артилерије. Нато су прваци Јевреја изјавили да у Новом Саду има само 18 јеврејских кућа, које би морале дати војника, па из њих ниједан није пописан, пошто би њихово предавање у војнике било штетно за породице које

---

[1]) 1783 Fasc. 6 sub B.

од њих зависе; према томе, ниједан се не може употребити као војник[1]).

Октобра 1788, Намесничко веће је известило жупаније, а ове ће среске судце и слободне градове, о овој владарској одлуци:

Пошто код Јевреја обично заједно станују многе бројне породице, у којима мртвац када лежи 48 сати, и почне се распадати, лако би могао проузроковати заразу, тим пре, што им верски прописи забрањују погреб у суботу и у празничне дане, због чега мртвац неки пут мора остати непогребен више од прописаних 48 сати, то је владар допустио да им се мртваци у изузетним случајевима могу сахрањивати и пре истека 48 сати, али под погодбом да у кућама, које не могу да покажу засебну собу за мртваца, буде позван жупанијски физик, или, кад је он спречен, срески хирург или, ако је и овај одсутан, за село опробирани хирург, и мртваца прегледа, те нађе за потребно да се, због суботе или празника, рок погреба скрати. Разуме се, све злоупотребе треба ограничити и ову дозволу употребити само онда, кад одиста постоји опасност заразе и видљиви, неспорни знаци распадања, и кад се властита покаже писмена потврда лечника или хирурга[2]).

У последњем рату Аустрије против Турске, 1788 и 1789, Јевреји су имали своју улогу, али као лиферанти за војску. Као такав, Новосађанин Саламон Хершл био је уортачен с Лазаром Волфом Јеврејином из Франкфурта[3]). Исте године 1789, пред новосадским магистратом имали су лиферанти за војску, браћа Јакоби Давид Леви Лихтенштајн, спор с колачарем Николом Панајотом око буде која им је била уступљена за депо, а Панајот ју је купио себи за становање[4]).

29 фебруара 1788 била је пред магистратом молба Јевреjина Адамовић Freystädter-a да му се допусти отварање трговине са животним намирницама и поврћем у његовој кући. Побуде:

1. што он због скупоће фуража не може држати стоку, па се не може исхрањивати;

2. његовом потпуном пропашћу изгубиће град таксу толеранције и остале порезе које је он досад плаћао.

Мишљење Манојла Николића, које је магистрат прихватио: Пошто су патентом о толеранцији Јевреји упућени да уче занате, а не да тргују, има се молба Фрајштетера од-

[1]) 1788 Fasc. 41 H.
[2]) 1788 Fasc. 48 M.
[3]) 1789 Fasc. 11 E.
[4]) 1789 Fasc. 71 M.

бити, и он упутити на трговину која је код Јевреја уобичајена[1]).

За владе Јосифа II, великог реформатора Аустрије, 31 марта 1783, издана је Normalis resolutio regia, којом се Јеврејима допуштало да раде занате и да воде трговину. У новосадском магистрату је та резолуција објављена 16 маја 1783, али ју је магистрат одма протумачио: то право не важи за већ постојеће јеврејске занатлије и трговце, који не одговарају условима цехалних привилегија, него тек за њихов подмладак који према прописима цехалних привилегија изуче занат или трговину. Уосталом, Нови Сад већ има доста трговаца и занатлија[2]).

Према томе, не знамо рећи да ли је та резолуција помогла којем Јевреју у Новом Саду. А знамо да је Јеврејин Перл Лебл 1786 морао молити Намесничко веће, нека нареди новосадском магистрату да му дозволи трговање као и осталим заштићеним Јеврејима (Schutzjuden), и да му у трговини нико не смета.

Намесничко веће је молбу спровело магистрату, тражећи извештај у смислу споменуте резолуције од 1783.

Магистрат је, 23 јуна 1786, издао уверење да је Перл Лебл син Лебла Хиршла, да је рођен у Новом Саду, да станује у кући свог оца, и да је увек поштено живео. Ипак, о молби Перла дао је неповољно мишљење:

„Толеранциал, каже магистрат, даје Јеврејима право да редовним путем изуче занат и да се баве мањом трговином, а не да оснивају формалне трговачке радње на штету католичких трговаца. Ово је право намењено само грађанском сталежу, а молилац је неспособан да буде грађанин. Не може бити намера владара да Јеврејима омогући потискивање хришћанских трговаца, нити да повећа број првих на шптету других, што би се могло тим лакше догодити, што је сиромашни молилац у спрези с Јеврејима, а у првом реду с петроварадинским Schutz-und Handelsjud Саламоном Хиршлом, који би на овај начин проширио своје трговање. Када би се у Нови Сад примио један једини Handelsjud, не само да би се омогућила пропаст много опорезаних хришћанских породица, него би била оштећена и државна благајна, пошто би убрзо преостало само неколико Јевреја, који плаћају само мале порезе, док би осиромашени хришћански трговци били владару од мале користи, а држави и управи би пали на терет.

Зато магистрат мора бранити платише порезе од очевидне пропасти, а државну благајну од штете, те моли да

[1]) 1788 Fasc. 8 A.
[2]) 1783 Fasc. 13 sub H.

се одбије молба Перла Лебла, који, по својој младости и по интенцијама владара, може изучити занат или, као остали Јевреји, у околним селима отворити малу трговину.

Овом мишљењу је магистрат приложио изјаву сенатора Фрање Штвртецког по којој су чланови трговачке корпорације, без неинкорпорисаних бакала, у краљевску благајну за 1786 годину уплатили 1453 фор. Приложио је и списак трговаца и инкорпорисаних бакала: било их је 56, међу којима 6, највише 7, католика, а сви су остали Грци и Срби.

За владе Јосифа II, године 1788, поджупан Бачке, из Баје, известио је магистрат да је владар допустио Јеврејима насељеним и опорезаним у Угарској и анектираним јој покрајинама хаузирање с робом из наследних земаља, али и даље остаје забрањено хаузирање по Угарској свим страним Јеврејима, па и онима који су настањени у немачким и галицијским наследним земљама. Пасоше за хаузирање издаваће поджупани[1]).

Ни Карађорђева револуција у београдском пашалуку није могла проћи без патње Јевреја. Кад је Карађорђе отео Београд од Турака, београдски Јевреји су пребегли у Земун, а из Земуна је неколико стотина дошло у Нови Сад.

8 априла 1807, велики бележник Новога Сада, Матија Ланг, издао је Леблу Розенцвајгу, овдашњем рабину, путни лист за Темишвар, Велики Варадин и за многа друга места Бихарске, Чанадске, Сатмарске и других жупанија у сврху прикупљања милостиње у корист Јевреја, који су свамо пребегли из Турске.

Већ 2 јуна 1807, међутим, Намесничко веће је јавило нашем магистрату да му је стигао извештај жупаније Берег о томе да су три Јеврејина (Лебл Розенцвајг из Новог Сада, Израел Александер из Земуна и Исак Мојзес из Београда) на основу некомпетентних путних листова скупљали на територији те жупаније прилоге за Јевреје, протеране од Србијанаца (pro pulsis a Servianis Iudaeis), па да су ухваћени и ухапшени. Из аката која је жупанија поднела Већу види се да је путни лист издао велики бележник Новог Сада, Матија Ланг; међутим, према резолуцијама које су на снази забрањено је издавање оваких путних листова. Зато је Веће наредило нека магистрат свом бележнику озбиљно замери овај дрзак и некомпетентан поступак.

О хапшењу Розенцвајга је била извештена и Јеврејска општина Новог Сада, па је то јавила магистрату. А магистрат, не знајући какву му наредбу спрема Намесничко веће,

---

[1]) 1788 Fasc. 4 J.

из свог заседања од 1 јуна 1807, обратио се жупанији Берег овом молбом:

За кратко време, откако су Србијанци истерали Турке из Београда dum videlicet Serviani Turcas Belgrado abegerunt), многе су стотине јеврејских породица, које су под турском влашћу биле имућне, пв несрећи коју собом доносе ратна времена, лишене сваког имања, често и својих домаћина, па и самог одела, а приморане су да спас траже бегством у Земун.

Пошто се јадни овај свет (misera haec plebecula) није могао довољно хранити, нити другим путем вратити у Турску, дошло је о трошку земунских Јевреја неколико стотина жена са децом и старијих људи, снабдевени путним листовима овдашње војне префектуре, у Нови Сад, молећи привремено зимско склониште и помоћ Новосадске јеврејске општине, коју су и нашли. Али, пошто у Новосадској јеврејској општини има више сиротица него ли имућних, и пошто се бедне оне изгнаничке породице нису могле издржавати свакодневно купљеном милостињом, приморана је била овдашња Јеврејска општина да дигне зајам, како би могла изгнаничке породице облачити, хранити и, делом преко Темишвара, делом чак преко Брода, вратити у Турску. За отплату тог зајма уздала се у издашност својих саплеменика који у другим крајевима Хунгарије безбедно живе; зато је изаслала свога секундарног рабина Лебл Розенцвајга, човека који је у озбиљним годинама и ужива поверење општине, нека од Јевреја скупља помоћ. Исти је са земунским рабином, у исту сврху изасланим од општине у Земуну, отишао у Жупанију Берег, али је у граду Бересас ухваћен и све до сад у затвору, јер нема довољну званичну пуномоћ. Овдашња Јеврејска општина, увидевши своју велику погрешку што га није снабдела званичном дозволом, моли нас да бисмо се обратили племенитој жупанији и тражили ослобођење секундарног рабина Лебл Розенцвајга, као човека који не подлежи никаквој сумњи нити кривици, и да му допусти повратак кући и донос сакупљених милодара.

Молба магистрата је свакако успела. Јер, 1 марта 1808, Намесничко веће је тражило од новосадског магистрата, нека саслуша Розенцвајга о томе, колико је, сем у Берегсасу секвестроване знатне суме од 1600 фор., скупио у другим градовима и жупанијама.

Прваке пак општине нека подробно испита: колико је породица, са колико душа, пребегло из Београда и дошло у Нови Сад, да ли су још овде, и да положе рачуне о утрошеним свотама.

Исте, 1808, године имала је Јеврејска општина још једну невољу с којом је излазила и пред Угарску придворну комору. Њена тужба је била:

Одма 1748, при проглашењу овог слободнога града, установљено је да Јеврејска општина за право крчмења пића и меса (jus epocillationis et macelli) својим члановима, плаћа у градску благајну годишње 200 фор. Никад општина није пропустила да плати ту своту, нити је магистрат када показао намеру да је повећа. Сада пак, у ова тешка времена (Наполеонови ратови и Карађорђева револуција), на прост предлог комораша, без саслушања општине, подиже магистрат ту своту на још толико, на 400 фор.

Молили смо га да несразмерни овај терет врати на стару меру, али узалуд. Зато се обраћамо комори с овим образложењем:

1. Сваком је познато да је данас крчмење меса више maleficium, него ли beneficium, више штета него добит. Услед тога, разне власти морају месарима плаћати повеће суме на име одштете, пошто су

цене меса лимитиране, а цене стоке нису. Нама пак општина све што добије, издајући под закуп право точења пића, троши на своје месарнице.

2. Истина је, додуше, да се у овом граду повећао број Јевреја, али је то већином сиротиња, која једва зарађује насушни хлеб.

3. Пореде старих терета, ова је општина у новије време приморана да плаћа и супсидију, закључену на државном сабору и да суделује у опреми рекрута од стране овога града, па је право да остане и будуће код уобичајене трошарине од 200 фор.

Мислимо да ова тужба није имала никаква изгледа на успех: 400 фор у години 1808 зацело није имало вредност старих двеста форината. Девалвација аустријског новца је у ствари била већ спроведена: 1811 он ће и званично бити редуциран на 20% своје некадање вредности, да би кроз неколико година био редуциран на 8%. Зато, кад је Комора заискала да се магистрат изјасни о тужби Јевреја, овај је 13 јуна 1808 изјавио само оволико: „Пошто су повећане државне и самоуправне потребе, то је повећан и терет трошарине за све становништво града; и само општина која рекурира, учетворостручила је трошарину за своје чланове; зато, њену тужбу треба одбити".

Године 1826, Јевреjин Јакоб Менцл је замолио од магистрата дозволу да овде води трговину на мало, minutim. Одбијен је позивом на XV члан привилегије новосадских православних трговаца: ко год жели да буде инкорпориран трговачкој компанији, мора веродостојним атестатима доказати да је на прописан начин изучио трговину коју жели да настави, да је свршио године странствовања; после мора од магистрата добити грађанство, или бар афидацију о томе, а онда да се пријави компанији за инкорпорацију; пре пак него што се такоме допусти да јавно настави трговину, треба да искаже реални капитал, итд., итд.

Међутим, Менцл, као Јевреjин, грађанство добити не може, па му је молба зато одбијена.

Године 1830 заиска Менцл од Намесничког већа дозволу за гросистичку трговину. Веће га одби зато што није претходно пред локалном влашћу показао довољан капитал за вођење таке радње. Онда Менцл заиска од магистрата уверење да располаже са 23.743 фор.

Томе се успротивила корпорација православних трговаца. Само трговац је дужан показати довољан капитал, а Менцл то није, јер није грађанин. Њему оваку трговину не допушта ни 38 зак. чл. из 1790—91: „Јевреји морају остати у оном стању у којем су били 1 јануара 1790, а Менцл тада није био гросиста сечене робе, па не може бити ни сада[1]).

Када је Менцл ипак пред мешовитом комисијом доказивао да располаже потребним капиталом, Тимотије Димитри-

[1]) 1830 Fasc. 4 No. 1570.

јевић и Димитрије Кода су сумњали у сваку његову позицију: све је то „само на папиру и преправљено". И мешовита комисија је помало сумњала у Менцлов исказ, али му издала уверење које Димитријевић и Кода не хтедоше потписати[1]).

Године 1835, избрано грађанство се тужило Намесничком већу на превелики број Јевреја у Новом Саду, па и на то да већ не станују само у Јеврејској улици. Намесничко веће је одговорило да по тужби написаној тако in terminis generalibus не може поступити[2]).

Исте године, Православна купеческа компанија протестовала је против тога, што се Јеврејима приликом лицитације градских послова признају иста права која и Хришћанима. Тако кад је набављано одело за градске служитеље, Јевреји су поднели понуду, од које јефтинију не би могла поднети ни сама фабрика. И са својом штетом су били вољни извршити набавку, само да дођу до тог права[3]).

Године 1839, Православна конзисторија бачка, цитирајући једанаести канон шестог екуменског сабора, који Хришћанима, под казном екскомуникације, забрањује дружење с Јеврејима, тужила је магистрату сапунцију Мојзеса Белградера који држи помоћника Петра Николића, и молила магистра, нека озбиљно пази да Белградер не изиграва забрану држати хришћанске шегрте и калфе[4]).

Године 1838, пред магистратом се налазиле две молбе: а) молба Јевреја занатлија који су желели да се удруже у цех; б) молба цеха немачких кројача да се из Новог Сада протерају Јевреји који овде без дозволе раде занат.

Референт Франц Ланг дао је мишљење да јеврејски цех треба, услед наредаба Намесничког већа од 1805 и 1813, допустити, али у смислу генералних цеховских артикула само тако, да им шегрти и калфе морају бити мојсејевци. Иначе је констатовао да седам Јевреја раде занат без дозволе, и магистрат је решио да ово спречи.

Већ смо дали попис Јевреја који су, негде 1754, имали у Новом Саду кућу. Пописа имамо више, и сви они доказују да се број Јевреја у Новом Саду стално дизао. Ово се види и из података о такси коју су Јевреји плаћали место порезе, а звала се такса толеранције. Њу је државна власт утврђивала за целу Хунгарију. У Пожуну, где је до Јосифа II било седиште државне власти, као да су се састајали изасланици жупанија који су државну своту репартирали на

---

[1]) 1830 Fasc. 4 No. 1569.
[2]) 1835 Fasc. 3 No. 1517.
[3]) 1835 Fasc. 8 No. 4546.
[4]) 1839 Fasc. 1 No. 341.

жупаније. Зато се у списима новосадског магистрата 1749 говори о изашиљању једног депутата новосадске јеврејске општине, ваљда у Пожун (transmissio ex compania Judaeorum unius deputati); а године 1754 стигла је у Нови Сад наредба Намесничког већа, нека се изврши тачан попис Јевреја, а двојица пописивача из сваке општине нека се пошље у Пожун за 15 децембар. У Пожуну је, може бити, државна такса толеранције (1750 износила је 20.000 фор.; 1775 године 50.000 фор., а 1840 године 158.700 фор. у сребру) разрезивана на жупаније, а после су општине међу собом репартирале своту која је разрезана на њихову жупанију. У списима новосадског магистрата се 1756 спомиње уверење о репартицији толеранциалне таксе између новосадских и бајских Јевреја (Judaeos inter gremiales et Bajenses interventa super repartitione taxae tolerantialis testimoniales).

Такса коју су имали плаћати новосадски Јевреји износила је до 1748 годишње 175 фор[1]). У плаћању те таксе суделовали су и Јевреји из околине који су долазили у новосадску синагогу. Испрва, као да је таксу наплаћивао рабин. Тако је 19 јуна 1750 закључено у новосадском магистрату да се рабин овдашње јеврејске општине озбиљно опомене, нека што пре пожури са прикупљањем таксе од Јевреја из околине.

Из године 1755 знамо да је тада у Новом Саду било 33 јеврејске пореске главе, па је зато такса толеранције износила 179 фор. и 27¼ новаца; у Бачи је тада било 19 пореских глава, те је такса толеранције чинила 103 фор. 22¾ новаца[2]).

Имамо, затим, попис Јевреја учињен 10 новембра 1766. Према обичају оног времена, пописани су само мушкарци, можда само ожењени мушкарци. Зато је у 34 породице пописано само 40 особа. Ево тог пописа:

1. Јакоб Дајч. 2. Јакоб Хиршл са сином и унуком. 3. Гелле удовица. 4. Исак Велш. 5. Лебл Велш. 6. Саламон Велш. 7. Исак Велш. 8. Адам Фрајштат. 9. Лебл Кон. 10. Натана Хиршла наследници Лебл и Самуел. 11. Исак Јакоб. 12. Лебл Јозеф рабин са синовима Филипом и Јакобом. 13. Симон Волф. 14. Исак Мојзес. 15. Каин Маус. 16. Мојзес Перл. 17. Готл Јуд са Јакобом Готл. 18. Саламон Натан. 19. Селиг Кон. 20. Мајер Бухбиндер, књиговезац. 21. Мојзес Полак. 22. Марко Глазер стаклар. 23. Лука Волф. 24. Волф Мајер. 25. Волф Липман. 26. Јозеф Кон. 27. Јакоб Сегл. 28. Волф Офен. 29. Јакоб Лебл. 30. Арсеније Дајч. 31. Јакоб крпа обуће. 32. Симон Лебл сапунџија. 33. Зет му Лебл Абрахам. 34. Абрахам Исак Дајч[3]).

О повећању толеранциалне таксе коју су плаћали новосадски Јевреји, па према томе о множењу Јевреја у Новом

[1]) 1748 Fasc. 1 sub R: Taxa Haebreorum hactenus pensitata importabat annue flor. 175.

[2]) 1755 Fasc. 3 sub BB

[3]) 1766 Fasc. 7 sub F.

Саду, имамо ове податке који се увек баш не слажу једни са другима.

Прво, имамо попис штете коју су Јевреји Новога Сада претрпели приликом поплаве 1770:

	штета	taxa tolerantiae
Јакоб Хиршл	100 фор.	22 фор.
Јозеф Кон	40 „	10 „
Симон Лебл	95 „	12 „
Саламон Велиш	25 „	10 „
Маркус Клозер	40 „	10 „
Лебл Јозеф рабинер	100 „	16 „
Саламон Натан	40 „	8 „
Селиг Кон	50 „	6 „
Мајер Пухбиндер	50 „	8 „
Мојзес Полак	30 „	9 „
Лукае Волф	25 „	8 „
Волф Липман	5 „	10 „
Лебл Велиш	25 „	5 „
Лебл Самуел Хершл	70 „	16 „
	Укупно	150 „

26 септембра 1770 издао им магистрат уверење да је од 18 јеврејских кућа десет сасвим порушено, а остале се једва могу оправити[1]).

Један акат из године 1782 казује нам о броју јеврејских породица у Новом Саду ово.

Године 1749—50 било их је 29. Од њих исписујемо имена домаћина: Абрахама Лебла, књиговесца, Симона Лебла сапунцију и имућнога трговца Хиршла. У попису ових Јевреја заступљена су презимена Kohn, Teutsch, Polyak и Wolf, док остали имају место презимена назив свога заната: Safsider, Hosenschneider, Kloser, Schuster, итд. Неки Jakob има презиме Bajacz.

До године 1782 није се јако умножио број јеврејских породица. Попис из ког смо добили предње податке каже да их има свега 33 породице, док попис укупног становништва каже да их има 40 брачних парова[2]).

Из године 1788 имамо два акта Марка Милера Judentoleranztax Einehmer-a из Баје који садрже ове податке: новосадска јеврејска општина у заостатку је са том таксом

за 3 и 4 квартал 1786—7 војничке године	137 фор.
за 1 и 2 квартал 1787—8 војничке године	104 фор.
Summa	301 фор.

Судећи по томе, плаћала је тада годишње 328 фор.[3]).

Други акат Марка Милера, упућен Бачкој жупанији 7 новембра 1788, исказао је заостатак од те таксе у целој жупанији за годину од 1 новембра 1787 до 31 октобра 1788:

---

[1]) 1717 Fasc. 7 sub T.
[2]) 1782 Fasc. 15 sub C.
[3]) 1788 Fasc. 21 K.

Баја 52 фор. 50½ кр.
Нови Сад 328 фор. 2 кр.
Бездан 41 фор. 30¾ кр.
Топола 40 фор. 30¼ кр.
Чонопља 136 фор. 1½ кр.

Овај акт можда обавештава о Јеврејима целе Бачке, причем јако изненађује множина Јевреја у Чонопљи[1]).

Године 1788 било је у Новом Саду 43 јеврејске породице са 195 душа; 18 породица је имало своју кућу, остале су становале под кирију. Плаћали су Јевреји државне порезе и општинског прireза 129 фор. 54 кр[2]).

Наредбом од 16 јануара 1798 искало је Намесничко веће да му се пошље извештај о томе, шта Јевреји плаћају на име толеранциалне таксе, шта у градску, а шта у државну благајну.

Магистрат је одговорио да, према извештају судца, Симеона Хиршла, од 14 априла 1798, плаћају годишње солари у Баји на име толеранциалне таксе 339 фор.

Да према извештају комораша Петра Остојића, од 11 априла 1798, плаћају годишњу аренду за крчмење сваковрсног меса и за точење пића градској благајни 200 фор.

Најзад према извештају благајника државне порезе, плаћала су 24 домаћина, који су имали кућу, у државну и у градску благајну ове порезе:

Редни бр.	Кућни бр.	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Градски порез	Државни порез	20% за инсурекцију	Свега
1	208	Јакоб Хершл	2·07	1·15	0·25	3·47
2	225	Исак Бем	1·19	0·48	0·16	2·23
3	493	Саламон Хершл	13·04	7·54	2·37	23·32
4	512	Јакоб Лебл Велиш	7·40	4·30	1·30	13·18
5	512	Лебл Велш	0·31	0·18	0·06	0·55
6	513	Рафаел Саламон	3·45	2·15	0·45	6·45
7	514	Адам Фрајштетл	7·46	4·39	1·33	13·58
8	521	Перл Хоровиц	5·13	3·09	1·03	9·25
9	522	Самуел Хоровиц	2·31	1·30	0·30	4·31
10	524	Јакоба Лебла удовица . . .	2·48	1·39	0·38	5·—
11	527	Марко Хоровиц	1·58	1·09	0·23	3·30
12	571	Волф Краус	1·10	0·42	0·14	2·06
13	602	Исак Рехницер	1·04	0·39	0·13	1·56
14	614	Мојзес Краус	0·24	0·15	0·05	0·44
15	619	Давид Елиас	1·51	1·06	0·22	3·19
16	622	Александер Шосбергер . . .	0·52	0·33	0·11	·36
17	623	Арон Маркус	4·22	2·36	0·52	7·50
18	624	Јеврејска општина	7·10	4·18	1·26	12·54
19	626	Михаел Рајцер	2·50	1·42	0·34	5·06
20	631	Михаел Волф	7·20	4·24	1·28	13·12
21	632	Јозеф Дајч	28·42	17·12	5·44	54·38
22	636	Лебл Белградер	9·26	5·36	1·62	16·54
23	640	Симеон Абелсбергер	18·49	11·18	3·46	33·53
24	891	Волф Рајтерер	1·30	0·54	0·18	2·42
		Сума	134·02	80·18	26·46	241·06

[1]) 1788 Fasc. 52 P.
[2]) 1788 Fasc. 58 H.

Године 1814 било је у Новом Саду већ сто и четири јеврејске породице. Сачуван је и њихов поименичан попис[1]), с ознаком колико која породица плаћа државне порезе. Од тих породица, 67 их је имало своју кућу, а 37 је становало под киријy. За шесторицу је забележено да су турски Јевреји; један од ових се зове Глиша, без презимена. Као занимање, понајчешће им је забележено да су трговци без дућана, (quaestor се каже за 26) има их много који тргују (Tandler) старим стварима које купују на лицитацијама (antiquarius се каже за 29); пресним кожама је трговало њих 16; за тројицу каже се да су трговчићи (dardanarii), а само за једнога да тргује са колонијалном робом (materialista). Од занатлија, двојица су правили луле (Pfeifenmacher) (faicarum obductores), један је резао печате (sigillorum confector); удовица Михаела Пресбургера правила је ликере (rosolii ustrix), Јакоб Краус правио кишобране (parapli confector), Абрахам Белградер је сапунџија, Барух Вајс је учитељ; четворица су били кројачи; Лебл Велиш musicus, Михаел Јакоб обућар; само двојица су радници, manualistae. Највише државне порезе су плаћали трговци:

Саломон Дајч	320 фор. 51 кр.
Симеон Абелсбергер	215 фор. 50 кр.
Перл Хоровиц	162 фор. 50 кр.
Лебл Велиш (трговац а не музичар)	113 фор. 49 кр.

Укупно државне порезе плаћали су 1814 новосадски Јевреји 3.488.03 фор. То је, дабогме, несразмерно више него године 1798, и не може се разумети, ако се не зна каква је страшна девалвација новца изведена 1811 у Аустрији. А кад се то зна, онда се може рећи да су 1814 плаћали 279 фор. државне порезе, место 241 фор. у години 1798.

Неколико пута смо споменули јеврејску општину, па треба рећи о њој оно што знамо.

На основу већ споменуте Istorije novosadskih Jevreja констатујемо да општина није прва организација ових Јевреја. Раније од општине, већ у Петроварадинском Шанцу, године 1729, основано је овде добротворно свето друштво, звано Хевра Кадиша, које се старало о болеснику, о погребу његову и о гробу. У Istoriji је изнесено како су правила Хевре Кадише употпуњавана 1759 и 1842, изнесена је и истрага коју је магистрат 1836 спровео против Хевре Кадише, иштући да му покаже дозволу власти, на основу које ова организација ради. У противном случају, ако општина не

[1]) 1814 Fasc. 9 No. 2679.

покаже таку дозволу, магистрат је закључио да разреши ову братовштину у смислу наредбе Намесничког већа од 27 марта 1787.

У допуну те доста штуре историје Хевре Кадише, ми смо у могућности објавити бар ту наредбу из године 1787. У једном акту новосадског магистрата[1]) каже се да је Намесничко веће, 27 марта 1788, искало од Бачке жупаније обавештења о овде постојећој Јеврејској братовштини, наредив уједно да се новац који се код ње нађе унесе у благајну богоштовне општине.

На основу пак добивених обавештења да је Јосиф II наредио:

1. Да име братовштина има престати, а приносе које су досад приложиле збраћене личности могу и други чланови општине необавезно уплаћивати тако да ова установа постане формалан завод за негóвање сиромашних болесника.

2. Капитали које је организација како у синагоги, тако и другде, већ скупила, и које и даље буде скупила, не морају бити уложени у општинску благајну, него у државну, зато их треба уплатити у солару и царинарницу.

3. Из њихових интереса се имају покривати трошкови не само болница, него и трошкови око погреба, а издаци се имају обрачунати.

Но, по свој прилици, ни ова реформа Јосифа II није много преживела његову смрт, и Хевра Кадиша се вратила на старе своје стазе, и на стара правила.

Кад је, и како је била организована прва јеврејска богоштовна општина, о томе ништа не зна наш архив. Ипак, ми морамо претпоставити да је така општина постојала већ пре 1748, пошто без ње не можемо ни замислити синагогу. А видели смо да је синагога у Петроварадинском Шанцу постојала, и да је после 1748 пренесена у Футошку улицу. Ако при свем том магистрат 1750 рабина пожурује да наплати толеранциалну таксу, то може само толико значити, да је делокруг општине тада био ужи, него што ће бити после.

Године 1769, магистрат не опоминье рабина, него старешине Јевреја (Judaeorum seniores), нека стране Јевреје без путног листа не примају у град, пошто се иначе излажу опасности хапшења.

Не знамо ни то, када је Јеврејска општина у Новом Саду организована по узору политичког магистрата. Први

---

[1]) 1788 Fasc. 48 A.

акат који смо нашли о тој општини из године је 1789. Тада општина већ има своју избрану општину, судца, заклетнике. Само, избрана општина још не бира слободно ово поглаварство. Уведен је још од раније обичај да поглаварство именује магистрат, а они којима се именовање не допадне, могли су апелирати на магистрат. Године 1789, међутим, Јевреји који су били незадовољни са поглаварством, тужили су га, не магистрату, него комесару Јохану фон Бахо, и овај је, из Сомбора, 1 августа 1789, искао од магистрата подробно обавештење о тој тужби.

Магистрат је 26 септембра одговорио да су то немирне главе, а на челу им Марко Епштајн, и да су ствар сасвим друкче приказали, него што је била.

Главни предмет тужбе јесте церемониал при богослужењу у синагоги. У празничне дане чланови избране општине лицитирају у корист синагогине благајне част која састоји у томе, да највећи платац стече право да му се прочита глава или неколико стихова Старога Завета на јеврејском језику. Из лицитације су искључени такозвани странци, то јест они који нису чланови јеврејске избране општине, али и они могу лицитирати посредством једног од чланова те општине.

Најзад, мушка седишта у синагоги продају се наследно, тако да је породици која има сто слободно продати га ма којем Јевреjину, и тај обичај је уведен откако у Новом Саду постоји јеврејска општина, нити му се ко досад противио.

Почетком ове године, кад је умро Саламон Хиршел, бивши јеврејски судац, састала се општина у синагоги да бира нову управу (судца, сирочадског оца и заклетника). А Марко Епштајн, брат му и још пет до шест немирних глава нису хтели да приме од магистрата им предложена судца и заклетнике. А кад је том неугледном Јевреjину попређено да може бити протеран из града, обратио се он Бахоу[1]).

Зацело то није ни први ни последњи сукоб у општини. Списи који говоре о сличним сукобима, имају за нас ту вредност што можемо боље да загледамо у састав општине. Зато ћемо брже прећи преко оних случајева обнове јеврејске општине, у којима је обнова извршена у слози и споразуму, као на пример 2 априла 1812. Тога дана, када је, после избора председника избраних грађана (tribuni plebis), требало приступити избору судца и првог сенатора који, у случају потребе, судца замењује, настала је страсна пре-

[1]) 1789 Fasc. 36 X.

пирка о томе, да ли да се ови бирају, или да се потврде досадашњи. Најзад, сви су се гласови сложили у томе да се не бира нови, него да се потврди цео досадашњи унутрашњи сенат. „Услед чега, свима на утеху, бише и судац Јаков Хиршл и први сенатор Перл Хоровиц дигнути са столица и рукама у ваздуху држани (inter aclamantium jubila ex sella elevati de brachiisque sustentati servabantur), па и остали сенатори, то јест Исак Беер, Саламон Дајч, Лебл Готлиб и Михаел Волф бише једнодушним гласовима бирача потврђени".

Обнова општине у 1813 прошла је без страсне препирке, али само зато, што се Симон Хиршл дотадашњи судац, повукао из општине, Из реферата о овој обнови, извршеној 1 априла 1813, види се да јеврејска општина има, као и магистрат што је некад имао, унутрашњи и спољашњи сенат, има tribunum plebis (Vormunder) и изабране грађане, и да унутрашњи сенат састоји из шест сенатора. Ево тог реферата:

Најпре је депутација Јеврејске општине, под предвођењем судца Симеона Хиршла походила од магистрата делегиране изасланике, да би од ових дознала дан у који ће се обавити рестаурација општине. Изасланство је одредило, по жељи општине, дан 1 априла.

У девет сати ујутро, 1 априла 1813, депутација је дошла у магистрат и отпратила изасланство у дом јеврејске општине, где већ затекоше мноштво Јевреја.

Пошто смо заузели седишта у засебној дворани, наставља реферат изасланства, рекосмо присутном унутрашњем сенату узрок нашег доласка и објаснисмо му на немачком језику упутства која смо добили, а онда пре свега изискасмо списак чланова спољашњег сената и изабраних грађана који гласи:

Претседник изабраних грађана (tribunus plebis), Натхан Дајч; чланови спољашњег сената: Абрахам Белградер, Јакоб Велиш, Александер Шосбергер, Волф Краус, Израел Шпицер, Мишко Рајцер, Исак Беме, Јакоб Рехницер, Давид Менцел, Абрахам Хоровиц, Мајер Белградер, Симеон Абелсберг. Остали изборници: Хершл Хоровиц, Саламон Рајцер, Филип Офнер, Перл Херет, Натхан Хоровиц, Исак Велиш, Израел Белградер, Јакоб Грос, Јакоб Бахрах, Мојзес Херет, Симеон Сакс, Симеон Белградер, Јуда Тиркел, Михаел Рајцер, Израел Бухбиндер и Израел Ајзнер.

Већина ових искупила се била у споменутом дому, а изостали су само они који леже болесни или су их послови задржали. Опет смо рекли зашто смо дошли, а онда смо примили оставке чланова унутрашњег сената, којом приликом нам судија предаде приложену пријаву, рекавши изрично да не жели код ове општине задржати никакву част, и зато нас је молио да га и не кандидујемо. Ту смо оставку прочитали општини која ју је ћутке примили, а онда смо општини споменули да избегава сваки немир и свађу. Савет је прихваћен, па смо могли приступити избору претседника изабраних грађана (Vormunder, tribunus plebis). Од кандидата, добио је Натхан Дајч седам, Исак Бем три гласа, а изабран је Израел Шпицер са тринаест гласова. Затим смо приступили обнови унутрашњег сената. За звање првог сенатора добио је Перл Хоровиц десет, Лебл Готлиб два, а Саламон Дајч једанаест гласова; али је овај на избору захвалио, те

је уз свачији пристанак узет као да је изабран Перл Хоровиц. За место другог сенатора добио је Исак Беер седам, Михаел Волф опет седам; а изабран је Александар Шосбергер. За трећег сенатора добио је Исак Бем седам, Мајер Белградер три, па је на првом месту кандидован Михаел Волф изабран са дванаест гласова. За четвртог сенатора добио је Исак Бем један, Давид Менцел три, а изабран је Мајер Белградер с осамнаест гласова. За петог сенатора добио је Исак Бем три, Натхан Дајч један, а изабран је Исак Беер с осамнаест гласова. Најзад, за шестог сенатора добио је Исак Бем опет три, Мишко Рајцер два, а са седамнаест гласова је изабран Јакоб Велиш.

Потом се приступило избору судца. Опет смо их опоменули, нека бирају такога који својим способностима и поштењем обећава да ће бити општини од користи. Кандидовани су Перл Хоровиц, Исак Беер, и Михаел Волф, између којих је са осамнаест гласова изабран Хоровиц, док је Беер добио три, а Волф два гласа. Пошто је и то свршено, општина се споразумела у томе да се првенство у сенату уступи Исаку Бееру као човеку образованијем од осталих, човеку који већ преко двадесет година верно служи овој општини као сенатор, а место другог сенатора да заузме Михаел Волф, познат са своје ревносне службе. Тек после ове двојице који су се по својим способностима удостојили да буду кандидовани за судију, да заузме место Александер Шосбергер. На ово је пристао и Шосбергер, уступив тако оној двојици првенство. Затим је једногласно утврђен спољашњи сенат, само што су на место изабраних сенатора у спољашњи сенат ушли још: Саламон Дајч, Лебл Готлиб, Хершл Хоровиц и Израел Ајзнер; овом сенату додан је за помоћника као благајник Исак Беер, док су Абрахам Хоровиц и Симон Леви изабрани за туторе синагоге. Напослетку смо, праћени од унутрашњег и спољашњег сената као и изабраних грађана, отишли у синагогу где је, у присуству рабина, претседника изабраних грађана, новоизабраних сенатора и судца, полагањем званичне заклетве завршена свечаност рестаурације[1]).

Приликом рестаурације, одржане 14 априла 1814, сва три кандидата за народног трибуна (Израел Шпицер, Саламон Рајцер и Исак Бем) добили су по 9 гласова, тако да је избор пресуђен гласом магистратуалног изасланства који је дан Бему. За првог сенатора је изабран Исак Беер са 22 гласа, за другог Михаел Волф, за трећег Александар Шосбергер, за четвртог Јакоб Велиш, за петог Саламон Рајцер и за шестог Израел Шпицер. Затим је за судца изабран Перл Хоровице, па су за благајнике именовани Абрахам Белградер и Лебл Готлиб, а за синдике Мајер Белградер и Хершл Хоровицер.

По обављеној рестаурацији, под предвођењем рабина, отишли су у синагогу, где су новоизабрани свечано положили заклетву[2]).

24 јануара 1843 обављена је рестаурација јеврејске општине, како унутрашњег, тако и спољашњег сената. Магистрат је за ову изаслао већу комисију: градоначелника Камбера, сенаторе Јефту Јовановића и Карла Грегуша, фискала Григорија Јовшића и подбележника Александра Костића.

---

[1]) 1813 Fasc. 5 No. 1117.
[2]) 1814 Fasc. 11No. 3454.

Бивши судац Симон Хиршл послао је по сенатору Јовановићу печат, после чега су поднели оставке и остали чланови оба сената.

Приступило се избору народног трибуна и изабран је Јакоб Гутман. У спољашњи сенат су изабрани: Јакоб Менцл, Мојзес Белградер, Израел Хоровиц, Исак Шпицер, Емануел Рот, Јозеф Дајч, Антон Шајнбергер, Давид Грубер, Игнац Дајч, Абрахам Цвибак, Давид Менцел и Давид Хајм.

Између ове дванајсторице је, затим, биран унутрашњи сенат, у који су ушли: Јакоб Менцел, Мојзес Белградер, Израел Хоровиц, Исак Шпицер, Емануел Рот и Давид Грубер.

Тиме је, опет, упражњено шест места у спољашњем сенату; седмо је место упражњено тиме што Игнац Дајч није могао остати у сенату, пошто му је и брат изабран, Јожеф Дајч. Та су празна места попуњена тиме што су изабрани: Исак Грубер, Симон Сакс, Давид Режовски, Јакоб Офнер, Исак Филип, Вилхелм Кон и Израел Пресбургер.

Тек сад се приступило избору судца, па је са 25 против 5 гласова датих за Мојзес Белградера изабран Јакоб Менцл.

25 јануара 1843 поново се састала скупштина да бира чиновнике. Избор бележника препуштен је првој седници унутрашњег и спољашњег сената. За перцептора је изабран Јозеф Дајч; за контролора му Езекиас Шенвалд; за предстојника синагоге Давид Менцл, за помоћника му Исак Дајч; за сирочадског оца Исак Грубер, за контролора му Филип Фрајд; за мале судце: Херман Розенберг и Алберт Краус; за четвртнике: Давид Крауc, Исак Филип и Есајас Галицианер.

После се прешло у синагогу, где су сви изабрани положили заклетву пред рабином Марком Силберер.[1])

О верско-просветном животу новосадских Јевреја смо нашли оволико.

Међу Јеврејима који су 1748 морали продати своју кућу у првој четврти града, и који су купили другу у Јеврејској улици, био је и први познати нам јеврејски рабин, Волф Липман. Видели смо, затим, да се 2 јуна 1752 спомиње и Juden Schaechter Wolf, зет Јевреjина књиговесца Абрахама Лебла. Године 1748 пренесена је у Јеврејску улицу и синагога, а негде 1780 судац Симеон Хиршл подигао је трећу синагогу новосадских Јевреја, потрошив на њу 2212 фор. Тек у њој се могло богослужење обављати на пристојан начин.

Године 1825, јеврејска општина је купила башту од 232 хвата[2] и тако је повећала своје кућиште, на којем је

---

[1]) 1843 Fasc. 12 No. 7594.

године 1826 подигла четврту синагогу која је послужила до 1906, када је кућиште поново проширено, и на њем 1906—1908 сграђена данашња синагога, школа и станови за чиновнике.

Из године 1788 имамо прве белешке о јеврејским канторима у Новом Саду. Наиме, 6 јула 1788 упутио је Давид Лебл басиста магистрату тужбу у којој је рекао како га је јеврејски школски кантор Лазарус писмом домамио у Нови Сад, обећавајући му да ће као басиста имати добру зараду. Преварен, он је ипак с Лазарем направио уговор на три године; по том уговору, Лазар би му давао недељно 1 фор. 15 крајцара и трећи део случајних прихода.

Прошло је већ година и девет месеци како Давид верно служи јеврејску општину. Служио би и даље, када би од те бедне плате могао живети са женом и са свастикама. Молио је од општине да му повиси плату или да га отпусти. Општина је повишицу сасвим одбила, а што се тиче отпуштања, упутила га је на школског певача Лазара, с којим је уговор и правио. Он без помоћи магистрата не може од Лазара добити никакву повишицу плате.

Магистрат му је, може бити, помогао: 23 јула 1788 магистрату је реферисана нагода између Давида и Лазара. Давид је добио доплатак од 22½ кр. недељно, и од сваког ванредног певања по 4 крајцаре.[1])

Из године 1796 знамо само имена новосадског рабина и јеврејских учитеља. Те је године земунски рабин Израел Александер имао парницу против Новосађана које је тужио: рабина Јозефа Кониц, и учитеље Лебла Рознцвајга и Јозуу Ледницког.[2]) Лебл Рознцвајг је 1808 био секундарни рабин у Новом Саду.

Године 1800, учитељ је Арон Митлер, родом из Моравске. Овај је у Будиму 1799 положио испит за учитеља јеврејских основних школа. У Нови Сад га је довео тадањи судац Симеон Хиршл, и он се оженио Хиршловом рођаком. Међутим, када су настале распре између Хиршла и новосадских Јевреја, ови се осветише Митлеру, одузевши му службу. А пошто нису имали другог који би одговарао прописима порте, погодили су као учитеље неоспособљене новосадске учитеље, најпре Лазара Дајча, а после Симеона Лебла.

Арон Митлер се 4 јуна 1802 обратио тужбом магистрату. Њега су отпустили немирни духови међу Јеврејима. и направили су места неспособнима. Међутим, сам владар је

---

[1]) 1788 Fasc. 30 O.
[2]) 1796 Fasc. 19 No. 1816.

наредио да децу поучавају само учитељи оспособљени, који знају немачки књижевни језик, изговор и говор, тако да другима могу послужити као пример. Зато он моли магистрат да га силом своје власти врати у школу. Јер, за последњих пет месеци, он је приватно поучавао децу угледних грађана, а о успеху тог поучавања је поднео ласкава уверења физика Винценца Стефани и благајника солане и царине Михаела Мајера.

Тужба Митлера је, за неко време, имала успеха: 20 јуна 1802 представништво јеврејске општине је са њим, у присуству инспектора народних школа из Печуја, сачинило уговор. По уговору, Митлер ће поучавати јеврејску децу оба спола три сата дневно, а општина ће му плаћати 150 фор. годишње.

У оно време и српске су сеоске општине са својим учитељима правиле уговор на годину дана. Тако је ваљда било и са Митлером. Већ године 1806 јеврејска општина је отерала учитеља којег јој је послала Врховна школска управа у Ђуру, а који се не зове Митлер, него Кенигштетлер, а школу је затворила.

Да би одржало ауторитет виших власти и важност уговора од 1802 Намѐсничко веће је, 7 јануара 1807, наредило магистрату нека пред целим сенатом, како то захтева озбиљност ствари, укори јеврејску општину због дрског јој поступка; нека је примора да учитељу Кенигштетлеру изда плату по оном уговору, почев од 1 априла 1806; нека школу поново отвори, јер Нови Сад има 38 Јевреја што живе у властитој кући, поред врло многих који станују под кирију; најзад, нека децу за школу дораслу неизоставно пошље у школу, ако хоће да избегне тешку казну.

Абрахам Кенигштетлер као да се нешто дуже задржао у учитељској служби. Године 1810, 2 децембра, Јеврејска општина мора да се брани од његове тужбе поднесене Намесничком већу.-

Он се тужио, прво, да општина са њим још није направила уговор о плати. Општина се изговарала да је при дотадањој плати остала зато што никад није ни обавештена да је дужна правити нов уговор.

Друго, тужио се Кенигштетлер што општина толерира надриучитеља. Општина је одговорила да је то празна тужба која се доказати не може; она је публиковањем строгих забрана надриучитељство укинула.

У питању похађања школе. Општина се бранила тим што је нападала сенатора Валтера фон Валдхајм који је био

и локални директор јеврејске школе. Ми имамо, каже општина, само подређену и пасивну јурисдикцију, па не можемо ништа родитељима који децу задржавају од школе. Мислимо да је зато и постављен Антон Валтер за директора школа. Кад не помогну наши савети и опомене, онда он треба да ствар испита, и у случају непослушности да уразуми тврдоглаве помоћу асистенције магистрата.

Што се плате тиче, Кенигштетлер се позива на пример систематски дотираних народних учитеља који имају три фор. и 5 хвати дрва; а не рачуна да он, поред 200 фор., има слободан стан који би једва могао добити и за 150 фор., и још је у том стану његовој жени дозвољена die Schwarzbeckerey.

Благајна јеврејске пштине не допушта да се учитељу знатно повиси плата, а Кенигштетлер је још и погрешио пут, када је општину обишао и тужбу упутио највишем месту, а није се најпре с општином посаветовао. Него, пошто је он у своје оправдање изјавио да га је на тај погрешан корак нагнао директор (свакако Валтер), и пошто је своју тужбу јавно опозвао и општину молио за опроштење, то ова препушта Намесничком већу да нађе лека таким непристојностима, а нарочито слабом похађању школа.

Када је 15 марта 1811 вредност банкнота редуцирана на петину номиналне им вредности, између магистрата и јеврејске општине поведени су преговори о томе, колико тога дискредитованог новца да се даје учитељу на име плате. Општина је изјавила да се даје учитељу на име плате. Општина је изјавила да плату свог учитеља не може изједначити са платама хришћанских учитеља, него је закључила послати Намесничком већу ради ратификације уговор, по којем ће, почевши од 15 марта, учитељ добивати двоструко својих 200 фор., докле год банкоцедуље не повуку из оптицаја; поред тога, слободан стан у школској згради и три хвата дрва.

Абрахам Кенигштетлер као да није дуго уживао ту двоструку плату. Када су, јуна 1812, потискивани службеници Јеврејске општине, којима треба отпустити откуп од кулука, као docens hebraicus је забележен Самуел Лерер.

Од рабина, из године 1789 знамо само име рабина Јозефа Исака Каница[1]). Године 1843 изабран је за врховног рабина Херман Хиршфелд који је пре тога преко двадесет година био рабин у Асоду (пештанска жупанија). Са њим је уговорена ова плата: 20 фор. шајна недељно (тј. 416 фор.

[1]) 1789 Fasc. 66 D.

сребра годишње) 3 хвата дрва и ¼ фунте (25 фунти) свећа. За проповеди у суботу пре пасхе 10 фор., толико у суботу пре дана скупштине. Приликом сватова и осталих случајева по обичају. Уговор са Хиршфелдом су потписали: судац Јакоб Менцл, и сенатори: Израел Хоровиц, Исак Шпицер и Емануел Рот. Затим tribunus plebis Јакоб Гутман, и изабрани грађани: Абрахам Цвибак, Израел Пресбургер, Јозеф Дајч (благајник), Антон Шнајбергер, Исак Филип, Исак Грубер, Давид Менцел, Давид Хајм (контролор) и Давид Решовски. А присутан је био и вицераби Марко Силберер.

И са Херманом Хиршфелдом је Јеврејска општина имала борбе и сукоба. Вађда незадовољним са њим, ова је 25 октобра 1846 закључила да му плату редуцира од 8 фор. сребра на 6 фор. недељно. А када надрабин на то није пристао, општина је 6 јануара 1847 решила да му плаћа 8 фор. али само још година дана, по чијем истеку је врховни раби отпуштен.

Још више, општина је код магистрата израдила, те је Хиршфелд отпуштен из службе „због многобројних му и сасвим доказаних кривица и изгреда". Екрабин се нато обратио Намесничком већу са тврдњом да је његов уговор с општином доживотан, и да су тужбе општине против њега неосноване. Поднео је и изјаву 64 Јевреjина, датирану 19 марта 1847, који су тврдили да Хиршфелд служи поштено и беспрекорно, на њихово потпуно задовољство, зато они и не желе бољег рабина. А Намесничко веће је наредило магистрату, нека одма врати Хиршфелда у дужност. Општина је узалуд молила магистрат, нека привремено одгоди извршење наредбе Намесничког већа, док не стигне одговор на њену апелату која је већ предана. „Није истина, тврдила је општина, да велика већина општине жели да Хиршфелд и даље остане рабин. Они који су потписали споменуту изјаву, и не спадају у општину у ужем смислу, него су само новосадски становници, а не сачињавају интелигентнији и образованији део становништва, зато и немају никаква утицаја на вођење јеврејских послова, међу које спада и избор или отпуштање рабина. А рабин је отпуштен једногласно од општине у ужем смислу".

Зато је општина молила да магистрат не изврши одма наредбу Намесничког већа, него да препоручи њен призив. Штете од тога не може бити: општина је, по одобрењу магистрата, већ склопила уговор са рабином Франклом, па до решења призива неће бити без рабина. Међутим, за издржавање два рабина нема општина довољно материалних средстава.

Магистрат се није усудио да општини учини по вољи, него је сазвао општину за 4 јуни 1847, да би Хиршфелда вратио у сва његова права. На тај сазив се није одазвао ниједан члан Унутрашњег, него само два члана Спољашњег сената. Изасланство магистрата је ипак изјавило quasi — рабину Франклу да више не може фунгирати, а Намесничко веће је и 7 децембра 1847 наредило да се Хиршфелд поново уведе у звање[1]).

Из године 1788 имамо податак о томе, како су Јевреји пред новосадским магистратом полагали заклетву. До ње је дошла услед тога што је обућар из Петроварадина, Антон Гебауер, дао новосадском толерисаном Јеврејину, Саломону Волф Рајцеру, 200 фор. Рајцер је дуг признао, али је тврдио да је 130 фор. већ отплатио. Гебауер је опет тврдио да ова свота није отплата, него добит на уложени новац у заједничку трговину. Рајцер је за своју тврдњу понудио заклетву коју је Гебауер примио.

3 септембра 1788 обојица су изишли пред сенаторе Јакова Богдановића и Франца Штвртецког, па је Рајцер упозорен на тежину казне за кривоклетство. А онда је узет у руке јеврејски законик назван Тора и изнесен пред Рајцера уз овај говор: Jud, ich beschwöre dich bei dem ewigen, allwissenden und allmächtigen Gott, dem Schöpfer Himmels und der Erde in Folge des Thorachs und Gesetzes, das er hat gegeben seinem Knecht Moyses auf dem Berg Sinaj, dass du mir wahrhaft sagen wollest, ob dieses Buch seye das Buch darauf ein Jud einem christen oder Juden einem rechtlichen Eyd ablegen möge und solle (Јевреjине, заклињем те вечним, свезнајућим и свемогућим богом, творцем неба и земље, по тори и закону који је он дао слузи своме Мојсеју на гори Синају да ми истинито рекнеш, да ли је ово књига на којој се Јевреjин заклиње Хришћанину или Јевреjину законитом заклетвом).

Кад је Рајцер тврдио да јесте, речено му је даље: Јевреjине, објављујем ти истину да ми Хришћани верујемо у једног свемогућег и свезнајућег бога, творца неба и земље, да поред њега не признајемо никојег другог бога. Ово ти кажем зато да не помислиш да ће ти твој бог опростити лажну заклетву зато што се заклињеш пред Хришћанима које можда окривљујеш да верују у лажне богове. Подсећам те дакле да си ти пред нама Хришћанима који верујемо у једног, свемогућег и свезнајућег бога дужан истинито се а не лажно заклети, пошто те твоја вера и твој законик учи

---

1) 1848 Fasc. 2 No. 626.

да су назири или прваци Израиља дужни били држати оно на што су се заклели људима Гидеона, иако су ови туђим боговима служили. Зато те питам, да ли верујеш да би срамотио и погрђивао свемогућег бога, кад би сад хтео положити лажну заклетву.

А кад је Јеврејин Саламон Рајцер и на ово питање потврдно одговорио, ословљен је речима: Питам те, да ли намераваш после зрелог размишљања, без икаква лукавства и преваре признати јединога, свемогућега и свезнајућега бога за сведока да је истина оно, због чега си тужен.

А кад је и ово потврдио, те покрио главу, отворена је трећа књига Мојсејева, Левитска, глава 26, стих 14, и заповеђено је Рајцеру да десну руку стави на тај стих и да говори ове речи: Адонај, једини, свемогући боже, господе над свим мелехим (?), вечити боже мојих отаца који си дао свету тору, твоје свето име призивам, адонај, и твоју свемоћ, да ми помогнеш доказати заклетву коју сада треба да учиним. И ако се неистинито или лажно закунем, нека будем лишен сваке милости вечитога бога, и нека ме снађу све казне и проклетства којима је бог проклео Јевреје, а душа моја и тело нека немају никаквог дела у обећању које нам је бог дао, и нека немам дела у месији, нити у обећаном царству свете земље.

Ја Јеврејин Саламон Рајцер кунем се богом живим који је створио небо и земљу да могу доказати чистом истином, без примесе лукавства, преваре или притворности, као и без прећуткивања истине и правде да сам од петроварадинског ципелара примљене 200 форината у трговини употребио под погодбом да му их постепено вратим, а не да му, као што он каже, тромесечно дајем по 8 фор. као удео у добитку, и да сам му отплатио 130 фор., а не као што он каже само 108 фор., а обећао сам му 6 од сто. И ако се лажно заклињем онда нека сам вечито проклет, и нека ме сажеже отац Содоме и Гоморе, и све клетве које стоје записане у тори, и нека ми истинити бог који је створио лишће и траву и све друге ствари никад више не притече у помоћ, у мојим пословима и тешкоћама, али ако сам истинито и право говорио о овој ствари, онда нека ми помогне истинити бог Адонај.

Предњу заклетву је Јеврејин Саломон Рајцер у присуству тужиоца Антона Гебауера прописно положио, па је после тога кредитору признат двогодишњи интерес од 24 фор., тако да Јеврејин има да плати још 94 фор., у року од 30 дана под претњом егзекуције[1]).

---

[1]) Нерегистрован акат.

Како су временом прогонства Јевреја јењавала, и на место нападаја споља долазиле унутрашње међусобице, тако као да је лабавила привржености Јевреја традицијама и верским прописима.

Године 1840 донео је државни сабор у Пожуну законски чланак XXIX о Јеврејима. Тај закон је, прво, поништио све законе и наредбе који се са њим не слажу, а затим је Јеврејима, рођеним у Хунгарији, па и онима којима је законито допуштено да се одомаће, дао да могу живети свуда по краљевини, изузев градове рудокопне, из којих су искључени 1791. Ако појединим Јеврејима нема замерке у погледу моралног владања, могу они и фабрике подизати, трговину водити, занате или сами собом или помоћу јеврејских момака радити, и своју децу занату учити, па и на више науке ићи. За места где су дотле већ куповали од грађана земље и куће, закон им је то право потврдио. А прописао је за сваког Јеврејина стално име и презиме које ће рабин уписати у матице.[1])

Исте године које су добили та права, новосадски Јевреји су се одрекли једног права које су већ одавна уживали. Иако им је, решењем Угарске придворне коморе од 30 септембра 1840, такса коју су плаћали граду за своју крчму, спојену са кухињом, снижена од 300 на 200 фор. сребра, они не могу ту крчму да изарендирају без штете за општину. Јер, већ три четвртине новосадских Јевреја исмевају ритуалне прописе о јелу и пићу, а прваци општине не могу обуздати већину становника и множину страних Јевреја који својим примером саблажњавају и друге, те поткопавају темеље религије који су већ више хиљада година стајали непоколебани. Јеврејска крчма са кухињом, услед тога, показала се непотребна. Јер и онај мали део новосадских Јевреја, који није напустио прописе у погледу јела и пића, налазио је све што му треба у хришћанској гостионици *Код три зеца*. Онде је Мориц Хоровиц, бивши закупник јеврејске крчме, умео задовољити сваку жељу својих муштерија Јевреја, и то јефтиније него другде.

Тако је магистрат доспео у опасност да изгуби 200 фор. сребра редовнога годишњег прихода. Поред тога, Метерних му је могао замерити што трпи поткопавање религије. Зато је изаслао градског начелника, Јована Камбера, нек испита шта се то дешава *Код три зеца*, то јест код Морица Хоровица, и нека казни сваку злоупотребу, не зазирући ни од конфисковања.

---

1) П. А. Поповић, *Закони Унгарие*, стр. 231.

Пре него што је Камбер стигао да извести о свом поступку у овој ствари, јавио се магистрату тужбом Теодор Сарајлић, власник *Три зеца*, док је Хоровиц био само арендатор.

Јован Камбер је 30 новембра 1840 са приставом благајне, са градским хаднађем и са два пандура отишао у његову кућу, забранио даље точење Хоровицу, којег је он довео да точи његова вина. И не само то, него му је запечатио и буре у подруму. Он не зна зашто је то учињено, али слути да је ово насиље у рођеној кући поднео зато што има Јевреjина за крчмара. Њему, међутим, ово не изгледа довољан разлог, пошто по данашњим законима Јевреји могу бити арендатори, па већ има и хришћанских слугу у Јевреја.

На ову тужбу, Камбер је одговорио да је у Сарајлићеву кућу отишао по наредби магистрата. Онде је затекао јеврејски олош последње врсте где се карта у забрањене, хазардне игре, и пије. Запитао је, шта раде у овај радни дан, и добио је одговор: „Ето, играмо се и пијемо". А шта пијете? питао је даље: — „Пиво и вино". А кад је питао, какво је вино, оклевали су с одговором. Двојица су пак признали да је то кошер-вино, па да се оно крчми и преко улице. Пошто се то дешава на очигледну штету Јеврејске општине, сматрао је за своју дужност да конфискује буре с јеврејским натписом, које је препознао као кошер, и да га пренесе у градску кућу, да се овде прода.

Магистрат је узео на знање поступак градског начелника.

Даљу судбину новосадских Јевреја ми нисмо пратили. Знамо да су се Јевреји Хунгарије одушевљавали за мађарску револуцију 1848 и 1849, која им је требала донети грађанску равноправност, па да су зато 1850 били кажњени новчаном глобом, у име које су новосадски Јевреји имали платити 1500 фор. сребра. И знамо да су Јевреји 1868 добили сва грађанска права, после чега су постали само једна посебна вероисповест. Најзад, сви смо сведоци тешке судбине која је, колико јуче, задесила Јевреје Новога Сада, као и Србе и остале Словене у Бачкој, и у свету.

НАЗАРЕНИ

Прву вест о Назаренима у Новом Саду имамо из године 1860. Тада је, 9 маја 1860, среско начелство из Суботице упутило новосадском магистрату кратку белешку овог садржаја: „Из приложеног писања тамошњег Христовог последника Киш Хорват Јожефа видеће славни магистрат да тамошње присталице ове секте иду затим како би и међу Србима тражили присталица".

Та приложена посланица Киш Хорват Јожефа била је упућена вернима у Пачиру, које је Киш поздравио у име верних Новога Сада и Пироша. Обавештавао их је о томе како се у Новом Саду без сметње држе скупштине, а у постскриптуму је писао да би му била потребна света књига новога завета, штампана словима Срба. Ако могу, нека му је набаве из Пеште или из Баје ма по коју цену.

Из овог постскриптума је среско начелство у Суботици закључило да Киш Хорват спрема и пропаганду међу Србима, па је о опасности известио магистрат. А магистрат је против Киш Хорвата спровео истрагу због прекршаја распростирања забрањене верске секте Назарена. Том приликом је Киш Хорват отворено признао своју кривицу, те је осуђен на два месеца затвора, с правом на апелату.

Пошто се, међутим, при истрази показало да је више присталица ове секте, 26 септембра 1860 увече, у кући Киш Хорвата одржало скупштину, позвани су и ови пред магистрат. И ови су отворено признали да су били у скупштини, а магистрат је и њих осудио на по месец дана затвора, опет са правом на апелату. Кад им је пресуда објављена, сви су изјавили да казну примају, да се правом апелата неће користити, да су штавише готови цео живот провести у затвору, пошто ће ионако, по издржаној казни и по повратку кући, опет ићи у верске скупштине своје секте.

Магистрат је одгодио извршење своје пресуде до више наредбе окружног надлештва. А то надлештво је, 26 јануара 1861, наредило да према одлуци Намесништва Војводине треба прекинути даље трагање за сакривцима.

Даље, и последње вести које имамо о Назаренима, из године су 1867 и 1868.

30 новембра 1867, Јован Радовановић, заменик капетана градске полиције, саслушао је Боди Михаља који је дан пре сахранио своју ћерчицу од 3 недеље дана, Јудиту.

Мене је болела нога, рекао је Боди, зато је Чаки Јанош однео место мене лечничку цедуљу о покојници пречасном господину Мањоки, с молбом да умрлу девојчицу брише из књиге крштених. Погреб је био одређен за јуче у два сата. Ми смо чекали до пола три, и кад доктор није дошао, сахранили смо девојчицу без икакве церемоније.

Иначе ја поповске церемоније не сматрам као обавезне за мене, јер припадам новој вери, Назаренима, који не сахрањују уз поповске церемоније. Међутим бих при јучерањем погребу примио церемоније зато, што је Јудита насилно крштена у реформатској вероисповести, али пошто ректор није дошао, сахранио сам је и без тога.

Тако је Бодиа саслушао Радовановић на тужбу реформатског пароха. А онда је у име капетаније замолио упутство „како да се понаша спрам назарена овде у вароши налазећи се, који своје новорођене деце и мртваца нигде у евиденцији не воде, и можеду ли се нагонити да то по ритусу чине, од којег су иначе незаконитим и несоленим начином одпали".

Магистрат је, 11 децембра 1867 наредио капетанству, нек објави Назаренима да морају јавити сваки пород и сваку смрт код капетаније. Сахранити да не смеју никог без посмртног листа. Том приликом се упућују физици да дупликат посмртног листа редовно достављају магистрату.

29 децембра 1867, свакако бивши Калвини, сад Назарени, потужили су се магистрату на калвинског свештеника. Тужбу су потписали: Ковач Јожеф, Барта Давид, Немеш Балинт, Нађ Шандор, Киш Пал, Чаки Јанош, Бодо Михаљ, Пецеки Ференц, Ковач Јанош, Киш Јанош, Дормањ Андраш и Лазар Јожеф.

„Ми, следбеници Христа, кажу они, или, како нас називају, Назарени, узимамо себи слободу да се потужимо на калвинског свештеника који нас, без узрока, спречава у животу по нашој вери.

Он мисли да му то право даје његова тврдња да ми нашу децу не крстимо, да не водимо матице о рођенима и умрлим, да заклетве не полажемо.

На то одговарамо.

1. Ми сматрамо најстрожијом нашом дужношћу поступати по учењу господа Христа и његових апостола, па зато не одбацујемо крштење, и у име господа Христа крстимо оне који верују у еванђеље, и код којих могу да се примете плодови вере.

2. Пошто су нам децу досад насилу крстили, а исто тако су и наше мртве сахрањивали, па наше матице нису ни примали, то нисмо ни имали прилике да их водимо. Ако ли се заишту од нас, тим смо спремнији водити их, што тиме можемо извршити божју наредбу која гласи: „Покоравајте се свакој људској наредби".

3. По нашој вероисповести сведочимо ми свугде, где смо сигурни да можемо рећи *да* или *не*, а то по нашој вери вреди, колико код осталих вера заклетва. Јер и господ наш Христос заповеда: „Нека се ни један Хришћанин не заклиње; нека његово буде *да* и *не*, а што је више од тога, од ђавола је".

Пошто, дакле (?), устав не чини никакву разлику између грађана државе у погледу слободе, нити је може чинити, надамо се да ће нас магистрат узети у заштиту од неоснованих оптужаба, и тој се заштити препоручујемо, молећи да нам магистрат сачува слободу живота у нашој вери, и против свих незаконитих сметња, долазиле оне макар од кога, сад и увек.

Ову тужбу упутила је главна скупштина 18 априла 1868 правном и школском одбору на мишљење. А та два одбора су одржали заједничку седницу и дали су овако мишљење: Пошто се из саме молбенице не види да су молитељи у извршивању својих верозаконских обреда, који су им министарском наредбом, као дело слободе савести, обезбеђени — од реформатског пароха или од његове паствe насилно узнемиравани, то се скупштини предлаже да молиоце упути на већ постојећу министарску наредбу. А главна скупштина, држана 13 маја 1869, примила је тај предлог и издала молиоцима у верном препису наредбу министарства просвете од 11 августа 1868. Ако би им се и поред те наредбе чинила каква неправда, остаје им отворен пут да се обрате градском суду или градској полицији.

Даљих сметња веле да није било, па Назарени до 1880 као да нису више ни излазили пред новосадски магистрат.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

САДРЖАЈ

Страна

Предговор — — — — — — — — — — 5
Град многих народности и вероисповести — — — 7
I Материјална култура — — — — — — — 8
II Верована и обичаји — морал — — — — — 36

а) Православни — — — — — — — — 65
Православна општина (Обштество) — — — — — 65
Свештеници — — — — — — — — — — 82
Епископи — — — — — — — — — — 110
Цинцари — — — — — — — — — — — 140
Румуни — — — — — — — — — — — 177
Цигани — — — — — — — — — — — 181

б) Римокатолици — — — — — — — — 185
Немци — — — — — — — — — — — 190
Мађари — — — — — — — — — — — 193
Хрвати — — — — — — — — — — — 195
Русини — — — — — — — — — — — 209
Јермени — — — — — — — — — — — 224

в) Протестанти — — — — — — — — 235
Евангелици и реформати — — — — — — — **235**

г) Јевреји — — — — — — — — — — 246

д) Назарени — — — — — — — — — 280

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
КМ
III 1506
000806628
COBISS